

**ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МИЛЛИЙ МАРКАЗИ**

**БОЛА ҲУҚУҚЛАРИНИ
ҲИМОЯ ҚИЛИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ
АСОСЛАРИ:
ХАЛҚАРО АНДОЗАЛАР
ВА МИЛЛИЙ ҚОНУНЧИЛИК**

ТОШКЕНТ– «O‘ZBEKISTON»–2010

ББК 67.412.1

Б 79

Тузувчи

Ф. Ҳамдамова – Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси
Миллий маркази Бош консултанти

Масъул муҳаррир

юримдик фанлар доктори, профессор **А.Х. Саидов**

Ушбу тўплам ўзида бола ҳуқуқлари соҳасидаги асосий халқаро шартномаларни ва миллий қонун ҳужжатларини жамлаган.

Тўплам талабалар, мутахассислар ва қенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

ISBN 978-9943-01-607-1

© Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси
Миллий маркази, 2010
© «O‘ZBEKISTON» НМИУ, 2010

МУНДАРИЖА

Кириш.....	5
Биринчи бўлим. Бола ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг халқаро ҳуқуқий асослари	
Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция.....	8
Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияга болаларнинг қуролини можароларга жалб қилиниши тўғрисидаги Факультатив протокол	36
Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияга болалар савдоси, бола фоҳишабозлиги ва бола порнографияси тўғрисидаги Факультатив протокол	44
Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов юритишга доир минимал стандарт қоидалари («Пекин қоидалари»).....	56
Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг балоғатга етмаган болалар ўртасида жиноятчиликнинг олдини олишга қаратилган дастурий принциплари («Ар-Риёд дастурий принциплари»)	87
Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чораларга доир минимал стандарт қоидалари («Токио қоидалари»).....	101
Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг озодликдан маҳрум этилган балоғатга етмаган болаларни ҳимоя қилишга доир қоидалари	114 ^{2 1 2}
Ишга қабул қилиш учун энг кичик ёш тўғрисидаги 138-конвенция	140
Болалар меҳнатининг энг ёмон шакллари тўғрисидаги 182- конвенция	151
Иккинчи бўлим. Бола ҳуқуқларига оид миллий қонун ҳужжатлари	
Ўзбекистон Республикаси Конституцияси (кўчирмалар)	158
Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. «Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида».....	159
Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. «Таълим тўғрисида».....	177

Ўзбекистон Республикасининг оила кодекси (кўчирмалар)	191
Ўзбекистон Республикасининг меҳнат кодекси (кўчирмалар)	266
Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик кодекси (кўчирмалар).....	277
Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик-процессуал кодекси (кўчирмалар).....	286
Ўзбекистон Республикасининг уй-жой кодекси (кўчирмалар).....	288
Ўзбекистон Республикасининг жиноят-процессуал кодекси (кўчирмалар)....	291
Ўзбекистон Республикасининг жиноят-ижроия кодекси	300

КИРИШ

Мустақиллик йилларида Ўзбекистон инсон ҳуқуқлари бўйича 70 дан ортиқ асосий халқаро ҳужжатларга қўшилди ва БМТ томонидан бу соҳада қабул қилинган олти асосий халқаро шартнома катнашчиси ҳисобланади.

Истиқлолнинг дастлабки даврида, яъни 1992 йил 9 декабрда Ўзбекистон Республикаси қўшилган халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлардан яна бири – Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция бўлиб, давлат ушбу Конвенцияда эътироф этилган ҳуқуқларни амалга ошириш учун барча чора-тадбирларни изчиллик билан қўллапти. Ўтган давр мобайнида мамлакатимиз мунтазам равишда Конвенция талаблари ижроси бўйича Миллий маърузаларини тегишли тартибда БМТнинг Бола ҳуқуқлари кўмитасига тақдим этиб келаётир. Болалар ҳуқуқлари тарғиботи доирасида мазкур Конвенция ва бошқа тегишли халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларни давлат тилига таржима қилиш, тўплам ҳамда алоҳида китоблар шаклида нашр этиб кенг тарқатиш йўлга қўйилди.

Китобхон эътиборига ҳавола этилаётган ушбу нашрда ҳам бола ҳуқуқлари соҳасидаги асосий халқаро шартномалар ва миллий қонун ҳужжатлари жамланган. Ушбу нашр талабалар, мутахассислар ва кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Президентимиз Ислам Каримовнинг 2008 йил 1 майда эълон қилинган «Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси қабул қилинганлигининг 60 йиллигига бағишланган тадбирлар дастури тўғрисида»ги Фармонида беш йўналиш бўйича дастур тасдиқланиб, ҳозирда ҳаётга изчил татбиқ этилаётгани мамлакатимизда давлат сиёсати инсон ҳуқуқлари маданиятини шакллантиришга, фуқаролар, айниқса, ёшларимизнинг ҳуқуқ ва манфаатлари устуворлигини таъминлашга қаратилганлигини яққол кўрсатиб турибди. Дастурнинг дастлабки қисми инсон ҳуқуқ ва эркинликларига оид қонунчиликни такомиллаштиришга бағишланган. Хусусан, Ўзбекистоннинг Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциянинг иккита қўшимча протоколига – Болаларнинг қуроли моҳароларга жалб қилиниши тўғрисидаги Факультатив протокол ҳамда Болалар савдоси, бола

фоҳишабозлиги ва бола порнографияси тўғрисидаги Факультатив протокол-га қўшилишида 2008 йилнинг давлатимиз раҳбари томонидан «Ёшлар йили» деб эълон қилингани ва мамлакатимизда «Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонун кучга киргани муҳим омил бўлди.

Мазкур тўпламдан Бола ҳуқуқлари тўғрисида конвенция, Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияга қўшимча иккита протокол – Болаларнинг қуролли можароларга жалб қилиниши тўғрисидаги Факультатив протокол ҳамда Болалар савдоси, бола фоҳишабозлиги ва бола порнографияси тўғрисидаги Факультатив протокол, Ишга қабул қилиш учун энг кичик ёш тўғрисидаги 138-конвенция, Болалар меҳнатининг ёмон шакллари тўғрисидаги 182-конвенциянинг ва бошқа халқаро шартномаларнинг ўзбекча матни жой олгани долзарб аҳамиятга эгадир.

Шунингдек, тўпламга БМТнинг Балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов юритишга доир минимал стандарт қоидалари («Пекин қоидалари»), Балоғатга етмаган болалар ўртасида жиноятчиликнинг олдини олишга қаратилган дастурий принциплари («Ар-Риёд Дастурий принциплари»), Қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чораларга доир минимал стандарт қоидалари («Токио қоидалари») ҳамда Озодликдан маҳрум этилган балоғатга етмаган болаларни ҳимоя қилишга доир қоидалари ҳам киритилган.

Бу халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлар ювенал юстиция соҳасидаги халқаро стандартларнинг асоси бўлиб хизмат қилади. Маълумки, ювенал юстиция – балоғатга етмаган болалар ишлари бўйича одил судлов юритувчи органлар тизими, суд соҳасининг ўзига хос ҳуқуқ нормалари мажмуи ва процессуал принциплари, судлов ҳокимиятини амалга оширишнинг алоҳида шакллари ва усуллари тизимидир. Ҳозирги кунда бутун дунёда, шу жумладан, мамлакатимизда ювенал юстицияга эътибор тобора ортмоқда. Ювенал юстиция муаммоларини ўрганиш билан юридика, социология, психология, тиббиёт каби турли хил фанлар вакиллари изчил шуғулланмоқда.

Шунингдек, тўпламга «Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонун киритилган.

«Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонун Ўзбекистоннинг ҳуқуқий тарихида бола ҳуқуқларига оид биринчи алоҳида қонун бўлди. Мўлжалланган мақсадга кўра, у боланинг ҳуқуқий аҳволини белгилашга доир муносабатларни тартибга солишга, бола ҳуқуқларини ва эркинликларини юридик кафолатлашга қаратилган. Қонуннинг мақсадига биноан, бола ҳуқуқлари ва манфаатларини амалга татбиқ этилишини таъминлайдиган кафолатларни белгилаш қонун билан тартибга

солинадиган асосий объект ҳисобланади. Таъкидлаш жоизки, унинг моддаларининг ярмидан кўпи бола ҳуқуқларининг кафолатларини белгилашга бағишланган.

Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисидаги қонун-ҳужжатлар фақат «Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонундан иборат эмас. Ўзбекистон Республикасида бола ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш масалаларини тартибга солувчи қонун-ҳужжатлар тизими яратилган. Ушбу тизим: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Фуқаролик кодекси, Оила кодекси, Меҳнат кодекси, Жиноят кодекси, Жиноят-процессуал кодекси, Жиноий-ижроия кодекси, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс, «Таълим тўғрисида»ги, «Фуқароларнинг соғлиғини муҳофаза қилиш тўғрисида»ги, «Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида»ги, «Ўзбекистон Республикаси фуқаролиги тўғрисида»ги, «Ўзбекистон Республикасида ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида»ги, «Одам савдосига қарши курашиш тўғрисида»ги Қонунларни ва бошқа бола ҳуқуқларини амалга ошириш масалаларини тартибга солувчи ва тегишли давлат органларининг ҳамда жамоат ташкилотларининг ҳамда ота-оналарнинг уларни бажариш ва бузилган тақдирда ҳимоя қилинишини таъминлаш бўйича мажбуриятларини белгилайдиган қонун-ҳужжатларни ўз ичига олади.

Бола ҳуқуқлари ва эркинликлари Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари ва қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва бошқа қонун ҳужжатлари билан тартибга солинади.

Ушбу тўпламда энг асосий миллий қонун ҳужжатларидан кўчирмалар келтирилган.

*Акмал САИДОВ,
юримдик фанлар доктори,
профессор*

Биринчи бўлим

БОЛА ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШНИНГ ХАЛҚАРО ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

БОЛА ҲУҚУҚЛАРИ ТЎҒРИСИДАГИ КОНВЕНЦИЯ

*БМТ Бош Ассамблеясининг 1989 йил 20 ноябрдаги
44/25-қарори билан қабул қилинган*

МУҚАДДИМА

Ушбу Конвенцияда иштирокчи-давлатлар,

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Уставида эълон қилинган та-
мойилларга мувофиқ, жамият барча аъзоларининг ўзига хос бўлган
кадр-қиммати, тенг ва ажралмас ҳуқуқлари ер юзасида эркинлик, адо-
лат ва тинчликни таъминлашнинг асоси эканлиги эътироф этилганини
ҳисобга олиб,

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Уставида инсоннинг асо-
сий ҳуқуқларига, инсон шахсининг шаъни ва кадр-қимматига бўлган
ўз ишончларини тасдиқлаганликлари ҳамда ижтимоий тараққиёт
ва турмуш шароитларини яхшилаш борасида кўмаклашишга аҳд
қилганликларини эътиборга олиб,

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон
декларацияси ва инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро ҳужжатларда
ҳар бир инсон мазкур ҳужжатларда кўрсатиб қўйилган ҳуқуқ ҳамда
эркинликларга ирқи, тана ранги, жинси, тили, дини, сиёсий ёки бошқа
эътиқодлари, миллий ёки ижтимоий келиб чиқиши, мулкӣ аҳволи,
туғилиши ёки бошқа ҳолатлар билан боғлиқ белгиларига кўра ҳар
қандай тафовутдан қатъи назар, эга бўлишини эълон қилганлиги ва
розилик билдирганлигини эътироф этиб,

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон
декларациясида болалар алоҳида ғамхўрлик ва ёрдам ҳуқуқига эга-
дирлар, деб эълон қилганлигини эслатиб,

жамиятнинг асосий ташкилоти ҳисобланмиш оила ва тиббий
муҳитга унинг барча аъзолари, айниқса, болалар ўсиб-улғайишлари
ва фаровонликка эга бўлишлари учун жамият доирасидаги мажбури-
ятларни ўз зиммасига тўлиқ оладиган бўлишига эришиш мақсадида

зарур ҳимоя ва ёрдам билан таъминланиши лозим эканлигига ишонч ҳосил қилган ҳолда,

боланинг шахси соғлом ва ҳар томонлама уйғунлашган ҳолда камолоти учун у оила ғамхўрлигида, бахт, меҳр-муҳаббат ва онгли тушуниш вазиятида ўсиши зарурлигини эътироф этиб,

бола жамиятда мустақил ҳаётга тўла тайёрланиши ва Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Уставида эълон қилинган ғоялар руҳида, айниқса, тинчлик, кадр-қиммат, сабр-тоқат, эркинлик, тенглик ва бирдамлик руҳида тарбияланиши лозимлигини ҳисобга олиб,

болани мана шундай алоҳида ҳимоя қилиш зарурлиги 1924 йилги Бола ҳуқуқлари Женева декларациясида ва 1959 йил 20 ноябрда БМТнинг Бош Ассамблеяси томонидан қабул қилинган Бола ҳуқуқлари декларациясида кўзда тутилганлигини ва Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси, Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида халқаро пактда (жумладан, 23- ва 24-моддаларда), Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисида халқаро пактда (жумладан, 10-моддада), шунингдек, ихтисослашган муассасалар ҳамда болаларнинг фаровонлиги масалалари билан шуғулланувчи халқаро ташкилотларнинг Уставлари ва тегишли ҳужжатларида эътироф этилганлигини эътиборга олиб,

Бола ҳуқуқлари декларациясида кўрсатиб ўтилганидек, «бола, агар у жисмоний ва ақлий жиҳатдан камолотга етишмаган бўлса, махсус равишда муҳофаза ва ғамхўрликка, бинобарин, туғилгунча ва туғилгандан кейин ҳам муносиб даражадаги ҳуқуқий ҳимояга муҳтож» эканлигини эътиборга олиб,

Ижтимоий ва ҳуқуқий тамойиллар тўғрисидаги декларациянинг болалар ҳимояси ва фаровонлиги, айниқса, болаларни миллий ва халқаро даражаларда тарбиялашга бериш ҳамда асраб олиш пайтидаги ҳимояси ва фаровонлигига доир қоидаларига, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов юритишга доир минимал стандарт қоидалари («Пекин қоидалари») ва Фавқулодда ҳолатларда ва қуролли можаролар даврида аёллар ва болаларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги декларация қоидаларига таяниб, жаҳондаги барча мамлакатларда ниҳоятда оғир шароитларда яшаётган болалар борлиги ҳамда улар алоҳида эътиборга муҳтож эканликларини эътироф этиб,

боланинг ҳимоя қилиниши ва уйғун равишда ривожланиши учун ҳар бир халқнинг анъаналари ва маданий кадриятлари муҳим аҳамият касб этишини муносиб тарзда ҳисобга олиб,

ҳар бир мамлакатда, жумладан, ривожланаётган мамлакатларда болаларнинг турмуш шароитларини яхшилаш учун халқаро ҳамкорлик қилишнинг муҳимлигини эътироф этиб,
қуйидагилар ҳақида келишиб олдилар:

I ҚИСМ

1-модда

Ушбу Конвенциянинг мақсадлари учун 18 ёшга тўлмаган ҳар бир инсон зоти, агар болага нисбатан қўлланиладиган қонун бўйича у эртароқ балоғатга етмаган бўлса, бола ҳисобланади.

2-модда

1. Иштирокчи-давлатлар ушбу Конвенцияда ўз таъсир доирасида бўлган ҳар бир бола учун кўзда тутилган барча ҳуқуқларни, ҳеч қандай камситишларсиз, ирқи, тана ранги, жинси, тили, дини, сиёсий ёки бошқа эътиқодлари, миллий, этник ёки ижтимоий келиб чиқиши, мулкӣ аҳволи, боланинг соғлиғи ва туғилиши, унинг ота-онаси ёки қонуний васийси ёки бирор-бир бошқа ҳолатлардан қатъи назар, ҳурмат қиладилар ҳамда шу ҳуқуқларни таъминлаб берадилар.

2. Иштирокчи-давлатлар бола, унинг ота-онаси, қонуний васийси ёки бошқа оила аъзоларининг қарашлари ёки эътиқодида ўз ифодасини топадиган мақом, фаолият асосида камситиш ёки жазолашнинг барча шаклларида боланинг ҳимоясини таъминлаш учун ҳамма зарур чораларни кўрадилар.

3-модда

1. Болаларга нисбатан барча хатти-ҳаракатларда, улар ижтимоӣ таъминот масалалари билан шуғулланувчи давлат ёки хусусий муассасалар, судлар, маъмурий ёки қонун чиқарувчи органлар томонидан содир этиладими-йўқми, бундан қатъи назар, боланинг манфаатлари яхшироқ таъминланишига биринчи даражали эътибор берилади.

2. Иштирокчи-давлатлар ўз зиммасига болани унинг фаровонлиги учун зарур ҳисобланган ҳимоя ва ғамхўрлик билан таъминлаш, бунда унинг ота-онаси, васийси ёки қонун бўйича унинг учун жавобгар

саналмиш бошқа шахсларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини эътиборда тутишни ҳисобга оладилар ҳамда ана шу мақсадда барча қонуний ва маъмурий чора-тадбирларни кўрадилар.

3. Иштирокчи-давлатлар болалар ҳақида ғамхўрлик кўрсатиш ёки уларни ҳимоя қилиш учун масъул ҳисобланган органлар, муассасалар ва хизматлар ваколатли органлари томонидан белгилаб қўйилган меъёрларга, хусусан, хавфсизлик ва соғлиқни сақлаш соҳасида ва улардаги ходимларнинг сони ва ишга яроқлилиги, шунингдек, ваколатли назорат олиб бориши нуқтаи назаридан белгиланган меъёрларга жавоб беришларини таъминлайдилар.

4-модда

Иштирокчи-давлатлар ушбу Конвенцияда эътироф этилган ҳуқуқларни амалга ошириш учун барча зарур қонуний, маъмурий ва бошқа чораларни кўрадилар. Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқларга нисбатан иштирокчи-давлатлар бундай чораларни ўзларида мавжуд бўлган имкониятлар доирасида, мумкин қадар юқори даражада зарурат туғилган тақдирда эса халқаро ҳамкорлик доирасида қабул қиладилар.

5-модда

Иштирокчи-давлатлар ота-онанинг ва тегишли ҳолатларда кенгайтирилган оила аъзолари ёки маҳаллий урф-одатларда кўзда тутилганидек, жамоанинг васийлар ёки қонун бўйича бола тарбияси учун жавобгар ҳисобланган бошқа шахсларнинг ушбу Конвенцияда эътироф этилган ҳуқуқларни амалга оширишда муносиб даражада болани бошқариш ва унга раҳбарлик қилиш ҳамда бу ишни боланинг ривожланиб бораётган қобилятларига мувофиқ ҳолда бажаришдаги масъулияти, ҳуқуқ ва мажбуриятларини ҳурмат қиладилар.

6-модда

Иштирокчи-давлатлар ҳар бир бола яшаш учун ажралмас ҳуқуққа эга эканлигини эътироф этадилар.

Иштирокчи-давлатлар боланинг омон яшаши ва соғлом ривожланиши учун мумкин қадар юқори даражада имконият яратиб берадилар.

7-модда

1. Бола туғилган заҳоти рўйхатга олинади ва туғилган дақиқасидан бошлаб исм билан аталиш ва фуқароликка эга бўлиш, шунингдек, иложи борича, ўз ота-онасини билиш ва уларнинг ғамхўрликларидан баҳраманд бўлиш ҳуқуқларини олишга ҳақли ҳисобланади.

2. Иштирокчи-давлатлар бундай ҳуқуқлар ўз миллий қонунчиликларига мувофиқ амалга оширилишини, уларнинг мажбуриятлари шу соҳага тегишли халқаро ҳужжатларга асосан, хусусан, бола бошқа фуқароликка эга бўлмаган тақдирда бажарилишини таъминлайдилар.

8-модда

1. Иштирокчи-давлатлар қонунда кўзда тутилганидек, боланинг ўзига хос хусусиятлари, жумладан, фуқаролиги, исми ва оилавий алоқаларини сақлаб қолиш ҳуқуқини ҳурмат қилиш, қонунга зид равишда аралашувга йўл қўймаслик мажбуриятини оладилар.

2. Агар бола ўзига хослик элементларининг бир ёки барча қисмларидан ғайриқонуний равишда маҳрум этилган бўлса, иштирокчи-давлатлар унинг бу хусусиятлари тезроқ тикланиши учун зарур ёрдамда ҳимоялашни таъминлайдилар.

9-модда

1. Иштирокчи-давлатлар бола ўз ота-онасидан уларнинг хоҳишларига зид равишда айрилиб қолмаслигини таъминлайдилар, ваколатли органлар суд қарорига биноан қўлланилган қонун ва тартиб-русумга мувофиқ тарзда бундай айрилиш боланинг энг яхши манфаатлари йўлида зарур деб топган ҳолатлар бундан мустаснодир. Бундай ажрим, масалан, ота-она болага шафқатсизлик билан муносабатда бўлган ёки унга ғамхўрлик қилмай қўйган ёхуд ота-она алоҳида яшаётган ҳамда бола яшайдиган жойга нисбатан қарор қабул қилиш зарурати пайдо бўлган у ёки бу аниқ ҳолатда зарур бўлиши мумкин.

2. Ушбу модданинг 1-бандига мувофиқ ҳолда ишни ҳар қандай шароитда кўриб чиқиш жараёнида барча манфаатдор томонларга муҳокамада қатнашиш ва ўз нуқтаи назарини баён қилиш имконияти берилади.

3. Иштирокчи-давлатлар ота-онасининг биттаси ёки ҳар икковидан ҳам айрилган боланинг улар билан мунтазам равишда шахсий муносабатлар ва тўғридан-тўғри алоқалар боғлаб туриш ҳуқуқини ҳурмат қиладилар, бундай муносабатлар боланинг энг яхши манфаатларига зид келадиган бўлса бундан мустасно бўлади.

4. Иштирокчи-давлат томонидан қабул қилинган бирор-бир қарор, масалан, ҳибсга олиш, қамаш, сургун қилиш, депортация ёки ота-онадан биттаси ёхуд икковининг ҳам ёки боланинг ўлими (ана шу шахс давлат ихтиёрида бўлган пайтда ҳар қандай сабабга кўра рўй берган ўлим ҳам шунга киради) туфайли содир бўлган бўлса, иштирокчи-давлат ота-онага, болага ёки, агар зарурат туғилса, оиланинг бошқа аъзосига уларнинг илтимосига биноан оиланинг йўқолган аъзоси (аъзолари яшаб турган жой) ҳақида зарур ахборотни, агар бу боланинг фаровонлигига зиён келтирмайдиган бўлса етказиб беради. Иштирокчи-давлатлар бундай илтимосни қондириш ўз-ўзидан тегишли шахс (шахслар) учун ноҳуш оқибатларга олиб келмаслигини таъмин этадилар.

10-модда

1. Иштирокчи-давлатларнинг 9-моддадаги 1-банд бўйича мажбуриятига мувофиқ бола ёки унинг ота-онаси оилани бирлаштириш мақсадида иштирокчи-давлатга кириш ёхуд ундан чиқиш учун берган аризалари иштирокчи-давлатлар томонидан ижобий, инсонпарварлик руҳида ва тезкорлик билан кўриб чиқилиши лозим. Иштирокчи-давлатлар бундай илтимослар аризачилар ва уларнинг оила аъзолари учун ноҳуш оқибатлар келтириб чиқармаслигини таъминлайдилар.

2. Ота-онаси турли давлатларда яшаётган бола алоҳида ҳолатлардан ташқари, отаси ва онаси билан мунтазам равишда шахсий муносабатлар ва тўғридан-тўғри алоқалар боғлаб туриш ҳуқуқига эгадир. Ана шу мақсадда 9-модданинг 2-банди бўйича иштирокчи-давлатларнинг мажбуриятларига мувофиқ иштирокчи-давлатлар боланинг ва ота-онасининг ҳар қандай мамлакатни тарк этиш, жумладан, ўз мамлакатини ташлаб кетиш ва унга қайтиб келиш ҳуқуқини ҳурмат қиладилар. Ҳар қандай мамлакатни тарк этиш ҳуқуқига нисбатан қонунда белгилаб қўйилган ва давлат хавфсизлигини, жамоат тартибини (*ordre public*), аҳолининг соғлиғи ва маънавияти ҳамда бошқа шахсларнинг ҳуқуқ ва

эркинликларини саклаш учун зарур ҳисобланган, ушбу Конвенцияда эътироф этилган бошқа ҳуқуқларга мос тушадиган чеклашларгина амалда бўлади.

11-модда

1. Иштирокчи-давлатлар болаларнинг ғайриқонуний равишда кўчирилишига ва чет элдан қайтмаслигига қарши кураш олиб бориш учун чора-тадбирлар кўрадилар.

2. Ана шу мақсадда иштирокчи-давлатлар икки томонлама ёки кўп томонлама битимлар тузилишига ёхуд амалдаги битимларга кўшилишга кўмаклашадилар.

12-модда

1. Иштирокчи-давлатлар ўзининг қарашларини шакллантиришга қодир болага, ана шу қарашларни болага тааллуқли барча масалалар бўйича эркин ифода этиш ҳуқуқини таъминлайдилар, бинобарин, боланинг қарашларига унинг ёши ва етуқлигига мувофиқ муносиб даражада эътибор берилади.

2. Ана шу мақсадда болага, жумладан, болага тааллуқли ҳар қандай суд ёки маъмурий муҳокама пайтида, бевосита вакил ёхуд тегишли орган орқали миллий қонунчиликнинг процессуал меъёрларида кўзда тутилган тартибда ўзининг фикрларини улар томонидан эшитиш имконияти берилади.

13-модда

1. Бола ўзининг фикрини эркин ифодалаш ҳуқуқига эга: бу ҳуқуқ ҳар қандай турдаги ахборотни, чегарасидан қатъи назар, оғзаки, ёзма ёки босма шаклда, санъат асари кўринишида ёки боланинг танловига кўра бошқа воситалар ёрдамида излаш, олиш ва узатиш эркинлигини ўз ичига олади.

2. Бундай ҳуқуқнинг амалга оширилиши баъзи бир чеклашларга дуч келиши мумкин, бироқ бундай чеклашлар фақат қонунда кўзда тутилган чеклашлардан иборат бўлади, бу қуйидагилар учун зарур:

- а) бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари ва обрўсини ҳурмат қилиш учун;
- б) давлат ҳавфсизлиги ёки жамоат тартибини (*ordre public*), аҳолининг соғлиғи ёки маънавиятини муҳофаза қилиш учун.

14-модда

1. Иштирокчи-давлатлар боланинг фикрлаш, виждон ва дин эркинлиги ҳуқуқини ҳурмат қиладилар.

2. Иштирокчи-давлатлар ота-онанинг ҳамда тегишли ҳолатларда қонуний васийларнинг болага унинг ривожланаётган қобилиятларига мувофиқ келадиган усул орқали бола ҳуқуқини амалга оширишда раҳбарлик қилиш ҳуқуқи ва мажбуриятларини ҳурмат қиладилар.

3. Ўз дини ёки эътиқодини тарғиб қилиш эркинлиги фақат қонунда белгиланган ҳамда давлат хавфсизлигини, жамоат тартибини, аҳолининг маънавияти ва соғлигини сақлаш ёки бошқа шахсларнинг асосий ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш учун зарур ҳисоблангандагина чекланиши мумкин.

15-модда

1. Иштирокчи-давлатлар боланинг ассоциация ва тинч йиғилишлар эркинлиги ҳуқуқини эътироф этадилар.

2. Бу ҳуқуқнинг амалга оширилишига нисбатан бирор-бир чеклашлар қўлланилмайди, қонунга мувофиқ қўлланиладиган ва демократик жамиятда давлат хавфсизлиги ёки жамият хавфсизлиги, жамоат тартиби (*ordre public*) манфаатлари йўлида, аҳолининг соғлиғи ёки маънавиятини сақлаш, бошқа шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш учун зарур бўлган чеклашлар бундан мустаснодир.

16-модда

1. Бирорта бола унинг шахсий ҳаёт, оилавий ҳаёт, уй-жой дахлсизлиги ёки почта орқали юбориладиган нарсаларнинг махфийлигига бўлган ҳуқуқи амалга оширилишига ўзбошимчалик билан ёки қонунга зид равишда аралашуш ёхуд унинг шаъни ва обрўсига ғайриқонуний тажовуз қилиш объекти бўлиши мумкин эмас.

2. Бола ана шундай аралашушлар ёки тажовуз қилишлардан қонун йўли билан ҳимояланиш ҳуқуқига эгадир.

17-модда

Иштирокчи-давлатлар оммавий ахборот воситаларининг муҳим мавқеини эътироф этадилар ҳамда бола турли хил миллий ва халқаро манбаларнинг ахборотлари ҳамда материаллари, айниқса, ижтимоий,

маънавий ва ахлокий фаровонликка, шунингдек, боланинг соғлом, жисмоний ва руҳий ривожланишига кўмаклашишга қаратилган ахборотлардан баҳраманд бўлишини таъминлайдилар.

е) 13- ва 18-моддаларни ҳисобга олган ҳолда боланинг фаровонлигига зарар етказадиган ахборот ва материаллардан уни ҳимоя қилишнинг тегишли тамойилларини ишлаб чиқишни рағбатлантирадilar.

18-модда

1. Иштирокчи-давлатлар бола тарбияланиши ва ривожланиши учун ота-онанинг умумий ва бир хил жавобгарлиги тамойили эътироф этилишини таъминлашга қаратилган барча мумкин бўлган куч-ғайратларни сафарбар этадилар. Ота-она ёки тегишли ҳолатларда қонуний васийлар боланинг тарбияланиши ва ривожланиши учун асосий жавобгар бўладилар. Боланинг энг яхши манфаатлари улар кўрсатадиган асосий ғамхўрликнинг предмети ҳисобланади.

2. Ушбу Конвенцияда баён қилинган ҳуқуқларнинг амалга оширилишини кафолатлаш ва кўмаклашиш мақсадида иштирокчи-давлатлар ота-она ва қонуний васийларга бола тарбияси бўйича мажбуриятларини бажаришларига тегишли ёрдам кўрсатадилар ҳамда болалар муассасалари тармоғининг ривожланишини таъминлайдилар.

3. Иштирокчи-давлатлар ота-онаси ишлайдиган болалар учун мўлжалланган хизматлар ҳамда болалар парвариш қилинадиган муассасалардан болаларнинг фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлишларини таъминлаш учун барча зарур чораларни кўрадilar.

19-модда

1. Иштирокчи-давлатлар болани жисмоний ва руҳий зўравонликнинг, ҳақоратлаш ва суиистеъмолликлар, ғамхўрлик кўрсатмаслик ёки бепарволик билан муомалада бўлиш, қўпол муомала қилиш ёки ота-она, қонуний васийлар ёки бола ҳақида ғамхўрлик қилувчи ҳар қандай бошқа шахс томонидан эксплуатация қилиш, жумладан, шахвоний суиистеъмолликлар содир этишнинг ҳар қандай шаклларидан ҳимоялаш мақсадида жамики зарур қонуний, маъмурий, ижтимоий ва маърифий чора-тадбирларни кўрадilar.

2. Бундай ҳимоя чоралари, зарурат туғилган тақдирда, бола ва унга ғамхўрлик кўрсатаётган шахсларни лозим даражада қўллаб-қувватлаш мақсадидаги ижтимоий дастурлар ишлаб чиқиш учун самарали тар-

тиб-русумларни, шунингдек, бола билан юкорида кўрсатилган тарзда шафқатсизларча муомала қилиш ҳоллари муносабати билан огоҳлантириш, аниқлаш, хабар бериш, қараб чиқиш, тергов олиб бориш, даволаш ҳамда шундан кейинги чораларни кўриш зарурати туғилган тақдирда, суд ишини кўзғатиш учун чора-тадбирларни ҳам ўз ичига олади.

20-модда

1. Ўзининг оила ғамхўрлигидан вақтинча ёки доимий маҳрум бўлган ёки ўзининг энг яхши манфаатлари йўлида бундай ғамхўрликда қола олмайдиган бола давлат томонидан кўрсатиладиган алоҳида ҳимоя ва ёрдамни олиш ҳуқуқига эгадир.

2. Иштирокчи-давлатлар ўз миллий қонунларига мувофиқ равишда болани парвариш қилишнинг алмаштирилишини таъминлайдилар.

3. Болани бундай парваришlash, жумладан, ислом шарияти бўйича «кафола»га тарбияга беришни, асраб олишни ёки зарурат туғилган тақдирда, болалар боқиладиган тегишли муассасаларга жойлаштиришни ўз ичига олади. Парваришни алмаштириш турлари қараб чиқиладиганда бола тарбиясидаги ворисликнинг мақсадга мувофиқлиги ҳамда унинг этник келиб чиқиши, диний ва маданий мансублиги, она тили етарли даражада ҳисобга олиниши лозим.

21-модда

Бола асраб олиш тизими мавжудлигини эътироф ёки ҳал қиладиган иштирокчи-давлатлар боланинг энг яхши манфаатлари биринчи навбатда ҳисобга олинишини таъминлайдилар, улар:

а) болани асраб олиш фақат ваколатли маъмурлар томонидан ҳал этилишини таъминлайдилар, бундай маъмурлар қўлланиладиган қонун ва тартиб-русумларга мувофиқ ҳамда ишга тааллуқли ва ишончли бутун ахборот асосида асраб олишга ота-она, қариндошлар ва қонуний васийларга нисбатан боланинг мақомига қараб, агар талаб этилса, манфаатдор шахслар зарур бўлиб қоладиган маслаҳат асосида асраб олиш учун ўзларининг онгли розилиklarини беришлари боис йўл қўйилишини аниқлайдилар;

б) бошқа мамлакатда асраб олиш, агар болани тарбияга бериш ёки унинг тарбиясини таъминлай оладиган ёхуд асраб оладиган оиллага жойлаштириш мумкин бўлмаса, агар бола ~~қайдо булган мамлакатда~~

уни муносиб равишда тарбиялашни таъминлашнинг иложи бўлмаса, бола бокишнинг мукобил усули сифатида қаралишини эътироф этадилар;

в) бола бошқа мамлакатда асраб олинган тақдирда худди мамлакат ичкарасида асраб олинганида қўлланиладиган кафолат ва меъёрлар қўлланилишини таъминлайдилар;

г) бола бошқа мамлакатда асраб олинган тақдирда унинг жойлаштирилиши шу иш билан боғлиқ шахсга ўзини оқламаган молиявий фойда келтирмаслигини таъминлаш учун зарур чораларни кўрадилар;

д) зарур ҳолатларда ушбу модданинг мақсадларига икки томонлама ва кўп томонлама шартлашувлар ёки битимлар тузилиши йўли билан эришишга кўмаклашадилар ҳамда шу асосда боланинг бошқа мамлакатда жойлашуви ваколатли маъмурлар ва органлар томонидан амалга оширилишини таъминлашга интиладилар.

22-модда

1. Иштирокчи-давлатлар қочкин мақомини олишни истаган ёки қочкин ҳисобланган болани қўлланиладиган халқаро ёки ички ҳуқук ва тартиб-русумларга мувофиқ равишда, ҳам унга ҳамроҳ бўлаётган ва бўлмаётган ота-онаси ёки тегишли равишда ҳимоя қиладиган ва инсонпарварлик ёрдами кўрсатадиган ҳар қандай бошқа шахсни ушбу Конвенцияда ва инсон ҳуқуқлари бўйича бошқа халқаро ҳужжатларда ёки ҳужжатларда баён қилинган қўлланиши мумкин бўлган ҳуқуқлардан фойдаланишини иштирокчилари ҳисобланадиган кўрсатиб ўтилган давлатлар таъминлаши учун зарур чораларни кўрадилар.

2. Ана шу мақсадда иштирокчи-давлатлар, ўзлари зарур деб топган ҳолатларда, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ва бошқа ваколатли ҳукуматлараро ташкилотлар ёки Бирлашган Миллатлар Ташкилоти билан ҳамкорлик қиладиган нодавлат ташкилотларнинг бундай болани ҳимоя қилиш, унга ёрдам кўрсатиш ҳамда ҳар қандай қочкин боланинг ота-онаси ёки оиласининг бошқа аъзоларини излашда, унинг ўз оиласи билан қўшилиши учун зарур бўлган ахборотни олиш мақсадидаги ҳар қандай куч-ғайратларига кўмаклашадилар. Агар ота-онаси ёки оиласининг бошқа аъзоларини топиш иложи бўлмаган тақдирда бу болага, ушбу Конвенцияда кўзда тутилганидек бирор-бир сабабга кўра ўзининг оилавий ғамхўрлигидан доимий ёки вақтинча маҳрум бўлган ҳар қандай кўрсатиладиган ҳимоя тақдим этилади.

23-модда

1. Иштирокчи-давлатлар ақлий ва жисмоний жиҳатдан яхши ривожланмаган бола ўзининг кадр-кимматини таъминлайдиган, ўзига ишонч туғдирадиган ва унинг жамият ҳаётидаги фаол иштирокини енгиллаштирадиган шароитларда тўлақонли ҳамда муносиб тарзда яшashi лозимлигини эътироф этадилар.

2. Иштирокчи-давлатлар ақлий ва жисмоний нотўқис бола ўзига нисбатан алоҳида ғамхўрлик кўрсатилиши ҳуқуқига эга эканлигини эътироф этадилар ҳамда буни рағбатлантирадилар, имкониятлар мавжуд бўлган тақдирда, ёрдам сўраб илтимос қилинган бўлса ва бундай ёрдам боланинг аҳволига, унинг ота-онаси ва бола ҳақида ғамхўрлик кўрсатаётган бошқа шахсларнинг мавқеига мос келса, шунга ҳақли болага унга ғамхўрлик қилиш учун жавобгар кишиларга ана шундай ёрдам берилишини таъминлайдилар.

3. Ақлий ва жисмоний нотўқис боланинг алоҳида эҳтиёжлари эътироф этилган ҳолда ушбу модданинг 2-бандига мувофиқ, ёрдам имкон даражасида боланинг ота-онаси ва унинг ҳақида ғамхўрлик қилаётган бошқа шахсларнинг молиявий имкониятлари ҳисобга олиниб бепул берилади, бундай ёрдам нотўқис бола таълим, касб-кор тайёргарлиги, тиббиёт, соғлиқни тиклаш, меҳнат фаолиятига тайёргарлик кўриш соҳасидаги хизматларидан самарали равишда баҳраманд бўлишини таъминлашни кўзда тутади, шунингдек, дам олиш воситаларига йўл очадик, бундай воситалар имкон даражасида болани ижтимоий ҳаётга жалб этишга, шахснинг ривожланиши, жумладан, маданий ва маънавий камол топишига олиб келади.

4. Иштирокчи-давлатлар халқаро ҳамкорлик руҳида нотўқис болаларнинг соғлиғини сақлаш профилактикаси, тиббиёт, руҳий ва функционал даволаниши соҳасидаги тегишли ахборотнинг айирбошланишига кўмаклашадилар, соғломлаштириш усуллари, умумий таълим ва касб-кор тайёргарлиги ҳақидаги ахборотни тарқатиш, шунингдек, ана шу ахборот билан танишиш имкониятига эга бўлиш ҳам шунга киради, токи иштирокчи-давлатлар бу соҳадаги ўз имкониятлари ва билимларини яхшилашга, тажрибаларини кенгайтиришга эришсинлар. Шу муносабат билан ривожланаётган мамлакатларнинг эҳтиёжларига алоҳида эътибор берилиши лозим.

24-модда

1. Иштирокчи-давлатлар боланинг соғлиқни сақлаш тизимининг такомиллашган хизматларидан, касалликларни даволаш ва саломатликни тиклаш воситаларидан фойдаланишини ҳуқуқий эътироф этадилар. Иштирокчи-давлатлар бирорта ҳам бола соғлиқни сақлаш тизимининг бундай хизматларидан баҳраманд бўлишдан иборат ўз ҳуқуқидан маҳрум бўлиб қолмаслигини таъминлашга ҳаракат қиладилар.

2. Иштирокчи-давлатлар бундай ҳуқуқнинг тўла амалга ошишига эришадилар, жумладан, қуйидаги чораларни кўрадилар:

а) чақалоқлар ва болалар ўлими даражасини пасайтириш;

б) ҳамма болаларга зарур тиббий ёрдам кўрсатилиши ва уларнинг соғлиғини сақлашга, бирламчи тиббий-санитария ёрдамини ривожлантиришга биринчи даражали эътибор берилишига эришиш;

в) бошқа усуллар қаторида қулай технологияни қўллаш ва етарли миқдорда тўйимли озиқ-овқат ва тоза ичимлик сув етказиб бериш йўли билан ҳамда атроф муҳитнинг ифлосланиш хавф-хатарини эътиборга олган ҳолда бирламчи тиббий-санитария ёрдами кўрсатиш доирасида касалликлар ва тўйиб овқатланмасликка қарши кураш олиб бориш;

г) оналарга туғиш олдидан ва туққандан кейинги даврда уларнинг соғлиғини сақлаш соҳасида тегишли равишда хизматларни тақдим этиш;

д) жамият барча табақаларининг, жумладан, ота-оналар ва болаларнинг гўдақлар соғлиғи ва овқатланиши, кўкрак сути билан боқишнинг афзалликлари, гигиена, бола яшаётган муҳит санитарияси ва бахтсиз ҳодисаларнинг олдини олиш ҳақидаги хабардорлигини таъминлаш, шунингдек, уларнинг илм олишига йўл очиш ва эгаллаган билимларидан фойдаланишларини қўллаб-қувватлаш;

е) профилактик тиббий ёрдам ва оила ҳажмини режалаштириш соҳасидаги маърифий ишлар ва хизматларни ривожлантириш.

3. Иштирокчи-давлатлар болаларнинг соғлиғига салбий таъсир кўрсатадиган анъанавий амалиётга барҳам бериш мақсадида ҳар қандай самарали ва зарур чора-тадбирларни кўрадилар.

4. Иштирокчи-давлатлар ушбу моддада эътироф этилган ҳуқуқлар тўла амалга ошишига аста-секин эришиш мақсадида халқаро ҳамкорликни рағбатлантириш ва ривожлантириш мажбуриятини оладилар. Шу муносабат билан ривожланаётган мамлакатларнинг эҳтиёжларига алоҳида эътибор берилиши зарур.

25-модда

Иштирокчи-давлат парвариш қилиш, ҳимоя остига олиш ёки жисмоний ёхуд руҳий даволаш, болага тақдим этиладиган даволашни вақтинча баҳолаш ҳамда бундай васийлик билан боғлиқ, болага тегишли барча бошқа шарт-шароитни яратиб бериш мақсадида ваколатли органлар томонидан васийликка топширилган боланинг ҳуқуқларини эътироф этадилар.

26-модда

1. Иштирокчи-давлатлар ҳар бир боланинг ижтимоий таъминот неъматларидан, жумладан, ижтимоий суғуртадан фойдаланиш ҳуқуқини эътироф этадилар ҳамда ана шу ҳуқуқ давлатларнинг миллий қонунчилигига мувофиқ тарзда тўла амалга ошишига эришиш учун зарур чора-тадбирларни кўрадилар.

2. Бу неъматлар заруратга қараб боланинг ҳамда болани боқиш масъулиятини зиммасига олган шахсларнинг, бола томонидан ёки унинг номидан неъматларни олиш билан боғлиқ ҳар қандай фикр-мулоҳаза назарда тутилган ҳолда тақдим этилади.

27-модда

1. Иштирокчи-давлатлар ҳар бир боланинг жисмоний, ақлий, маънавий, ахлоқий ва ижтимоий камол топиши учун зарур ҳисобланган турмуш даражасига эга бўлиш ҳуқуқини эътироф этадилар.

2. Ота-она ёки болани тарбиялаётган бошқа шахслар ўз қобилиятлари ва молиявий имкониятлари доирасида боланинг ривожланиши учун зарур бўлган турмуш шароитини таъминлашга асосий жавобгардир.

3. Иштирокчи-давлатлар миллий шарт-шароитларга мувофиқ ва ўз имкониятлари доирасида ана шу ҳуқуқнинг амалга ошишида ота-она ва болани тарбиялаётган бошқа шахсларга ёрдам кўрсатиш юзасидан зарур чора-тадбирларни кўрадилар, зарурат туғилган ҳолларда моддий ёрдам берадилар, айниқса, озик-овқат, кийим-кечак ва уй-жой билан таъминлаш борасидаги дастурни қўллаб-қувватлайдилар.

4. Иштирокчи-давлатлар ота-она ёки бола учун молиявий жавобгар ҳисобланган бошқа шахслар томонидан болани боқиш иштирок-

чи-давлат ичида ҳам, хорижда ҳам тикланишини таъминлаш учун барча зарур чора-тадбирларни кўрадилар. Хусусан, бола учун молиявий жавобгар шахс ва бола турли давлатларда яшаётган бўлсалар, иштирокчи-давлатлар халқаро битимларга қўшилишга ёки шундай битимлар тузилишига, шунингдек, бошқа тегишли келишувларга эришишга кўмаклашадилар.

28-модда

1. Иштирокчи-давлатлар боланинг илм олиш ҳукукини эътироф этадилар ҳамда ана шу ҳуқуқ тенг имкониятлар асосида амалга ошишига аста-секин эришиш мақсадида улар, жумладан:

а) бепул ва мажбурий бошланғич таълимни жорий этадилар;

б) ҳам умумий, ҳам касб-ҳунар бўйича ўрта таълимнинг турли шакллари ривожланишини рағбатлантирадилар, бундай таълимдан ҳамма болалар баҳраманд бўлишларини таъминлайдилар ҳамда бепул таълим жорий этиш ва зарурат туғилган ҳолларда молиявий ёрдам кўрсатиш сингари зарур чора-тадбирларни кўрадилар;

в) барча зарур воситалар ёрдамида ҳар бир боланинг қобилияти асосида олий таълимдан баҳраманд бўлишини таъминлайдилар;

г) барча болалар учун таълим ва касб-ҳунар тайёргарлиги соҳасида ахборот ҳамда материаллар билан танишиш имкониятларини яратиб берадилар;

д) болаларнинг мактабга мунтазам боришларига кўмаклашиш ҳамда мактабни ташлаб кетадиган ўқувчилар сонининг камайиши учун чора-тадбирлар кўрадилар.

Иштирокчи-давлатлар мактаб интизоми боланинг инсонийлик кадр-қимматини ҳурматлаш ўз ифодасини топган усуллар ёрдамида ҳамда ушбу Конвенцияга мувофиқ олиб борилиши учун барча зарур чора-тадбирларни кўрадилар.

Иштирокчи-давлатлар таълимга тааллуқли масалалар бўйича, жумладан, бутун дунёда жоҳиллик ва саводсизликни тугатишга ёрдам берадиган ҳамда илмий-техникавий билимлар ва ўқитишнинг замонавий усуллариغا йўл очишни енгиллаштирадиган мақсадларга қаратилган халқаро ҳамкорликни рағбатлантирадилар ва ривожлантирадилар. Шу муносабат билан ривожланаётган мамлакатларнинг эҳтиёжларига алоҳида эътибор берилиши зарур.

29-модда

1. Иштирокчи-давлатлар болага таълим бериш куйидаги йўналишларда олиб борилиши лозимлигига розилик билдирадилар:

а) боланинг шахси, истеъдоди, ақлий ва жисмоний қобилиятлари энг тўла ҳажмда ривожланиши;

б) инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларига, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Уставида эълон қилинган тамойилларга ҳурматни тарбиялаш;

в) боланинг ота-онага, унинг маданий ўзига ҳослиги, тили ва кадриятларига, бола яшаётган мамлакатнинг, у дунёга келган мамлакатнинг миллий кадриятларига, ўзиникидан фарқ қиладиган маданий тараққиёт даражасига ҳурмат билан қарашни тарбиялаш;

г) болани эркин жамиятда, тинчлик, сабр-тоқатли бўлиш, эркалар ва аёлларнинг тенглиги ҳамда барча халқлар, этник, миллий ва диний гуруҳлар, шунингдек, туб аҳоли орасидан бўлган шахслар ўртасида дўстлик руҳида тайёрлаш;

д) атроф-табиатга ҳурматни тарбиялаш.

2. Ушбу модданинг ёки 28-модданинг ҳеч қайси банди алоҳида шахслар ва органларнинг ўқув юртларини очиш ҳамда уларга ушбу модданинг 1-бандида баён этилган тамойилларга риоя қилган ҳолда раҳбарликни амалга ошириш ҳамда бундай ўқув юртларида бериладиган таълим давлат томонидан ўрнатилган минимал меъёрларга жавоб бериши керак, деган талабнинг бажарилишидаги эркинлигини чеклаш сифатида талқин қилинмайди.

30-модда

Этник, диний ёки тил жиҳатдан озчиликни ташкил қилувчи ёхуд туб аҳолига мансуб шахслар яшайдиган давлатларда ана шундай озчиликка ёки туб аҳолига мансуб боланинг мазкур гуруҳ бошқа аъзолари билан биргаликда ўз маданиятидан фойдаланиш, ўз динига эътиқод қилиш ва унинг расм-русумларини бажариш, шунингдек, она тилидан фойдаланиш ҳуқуқи рад этилмаслиги лозим.

31-модда

1. Иштирокчи-давлатлар боланинг дам олиш ва бўш вақтини ўтказиш ҳуқуқини, ўзининг ёшига мос келадиган ўйинлар ва

кўнгилочар тадбирларда иштирок этиш, маданий ҳаётда эркин қатнашиш, санъат билан шуғулланиш ҳуқуқини эътироф этадилар.

2. Иштирокчи-давлатлар боланинг маданий ва ижодий ҳаётда ҳар томонлама қатнашиш ҳуқуқини ҳурмат қиладилар, рағбатлантирадилар ҳамда маданий ва ижодий фаолият, бўш вақтни ўтказиш ва дам олиш учун тегишли тенг имкониятлар яратиб берилишига кўмаклашадилар.

32-модда

1. Иштирокчи-давлатлар боланинг иқтисодий эксплуатациядан ҳамда унинг соғлиғи учун хавф-хатар етказиши мумкин бўлган ёки таълим олишига тўсқинлик қиладиган ёхуд соғлиғи, жисмоний, ақлий, маънавий, ахлоқий ва ижтимоий ривожланишига зарар келтирадиган ҳар қандай ишлардан ҳимоя қилиниш ҳуқуқини эътироф этадилар.

2. Иштирокчи-давлатлар ушбу модданинг амалга оширилишини таъминлаш учун қонуний, маъмурий ва ижтимоий, шунингдек, таълим соҳасидаги чора-тадбирларни кўрадилар. Ана шу мақсадларда, бошқа халқаро ҳужжатларнинг тегишли қондаларига амал қилган ҳолда, иштирокчи-давлатлар, жумладан:

а) ишга қабул қилиш учун энг кичик ёш ёки энг кичик ёшларни белгилаб кўядилар;

б) кундалик вақтдаги ишнинг муддати ва меҳнат шароитига доир зарур талабларни аниқлайдилар;

в) ушбу модданинг самарали амалга оширилишини таъминлаш учун жазонинг тегишли турлари ёки бошқа санкцияларни кўзда тутадилар.

33-модда

Иштирокчи-давлатлар тегишли халқаро шартномаларда белгилаб қўйилганидек, болаларни гиёҳвандлик ва психотроп моддаларини ғайриқонуний равишда истеъмол қилишдан ҳимоя этиш мақсадида зарур барча чора-тадбирларни, жумладан, қонуний, маъмурий ва ижтимоий, шунингдек, таълим соҳасидаги чораларни ҳамда ана шундай моддаларни ғайриқонуний равишда ишлаб чиқаришда ва уларни сотишда болалардан фойдаланишга йўл қўймаслик чораларини кўрадилар.

34-модда

Иштирокчи-давлатлар болани шахвоний мақсадларда фойдаланиш ва шахвоний бузишнинг барча шаклларида химоя қилиш мажбуриятини ўз зиммаларига оладилар. Ана шу мақсадларда иштирокчи-давлатлар, жумладан, миллий, икки томонлама ва кўп томонлама даражада қуйидаги ҳолатларнинг олдини олиш учун ҳамма зарур чора-тадбирларни кўрадилар:

а) болани ҳар қандай ғайриқонуний равишдаги шахвоний фаолиятга тортиш ва мажбурлаш;

б) болалардан фоҳишабозлик ёки ғайриқонуний равишдаги барча шахвоний мақсадларда фойдаланиш;

в) болалардан порнография ва порнография материаллари тайёрлаш мақсадларида фойдаланиш.

35-модда

Иштирокчи-давлатлар болаларни ўғирлаш, сотиш ёки уларни ҳар қандай мақсадларда ва ҳар қандай шаклларда контрабанда қилишнинг олдини олиш учун миллий, икки томонлама ва кўп томонлама даражада барча зарур чора-тадбирларни кўрадилар.

36-модда

Иштирокчи-давлатлар болани унинг фаровонлигига оид ҳар қандай жиҳатдан зарар етказадиган фойдаланишнинг барча бошқа шаклларида химоя қиладилар.

37-модда

Иштирокчи-давлатлар қуйидагиларни таъминлайдилар:

а) бирорта ҳам бола қийноқларга ёки бошқа шафқатсизларча, ғайриинсоний ёхуд кадр-қимматни оёқости қиладиган муомала ёки жазога дучор этилмаслигини. На ўлим жазоси, на озодликка чиқариш имкониятини кўзда тутмаган умрбод қамок жазоси 18 ёшдан кичик бўлган шахслар томонидан содир этилган жиноятлар учун белгиланмайди;

б) бирорта ҳам бола ғайриқонуний равишда ёки ўзбошимчалик билан озодликдан маҳрум этилмаслигини. Болани ҳибсга олиш, ушлаб туриш ёки қамокқа солиш қонунга мувофиқ амалга оширилади ҳамда

факат ноилож чора сифатида ва мумкин қадар тегишли қисқа вақт мобайнида ишлатилади;

в) озодликдан маҳрум этилган ҳар бир бола унинг ёшидаги шахс эҳтиёжлари ҳисобга олинган ҳолда инсоний муомала ва шахсининг ажралмас қисми бўлган кадр-қимматини ҳурматлашдан фойдаланишини. Хусусан, озодликдан маҳрум этилган ҳар бир бола, агар боланинг энг яхши манфаатлари йўлида шундай қилиш керак, деб ҳисобланмаса, катталардан ажратиб сакланади ҳамда алоҳида ҳолатларни истисно қилганда, ўз оиласи билан хат ёзиш ва дийдор кўришиш орқали алоқа боғлаб туриш ҳуқуқига эгадир;

г) озодликдан маҳрум этилган ҳар бир бола ҳуқуқий ва бошқа тегишли ёрдамдан зудлик билан баҳраманд бўлиш ҳуқуқидан, шунингдек, суд ёки бошқа ваколатли, мустақил ва холис орган олдида ўзининг озодликдан маҳрум этилишининг қонунийлигига эътироз билдириш ҳуқуқидан ҳамда ана шундай ҳар қандай процессуал хатти-ҳаракатга нисбатан улар томонидан кечиктирмасдан қарор қабул қилиниши ҳуқуқидан фойдаланади.

38-модда

1. Иштирокчи-давлатлар халқаро инсонпарварлик ҳуқуқининг қуроли моjarолар рўй берган ҳолатда уларга нисбатан қўлланиладиган ва болаларга тааллуқли меъёрларини ҳурмат қилишни, уларга риоя этилишини таъминлашни ўз зиммаларига оладилар.

2. Иштирокчи-давлатлар 15 ёшга тўлмаган шахслар ҳарбий ҳаракатларда бевосита иштирок этмасликларини таъминлаш учун имкони бўлган барча чора-тадбирларни кўрадилар.

3. Иштирокчи-давлатлар 15 ёшга тўлмаган ҳар қандай шахсни ўз қуроли кучлари сафига хизматга чақиришга йўл қўймадилар. 15 ёшга етган, бироқ 18 ёшга тўлмаган шахслар орасидан армияга жалб этилаётганда иштирокчи-давлатлар ёши каттароқ шахсларни маъқул кўришга ҳаракат қиладилар.

4. Қуроли моjarолар пайтида ҳарбий бўлмаган аҳолини ҳимоя қилиш билан боғлиқ халқаро инсонпарварлик ҳуқуқи бўйича мажбуриятларига мувофиқ иштирокчи-давлатлар қуроли моjarоларнинг таъсиридан болаларни ҳимоялаш ҳамда парваришлашни таъминлаш учун имкони бўлган барча зарур чора-тадбирларни кўриш мажбуриятини ўз зиммаларига оладилар.

39-модда

Иштирокчи-давлатлар бепарволик, ишлатиш ёки суиистеъмоликлар, қийнашнинг ҳар қандай кўринишлари ёки шафқатсизлик, ноинсоний ёхуд кадр-қимматни оёқости қиладиган бошқа ҳар қандай муомала, жазолаш ёки қуролли можаролар қурбони бўлган боланинг жисмоний ва руҳий тикланиши ҳамда ижтимоий жиҳатдан ўзини ўнглаб олишига кўмаклашиш учун барча зарур чора-тадбирларни кўрадилар. Бундай тикланиш ва ўзини ўнглаб олиш боланинг соғлиғи, ўзини ўзи ҳурматлаши ва кадр-қиммати таъминлайдиган шароитларда амалга оширилиши лозим.

40-модда

1. Иштирокчи-давлатлар жиной қонунчиликни бузган деб топилган, қонунни бузишда айбланаётган ёки айбдор деб топилган ҳар бир боланинг унда кадр-қиммат ва аҳамиятга моликлик ҳис-туйғусини тарбиялайдиган, болада инсон ҳуқуқларига ва бошқаларнинг асосий эркинликларига ҳурматни мустақкамлайдиган ҳамда бунда боланинг ёши ва ўзини ўнглаб олиши, жамиятда фойдали ўрин тутишига кўмаклашиш истаги ҳисобга олинандиган ҳуқуқини эътироф этадилар.

2. Ана шу мақсадларда ва халқаро ҳужжатларнинг тегишли қоидаларини эътиборга олиб, иштирокчи-давлатлар, жумладан, қуйидагиларни таъминлайдилар:

а) бирорта бола хатти-ҳаракат содир этилган вақтда миллий ёки халқаро ҳуқуқда ман этилмаган ҳаракат ёки ҳаракатсизлик сабабли жиной қонунчиликни бузган деб топилмаслиги, айбланмаслиги ва айбдор деб топилмаслигини;

б) жиной қонунчиликни бузган деб ҳисобланаётган ёки уни бузишда айбланаётган ҳар бир бола камида қуйидаги кафолатларга эга бўлиши зарур;

і) унинг айби қонунга мувофиқ исботлангунча айбсизлик презумпцияси;

іі) унга қарши қўйилаётган айблар ҳақида ўзига, зарурат туғилган тақдирда, унинг ота-онаси ёки қонуний васийси орқали кечиктирмасдан ва бевосита маълум қилиш ҳамда ўзининг ҳимоясини тайёрлаш ва амалга оширишда ҳуқуқий ва бошқа хил ёрдам олиши;

iii) кўриб чиқилаётган масала юзасидан ваколатли, мустақил ва холис орган ёки суд органи томонидан ишни адолатли тарзда кўриш давомида қонунга мувофиқ равишда адвокат ёхуд бошқа тегишли шахс иштирокида, агар бу боланинг энг яхши манфаатларига зид келадиган деб ҳисобланмаса, хусусан, унинг ёши ёки ота-онаси ёхуд қонуний васийларининг мавқеи ҳисобга олинган ҳолда ҳеч кечиктирмасдан қарор қабул қилиниши;

iv) гувоҳлик кўрсатмаси бериш ёки айбга иқроф бўлишга мажбурлашдан эркинлик; айблаш бўйича гувоҳларнинг кўрсатмаларини ёхуд мустақил равишда ёхуд бошқа шахслар ёрдамида ўрганиб чиқиш ҳамда ҳимоя гувоҳларининг тенг равишдаги иштироки ва уларнинг кўрсатмаларини ўрганишни таъминлаш;

v) агар бола жиний қонунчиликни бузган деб ҳисобланса, юқори турувчи ваколатли, мустақил ва холис орган ёки суд томонидан тегишли қарорни ва у билан боғлиқ ҳолда қабул қилинган ҳар қандай чораларни қонунга мувофиқ равишда такроран кўриб чиқиш;

vi) агар бола фойдаланилаётган тилни тушунмаса ёки бу тилда гапира олмаса, таржимоннинг бепул ёрдам бериши;

vii) ишни кўриб чиқишнинг барча босқичларида унинг шахсий ҳаётини тўла ҳурмат қилиш.

3. Иштирокчи-давлатлар жиний қонунчиликни бузган деб ҳисобланаётган, қонунбузарликда айбланаётган ёки айбдор деб топилган болаларга бевосита тааллуқли қонунлар, тартиб-қоидалар, органлар ва муассасаларни аниқлашда кўмаклашишга интиладилар, жумладан:

а) жиний қонунчиликни бузишга қодир бўлмаган энг кичик ёшни белгилашга;

б) зарурат туғилган тақдирда ва имкон бўлганда, бундай болалар билан муомала қилиш бўйича инсон ҳуқуқи ва ҳуқуқий кафолатлар тўла риоя этилган ҳолда суд муҳокамасидан фойдаланмаслик чоратадбирларини кўришга.

4. Боланинг фаровонлиги, ҳолати ва жиноятнинг характерига мувофиқ келадиган, муассасалардаги парваришнинг ўрнини босадиган муомала қилишни таъминлаш мақсадида парвариш, васийлик ва назорат ҳақида қоида, маслаҳат хизматлари, синов муддатини белгилаш, ўқув ва касб-ҳунарга тайёрлаш дастурлари ва парваришнинг бошқа шакллари мавжуд бўлиши зарурдир.

41-модда

Ушбу Конвенциядаги ҳеч бир нарса бола ҳуқуқларини амалга оширишга кўп даражада ёрдам берадиган ҳар қандай вазиятга дахл қилмайди ҳамда бундай қоидалар қуйидагиларда ўз ифодасини топиши мумкин:

- а) иштирокчи-давлат қонунчилигида;
- б) мазкур давлатга нисбатан амал қилаётган халқаро ҳуқуқ нормаларида.

II ҚИСМ

42-модда

Иштирокчи-давлатлар тегишли ва таъсирли воситалардан фойдаланган ҳолда Конвенциянинг тамойиллари ва қоидалари ҳақида катта ёшдагиларни ҳам, болаларни ҳам кенг хабардор қилиш мажбуриятини ўз зиммасига оладилар.

43-модда

1. Иштирокчи-давлатлар томонидан ушбу Конвенцияга мувофиқ қабул қилинган мажбуриятлар бўйича эришилган тараққиётни кўриб чиқиш мақсадида қуйида кўзда тутилган вазифаларни адо этадиган Бола ҳуқуқлари бўйича қўмита таъсис қилинади.

2. Қўмита ўзининг юксак маънавий фазилатлари ҳамда ушбу Конвенцияда қамраб олинган соҳаларда ваколатли деб эътироф этилган ўн нафар экспертдан иборатдир. Қўмита аъзолари иштирокчи-давлатлар томонидан ўз фуқаролари ичидан сайланадилар ҳамда улар шахсан иштирок этадилар, бинобарин, адолатли равишда жуғрофий тақсимланишга, шунингдек, бош ҳуқуқий тизимларга эътибор берилади.

3. Қўмита аъзолари иштирокчи-давлатлар томонидан кўрсатилган шахслар рўйхатига киритилганлар орасидан ёпиқ овоз бериш йўли билан сайланадилар. Ҳар бир иштирокчи-давлат ўз фуқаролари орасидан битта шахсни кўрсатиши мумкин.

4. Қўмитага дастлабки сайлов ушбу Конвенция кучга кирган кундан эътиборан олти ойдан кечикмасдан, кейин эса ҳар икки йилда бир марта ўтказилади. Ҳар бир сайлов кунидан камида тўрт ой олдин

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котиби иширокчи-давлатларга икки ой мобайнида ўз номзодларини тақдим этиш таклифи билан хат орқали мурожаат қилади. Сўнгра Бош котиб кўрсатилган барча номзодлар рўйхатини алифбо тартибида иштирокчи-давлатлар номини қайд этган ҳолда тузиб чиқади ҳамда бу рўйхатни ушбу Конвенция иштирокчи-давлатларига тақдим этади.

5. Сайловлар Бош котиб томонидан қақириладиган Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг марказий муассасаларида иштирокчи-давлатлар кенгашларида ўтказилади. Иштирокчи-давлатларнинг учдан икки қисми кворумни ташкил этадиган ана шу кенгашларда Қўмита таркибига сайланган деб энг кўп овоз олган ҳамда иштирокчи-давлатларнинг кенгашида иштирок этаётган ва овоз беришда катнашаётган вакилларининг мутлақ кўпчилик овозини тўплаган номзодлар ҳисобланадилар.

6. Қўмита аъзолари тўрт йиллик муддатга сайланадилар. Улар номзодлари такроран кўрсатилган тақдирда қайта сайланиш ҳуқуқига эгадирлар. Биринчи сайловларда сайланган беш аъзонинг ваколат муддати икки йиллик давр охирида тугайди, биринчи сайловдан кейинок зудлик билан айнан шу беш аъзо кенгаш Раиси томонидан куръа ташлаш орқали аниқланади.

7. Қўмита аъзоларидан бирортаси вафот этган ёки истеъфога чиққан ёхуд у қандайдир сабабга кўра Қўмита аъзоси вазифаларини бундан кейин бажара олмай қолган тақдирда ўша Қўмита аъзосини кўрсатган иштирокчи-давлат Қўмита қўллаб-қувватлаши шарти билан қолган муддатга ўз фуқаролари орасидан бошқа эксперт тайинлайди.

8. Қўмита ўзининг тартиб-қоидаларини ўрнатади.

9. Қўмита икки йиллик муддатга ўзининг мансабдор шахсларини сайлайди.

10. Қўмита сессиялари, одатда, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг марказий муассасаларида ёки Қўмита танлаган бошқа ҳар қандай қулай жойда ўтказилади. Қўмита ўз сессияларини, одатда ҳар йили ўтказилади. Қўмита сессиясининг давом этиши Бош Ассамблея қўллаб-қувватлаши шарти билан ушбу Конвенция иштирокчи-давлатларининг кенгашида аниқлаб қўйилади ва заруратга қараб қайта кўриб чиқилади.

11. Қўмита ўзининг вазифаларини ушбу Конвенцияга мувофиқ самарали бажариши учун уни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котиби зарур ходимлар ва моддий маблағ билан таъминлайди.

12. Ушбу Конвенцияга биноан таъсис этилган Қўмита аъзолари Бош Ассамблея томонидан белгилаб қўйилган тартиб ва шартларда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти маблағлари ҳисобидан Бош Ассамблея тасдиқлаган рағбатлантиришларни оладилар.

44-модда

1. Иштирокчи-давлатлар Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котиби орқали Қўмитага Конвенцияда эътироф этилган ҳуқуқларини мустаҳкамлаш юзасидан қабул қилинган чора-тадбирлар ҳақида ҳамда ана шу ҳуқуқларини амалга оширишда эришилган тараққиёт ҳақида маърузалар тақдим этиш мажбуриятини оладилар:

а) Конвенция кучга кирганидан кейин икки йил мобайнида тегишли иштирокчи-давлат учун;

б) кейинчалик ҳар беш йилда.

2. Ушбу моддага мувофиқ тақдим этиладиган маърузаларда мазкур Конвенция бўйича мажбуриятларнинг бажарилиш даражасига таъсир этувчи омил ва қийинчиликлар, агар улар мавжуд бўлса, кўрсатиб ўтилади. Шунингдек, маърузаларда етарли ахборот ҳам ўз ифодасини топади, токи мазкур мамлакатда Конвенциянинг амал қилиш борасида Қўмита тўла тасаввурга эга бўлсин.

3. Қўмитага ҳар томонлама дастлабки муфассал маъруза тақдим этган иштирокчи-давлат ушбу модданинг 1-б бандига биноан тақдим этиладиган кейинги маърузаларда илгари баён қилинган асосий ахборотни такрорлашига зарурат бўлмайди.

4. Қўмита иштирокчи-давлатлардан ушбу Конвенциянинг бажарилишига тааллуқли бўлган қўшимча ахборот сўраб олиши мумкин.

5. Қўмита фаолияти тўғрисидаги маърузалар икки йилда бир марта Бош Ассамблеяга Иқтисодий ва Ижтимоий Кенгаш воситачилигида тақдим этилади.

6. Иштирокчи-давлатлар маърузалари ўз мамлакатларида кенг ошқора бўлишини таъминлайдилар.

45-модда

1. Конвенциянинг самарали амалга оширилишига кўмаклашиш ва ушбу Конвенцияда қамраб олинган соҳалардаги халқаро ҳамкорликни рағбатлантириш мақсадида:

а) Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ихтисослашган муассасалари, Болалар жамғармаси ҳамда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти бошқа органлари ушбу Конвенциянинг улар ваколати доирасига кирадиган қоидаларини амалга оширишга доир масалалар муҳокама қилинаётган пайтда вакил юбориш ҳуқуқига эгадирлар. Қўмита Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ихтисослашган муассасалари, Болалар жамғармаси ва бошқа ваколатли органларига, агар мақсадга мувофиқ деб топса, уларнинг тегишли ваколат доирасига кирадиган масалаларда Конвенциянинг амалга оширилишига доир экспертлар хулосасини тақдим қилишни таклиф этиши мумкин. Қўмита Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ихтисослашган муассасалари, Болалар жамғармаси ҳамда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти бошқа органларига ўз фаолият доирасига кирадиган соҳаларда Конвенциянинг амалга оширилиши ҳақида маърузалар тақдим қилишни таклиф этиши мумкин;

б) Қўмита Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ихтисослашган муассасалари, Болалар жамғармаси ва бошқа ваколатли органларига, агар мақсадга мувофиқ деб топса, иштирокчи-давлатларнинг техник маслаҳат ёки ёрдам сўралган ёхуд шунга эҳтиёж кўрсатиб ўтилган ҳар қандай маърузаларини, шунингдек, Қўмитанинг ана шундай илтимос ёки кўрсатмаларга доир фикр-мулоҳаза ва таклифларини, агар улар мавжуд бўлса, қайта йўллайди;

в) Қўмита Бош Ассамблеяга ўз номидан Бош котибга бола ҳуқуқларига тааллуқли алоҳида масалалар юзасидан тадқиқотлар ўтказишни таклиф этишни тавсия қилиши мумкин;

г) Қўмита ушбу Конвенциянинг 44- ва 45-моддаларига мувофиқ олинадиган ахборотга асосланган умумий аҳамиятга молик таклиф ва тавсиялар киритиши мумкин. Умумий аҳамиятга молик бундай таклиф ва тавсиялар манфаатдор ҳар қандай иштирокчи-давлатга олдиндан йўлланади ҳамда иштирокчи-давлатларнинг фикр-мулоҳазалари билан биргаликда, агар мавжуд бўлса, Бош Ассамблеяга маълум қилинади.

III ҚИСМ

46-модда

Ушбу Конвенция барча давлатлар томонидан имзолаш учун очикдир.

47-модда

Ушбу Конвенция ратификация қилиниши зарур. Ратификация ёрлиқлари сақлаб қўйиш учун Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котибига топширилади.

48-модда

Ушбу Конвенция унга ҳар қандай давлатнинг қўшилиши учун очикдир. Қўшилиш тўғрисидаги ҳужжатлар сақлаб қўйиш учун Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котибига топширилади.

49-модда

1. Ушбу Конвенция йигирманчи ратификация ёрлиғи ёки қўшилиш тўғрисидаги ҳужжат сақлаб қўйиш учун Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котибига топширилган санадан эътиборан ўттизинчи кун ўтгандан кейин кучга киради.

2. Ушбу Конвенцияни ратификация қиладиган ёки унга қўшиладиган ҳар бир давлат учун йигирманчи ратификация ёрлиғи ёхуд қўшилиш тўғрисидаги ҳужжат сақлаб қўйишга топширилган санадан эътиборан мазкур Конвенция бундай давлат уни ратификация қилиш ёки қўшилиш тўғрисидаги ҳужжатни сақлаб қўйишга топширилгандан кейинги ўттизинчи кундан бошлаб кучга киради.

50-модда

1. Ҳар қандай иштирокчи-давлат Конвенцияга тузатиш таклиф қилиши ва уни Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котибига тақдим этиши мумкин. Шундан сўнг Бош котиб таклиф этилган тузатишни иштирокчи-давлатларга мана шу таклифларни кўриб чиқиш ва уларни овозга қўйиш мақсадида иштирокчи-давлатларнинг конференциясини чақириш тарафдорими, деган сўров билан қайта йўллайди. Агар мана шундай хабар етказилган санадан бошлаб тўрт ой мобайнида иштирокчи-давлатларнинг камида учдан бир қисми шундай конференцияни чақиришни ёқлаб чиқса, Бош котиб бундай конференцияни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти белгиси остида чақиради. Бу конференцияда иштирок этаётган ва овоз беришда қатнашаётган

иштирокчи-давлатларнинг кўпчилик овози билан қабул қилинган ҳар қандай тузатиш тасдиқлаш учун Бош Ассамблеяга тақдим этилади.

2. Ушбу модданинг 1-бандига мувофиқ, қабул қилинган тузатиш уни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси тасдиқлагандан кейин ҳамда иштирокчи-давлатларнинг учдан икки аксарият қисми қабул қилган тақдирда кучга киради.

3. Тузатиш кучга киргандан кейин у мана шу тузатишни қабул қилган иштирокчи-давлатлар учун мажбурий бўлиб қолади, бошқа давлатлар учун эса ушбу Конвенция қоидалари ҳамда улар қабул қиладиган кейинги ҳар қандай тузатишлар мажбурий ҳисобланади.

51-модда

1. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котиби давлатлар томонидан ратификация ёки қўшилиш пайтида билдирилган эътироз матнини қабул қилиб олади ҳамда барча давлатларга юборади.

2. Ушбу Конвенцияни мақсад вазифаларига мос тушмайдиган эътирозга йўл берилмайди.

3. Эътироз Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котибига юборилган тегишли билдиришнома йўли билан исталган пайтда олиб ташланиши мумкин, сўнгра Бош котиб бу ҳақда барча давлатларга хабар етказди. Бундай билдиришнома уни Бош котиб қўлга олган кундан бошлаб кучга киради.

52-модда

Ҳар қандай иштирокчи-давлатнинг ушбу Конвенцияни Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котибига ёзма равишдаги билдиришнома юбориш асосида бир томонлама бекор қилиши Бош котиб билдиришномани олгандан кейин бир йил ўтгач, кучга киради.

53-модда

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котиби ушбу Конвенциянинг сақловчиси этиб тайинланади.

54-модда

Ушбу Конвенциянинг инглизча, арабча, испанча, хитойча, русча ва французча асл нусхаси матнлари тенг бир хилликка эга бўлиб, сақлаб қўйиш учун Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котибига топширилади.

Ушбунни тасдиқлаш учун қуйида имзо чеккан ваколатли вакиллар ўзларининг тегишли ҳукуматлари томонидан шунга етарли даражада вакил қилинган бўлиб, мазкур Конвенцияни имзоладилар.

БОЛА ХУҚУҚЛАРИ ТЎҒРИСИДАГИ КОНВЕНЦИЯГА БОЛАЛАРНИНГ ҚУРОЛЛИ МОЖАРОЛАРГА ЖАЛБ ҚИЛИНИШИ ТЎҒРИСИДАГИ ФАКУЛЬТАТИВ ПРОТОКОЛ

*БМТ Бош Ассамблеясининг 2000 йил 25 майдаги
A/RES/54/263-қарори билан қабул қилинган*

Ушбу Протоколда иштирокчи-давлатлар,
бола ҳуқуқларини рағбатлантириш ва ҳимоя қилишга йўнал-
тирилган саъй-ҳаракатларга умумсодикликни намойиш қилган
ҳолда, Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциянинг тўла қўллаб-
қувватланишидан руҳланиб,

болалар ҳуқуқлари махсус ҳимоя талаб қилишини қайта тасдиқлаб,
болаларни фарқламасдан шароитини доимий равишда яхшилашга
ҳамда тинчлик ва хавфсизлик шароитида уларнинг ривожланишини
ва таълим олишини таъминлашга чакирган ҳолда,

қуролли можаронинг болаларда акс этадиган зарарли ва кенг
қўламли таъсиридан ҳамда барқарор тинчлик, хавфсизлик ва ри-
вожланиш учун узоқ муддат талаб этувчи унинг оқибатларидан
ташвишга тушган ҳолда,

қуролли можаролар ҳолларида болаларни нишонга олишни ҳамда
ҳалқаро ҳуқуқ ҳимоясига олинган объектларга, шу жумладан, мактаб
ва касалхоналар каби болалар одатда кўп йиғиладиган жойларга бево-
сита ҳужумларни қоралаб,

Халқаро жинойт судининг Рим Статути қабул қилинишини, хусу-
сан, 15 ёшга тўлмаган болаларни ҳарбий хизматга чақириш ёки ёл-
лаш ёки халқаро ва халқаро бўлмаган қуролли можародаги ҳарбий
ҳаракатларда фаол иштирок этиш учун улардан фойдаланиш «ҳарбий
жинойт» деб киритилганлигини эътиборга олиб,

Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияда эътироф этилган
ҳуқуқлар янада самарали бажарилиши учун болаларнинг қуролли
можароларга жалб қилинишидан ҳимоя қилиш бўйича саъй-ҳаракат-
ларни кучайтиришга эҳтиёж борлигини ҳисобга олиб,

Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциянинг 1-моддасида белги-
ланганидек, Конвенциянинг мақсадлари учун 18 ёшга тўлмаган ҳар
бир инсон зоти, агар болага нисбатан қўлланиладиган қонун бўйича

у эртароқ балоғатга етмаган бўлса, бола ҳисобланишини эътиборга олиб,

Қуролли кучлар сафига чақириш мумкин бўлган ва ҳарбий ҳаракатларда иштирок этишга руҳсат этилган ёшнинг факультатив протокол томонидан оширилиши, болаларга нисбатан амалга ошириладиган барча ҳаракатларда «энг аввало боланинг олий манфаатларини ҳисобга олиш» принципи амалга ошишига катта ҳисса қўшади, деб ишонган ҳолда,

1995 йил декабрь ойида бўлиб ўтган Қизил Хоч ва Қизил Ярим Ойнинг йигирма олтинчи Халқаро Конференциясида можародаги томонлар 18 ёшдан кичик бўлган болаларнинг ҳарбий ҳаракатларда иштирок этмаслигини таъминлаш учун барча керакли чораларни кўриши лозимлиги тавсия қилинганини эътиборга олиб,

болалардан қуролли можарода фойдаланиш учун уларни зўрлаб ёки мажбурлаб ёллашни тақиқловчи Халқаро Меҳнат Ташкилотининг Болалар меҳнатини тақиқлаш ва унинг энг оғир шаклларига барҳам бериш бўйича шошилиш чоралар тўғрисидаги 182-Конвенциясининг яқдиллик билан 1999 йилнинг июнь ойида қабул қилинганини кутлаб,

миллий чегаралар доирасида ва ташқарисидаги ҳарбий ҳаракатларга давлатнинг қуролли кучлари таркибига кирмаган қуролли гуруҳлар томонидан болаларни ёллаш, уларни тайёрлаш ва улардан шу мақсадларда фойдаланиш ҳаракатларини чуқур хавотир билан қоралаб ҳамда шу муносабат билан болаларни ёллаган, тайёрлаган ва улардан фойдаланганларнинг жавобгарлигини эътироф этиб,

қуролли можаролардаги ҳар бир томоннинг халқаро гуманитар ҳуқуқ қоидаларига риоя қилиш мажбурияти мавжудлигини эслатиб,

мазкур Протокол Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Уставида кўрсатилган мақсад ва принципларига, шу жумладан, 51-модда ва гуманитар ҳуқуқнинг тегишли нормаларига монелик қилмаслигига урғу бериб,

Уставда кўрсатилган мақсад ва принципларни ҳурмат қилишга асосланган тинчлик ва хавфсизлик шароити ва тегишли инсон ҳуқуқлари бўйича ҳужжатларга риоя қилиниши болаларни тўла ҳимоя қилиш учун, хусусан, қуролли можаро ва чет эл босқини вақтида ўта муҳимлигини эътиборга олган ҳолда,

ушбу Протоколга зид равишда ҳарбий ҳаракатларда ишлатилишга ёки сафга чақирилишга, жинси, иқтисодий ёки ижтимоий аҳволи боис алоҳида заиф бўлган болаларнинг махсус эҳтиёжларини эътироф этиб,

болаларнинг қуролли можароларга жалб қилинишининг иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий сабабларини ҳисобга олиш муҳимлигини эсда тутиб,

мазкур Протоколни бажаришда халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлаш зарурати, қуролли можарода жабрланган болаларни жисмоний ва психосоциал реабилитацияси ва ижтимоий реинтеграцияси каби муҳим эканлигини англаган ҳолда,

мазкур Протоколни бажариш бўйича маълумот ва таълим берувчи дастурларнинг тарқалишида жамиятнинг ва, хусусан, болалар ва жабрланган болаларнинг иштирокини кўллаб-қувватлаган ҳолда, қуйидагилар ҳақида келишиб олдилар:

1-модда

Иштирокчи-давлатлар ўзларининг қуролли кучлари сафидаги 18 ёшга тўлмаган ҳарбий хизматчиларининг ҳарбий ҳаракатларда бевоқифлиги иштирок этмаслигини таъминлаш учун барча мумкин бўлган чораларни кўрадилар.

2-модда

Иштирокчи-давлатлар 18 ёшга тўлмаган шахсларни мажбурий тарзда ўзларининг қуролли кучлари сафига қақирилмаслигини таъминлайдилар.

3-модда

1. Иштирокчи-давлатлар ўзларининг миллий қуролли кучлари сафига ихтиёрий тарзда қақириниш мумкин бўлган энг кичик ёшни Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциянинг 38-моддаси 3-бандида кўзда тутилган ёшдан оширадилар, бунда ушбу моддада акс этган принципларни ҳисобга оладилар ҳамда Конвенция бўйича 18 ёшдан кичик ёшдаги шахслар махсус ҳимоя қилиниш ҳуқуқига эга бўлишларини эътироф этадилар.

2. Ҳар бир иштирокчи-давлат мазкур Протоколни ратификация қилаётганида ёки унга қўшилаётганида, ўзининг миллий қуролли кучлари сафига ихтиёрий тарзда қақиривга руҳсат этилган энг кичик ёшни кўрсатувчи ва бундай қақирив зўрақи ёки мажбурий тарз-

да амалга оширилмаслигини таъминлаш учун кўрилган ҳимоя чораларни баён этувчи мажбурий бўлган декларацияни сақлаб қўйиш учун топширади.

3. Ўзининг миллий қуроли кучлари сафига 18 ёшдан кичик шахсларни ихтиёрий тарзда чақиришга рухсат этган иштирокчи-давлатлар энг камида қуйидагиларни таъминловчи ҳимоя чораларини кўрадилар:

а) бундай чақирув ҳақиқатда ҳам ихтиёрий тарзда амалга оширилишини;

б) бундай чақирув шахснинг ота-онаси ёки қонуний васийнинг англандан розилиги билан амалга оширилишини;

в) бундай шахслар ҳарбий хизматнинг мажбуриятлари ҳақида тўлиқ хабардор бўлишини;

г) бундай шахслар миллий ҳарбий хизматга қабул қилинишдан олдин ёшани тасдиқловчи ишончли исбот келтиришларини.

4. Ҳар бир иштирокчи-давлат ҳар қандай вақтда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котиби номига тегишли хабарнома юбориш орқали ўзининг декларациясини кучайтириши мумкин. Бу ҳақда Бош котиб барча иштирокчи-давлатларни хабардор қилади. Бош котиб бундай хабарномани олган кундан бошлаб у кучга киради.

5. Мазкур модданинг 1-бандида кўзда тутилган ёшни ошириш талаби Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциянинг 28- ва 29-моддаларига мувофиқ иштирокчи-давлатнинг қуроли кучлари қошида ёки назорати остида бўлган ўқув муассасаларга қўлланилмайди.

4-модда

1. Давлатнинг қуроли кучлари таркибига кирмайдиган қуроли гуруҳлар, ҳеч қандай ҳолатда, 18 ёшга тўлмаган шахслардан ҳарбий ҳаракатларда фойдаланиши ёки уларни ёллаши мумкин эмас.

2. Иштирокчи-давлатлар болаларни бундай ёллаш ёки улардан фойдаланишнинг олдини олиш мақсадида барча мумкин бўлган чораларни кўрадилар, шу жумладан, бундай амалиётни тақиқлаш ва жиноят деб топилиши учун зарур ҳуқуқий чораларни кўрадилар.

3. Ушбу модданинг қўлланилиши қуроли можаролардаги ҳеч бир томоннинг ҳуқуқий мақомига таъсир этмайди.

5-модда

Ушбу Протоколнинг ҳеч бир қоидаси иштирокчи-давлат қонунида ёки халқаро шартномалар ва халқаро гуманитар ҳуқуқда мавжуд бўлган бола ҳуқуқларининг ижобий тарзда амалга оширилишига кўмаклашувчи қоидаларга тўсқинлик қилади, деб талқин қилинмайди.

6-модда

1. Ҳар бир иштирокчи-давлат ўзининг юрисдикцияси чегарасида мазкур Протокол қоидаларининг самарали бажарилишини ва ҳаётга татбиқ этилишини таъминлаш учун барча зарур бўлган ҳуқуқий, маъмурий ва бошқа чораларни кўради.

2. Иштирокчи-давлатлар мазкур Протоколнинг қоидалари ва принципларини катталарга ва болаларга кенг тарзда маълум қилиш ва тегишли усуллар ёрдамида тарғиб қилиш мажбуриятини ўз зиммасига оладилар.

3. Иштирокчи-давлатлар ўзининг юрисдикцияси чегарасида мазкур Протоколга номувофик тарзда ҳарбий чақирувга чақирилган ёки ҳарбий ҳаракатларда фойдаланилган шахсларнинг демобилизация қилиниши ёки хизматдан озод қилинишини таъминлаш учун барча мумкин бўлган чораларни кўрадилар. Иштирокчи давлатлар, зарур ҳолларда, бундай шахсларнинг жисмоний ва психологик тикланиши ва ижтимоий реинтеграцияси учун зарур бўлган барча ёрдамни амалга оширадилар.

7-модда

1. Иштирокчи-давлатлар ушбу Протоколнинг бажарилиши соҳасида, хусусан, Протоколга номувофик бўлган ҳар қандай фаолиятнинг олдини олиш ва Протоколга номувофик бўлган ҳаракатлар оқибатида жабрланган шахсларнинг реабилитацияси ва ижтимоий реинтеграцияси соҳасида ҳамкорлик қиладилар, шу жумладан, техник ҳамкорлик ва молиявий ёрдам орқали. Бундай ёрдам ва ҳамкорлик тегишли иштирокчи-давлатлар ва халқаро ташкилотлар билан маслаҳатлашган ҳолда амалга оширилиши мумкин.

2. Шундай ёрдам кўрсатиш имконига эга иштирокчи-давлатлар бундай ёрдамни мавжуд кўп томонлама, икки томонлама ёки бошқа

дастурлар орқали ёки, хусусан, Бош Ассамблея қоидаларига мувофиқ ташкил қилинган ихтиёрий бадаллар жамғармаси орқали амалга оширадилар.

8-модда

1. Ҳар бир иштирокчи-давлат, ушбу Протокол унга нисбатан кучга кирганидан кейин икки йил ичида унинг қоидаларини бажариш борасида кўрилган чоралар тўғрисида, хусусан, чақирув ва иштирок этиш тўғрисидаги қоидаларини бажариш борасидаги чоралар ҳақида муфассал ахборот берувчи маърузани Бола ҳуқуқлари бўйича кўмитага тақдим этади.

2. Муфассал маъруза тақдим этилганидан кейин ҳар бир иштирокчи-давлат, Конвенциянинг 44-моддасига мувофиқ, Бола ҳуқуқлари бўйича кўмитага тақдим этиладиган кейинги маърузаларига Протоколнинг бажарилиши борасида янги маълумотларни киритади. Протоколда иштирокчи бошқа давлатлар маърузани ҳар беш йилда тақдим этадилар.

3. Бола ҳуқуқлари бўйича кўмита иштирокчи-давлатлардан ушбу Протоколнинг бажарилишига тааллуқли бўлган қўшимча маълумотларни талаб қилиши мумкин.

9-модда

1. Ушбу Протокол Конвенцияда иштирок этувчи ёки Конвенцияни имзолаган ҳар бир давлатга имзолаш учун очикдир.

2. Ушбу Протокол ратификация қилинади ва ҳар қандай давлатнинг қўшилиши учун очикдир. Ратификация ёки қўшилиш ҳужжатлари Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котибига сақлаш учун топширилади.

3. Бош котиб Конвенция ва Протоколнинг депозитарийи сифатида Конвенцияда иштирок этувчи ва Конвенцияни имзолаган барча давлатларни 3-моддага мувофиқ сақланишга топширилган ҳар бир декларация ҳужжатлари ҳақида хабардор қилади.

10-модда

1. Ушбу Протокол ўнинчи ратификация ёки қўшилиш тўғрисидаги ҳужжат сақланишга топширилган санадан кейин уч ой ўтгач кучга кирди.

2. Мазкур Протокол у кучга кирганидан кейин уни ратификация қиладиган ёки унга қўшиладиган ҳар бир давлат учун унинг ратификация ёки қўшилиш тўғрисидаги ҳужжати сақланишга топширилган санадан кейин бир ой ўтгач кучга киради.

11-модда

1. Ҳар қандай иштирокчи-давлат мазкур Протоколни ҳар қандай вақтда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котибига ёзма хабарнома юбориш орқали денонсация қилиши мумкин. Бош котиб хабарномани олгач, Конвенцияда иштирок этувчи ва Конвенцияни имзолаган барча давлатларни бундан хабардор қилади. Денонсация Бош котиб томонидан хабарнома олинган санадан кейин бир йил ўтгач кучга киради. Бирок, агар бир йиллик муддат тугайдиган куни иштирокчи-давлат қуроли можарода иштирок этаётган бўлса, шу қуроли можаро тугагунча денонсация кучга кирмайди.

2. Бундай денонсация иштирокчи-давлатни ушбу Протоколдан келиб чиқадиган мажбуриятларидан, яъни денонсация кучга киришидан олдин содир этган ҳар қандай ҳаракатлари бўйича мажбуриятларидан озод этмайди. Шунингдек, бундай денонсация денонсация кучга киришидан олдин Бола ҳуқуқлари бўйича қўмита томонидан кўрилиши бошланган ҳар қандай масаланинг кўрилишини давом эттиришга монелик қилмайди.

12-модда

1. Ҳар бир иштирокчи-давлат ўзгартириш киритишни таклиф қилиши ва Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котибига тақдим этиши мумкин. Бош котиб таклиф этилган ўзгартириш ҳақида иштирокчи-давлатларга хабар беради ҳамда улардан мазкур таклифларни кўриб чиқиш ва уларни овозга қўйиш мақсадида конференция чақирилишига нисбатан ўз фикрини билдиришини сўрайди. Агар хабар етказилган санадан кейин тўрт ой ичида иштирокчи-давлатларнинг энг камида учдан бир қисми шундай конференция чақириш истагини билдирса, шунга биноан, Бош котиб Бирлашган Миллатлар Ташкилоти кўмагида шундай конференцияни чақиради. Конференцияда иштирок этаётган ва овоз бераётган иштирокчи-давлатларнинг кўпчилиги томонидан қабул қилинган ўзгартириш Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясига тасдиқланиш учун тақдим этилади.

2. Мазкур модданинг 1-бандига мувофиқ қабул қилинган ўзгартириш Бош Ассамблея томонидан тасдиқланганидан кейин, иштирокчи-давлатларнинг учдан икки қисми томонидан қабул қилинганидан кейин кучга киради.

3. Ўзгартириш кучга киргандан кейин уни қабул қилган иштирокчи-давлатлар учун мажбурий бўлиб қолади, бошқа иштирокчи-давлатлар учун эса мазкур протоколнинг қоидалари ва ҳар қандай олдинги қабул қилинган ўзгартиришлар мажбурий ҳисобланади.

13-модда

1. Ушбу Протокол Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг архивларида сақланади ва унинг арабча, хитойча, инглизча, французча, русча ва испанча матнлари бир хил кучга эга.

2. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош қотиби мазкур Протоколнинг тасдиқланган нусхаларини барча иштирокчи-давлатларга ва Конвенцияни имзолаган барча давлатларга жўнатади.

БОЛА ХУҚУҚЛАРИ ТЎҒРИСИДАГИ КОНВЕНЦИЯГА БОЛАЛАР САВДОСИ, БОЛА ФОҲИШАБОЗЛИГИ ВА БОЛА ПОРНОГРАФИЯСИ ТЎҒРИСИДАГИ ФАКУЛЬТАТИВ ПРОТОКОЛ

*БМТ Бош Ассамблеясининг 2000 йил 25 майда
A/RES/54/263-қарори билан қабул қилинган*

Ушбу Протоколда иштирокчи-давлатлар,

Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциянинг мақсадларига эришишга ва унинг қоидаларини, хусусан, 1, 11, 21, 32, 33, 34, 35 ва 36-моддаларининг бажарилишига кўмаклашиш учун иштирокчи-давлатлар бола савдоси, бола фоҳишабозлиги ва бола порнографияси амалиётидан болани ҳимоя қилишни кафолатлаш бўйича кўришлари шарт бўлган чора-тадбирларни кенгайтириш мақсадга мувофиқ бўлишини эътиборга олиб,

Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияда, боланинг иқтисодий эксплуатациядан ва бола учун хавфли бўлиши мумкин бўлган ёки боланинг таълим олишига халақит қиладиган ёхуд боланинг соғлиғига, унинг жисмоний, ақлий, маънавий, ахлоқий ёки ижтимоий ривожланишига зарар қиладиган ҳар қандай ишни бажаришдан ҳимояланиш ҳуқуқи тан олинганлигини эътироф этиб,

болалар савдоси, бола фоҳишабозлиги ва бола порнографиясини кўзлаган болалар халқаро траффиғи сезиларли даражада ўсаётганидан ташвишланиб,

болалар савдоси, бола фоҳишабозлиги ва бола порнографиясини бевосита кучайтирадиган, болалар учун алоҳида хавфли бўлган, сексуризм амалиётининг кенг тарқалишидан ва унинг давом этаётганлигидан чуқур ташвишланиб,

алоҳида заиф гуруҳларни, жумладан, қиз болаларнинг сексуал эксплуатацияга дучор бўлиш эҳтимоллиғи анча катта эканлигини ҳамда сексуал эксплуатацияга дучор қилинганлар орасида қиз болалар кўпчиликни ташкил қилишини тан олиб,

интернетда ва бошқа ривожланиб келаётган технологиялар орқали бола порнографияси тарқалишининг ўсишидан ташвишга тушган ҳолда, 1999 йилда Венада бўлиб ўтган Интернетда бола порнографиясининг тарқалишига қарши кураш бўйича Халқаро конференция-

ни, хусусан, унинг бола порнографияси маҳсулотларини ишлаб чиқиш, тарқатиш, экспорт қилиш, узатиш, импорт қилиш, қасддан сақлаш ва реклама қилиш жиноят деб бутун жаҳон бўйича эълон қилишга чақирувчи хулосасини эслатиб, ҳукуматлар ва интернет индустрияси ўртасида янада яқинроқ ҳамкорлик ва шериклик ўрнатишнинг муҳимлигига урғу бериб,

бола савдоси, бола фоҳишабозлиги ва бола порнографиясининг йўқ қилинишида, шу муаммоларга кўмаклашувчи омилларни, яъни иқтисодий қолоқлик, қашшоқлик, иқтисодий тенгсизлик, адолатсиз ижтимоий-иқтисодий тузилма, оилаларнинг нотинчлиги, таълим даражасининг пастлиги, қишлоқдан шаҳарга миграция, жинсий камситиш, катта ёшдагиларнинг масъулиятсиз шахвоний хулқи, зарарли анъанавий амалиётлар, қуролли можаролар ва болалар траффигини қамраб олувчи, кенг миқёсли ёндашув ёрдам беришига ишониб,

бола савдоси, бола фоҳишабозлиги ва бола порнографиясига бўлган истеъмолчилик талабини камайтириш учун бу ҳақда халқнинг хабардорлигини оширадиган саъй-ҳаракатлар зарур эканлигига ишониб ҳамда барча иштирокчилар ўртасидаги глобал ҳамкорликни ривожлантириш ва миллий даражада қонун ижросини таъминлаш чораларини кучайтириш муҳимлигига амин бўлиб,

болалар ҳимоясига тааллуқли бўлган халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлар қоидалари, жумладан, Болалар ҳимояси ва давлатлараро фарзандликка олиш бўйича ҳамкорлик тўғрисидаги Гаага Конвенцияси, Халқаро бола ўғирлашнинг фуқаровий жиҳатлари тўғрисидаги Гаага Конвенцияси, Болалар ҳимояси бўйича чора-тадбирлар ва ота-оналарнинг масъулияти масалалари бўйича юрисдикция, қўлланиладиган қонун, тан олиш, қонун ижросини таъминлаш ва ҳамкорлик тўғрисидаги Гаага Конвенцияси ва Халқаро Меҳнат Ташкилотининг Болалар меҳнатини тақиқлаш ва унинг энг оғир шакллариغا барҳам бериш бўйича шошилиш чоралар тўғрисидаги 182-Конвенция қоидаларини эътиборга олиб,

бола ҳуқуқларини рағбатлантириш ва ҳимоя қилишга йўналтирилган саъй-ҳаракатларга умумсодикликни намоёниш қилган ҳолда, Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциянинг тўла қўллаб-қувватланишидан руҳланиб,

бола савдоси, бола фоҳишабозлиги ва бола порнографиясининг олдини олиш бўйича Ҳаракат дастури қоидаларининг, 1996 йил 27–31 августда Стокгольмда бўлиб ўтган Болаларни тижорат мақсадида сексуал эксплуатация қилишга қарши Бутунжаҳон конг-

рессиди қабул қидинган Декларация ва Ҳаракат режасининг ҳамда тегишли халқаро ташкилотларнинг бошқа шу масалага оид қарор ва тавсияларнинг бажарилиши муҳимлигини тан олиб,

болани ҳимоялаш ва баркамол шаклланиши учун ҳар бир халқнинг анъаналари ва маданий қадриятларининг муҳимлигини тегишли даражада ҳисобга олиб,

қуйидагилар ҳақида келишиб олдилар:

1-модда

Иштирокчи-давлатлар мазкур Протоколда кўрсатилганидек, бола савдоси, бола фоҳишабозлиги ва бола порнографиясини тақиқлайдилар.

2-модда

Ушбу Протокол мақсадлари учун:

а) «болалар савдоси» – ҳақ олиш эвазига ёки бошқа шаклда қопланадиган фойда эвазига ҳар қандай шахс ёки бир гуруҳ шахслар томонидан болани бошқа шахсга ёки бир гуруҳ шахсларга беришни кўзлаган ҳар қандай ҳаракат ёки битимни англатади;

б) «бола фоҳишабозлиги» – ҳақ олиш эвазига ёки бошқа шаклда қопланадиган фойда эвазига болани сексуал мақсадларда ишлатишни англатади;

в) «бола порнографияси» – боланинг ҳақиқий ёки уюштирилган очиқ сексуал фаолиятдаги иштирокини ҳар қандай воситалар орқали акс эттирувчи тасвирни ёки асосан сексуал мақсадлар учун боланинг жинсий аъзоларини акс эттирувчи ҳар қандай тасвирни англатади.

3-модда

1. Ҳар бир иштирокчи-давлат, ҳеч бўлмаганда қуйидаги ҳаракат ва фаолиятлар, булар миллий ёки халқаро миқёсда ёки бир шахс томонидан ёки уюшган гуруҳлар томонидан содир этилишидан қатъи назар, унинг жиноят ёки пенитенциар ҳуқуқи томонидан тўлиқ камраб олишини таъминлайди:

2-моддада таърифланган болалар савдоси мазмунидан келиб чиққан ҳолда:

қуйидаги мақсадлар учун ҳар қандай воситалар орқали болани таклиф қилиш, етказиб бериш ёки қабул қилиш:

- а. болани сексуал эксплуатация қилиш;
- б. фойда олиш учун бола органларини кўчириш;
- в. болани мажбурий меҳнатга жалб қилиш;

ii) фарзандликка олиш соҳасида қўлланиладиган халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар қоидаларини бузиш орқали болани фарзандликка олиш учун номувофик тарзда, воситачи сифатида кўнишга мажбурлаш;

г) 2-моддада таърифланган бола фоҳишабозлиги учун болани таклиф қилиш, олиш, етказиб бериш ёки бола билан таъминлаш;

д) 2-моддада таърифланган бола порнографиясини юқорида келтирилган мақсадлар учун ишлаб чиқиш, тақсимлаш, тарқатиш, импорт ва экспорт қилиш, таклиф қилиш, сотиш ёки сақлаш.

2. Шу каби қоидалар, иштирокчи-давлатнинг миллий қонунчилиги қоидалари инobatга олинган ҳолда, юқорида келтирилган ҳар қандай ҳаракатларни содир этиш мақсадида қилинган ҳар қандай ҳаракатга нисбатан ва юқорида келтирилган ҳар қандай ҳаракатларда иштирокчилик ёки иштирок қилишга нисбатан қўлланилади.

3. Ҳар бир иштирокчи-давлат бу каби жиноятлар учун, уларнинг оғирлик даражасини ҳисобга олган ҳолда, тегишли жазо чораларини кўзда тутади.

4. Ҳар бир иштирокчи давлат ўзининг миллий қонунчилиги қоидаларини инobatга олган ҳолда, мазкур модданинг 1-қисмида белгиланган жиноятлар учун юридик шахсларнинг жавобгарлигини ўрнатиш учун, тегишли ҳолларда, чора-тадбирлар кўради. Иштирокчи-давлатнинг ҳуқуқий принциплари инobatга олинган ҳолда, юридик шахсларнинг бундай жавобгарлиги жиноий, фуқаровий ёки маъмурий бўлиши мумкин.

5. Иштирокчи-давлатлар, болани фарзандликка олиш ҳаракатига жалб қилинган барча шахслар қўлланиладиган халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар қоидаларига мувофик тарзда ҳаракат қилишларини кафолатлаш учун барча тегишли ҳуқуқий ва маъмурий чоралар кўрадилар.

4-модда

1. Ҳар бир иштирокчи-давлат 3-модданинг 1-қисмида кўзда тутилган жиноятларга нисбатан, агар бундай жиноятлар унинг худудида ёки ушбу давлатда рўйхатга олинган денгиз ёки ҳаво кемаси борти-

да содир этиладиган бўлса, ўз юрисдикциясини ўрнатиш учун зарур бўлган чораларни кўради.

2. Ҳар бир иштирокчи-давлат 3-модданинг 1-қисмида кўзда тутилган жиноятларга нисбатан қуйидаги ҳолларда ўз юрисдикциясини ўрнатиш учун зарур бўлган чораларни кўриши мумкин:

а) агар жиноятда гумон қилинувчи мазкур давлатнинг фуқароси ёки унинг ҳудудида доимий яшаш жойига эга шахс бўлса;

б) агар жабрланувчи мазкур давлатнинг фуқароси бўлса.

3. Ҳар бир иштирокчи-давлат, шу тариха, юқорида келтирилган жиноятларга нисбатан, агар жиноятда гумон қилинувчи ўз давлатининг ҳудудида бўлса ва бу давлат, ушбу жиноят ўз фуқароларидан бири томонидан содир қилинганлиги асосида уни бошқа иштирокчи-давлатга экстрадиция қилмаётган бўлса, ўз юрисдикциясини ўрнатиш учун зарур бўлган чораларни кўради.

4. Мазкур Протокол миллий қонунчилик қоидаларига мувофиқ тарзда қўлланиладиган ҳар қандай жиноий юрисдикцияни истисно қилмайди.

5-модда

1. 3-модданинг 1-қисмида кўзда тутилган жиноятлар иштирокчи-давлатлар ўртасида мавжуд бўлган ҳар қандай экстрадиция тўғрисидаги шартномага экстрадиция қилинишни келтириб чиқарадиган жиноятлар сифатида киритилади, деб ҳисобланади ҳамда бундай шартномаларда белгиланган шартларга мувофиқ давлатлар ўртасида кейинчалик тузиладиган экстрадиция тўғрисидаги ҳар бир шартномага экстрадиция қилинишни келтириб чиқарадиган жиноятлар сифатида киритилади.

2. Агар, шартнома мавжудлигига асосланиб экстрадиция қиладиган иштирокчи-давлат ўзи билан экстрадиция тўғрисида шартномага эга бўлмаган бошқа давлатдан экстрадиция тўғрисида илтимоснома олса, у ҳолда мазкур Протоколни бундай жиноятларга нисбатан экстрадиция қилиш учун қонуний асос деб ҳисоблаши мумкин.

Экстрадиция илтимоснома олган давлатнинг қонунида белгилаб қўйилган шартларга мувофиқ амалга оширилади.

3. Шартнома мавжудлигига асосланмай экстрадиция қиладиган иштирокчи-давлатлар, илтимоснома олган давлатнинг қонунида белгилаб қўйилган шартларга мувофиқ бундай жиноятларни экстрадиция қилинадиган жиноятлар сифатида ўзаро тан оладилар.

4. Бундай жиноятлар, иштирокчи-давлатлар ўртасидаги экстрадиция мақсадлари учун, нафақат у содир бўлган жойда, балки, агар 4-моддага мувофиқ ўз юрисдикциясини ўрнатишга мажбур бўлган давлатларнинг ҳудудида содир этилган бўлса, шу ҳудудларда ҳам кўрилади.

5. Агар экстрадиция тўғрисидаги илтимоснома 3-модданинг 1-қисмида кўзда тутилган жиноятга нисбатан қилинган бўлса ва илтимоснома олган иштирокчи-давлат жиноятчининг фуқаролиги асосида уни экстрадиция қилмаса ёки қилишни хоҳламаса, унда мазкур иштирокчи-давлат ушбу ишни ваколатли органларга жиноят ишини кўзғатиш мақсадида топшириш учун тегишли чораларни кўради.

6-модда

1. Иштирокчи-давлатлар 3-модданинг 1-қисмида белгиланган жиноятларга нисбатан кўзғатилган экстрадиция ёки жиноят ишлари ёки тергов ҳаракатларини амалга ошириш борасида қўлларидан келадиган ёрдамни, шу жумладан, шу процессуал ҳаракатларни амалга ошириш учун зарур бўлган далилларни олиш борасидаги ёрдамни бир-бирларига кўрсатадилар.

2. Иштирокчи-давлатлар, ўзаро мавжуд бўлиши мумкин бўлган ҳар қандай шартномаларга ёки бошқа ўзаро ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш тўғрисидаги келишувларга асосланган ҳолда, мазкур модданинг 1-қисмига мувофиқ ўз зиммасига олган мажбуриятларини бажарадилар. Агар бундай шартномалар ёки келишувлар мавжуд бўлмаса, унда иштирокчи-давлатлар ўзларининг миллий қонунларига мувофиқ бир-бирларига ёрдам кўрсатадилар.

7-модда

Иштирокчи-давлатлар ўзларининг миллий қонунчилиги қоидаларини инобатга олган ҳолда:

а) тегишли ҳолларда қуйидагиларнинг олиб қўйилиши ёки мусо-дара қилинишини таъминлайдиган чора-тадбирлар кўрадилар:

i) мазкур Протоколда кўзда тутилган жиноятларни содир этиш учун ишлатиладиган, материал, маблағ ва бошқа ускуналар каби буюмларни;

ii) бундай жиноятларни содир этиш эвазига олинган фойдани;

б) бошқа иштирокчи-давлатнинг «а» кичик бандда кўзда тутилган буюмларини ёки фойдани олиб қўйиш ёки мусодара қилиш талабно-масини бажарадилар;

в) бундай жиноятларни содир этиш мақсадида ишлатиладиган иншоотларни вақтинча ёки бутунлай ёпиб қўйишга қаратилган чораларни кўрадилар.

8-модда

1. Иштирокчи-давлатлар мазкур Протокол томонидан ман этилган амалиётда жабрланган болаларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини жиноят процессининг барча босқичларида ҳимоя қилиш учун тегишли чоралар кўрадилар, хусусан қуйидаги йўллар орқали:

а) жабрланган болаларнинг заифлигини тан олиш орқали ва уларнинг махсус эҳтиёжларини, жумладан, уларнинг гувоҳ сифатидаги махсус эҳтиёжларини тан олиш мақсадида шу соҳадаги тартибни мослаштириш орқали;

б) жабрланган болаларни уларнинг ҳуқуқлари, роли ва иш жараёнининг моҳияти, муддати ва босқичлари ҳамда уларнинг ишлари бўйича чиқарилган қарорлар тўғрисида хабардор қилиш орқали;

в) иш жараёнида жабрланган болаларнинг манфаатларига таъсир қиладиган масалалар кўрилган ҳолларда, уларнинг ўз қарашлари, эҳтиёжлари ва муаммолари миллий қонуннинг процессуал нормаларига мувофиқ тарзда баён қилиниши ва кўриб чиқилиши учун имконият яратиш орқали;

г) жабрланган болаларга суд процессининг барча босқичларида тегишли ёрдам хизматларини кўрсатиш орқали;

д) жабрланган болаларнинг шахсини ва шахсий ҳаётини тегишлича ҳимоялаш орқали ҳамда жабрланган болалар шахсини аниқлашга олиб келиши мумкин бўлган маълумотлар ноўрин тарқалиб кетишининг олдини олиш учун миллий қонунга мувофиқ чора-тадбирлар кўриш орқали;

е) жабрланган болалар ҳамда уларнинг оилалари ва улар номидан қатнашаётган гувоҳларни лозим ҳолларда пўписа қилиш ва ўч олиш ҳаракатларидан ҳимоя қилиш орқали;

ж) жабрланган болаларга компенсация бериш тўғрисидаги ишлар бўйича қарор чиқаришда ва шу қарорларнинг ёки фармойишларнинг ижросида асоссиз кечиктирилишига йўл қўймаслик орқали.

2. Иштирокчи-давлатлар жабрланганни ҳақиқий ёшининг ноаниқлиги жиноят тергов ишларини бошлашга, жумладан, жабрланганларнинг ёшини аниқлашга қаратилган тергов ишларини бошлашга тўсқинлик қилмаслигини таъминлайдилар.

3. Иштирокчи-давлатлар мазкур Протоколда таърифланган жиноятлардан жабрланган болаларга нисбатан жиноят-процессуал тизим томонидан амалга ошириладиган муомалада, энг аввало боланинг олий манфаатларининг ҳисобга олинишини таъминлайдилар.

4. Иштирокчи-давлатлар, ушбу Протоколга мувофиқ, тақиқланган жиноятлар оқибатида жабрланган болалар билан ишлайдиган шахсларни тегишли тайёргарликдан, хусусан, ҳуқуқий ва психологик тайёргарликдан ўтказиш учун чора-тадбирлар кўрадилар.

5. Иштирокчи-давлатлар, лозим ҳолларда, шу каби жиноятларнинг олдини олиш фаолияти билан шуғулланувчи ва/ёки шу каби жиноятлар оқибатида жабрланганларни ҳимоя ва реабилитация қилиш билан шуғулланувчи ташкилотларнинг ва/ёки шахсларнинг шахсий дахлсизлигини ва ҳимоясини таъминлаш учун чора-тадбирлар кўрадилар.

6. Ушбу модданинг қоидалари, айбланувчининг адолатли ва холис суд муҳокамасига бўлган ҳуқуқларига путур етказди ёки зид келади, деб талқин қилинмайди.

9-модда

1. Иштирокчи-давлатлар мазкур Протоколда кўзда тутилган жиноятларнинг олдини олиш мақсадида қонунлар, маъмурий чоралар, ижтимоий стратегиялар ва дастурлар қабул қилиши ёки уларни кучайтириши, амалга ошириши ва тарғиб қилиши керак. Асосий эътибор, бундай амалиётга ўта заиф бўлган болаларнинг ҳимоясига қаратилади.

2. Иштирокчи-давлатлар мазкур Протоколда кўзда тутилган жиноятларнинг олдини олиш чоралари ва уларнинг зарарли таъсирлари тўғрисида барча тегишли воситалар орқали хабардор қилиш, таълим бериш ва ўқитиш йўли билан кенг жамоатчиликни, шунингдек, болаларнинг хабардорлигини оширишда кўмаклашадилар. Иштирокчи-давлатлар, мазкур модда бўйича ўз мажбуриятларини бажаришларида, жамоатчиликнинг, хусусан, болалар ва жабрланган болаларнинг таълим, ўқитиш, ахборот дастурларида қатнашишларини, шу жумладан, халқаро даражада рағбатлантиришлари лозим.

3. Иштирокчи-давлатлар бундай жиноятлар оқибатида жабрланганларга, хусусан, уларнинг тўлиқ ижтимоий реинтеграцияси ҳамда

уларнинг тўлиқ жисмонан ва психологик тикланишлари учун, барча тегишли ёрдам кўрсатилишини таъминлаш мақсадида мумкин бўлган барча чораларни кўрадилар.

4. Иштирокчи-давлатлар, мазкур Протоколда кўзда тутилган жиноятлар оқибатида жабрланган барча болалар, ҳуқуқий жавобгар бўлган шахслардан етказилган зарарлар учун, ҳеч қандай камситишларсиз, компенсация олиш бўйича тегишли процедуралардан фойдаланишларини таъминлайдилар.

5. Иштирокчи давлатлар мазкур протоколда кўзда тутилган жиноятларни реклама қилувчи материаллар ишлаб чиқарилишини ва тарқатилишини самарали тақиқлашга қаратилган тегишли чоралар кўрадилар.

10-модда

1. Иштирокчи-давлатлар болалар савдоси, бола фоҳишабозлиги, бола порнографияси ва бола секс туризми билан боғлиқ жиноятлар учун жавобгар шахсларни жазолаш, уларга нисбатан суриштирув, тергов ишларини, суд таъқибини амалга ошириш ва бундай жиноятларнинг олдини олиш мақсадида кўп томонлама, минтақавий ва икки томонлама шартномалар тузиш орқали халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлаш бўйича барча зарур чораларни кўрадилар. Иштирокчи-давлатлар, шунингдек, ўзларининг ҳокимият органлари, миллий ва халқаро нодавлат ташкилотлар ҳамда халқаро ташкилотлар ўртасида халқаро ҳамкорлик ва мувофиқлаштириш ишларига ҳам кўмаклашадилар.

2. Иштирокчи-давлатлар жабрланган болаларга уларнинг жисмоний ва психологик тикланишлари, ижтимоий реинтеграция ва репатриацияси соҳасида ёрдам беришга йўналтирилган халқаро ҳамкорликка кўмаклашадилар.

3. Иштирокчи-давлатлар болалар савдоси, бола фоҳишабозлиги, бола порнографияси ва бола секс туризмига болаларнинг жалб қилинишини осонлаштируви – қашшоқлик ва иқтисодий қолоқлик каби асосий сабабларини йўқ қилишга йўналтирилган халқаро ҳамкорликни кучайтиришга кўмаклашадилар.

4. Иштирокчи-давлатлар, ўз имкониятидан келиб чиқиб, мавжуд кўп томонлама, минтақавий, икки томонлама ёки бошқа дастурлар доирасида молиявий, техник ва бошқа ёрдам кўрсатадилар.

11-модда

Ушбу Протоколнинг ҳеч бир қондаси, бола ҳуқуқларининг яхшироқ амалга ошишига ёрдам берувчи ҳар қандай қондаларга салбий таъсир қилмайди ва ушбу қондалар қуйидагиларда ўз аксини топган бўлиши мумкин:

- а) иштирокчи-давлатнинг қонунида;
- б) ушбу иштирокчи-давлат учун кучда бўлган халқаро ҳуқуқ нормаларида.

12-модда

1. Ҳар бир иштирокчи-давлат, ушбу Протокол унга нисбатан кучга кирганидан кейин икки йил ичида унинг қондаларини бажариш борасида кўрилган чоралар тўғрисида муфассал ахборот берувчи маърузани Бола ҳуқуқлари бўйича қўмига тақдим этади.

2. Муфассал маъруза тақдим этилганидан кейин ҳар бир иштирокчи-давлат, Конвенциянинг 44-моддасига мувофиқ, Бола ҳуқуқлари бўйича қўмига тақдим этиладиган кейинги маърузаларига Протоколнинг бажарилиши борасида янги маълумотларни киритади. Протоколда иштирокчи бошқа давлатлар маърузани ҳар беш йилда тақдим этадилар.

3. Бола ҳуқуқлари бўйича қўмига иштирокчи-давлатлардан ушбу Протоколнинг бажарилишига тааллуқли бўлган қўшимча маълумотларни талаб қилиши мумкин.

13-модда

1. Ушбу Протокол Конвенцияда иштирок этувчи ёки Конвенцияни имзолаган ҳар бир давлатга имзолаш учун очикдир.

2. Ушбу Протокол ратификация қилинади ва Конвенцияда иштирок этувчи ёки Конвенцияни имзолаган ҳар бир давлатнинг қўшилиши учун очикдир. Ратификация ёки қўшилиш ҳужжатлари Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котибига сақлаш учун топширилади.

14-модда

1. Ушбу Протокол ўнинчи ратификация ёки қўшилиш тўғрисидаги ҳужжат сақланишга топширилган санадан кейин уч ой ўтгач кучга киради.

2. Мазкур Протокол у кучга кирганидан кейин уни ратификация қиладиган ёки унга қўшиладиган ҳар бир давлат учун унинг ратификация ёки қўшилиш тўғрисидаги ҳужжати сақланишга топширилган санадан кейин бир ой ўтгач кучга киради.

15-модда

1. Ҳар қандай иштирокчи-давлат мазкур Протоколни ҳар қандай вақтда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котибига ёзма хабарнома юбориш орқали денонсация қилиши мумкин. Бош котиб хабарномани олгач, Конвенцияда иштирок этувчи ва Конвенцияни имзолаган барча давлатларни бундан хабардор қилади. Денонсация Бош котиб томонидан хабарнома олинган санадан кейин бир йил ўтгач кучга киради.

2. Бундай денонсация иштирокчи-давлатни ушбу Протоколдан келиб чиқадиган мажбуриятларидан, яъни денонсация кучга киришидан олдин содир этган ҳар қандай жинояти бўйича жавобгарликдан озод этмайди. Шунингдек, бундай денонсация денонсация кучга киришидан олдин Бола ҳуқуқлари бўйича қўмита томонидан кўрилиши бошланган ҳар қандай масаланинг кўрилишини давом эттиришга монелик қилмайди.

16-модда

1. Ҳар бир иштирокчи-давлат ўзгартириш киритишни таклиф қилиши ва Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котибига такдим этиши мумкин. Бош котиб таклиф этилган ўзгартириш ҳақида иштирокчи-давлатларга хабар беради ҳамда улардан мазкур таклифларни кўриб чиқиш ва уларни овозга қўйиш мақсадида конференция чақирилишига нисбатан ўз фикрини билдиришини сўрайди. Агар хабар етказилган санадан кейин тўрт ой ичида иштирокчи-давлатларнинг энг камида учдан бир қисми шундай конференция чақириш истагини билдирса, шунга биноан, Бош котиб Бирлашган Миллатлар Ташкилоти кўмагида шундай конференцияни чақиради. Конференцияда иштирок этаётган ва овоз бераётган иштирокчи-давлатларнинг кўпчилиги томонидан қабул қилинган ўзгартириш Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясига тасдиқланиш учун такдим этилади.

2. Мазкур модданинг 1-бандига мувофиқ қабул қилинган ўзгартириш Бош Ассамблея томонидан тасдиқланганидан кейин,

иштирокчи-давлатларнинг учдан икки қисми томонидан қабул қилинганидан кейин кучга киради.

3. Ўзгартириш кучга киргандан кейин уни қабул қилган иштирокчи-давлатлар учун мажбурий бўлиб қолади, бошқа иштирокчи-давлатлар учун эса мазкур протоколнинг қоидалари ва ҳар қандай олдин қабул қилинган ўзгартиришлар мажбурий ҳисобланади.

17-модда

1. Ушбу Протокол Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг архивларида сақланади ва унинг арабча, хитойча, инглизча, французча, русча ва испанча матнлари бир хил кучга эга.

2. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котиби мазкур Протоколнинг тасдиқланган нусхаларини барча иштирокчи-давлатларга ва Конвенцияни имзолаган барча давлатларга жўнатади.

БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИНИНГ БАЛОҒАТГА ЕТМАГАН БОЛАЛАРГА НИСБАТАН ОДИЛ СУДЛОВ ЮРИТИШГА ДОИР МИНИМАЛ СТАНДАРТ ҚОИДАЛАРИ

(«ПЕКИН ҚОИДАЛАРИ»)

*БМТ Бош Ассамблеясининг 1985 йил 29 ноябрдаги
40/33-қарори билан қабул қилинган*

Биринчи қисм

УМУМИЙ ПРИНЦИПЛАР

1. Асосий мақсадлар

1.1. Иштирокчи-давлатлар, ўз умумий манфаатларига мувофиқ ҳолда, балоғатга етмаган ўғил ёки қиз бола ва унинг оиласи фаровонлигига кўмаклашиш учун интилиши зарур.

1.2. Аъзо-давлатлар ўсмирнинг жамиятда мазмунли ҳаёт кечиришини таъминлаш имконини берувчи тегишли шарт-шароит яратишга интилиши керакки, ҳаётининг айни шу даврида ножоиз хулққа кўпроқ мойиллиги бўлган ўғил ёки қиз боланинг имкон қадар жиноят ва ҳуқуқбузарликни содир этиш эҳтимолидан холи шахс сифатида камолга етиши ва таълим олиши билан боғлиқ жараёнда бундай саъй-ҳаракатнинг фойдаси тегади.

1.3. Имкон қадар мавжуд барча захираларни, шу жумладан, оила, кўнгиллилар ва жамиятнинг бошқа гуруҳларини, шунингдек, мактаблар ва шу каби бир қатор ижтимоий институтларни тўла жалб этган ҳолда ўсмирнинг фаровонлигига кўмаклашиш ва шу билан унинг ҳаётига қонун томонидан аралашув(заруриятини камайтириш, қонун билан зиддиятда бўлган ўсмирга самарали, адолатли ва инсоний муомала қилинишини таъминлаш мақсадларини кўзда тутувчи мақбул чораларни қўллашга етарлича эътибор қаратиш лозим бўлади.

1.4. Балоғатга етмаган болаларга нисбатан судлов ҳаракатлари барча балоғатга етмаган болалар учун ҳар томонлама ижтимоий адолатни таъминлаш ва айни чоғда шу йўл билан ёшларни ҳимоялаш ва жамиятда тинчлик-осойишталикни сақлаб туриш доирасида ҳар бир мамлакат миллий тараққиёти жараёнининг узвий қисмига айланиши зарур.

1.5. Мазкур Қоидалар ҳар бир аъзо-давлатнинг мавжуд иқтисодий, ижтимоий ва маданий шарт-шароитидан келиб чиққан ҳолда амалга оширилади.

1.6. Балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов ҳаракатлари билан шуғулланувчи хизматлар ходимлари малакасини, шу жумладан, уларнинг услуб, ёндашув ва тажрибасини ошириш ва тегишли даражада сақлаб туриш мақсадида ана шу хизматларни мунтазам равишда ривожлантириб ва мувофиқлаштириб бориш зарур бўлади.

Шарҳ

Ушбу қўламдор асосий мақсадлар тўлалигича кенг қамровли ижтимоий сиёсатга мансуб ва балоғатга етмаган болалар фаровонлигини таъминлашга иложи борича кўпроқ қўмаклашишга қаратилган, бу эса балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов тизими аралашуви заруриятини имкон қадар камайтиришга олиб келади ва ўз навбатида, ҳар қандай аралашувлар оқибатида етказилиши мумкин бўлган зиённи озайтиради. Ёшлар ҳуқуқбузарлик содир этишидан олдин уларга нисбатан қўлланиладиган бундай ғамхўрлик чоралари мазкур қоидаларни қўллаш заруриятига барҳам беришга йўналтирилган сиёсатнинг асосий мазмун-моҳиятини ташкил этади.

1.1-1.3-қоидаларда балоғатга етмаган болаларга, хусусан, балоғатга етмаган болалар содир этадиган жиноят ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга нисбатан амалий ижтимоий сиёсатнинг тутган муҳим роли кўрсатиб берилган. 1.4-қоидада балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов балоғатга етмаган болалар учун ижтимоий адолатни таъминлаш тизимининг таркибий қисми сифатида белгилаб берилган бўлса, 1.6-қоидада балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов тизимини мунтазам равишда такомиллаштириб бориш кераклиги билан бир вақтнинг ўзида, умуман, балоғатга етмаган болаларга нисбатан илғор ижтимоий сиёсатни ишлаб чиқиш учун тегишли чоралар кўриш ҳамда мазкур тизим ходимлари фаолиятини доимо яхшилаб бориш зарурлигига эътибор қаратилади.

1.5-қоидадан кўзда тутилган мақсад аъзо-давлатларда муайян қоидаларнинг қандай шаклини қўллаш мумкинлиги билан боғлиқ бўлган тегишли шарт-шароит мавжудлигини акс эттиришдан иборат; бундай шакллар бошқа давлатлар қўллайдиган шакллардан муқаррар равишда фарқланиб туради.

2. Қоидаларнинг қўлланиш соҳаси ва фойдаланиладиган таърифлар

2.1. Навбатдаги минимал стандарт қоидалар балоғатга етмаган ҳуқуқбузар болаларга нисбатан одилона, бирор-бир фарқлашларсиз,

масалан, ирқи, тана ранги, жинси, тили, этники, сиёсий ёки бошқа маслағи, миллий ёхуд ижтимоий келиб чиқиши, мулкӣй, табақавӣй ва бошқа хил ҳолатлар бўйича ажратмаган ҳолда қўлланилади.

2.2. Мазкур қоидалар мақсадлари ўўлида аъзо-давлатлар куйидаги таърифларни ўз ҳуқуқӣй тизими ва концепцияларига мос келадиган тарзда қўллайди:

а) балоғатга етмаган бола деганда, ўз ҳуқуқбузарлиги учун мавжуд ҳуқуқӣй тизим доирасида вояга етган кишига нисбатан қўлланиладиган шаклдагидан фарқли шаклда жавобгарликка тортилиши мумкин бўлган бола ёки ўсмир англанади;

б) ҳуқуқбузарлик деганда, мавжуд ҳуқуқӣй тизим доирасида қонун бўйича жазоланадиган ҳар қандай ноҳўя айб (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик) тушунилади;

в) балоғатга етмаган ҳуқуқбузар бола деганда, ҳуқуқбузарлик содир этганликда гумон қилинаётган ёки бундай айбни содир этгани аниқланган бола ёки ўсмир кўзда тутилади.

2.3. Ҳар бир миллий юрисдикция доирасида балоғатга етмаган ҳуқуқбузар болаларга ҳамда балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов юритиш вазифаси ҳисобланган ва куйидагиларни бажаришга даъват этилган муассаса ва идораларга бевосита тааллуқли бўлган қонунлар, қоида ва низомлар мажмуи қабул қилиш учун ҳаракат қилиш лозим бўлади:

а) балоғатга етмаган ҳуқуқбузар болаларнинг асосӣй ҳуқуқларини ҳимоя қилган ҳолда, уларнинг турли эҳтиёжларини қаноатлантириш;

б) жамият эҳтиёжларини қаноатлантириш;

в) куйидаги қоидаларни қатъийлик ва ҳолислик билан ҳаётга жорий этиш.

Шарҳ

Минимал стандарт қоидалар атайлаб шу тахлитда тузилганки, то уларни турли ҳуқуқӣй тизимлар доирасида қўллаш мумкин бўлсин ва айти вақтда балоғатга етмаган болага оид ҳар қандай таъриф ва балоғатга етмаган ҳуқуқбузар бола билан муомала қилишнинг ҳар қандай тизими мавжуд бўлган ҳолларда ҳам балоғатга етмаган ҳуқуқбузар болалар билан муносабатда айрим минимал стандартларни белгилаш имконини берсин. Қоидалар барча ҳолларда одилона ва бирон-бир фарқлашларсиз қўлланилиши шарт.

Шу боис 2.1-қоидада Қоидаларнинг одилона ва бирон-бир фарқлашларсиз қўлланилиши муҳим экани таъкидланган. Бу қоида Бола ҳуқуқлари декларациясининг 2-принципи ифодасига мутаносибдир.

2.2-қоидада «балоғатга етмаган бола» ва «хуқуқбузарлик» таъриф-ларига «балоғатга етмаган хуқуқбузар бола» таърифнинг таркибий қисми сифатида таъриф берилганки, бу таъриф мазкур Минимал стандарт қоидаларнинг асосий мавзуи ҳисобланади (шу билан бирга, 3- ва 4-қоидаларга қаралсин). Таъкидлаш жоизки, ёш чегаралари ҳар бир хуқуқий тизим қоидаларига боғлиқ бўлади ва бевосита бундай боғлиқлик йўлга қўйилади ҳамда шу билан аъзо-давлатларнинг иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, маданий ва хуқуқий тизимлари тўла ҳисобга олинади. Шунинг учун «балоғатга етмаган бола» таърифи 7 ёшдан 18 ёшгача ёки ундан катта ёшлилардан иборат катта кўламни қамраб олади. Бундай катта кўламнинг муқаррарлиги миллий хуқуқий тизимларнинг хилма-хиллигидан ҳам келиб чиқади ва бу мазкур Минимал стандарт қоидаларнинг аҳамиятини камайтирмайди.

2.3- қоидада қонунчиликда ҳам, амалиётда ҳам мазкур Минимал стандарт қоидаларни ҳаётга самарали татбиқ этишга йўналтирилган муайян миллий қонунчиликни ишлаб чиқиш зарурати хусусида сўз боради.

3. Қоидалар қўлланиш соҳасининг кенгайиши

3.1. Қоидаларнинг тегишли меъёрлари нафақат балоғатга етмаган хуқуқбузар болаларга, балки катта ёшлилар томонидан содир этилганда жазога лойиқ кўрилмайдиган ҳар қандай тегишли айби учун жавобгарликка тортилиши мумкин бўлган балоғатга етмаган болаларга нисбатан ҳам қўлланилади.

3.2. Қоидаларда баён этилган принципларнинг таъсир кучи ўзларига нисбатан ижтимоий таъминлаш ва васий тайинлаш бўйича чоралар қўлланилаётган барча балоғатга етмаган болаларга ҳам кенг қўлланилиши учун ҳаракат қилиш лозим бўлади.

3.3. Қоидаларда баён этилган принципларнинг таъсир кучи, шунингдек, балоғатга етган ёш хуқуқбузар болаларга ҳам кенг қўлланилиши учун ҳаракат қилиш лозим бўлади.

Шарҳ

3-қоидада Минимал стандарт қоидаларда баён этилган ва барча балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов юритишга тааллуқли ҳимоя воситалари таъсир кучининг куйидаги ҳолларда кенг қўлланилиши кўзда тутилган:

а) турли хил миллий хуқуқий тизимларда кўзда тутилган «статус бузилиши» деб аталувчи ва балоғатга етмаган болалар хуқуқбузарликлари сифатида кўриб чиқиладиган ҳаракатлар доираси катта ёшлиларникига

нисбатан кенгроқ бўлган ҳолатлар (масалан, прогул қилиш, мактаб ва оиладаги ёмон хулқ, жамоат жойларида ширакайф ҳолда пайдо бўлиш ва ҳоказолар) (3.1-қоида);

б) балоғатга етмаган болаларни ижтимоий таъминлаш ва васий тайинлаш бўйича чоралар кўриш;

в) балоғатга етган ёш ҳуқуқбузар болалар билан муносабатда, шакшубҳасиз, муайян ёш чегарасидан келиб чиққан ҳолда муомала қилиш.

Ушбу уч тоифага нисбатан Қоидаларнинг кенг қўлланилиши ўзини оқлайдигандек кўринади. 3.1-қоида ана шу соҳалардаги минимал кафолатларни кўзда тутса, 3.2-қоида эса қонун билан зиддиятда бўлган балоғатга етмаган болаларнинг барчаси учун имкон қадар кўпроқ адолатли, тенг ҳуқуқли ва инсонпарвар судлов ҳаракатларини амалга ошириш сари қўйилган хайрли қадамдир.

4. Жиноий жавобгарлик ёши

4.1. Балоғатга етмаган болалар учун жиноий жавобгарлик ёши таърифини эътироф этувчи ҳуқуқий тизимларда бундай ёшнинг қуйи чегараси боланинг ҳис-туйғулари, маънавий ва инеллектуал балоғатга етиш жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда, ўта кичик ёш даражасида ўрнатилмаслиги керак.

Шарҳ

Жиноий жавобгарлик ёшининг энг қуйи чегаралари, тарихий ва маданий ўзига хосликдан келиб чиққан ҳолда, жуда турличадир. Ҳозирги замон ёндашуvidан фойдаланишнинг мазмун-моҳияти боланинг жиноий жавобгарлик билан боғлиқ ахлоқий ва руҳий жиҳатларни бошдан кечиршига нечоғли қодирлигини аниқлашдан, яъни ўғил ёки қиз бола тушунча ва қарашларининг алоҳида ўзига хослигидан келиб чиқиб, болани яққол гайриижтимоий хулқи учун жавобгарликка тортиш мумкинми-йўқлигини аниқлашдан иборатдир. Агар жиноий жавобгарликнинг ёш чегараси ўта қуйи даражада ўрнатилган ёки бутунлай ўрнатилмаган бўлса, жавобгарлик тушунчаси ўз мантиғини йўқотади. Умуман, ҳуқуқбузарлик учун жавобгарлик ёхуд жиноий хулқ тушунчаси билан бошқа ижтимоий ҳуқуқ ва мажбуриятлар (дейлик, оилавий аҳвол, фуқаро ёшига етганлик ва бошқалар) ўртасида жуда яқин ўзаро боғлиқлик мавжуд.

Шу боис халқаро миқёсда қўллаш мумкин бўлган оқилона даражадаги қуйи ёш чегарасини аниқ белгилаш борасида тегишлича саъй-ҳаракат қилиш зарур бўлади.

5. Балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судловнинг мақсадлари

5.1. Балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов тизими биринчи навбатда, балоғатга етмаган боланинг фаровонлигини таъминлашга ва балоғатга етмаган ҳуқуқбузар болаларга нисбатан ҳар қандай таъсир чоралари ҳар доим ҳуқуқбузар шахсининг ўзига хос жиҳатлари билан бир қаторда ҳуқуқбузарлик шарт-шароитига ҳам мутаносиб бўлишини таъминлашга йўналтирилгандир.

Шарҳ

5-қоидада балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судловни амалга оширишнинг ўта муҳим мақсадлари ўз аксини топган. Биринчи мақсади балоғатга етмаган боланинг фаровонлигига кўмаклашишдан иборат. Бу – балоғатга етмаган ҳуқуқбузар болалар ишлари билан оилавий ишлар бўйича судлар ёки маъмурий идоралар шуғулланадиган ҳуқуқий тизимларнинг бош мақсади бўлиб, айтиш мумкин, айтиш мумкин ҳаракатлар русумига амал қилувчи ҳуқуқий тизимлар ҳам балоғатга етмаган бола фаровонлигига алоҳида эътибор қаратиши керакки, бу фақат жазо санкцияларини қўллашдан холи бўлиш имконини беради (14-қоидага ҳам қаралсин).

Иккинчи мақсад «мутаносиблик принципи»га амал қилишдан иборат. Бу принцип жазо санкцияларини қўллашни чеклаш воситаси сифатида кенг қўламда маълумдир, бунда асосан ҳуқуқбузарликнинг оғирлигига мутаносиб равишда чора кўриш тамойилидан келиб чиқилади. Ёш ҳуқуқбузарларнинг хатти-ҳаракатига муносабат нафақат ҳуқуқбузарликнинг оғирлигини, балки тегишли шахснинг ўзига (хос жиҳатларини ҳам ҳисобга олишга асосланиши зарур. Ҳуқуқбузарнинг алоҳида ўзига хос жиҳатлари (масалан, ижтимоий мақом, оиладаги аҳвол, ҳуқуқбузар томонидан етказилган зиён ва ҳуқуқбузар шахси билан боғлиқ шу каби бошқа омиллар) жавоб ҳаракатларининг (масалан, ҳуқуқбузарнинг жабрланувчига етказилган зиённи қоплаш истагини, ўғил ёки қиз боланинг тўлақонли ва мазмунли ҳаёт кечириш ниятини инobatга олиш) мутаносиблигига таъсир кўрсатиши даркор.

Аналогия бўйича, ёш ҳуқуқбузарнинг фаровонлигини таъминлашга қаратилган жавоб ҳаракатлари зарур доирадан чиқиб кетиши ва бу билан, балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов тизимларидан айримларида кузатилаётгандек, муайян ўсмирнинг асосий ҳуқуқларига зиён етиши мумкин. Бундай ҳолларда ҳуқуқбузарлик шарт-шароити ва ҳуқуқбузар шахсининг, шунингдек, жабрланувчининг ўзига хос жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда жавоб ҳаракатлари мутаносиблигини таъминлаш ҳам зарур бўлади.

Мазмунан олиб қараганда, 5-қоидада балоғатга етмаган бола содир этган ҳар қандай муайян ҳуқуқбузарлик ёки жиноятга нисбатан фақат одилона жавоб ҳаракатларигина кўзда тутилади. Ушбу қоидани ўзида мужассам этган турли жиҳатлар қуйидаги икки хил ёндашув қўлланилишига кўмак бериши мумкин: яъни жавоб ҳаракатларининг янги ва новаторлик турлари ҳам балоғатга етмаган болалар устидан расмий ижтимоий назорат тармогининг ҳар қандай ноўрин кенгайишига нисбатан эҳтиёткорлик чоралари каби мақбулдир.

6. Дискрецион (шахсий нуқтаи назарга асосланган) ваколатлар кўлами

6.1. Балоғатга етмаган болаларнинг ўзига хос турли эҳтиёжлари, шунингдек, мавжуд чораларнинг хилма-хиллигидан келиб чиққан ҳолда судлов ҳаракатларининг барча поғоналарида ва балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судловни амалга оширишнинг турли босқичларида, шу жумладан, тергов, ишни судда кўриш, суд қарори чиқиши ва суд қарори ижросини назорат қилиш чоғида дискрецион ваколатларнинг тегишли кўламини кўзда тутиш лозим бўлади.

6.2. Шу билан бирга, ҳар қандай дискрецион қонуний ҳуқуқларни рўёбга чиқаришнинг барча поғона ва босқичларида тегишли ҳисобдорликни таъминлаш учун ҳаракат қилиш зарур.

6.3. Дискрецион ваколатлардан фойдаланувчи шахслар уларни ўз вазифа ва ваколатларига мувофиқ тарзда оқилона қўллай олиши учун тегишли даража ва тайёргарликка эга бўлиши шарт.

Шарҳ

6.1, 6.2 ва 6.3-қоидаларда балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судловни самарали, адолатли ва инсоний тарзда амалга оширишнинг бир қатор муҳим жиҳатлари қамраб олинган: қарор чиқарувчи шахслар ҳар бир муайян ҳолатдан келиб чиққан ҳолда ҳаракат қила олиши учун одил судловнинг барча асосий босқичларида дискрецион ваколатларни қўллашга рухсат бериш зарурати; дискрецион ваколатлардан нотўғри фойдаланиш ҳолларининг олдини олиш ва ёш ҳуқуқбузар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун тегишли назорат ва қарши ҳаракат чораларини кўзда тутиш зарурати шулар жумласидандир. Ҳисобдорлик ва касбий лаёқат дискрецион ваколатларнинг кенг қўлланишини чеклайдиган энг муҳим воситалардир. Шундай қилиб, айна ҳолатда касбий лаёқат ва тайёргарликнинг аҳамияти балоғатга етмаган ҳуқуқбузар болалар ишларида дискрецион ваколатлардан оқилона фойдаланишни таъминлашнинг ноёб воситалари сифатида баҳоланмоқда (1.6- ва 2.2-қоидаларга ҳам қаралсин). Шу жиҳатдан, дискре-

цион ваколатлардан фойдаланиш ва ишни қайта кўриш, апелляция ва шу каби бошқа тизимлар таъминотида ҳисобдорлик ва қарорлар текширувини таъмин этиш нуқтаи назаридан муайян бош принциплар ишлаб чиқилиши катта аҳамиятга эга экани таъкидланади. Халқаро минимал стандарт қоидаларида одил судлов тизимларидаги барча фарқланишларни ҳисобга олишнинг имкони бўлмагани боис ушбу қоидаларга бундай механизмларни киритишда муайян қийинчиликлар юзага келишини ҳисобга олиб, улар батафсил изоҳланмайди.

7. Балоғатга етмаган болалар ҳуқуқлари

7.1. Асосий процессуал қафолатлар, хусусан, айбсизлик презумпцияси, айб қўйилганлик ҳақида хабардор этилиш ҳуқуқи, гувоҳлик беришдан бош тортиш ҳуқуқи, адвокат олиш ҳуқуқи, ота-она ёки вазисийнинг ҳозир бўлиши ҳуқуқи, гувоҳлар билан юзлашиш ва уларнинг икки ёқлама терговда бўлиш ҳуқуқи ва юқори инстанцияга апелляция бериш ҳуқуқи судлов ҳаракатларининг барча босқичларида қафолатланган бўлиши зарур.

Шарҳ

7.1-қоидада одил ва холис суднинг яққол қирралари ҳисобланган ва амалдаги инсон ҳуқуқларига оид ҳужжатларда халқаро доирада эътироф этилган бир қатор энг муҳим жиҳатлар қайд этилган (14-қоидага ҳам қаралсин). Масалан, айбсизлик презумпцияси ҳақидаги қоида Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 11-моддасида, Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 14.2-моддасида ҳам мавжуд.

Мазкур Минимал стандарт қоидаларнинг 14-қоидасида ва ундан кейингиларида муҳим, хусусан, балоғатга етмаган болаларнинг ишини судда кўриш чоғида зарур ҳисобланган масалалар аниқ белгиланган, 7.1-қоидада эса энг асосий процессуал қафолатлар умумий тарзда тасдиқланган.

8. Махфийликнинг таъминланиши

8.1. Ёш ўғил ёки қиз болага кераксиз ошкоралик туфайли зиён этишидан ёхуд улар обрўсига путур етказишдан сақланиш учун балоғатга етмаган болаларнинг махфийликка тааллуқли ҳуқуқи барча босқичларда ҳурмат қилиниши зарур.

8.2. Принципга кўра балоғатга етмаган ҳуқуқбузар боланинг шахсини кўрсатишга сабаб бўладиган бирор-бир ахборот чоп этилмаслиги керак.

Шарҳ

8-қоидада балоғатга етмаган боланинг махфийликка тааллуқли ҳуқуқини таъминлаш нечоғли муҳим экани таъкидланган. Ёшлар ўз обрўсига етказилган зиёндан, айниқса қаттиқ ранжийди. Обрўга зиён етказиш масаласи юзасидан ўтказилган криминология тадқиқотлари натижалари далолат беришича, ўсмирларга нисбатан муносабатда «ҳуқуқбузар» ёки «жиноятчи» таърифларининг мунтазам равишда ишлатилиши салбий (турли хил) оқибатларга олиб келиши мумкин.

8-қоидада, шунингдек, балоғатга етмаган болаларни ўз иши ҳақидаги маълумотларнинг (масалан, гумондор ёки судланган балоғатга етмаган ҳуқуқбузар болалар исмларининг) оммавий ахборот воситаларида чоп этилиши билан боғлиқ салбий оқибатлардан ҳимоя қилиш муҳим экани таъкидланади. Принципга кўра шахс манфаатлари имкон қадар ҳимоя қилиниши ва кафолатланиши лозим (8-қоидада баён этилган умумий қоидалар 21-қоидада янада аниқлаштирилган).

9. Ҳимоялашнинг кўшимча шарти

9.1. Мазкур қоидалардаги бирор-бир нарса Бирлашган Миллатлар Ташкилоти қабул қилган Маҳбуслар билан муомала қилишнинг минимал стандарт қоидалари ва халқаро ҳамжамият томонидан эътироф этилган ҳамда ўсмирларни ҳимоя қилиш ва уларга ғамхўрлик кўрсатишга қаратилган инсон ҳуқуқларига тааллуқли бошқа ҳужжатлар ва стандартларнинг қўлланилишини истисно этувчи қоида сифатида талқин этилмаслиги шарт.

Шарҳ

9-қоида мазкур қоидаларни инсон ҳуқуқларига тааллуқли, масалан, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси; Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт ҳамда Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт; Бола ҳуқуқлари декларацияси ва Бола ҳуқуқлари тўғрисида конвенция лойиҳаси каби амалдаги ёхуд энди ишлаб чиқиладиган тегишли халқаро ҳужжатлар ва стандартларнинг принципларига мувофиқ равишда қўллаш чоғида юзага келадиган ҳар қандай англашилмовчиликларга барҳам беришга мўлжалланган. Шуни ҳисобга олиш керакки, мазкур қоидаларнинг қўлланилиши қўлланиш соҳаси нисбатан кенроқ қоидалар баён этилиши мумкин бўлган худди шу аналогиядаги бошқа бирор-бир халқаро ҳужжатга зиён етказмайди (27-қоидага ҳам қаралсин).

ТЕРГОВ ВА СУДЛОВ ҲАРАКАТЛАРИ

10. Дастлабки алоқа

10.1. Балоғатга етмаган ўғил ёки қиз бола ҳибсга олинганда унинг ота-онаси ёхуд васийси бу ҳақда зудлик билан хабардор этилади; зудлик билан маълумот етказиш мумкин бўлмаган ҳолларда ота-она ёки васий кечроқ, аммо иложи борича қисқа муддат ичида хабардор этилади.

10.2. Судья ёки бошқа бир ваколатли мансабдор шахс ёхуд орган озод этиш ҳақидаги масалани кечиктирмасдан кўриб чиқади.

10.3. Хуқуқ-тартибот органлари билан балоғатга етмаган хуқуқбузар бола ўртасидаги алоқалар балоғатга етмаган боланинг хуқуқий мақоми ҳурмат қилинадиган, балоғатга етмаган боланинг фаровонлигига кўмаклашадиган ва ишнинг барча жиҳатларини тегишлича ҳисобга олган ҳолда болага зиён етказишдан эҳтиёт бўлинадиган тарзда амалга оширилиши керак.

Шарҳ

10.1-қоида принцип жиҳатидан Маҳбуслар билан муомала қилишнинг минимал стандарт қоидалари 92-моддасида баён этилган.

Озод этиш ҳақидаги масала (10.2-қоида) кечиктирмасдан судья ёки бошқа ваколатли мансабдор шахс томонидан кўриб чиқилади. Ваколатли мансабдор шахс тушунчасининг қамрови жуда кенг бўлиб, жамоат органлари ёхуд ҳибсга олинган шахсни озод этиш ваколатига эга бўлган полиция маъмуриятлари ҳам шулар жумласидандир (Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 9.3-моддасига ҳам қаралсин).

10.3-қоида балоғатга етмаган болаларнинг жиноий ишларида хуқуқ-тартиботни сақлаш бўйича айрим асосий процедураларга ҳамда полициячилар ва бошқа мансабдор шахсларнинг бу борадаги хулқига тааллуқлидир. «Зиён етказишдан эҳтиёт бўлиш» таърифи ялпи эътирофга кўра ўта мослашувчан ифода бўлиб, эҳтимол тutilган ҳаракатларнинг (масалан, сўз билан муомаланинг кўпол шакллари, жисмоний зўравонлик, атрофдагиларнинг қоралаши) кўп жиҳатларини қамраб олади. Аслида, балоғатга етмаган болаларга нисбатан амалга ошириладиган одил судлов жараёнларида иштирок этишнинг ўзи ҳам балоғатга етмаган болаларга «зиён етказиши» мумкин, шу боис «зиён етказишдан эҳтиёт бўлиш» таърифини балоғатга етмаган, болаларга, аввало, имкон қадар камроқ зиён

етказиш, шунингдек, кўшимча ёхуд ортиқча зиён етказишдан эҳтиёт бўлиш мазмунида кенг талқин этиш лозим бўлади. Бу ҳуқуқ-тартибот органлари билан дастлабки алоқага киришилган пайтда айниқса муҳимки, бундай ҳолат балоғатга етмаган боланинг давлат ва жамиятга муносабатига ўта жиддий таъсир кўрсатиши мумкин. Бундан ташқари, келгусидаги ҳар қандай аралашувларнинг муваффақияти кўп жиҳатдан шу тахлит дастлабки алоқаларга боғлиқ бўлади. Бунда ҳамдардлик ва юмшоқлик, айни чоғда талабчанлик билан ёндашув муҳим аҳамият касб этади.

11. Ишнинг тўхтатилиши

11.1. Балоғатга етмаган ҳуқуқбузар боланинг ишини кўриб чиқишда ишнинг қуйида, 14.1-қоидада кўрсатилган ваколатли ҳокимият органларида расмий муҳокама этилишидан иложи борича қутулиб қолиш лозим.

11.2. Полиция, прокуратура ёки балоғатга етмаган боланинг ишини олиб боровчи бошқа органлар бундай ишлар юзасидан ўз нуқтаи назаридан келиб чиққан ҳолда, ишни расмий кўриб чиқмасдан, тегишли ҳуқуқий тизимда худди шу мақсадда кўзда тутилган мезонларга асосланиб, шунингдек, мазкур қоидаларда баён этилган принципларга мувофиқ тарзда қарор чиқариш ваколатига эга бўлиши зарур.

11.3. Тегишли жамоа органига ёки бошқа хизматларга ўтказилиши муносабати билан ишнинг ҳар қандай тарзда тўхтатилиши учун балоғатга етмаган ўғил ёки қиз боланинг ёхуд ота-она ё васийнинг розилиги талаб этилади, бунда ишнинг ўтказилиши билан боғлиқ тегишли қарор ариза асосида ваколатли ҳокимият органи томонидан қайта кўриб чиқилиши мумкинлиги шарт қилиб қўйилади.

11.4. Балоғатга етмаган болалар ишини кўриб чиқишнинг дискрецион мазмунини таъминлашга қўмаклашиш мақсадида жамоа доирасида вақтинча назорат қилиш ва бошқариб туришни, жабрланувчининг реституцияси ва компенсациясини кўзда тутувчи муайян дастурларни амалга ошириш зарур.

Шарҳ

Ишнинг тўхтатилиши, шу жумладан, унинг жиноий судлов тасарруфидан чиқариб олинishi ва кўп ҳолларда жамоа қўмакчи хизматларига ўтказилиши, одатда, расмий ва норасмий кўринишда аксарият ҳуқуқий тизимлар амалиётида учраб туради. Бундай амалиёт балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судловни амалга ошириш жараёнлари-

нинг салбий оқибатларини (масалан, судланганлик ва ҳукм этилганлик тамғаси) чеклаш имконини беради. Кўп ҳолларда ваколатли ҳокимият органларининг аралашмаслиги нисбатан яхшироқ натижалар беради. Шундай қилиб, ишни муқобил (ижтимоий) хизматларга ўтказмасдан туриб бошланишидаёқ тўхтатиш жуда самарали натижа бериши мумкин. Бу жиддий қоидабузарликка боғлиқ бўлмаган, оила, мактаб ёки норасмий ижтимоий назоратни амалга оширувчи бошқа институтлар тегишли оқилна таъсир чорасини қўллаган ёхуд чора кўриш ниятида бўлган ишларга, айниқса, кўпроқ тегишлидир.

11.2-қоидада кўрсатилганидек, ишнинг тўхтатилиши полиция, прокуратура ёки бошқа муассасалар, масалан, судлар, трибуналлар, кенгашлар ёки комиссиялар томонидан қарор чиқаришнинг ҳар қандай босқичида амалга оширилиши мумкин. У битта ёки барча ҳокимият органлари томонидан тегишли тизимлар қоидалари ва сиёсатига ҳамда мазкур қоидаларга мувофиқ тарзда амалга оширилади. Ишнинг тўхтатилиши арзимас ҳаракатлар билан чекланиб қолмаслиги керак ва шу боис у муҳим воситага айланиши мумкин.

11.3-қоидада ишни тўхтатишнинг тавсия этилаётган шаклига нисбатан балоғатга етмаган ҳуқуқбузар боланинг (ёки ота-онаси ёхуд васийнинг) розилигини олиш шартлиги муҳим аҳамиятга эга экани таъкидланган. (Бундай розиликсиз ишни жамоа хизматларига ўтказиш йўли билан тўхтатиш Мажбурий меҳнатни тугатиш тўғрисида конвенцияга зид келиши мумкин эди.) Аммо, бундай розилик рад этиб бўлмайдиган нарса сифатида қабул қилинмаслиги керак, чунки баъзан балоғатга етмаган бола ноилоҳ аҳволда қолганидан розилик бериши ҳам мумкин. Қоидада ишни тўхтатиш жараёнининг барча босқичларида мажбурлаш ва кўрқитиш имкониятларини иложи борича камайтириш зарурлиги ўқдирилади. Балоғатга етмаган болалар ўзига нисбатан босим ўтказилаётганини сезмаслиги (масалан, судлов жараёнидан қутулиб қолиш учун) ёки ишни тўхтатишнинг муайян шаклига розилигини олиш мақсадида босимга дучор этилмаслиги зарур. Шу боис, ёш ҳуқуқбузарларга тааллуқли қарорларнинг «ариза асосида ваколатли ҳокимият органи» томонидан чиқарилиши нечоғли жўяли эканини ҳолис баҳолаш ҳақида низом ишлаб чиқиш таклиф этилади («ваколатли ҳокимият органи» 14-қоидада кўзда тутилганидан бошқаси ҳам бўлиши мумкин).

11.4-қоидада балоғатга етмаган болалар ишини жамоага ўтказиш муносабати билан тўхтатишни кўзда тутувчи одил судловнинг самарали муқобил шакли ҳақидаги меъёр тавсия этилади. Айниқса, жабрланувчи реституцияси воситасида аҳволни барқарорлаштириш ҳамда келгусида вақтинча назорат ва бошқарувни амалга оширишда қонун бузилишларига барҳам бериш мақсадида тегишли чоралар кўришни кўзда тутувчи дастурлар ишлаб чиқиш алоҳида тавсия этилади. Муайян шарт-шароитни ҳисобга олиб, ҳатто нисбатан жиддийроқ ҳуқуқбузарликлар (масалан, илк ҳуқуқбузарлик, таниш-билишлар босим кўрсатиши туфайли содир этилган айб ва ҳоказолар) содир этилган ҳолларда ҳам ишни тўхтатиш ўринли бўлувчи эди.

12. Полиция ихтисослашуви

12.1. Қисман ёки бутунлай балоғатга етмаган болалар ишлари билан шуғулланувчи ёхуд асосан балоғатга етмаган болалар жиноятчилигининг олдини олиш билан шуғулланувчи полиция хизматчилари ўз вазифаларини мақбул даражада бажариши учун махсус инструктаж ва тайёргарликдан ўтиши зарур. Шу мақсадда йирик шаҳарларда полициянинг алоҳида бўлинмалари тузилган бўлиши шарт.

Шарҳ

12-қоидада балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судловни амалга ошириш билан шуғулланувчи, ҳуқуқ тартиботини таъминловчи барча мансабдор шахсларнинг махсус тайёргарликдан ўтиши зарурлигига эътибор қаратилган. Балоғатга етмаган болалар учун полиция одил судлов тизимининг дастлабки алоқа босқичи эканини ҳисобга олганда, унинг малакали ва тегишли тартибда фаолият кўрсатиши жуда муҳимдир.

Гарчи шаҳарлашиш билан жиноятчиликни бир-бирига боғлаш, шубҳасиз, мураккаб иш бўлса-да, балоғатга етмаган болалар ўртасидаги жиноятчилик йирик шаҳарлар кенгайиши, хусусан, уларнинг жадал ва режасиз равишда ўсиши билан боғлиқ равишда ортиб бормоқда. Шу боис ихтисослаштирилган полиция бўлинмалари нафақат мазкур ҳужжатда баён этилган муайян принципларга (масалан, 1.6-қоидага) амал қилинишини таъминлаш, балки самарали тарзда балоғатга етмаган болалар жиноятчилигининг олдини олиш ва у билан курашиш, шунингдек, балоғатга етмаган ҳуқуқбузар болалар билан муомала қилишни яхшилашдан иборат янада кенг қўламли ишларни бажариш нуқтаи назаридан ҳам кераклидир.

13. Судгача қамоқда сақлаб туриш

13.1. Судгача қамоқда сақлаб туриш фақат энг охириги чора сифатида ва жуда қисқа муддатга қўлланилади.

13.2. Судгача қамоқда сақлаб туриш иложи борича бошқа муқобил чоралар, масалан, доимий назорат, фаол тарбиявий иш ёки оилага ёхуд тарбия муассасаси ё уйига жойлаштириш билан алмаштирилади.

13.3. Судгача қамоқда сақлаб турилган балоғатга етмаган болалар Бирлашган Миллатлар Ташкилоти қабул қилган Махбуслар билан муомала қилишнинг минимал стандарт қоидаларидаги барча ҳуқуқ ва кафолатлардан фойдаланади.

13.4. Судгача қамоқда сақлаб турилган балоғатга етмаган болалар катта ёшлилардан алоҳида ҳолда, шунингдек, махсус муассасада ёки

катта ёшлилар ҳам сақланаётган муассасаларнинг алоҳида бўлимида сақланиши зарур.

13.5. Балоғатга етмаган болалар судгача қамоқда сақлаб турилган даврда тегишли парвариш, ҳимоя ва барча якка тартибдаги – ижтимоий, руҳий-маънавий, тиббий, жисмоний зарур кўмаклар, шунингдек, ёши, жинси ва шахсидан келиб чиқадиган эҳтиёжи учун уларга зарур бўлган таълим ва касбий тайёргарлик соҳаларидаги кўмаклар билан таъминланиши керак.

Шарҳ

Судгача қамоқда сақлаб турилган балоғатга етмаган болаларга «жиноятчилик таъсири» хавф солишини етарлича баҳоламаслик мумкин эмас. Шу боис муқобил чоралар қўллаш зарурлигини таъкидлаш муҳимдир. Шу муносабат билан 13.1-қоидада балоғатга етмаган болаларнинг фаровонлиги манфаатлари йўлида уларни судгача қамоқда сақлаб туришдан қутулиб қолишни кўзда тутувчи янги ва новаторлик чораларини ишлаб чиқиш рағбатлантирилади.

Судгача қамоқда сақлаб турилган балоғатга етмаган болаларга Маҳбуслар билан муомала қилишнинг минимал стандарт қоидаларида, шунингдек, Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактда, хусусан, унинг 9-моддаси ҳамда 10-моддаси 2.b)- ва 3-бандларида кўзда тутилган барча ҳуқуқ ва кафолатлар берилиши керак.

13.4-қоида давлатлар томонидан катта ёшдаги ҳуқуқбузарларнинг салбий таъсири олдини олишга қаратилган ва камида мазкур қоидада тилга олинган чоралар каби самарали бўлган бошқа турдаги чоралар қабул қилинишига тўсқинлик қилмайди.

Судгача қамоқда сақлаб турилган ўсмирларнинг (масалан, ўғил ва қиз болалар, гиёҳвандлар, ичкиликбозлар, ақлан ноқис беморлар, руҳий шикастланганлар, дейлик, ҳибсга олингани муносабати билан ва ҳоказоларнинг) кенг миқёсли эҳтиёжларига эътиборни тортиш мақсадида талаб этилиши мумкин бўлган кўмакларнинг хилма-хил турлари санаб ўтилган.

Судгача қамоқда сақлаб турилган ўсмирларнинг жисмоний ва руҳий ўзига хосликлари тегишли чораларни таснифлаш учун асос бўлиши мумкин ва ана шу асосда айрим ўсмирлар алоҳида ҳолда судгача қамоқда сақлаб туриладики, бу уларга зиён етказишдан қутулиб қолиш ва иложи борича самаралироқ зарур ёрдам кўрсатиш имконини беради.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Жиноятчиликнинг олдини олиш ва ҳуқуқбузарлар билан муомала бўйича олтинчи Конгресси ўзининг Балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судловни амалга ошириш стандартлари тўғрисидаги 4-қароридида кўрсатишича, қоидалар, шу жумладан, қуйидаги асосий принципни ўзида акс эттириши керакки, унга кўра судгача қамоқда сақлаб туриш фақат энг охириги чора сифати-

дагина қўлланилиши зарур, балоғатга етмаган ҳуқуқбузар болалар асирликда сақланаётган катта ёшлиларнинг салбий таъсири доирасига тушиб қолмаслиги учун улар бундай кишилар сақлаб турилган муассасаларга жойлаштирилмаслиги лозим ҳамда уларнинг ўсиб-улгайиш даражаси учун хос бўлган талаб ва эҳтиёжларини мунтазам равишда ҳисобга олиб бориш зарур бўлади.

Учинчи қисм

СУД ҚАРОРИНИ ЧИҚАРИШ ВА ТАЪСИР ЧОРАЛАРИНИ ТАНЛАШ

14. Суд қарорини чиқарувчи ваколатли ҳокимият органи

14.1. Агар балоғатга етмаган ҳуқуқбузар боланинг иши тўхтатилмаган бўлса (11-қоидага мувофиқ), ушбу ўғил ёки киз бола билан ваколатли ҳокимият органи (суд, трибунал, кенгаш, комиссия ва бошқалар) адолатли ва ҳолис судлов принципларига асосланган ҳолда шуғулланади.

14.2. Судлов ҳаракатлари балоғатга етмаган бола манфаатларига жавоб бериши ва тушуниш муҳитида амалга оширилиши керакки, бу балоғатга етмаган болага унда иштирок этиш ҳамда ўз нуқтаи назарини эркин баён этиш имконини беради.

Шарҳ

Ваколатли орган ёки шахсга суд қарорини чиқарадиган ҳокимият органи сифатида универсал тарзда ифодалаш мумкин бўлган даражада муносиб таъриф бериш жуда мушкулдир. Ваколатли ҳокимият органи деганда, суд ёки трибунални бошқарувчи шахс (битта судья ёхуд бир қанча аъзолар), шу жумладан, профессионал ва юрист ҳисобланмаган судьялар, шунингдек, маъмурий комиссиялар (масалан, шотландча ва скандинавияча тизимларда) ёки расмийликдан узоқроқ бўлган жамоа органлари ва низоларни ҳал этиш билан шуғулланадиган судлов характериға эга муассасалар ҳам англанади.

Ҳар қандай ҳолда ҳам балоғатга етмаган ҳуқуқбузар болалар билан муомала процедурасида минимал стандартларга амал қилиш жоизки, бу стандартларни «тегишли қонуний процедура» сифатида маълум бўлган процедурага мувофиқ равишда барча айбланувчиларга нисбатан ялпи қўллаш мумкин бўлади. Тегисли процедурага мувофиқ, «адолатли ва ҳолис суд» таърифи таркибига айбсизлик презумпцияси, далилларни тақдим этиш ва ўрганиш, ялпи ҳуқуқий ҳимоя, гувоҳлик беришдан бош тортиш ҳуқуқи, судда тинглаш чоғида охириги сўз олиш ҳуқуқи, апелляция ҳуқуқи ва бошқалар киради (7.1-қоидага ҳам қаралсин).

15. Адвокат, ота-она ва васийлар

15.1. Судлов ҳаракатларининг бориши давомида балоғатга етмаган ўғил ёки киз бола ўз адвокатини вакил қилиш ёхуд агар ушбу мамлакатда қонунчилик томонидан бепул ҳуқуқий ёрдам берилиши кўзда тутилган бўлса, ана шу ёрдамдан фойдаланиш ҳуқуқига эгадир.

15.2. Ота-она ёки васий судлов ҳаракатларида иштирок этиш ҳуқуқига эга ва ваколатли ҳокимият органи балоғатга етмаган бола манфаатлари йўлида уларнинг ҳозир бўлишини талаб қилиши мумкин.

Шарҳ

15.1-қоидада Маҳбуслар билан муомала қилишнинг минимал стандарт қоидалари 93-қоидаси атамаларидан фойдаланилган. Агар адвокат ва бепул ҳуқуқий ёрдам ҳақидаги қоидалар балоғатга етмаган болага ҳуқуқий ёрдам кўрсатишни таъминлаш учун зарур бўлса, ота-она ёки васийнинг, 15.2-қоидада кўрсатилганидек, судлов ҳаракатларида иштирок этиш ҳуқуқига балоғатга етмаган болага умумий руҳий ва маънавий мадад беришни кўзда тутувчи ва бутун суд иши жараёни давомида бажарилиши зарур бўлган вазифа сифатида қараш лозим.

Ишни тегишли тартибда кўриб чиқишга интилувчи ваколатли ҳокимият органлари учун, айтайлик, хусусан, балоғатга етмаган боланинг юридик вакиллари (ёки балоғатга етмаган бола ишониши мумкин бўлган ёхуд чинакам ишонадиган бошқа бирор-бир ёрдамчи) томонидан ҳамкорлик фойдадан холи бўлмайди. Бу қоида баъзи ҳолларда ўз аҳамиятини йўқотиши мумкин, хусусан, ота-она ёки васийнинг ишни тинглаш жараёнида ҳозир бўлиши салбий таъсирга эга бўлса, масалан, агар улар балоғатга етмаган болага нисбатан душманларча муносабат билдирса, шу боис бундай ҳолларда уларнинг иштирокини рад этиш имконияти кўзда тутилади.

16. Ижтимоий тадқиқот натижалари тўғрисида маърузалар

16.1. Майда ҳуқуқбузарликларни истисно этганда, барча ҳолларда ваколатли ҳокимият органи ҳукмдан олдин якуний қарор чиқаришига қадар, ана шу орган тегишли иш бўйича оқилона судлов қарори чиқаришига кўмаклашиш учун, балоғатга етмаган бола яшайдиган муҳит ва шарт-шароитни ёхуд ҳуқуқбузарлик содир этилган вазиятни батафсил ўрганиб чиқиш зарур.

Шарҳ

Ижтимоий тадқиқот натижалари тўғрисида маърузалар (ижтимоий хулосалар ёки ҳукм чиқарилишига қадар тайёрланган маърузалар) балоғатга етмаган болалар иши бўйича судлов ҳаракатлари билан боғлиқ кўпчилик ҳолларда жуда керакли даражада ёрдам беради. Ваколатли органлар балоғатга етмаган болага тааллуқли тегишли фактлар, масалан, балоғатга етмаган бола яшайдиган ижтимоий ва оилавий муҳит ҳақида, унинг мактаб таҳсили, тарбияси ва бошқалар ҳақида билиши зарур. Шу мақсадда айрим судлов тизимларида махсус ижтимоий хизматлар ёки судлар ёхуд комиссиялар учун худди шу вазифани бажарувчи ходимлардан фойдаланилади. Бу вазифа бошқа ходимлар, шу жумладан, пробация тизимининг мансабдор шахслари томонидан ҳам бажарилиши мумкин. Шунинг учун мазкур қоидада ижтимоий тадқиқот натижалари тўғрисида малакали маърузалар тайёрлаш учун тегишли ижтимоий хизматлар зарур экани қайд этилаётир.

17. Суд қарорини чиқаришнинг бош принциплари ва таъсир чораларини танлаш

17.1. Таъсир чораларини танлаш чоғида ваколатли орган қуйидаги принципларга амал қилиши керак:

а) таъсир чоралари ҳар доим нафақат тегишли шарт-шароит ва ҳуқуқбузарликнинг оғирлигига, балки балоғатга етмаган боланинг аҳволи ва эҳтиёжларига, шунингдек, жамият эҳтиёжларига мутаносиб бўлиши зарур;

б) балоғатга етмаган боланинг шахсий эркинлигини чеклаш ҳақидаги қарорлар масала батафсил ўрганиб чиқилганидан кейингина қабул қилиниши керак ва чеклашлар имкон қадар камайтирилган бўлиши керак;

с) балоғатга етмаган ҳуқуқбузар бола бирор-бир шахсга қарши зўравонлик кўрсатиш билан боғлиқ жиддий айб қилмаган бўлса ёки бир неча бор бошқа хил жиддий ҳуқуқбузарликларни содир этмаган бўлса, шунингдек, бошқа тегишли таъсир чоралари мавжуд бўлмаса, уни шахсий эркинлигидан маҳрум этиш керак эмас;

д) балоғатга етмаган ўғил ёки қиз боланинг ишини кўриб чиқишда унинг фаровонлиги ҳақидаги масала асосий омил бўлиб хизмат қилиши лозим.

17.2. Балоғатга етмаган бола томонидан содир этилган ҳеч бир жиноят учун ўлим ҳукми чиқарилмайди.

17.3. Балоғатга етмаган болалар тан жазосига дучор этилмайди.

17.4. Ваколатли ҳокимият органи ҳар қандай пайтда судлов ҳаракатларини тўхтатиш ҳуқуқига эга бўлиши шарт.

Шарҳ

Ўсмирларга нисбатан судлов қарори чиқаришнинг бош принципларини ишлаб чиқишда асосий қийинчилик қуйидагилар ўртасида фалсафий мазмундаги зиддиятлар мавжудлигига бориб тақалади:

- а) қайта тарбиялаш ва қилмишига яраша ўч олиш ўртасида;
- б) ёрдам ва олдини олиш ҳамда жазолаш ўртасида;
- с) муайян ишнинг истисноли ҳолатларини ҳисобга олиб таъсир чораси қўллаш ва умуман жамиятни ҳимоялаш манфаатлари йўлида таъсир чораси қўллаш ўртасида;
- д) ялпи огоҳлантириш ва якка тартибда жазолаш ўртасида.

Бундай ёндашувлар ўртасидаги зиддиятлар катта ёшлилар ишларига нисбатан балоғатга етмаган болалар ишларида аниқроқ намоён бўлади. Балоғатга етмаган болалар ишлари учун фарқли жиҳат ҳисобланган турли хил сабаб ва оқибатлардан келиб чиққан ҳолда ана шу муқобилликлар ўртасида мураккаб ўзаро алоқадорлик юзага келади.

Балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов юритишга доир минимал стандарт қоидалар қандайдир бир ёндашувни қўллаш юзасидан аниқ кўрсатма бермайди, балки халқаро миқёсда эътироф этилган принципларга имкон қадар кўпроқ жавоб берадиган ёндашувларни кўрсатади. Шу сабабли, 17.1-қоидада, хусусан, а)- ва с)-бандларда баён этилган асосий қоидаларни асосан умумий таянч нуқтаси сифатида хизмат қилиши керак бўлган бош амалий принциплар деб қабул қилиш мақсадга мувофиқдир; токи тегишли органда ҳисобга олиш чоғида (5-қоидага ҳам қаралсин) улар балоғатга етмаган ҳуқуқбузар болаларнинг асосий ҳуқуқларини, айниқса, шахс сифатида камол топиш ва таълим олиш билан боғлиқ асосий ҳуқуқларини ҳимоя этишни таъминлашда сезиларли даражада кўмак бера олсин.

17.1-қоиданинг б)-бандида аксарият ҳолларда жазо бериш мазмунига эга бўлган ёндашув мақсадга мувофиқ эмаслиги кўрсатилган. Агар катта ёшлиларнинг ишларида ва шунингдек, эҳтимол, балоғатга етмаган болалар жиддий ҳуқуқбузарликлар содир этган ҳолларда уларни муносиб равишда жазолаш ва жазо санкцияларини қўллаш муайян даражада асосли деб қараладиган бўлса, айни чоғда, балоғатга етмаган болалар ишларида ҳар доим ўсмирлар фаровонлиги ва келажагини таъминлаш манфаатлари бундай мулоҳазалардан устун қўйилиши керак.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти олтинчи Конгрессининг 8-резолюцияси билан келишган ҳолда 17.1-қоиданинг б)-банди ёшларнинг муайян эҳтиёжларини қаноатлантириш заруратини ҳисобга олиб, имкон қадар муқобил ҳулосаларни кенг қўллашда кўмаклашади. Шунинг учун мавжуд

муқобил чоралар кўлаמידан тўла фойдаланиш ва жамият хавфсизлиги талабларидан келиб чиққан ҳолда янги муқобил чоралар ишлаб чиқиш тақозо этилади. Пробация тизими, айниқса, шартли ҳукмлар чиқариш, улар ижросини кейинга суриш, кенгашлар қарорлари ва бошқа хил қарорлар чиқариш йўли билан иложи борица кенг қўлланилиши зарур.

17.1-қоиданинг с)-банди олтинчи Конгресс 4-резолюциясининг балоғатга етмаган болаларни қамокда сақлашдан, жамият хавфсизлигини таъминлаш учун бошқа тегишли чора мавжуд бўлмаган ҳолатлар бундан мустасно, қутулиб қолишга қаратилган бош принципларидан бирига мос тушади.

17.2-қоидадаги ўлим жазосини тақиқлаш тўғрисидаги қоида Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 6.5-моддасига мос тушади.

Тан жазолари берилишининг тақиқланиши тўғрисидаги қоида Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 7-моддаси. Барча одамларни қийноқ ва жазолашнинг бошқа хил шафқатсиз, инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи турларидан ҳимоя қилиш тўғрисидаги декларация ҳамда Бола ҳуқуқлари тўғрисида конвенция лойиҳасига мос тушади.

Ҳар қандай пайтда судлов ҳаракатларини тўхтатиш ҳуқуқи (17.4-қоида) катта ёшлиларга муносабатдан фарқли равишда балоғатга етмаган ҳуқуқбузар болалар билан муомала амалиётига тааллуқли бўлган ўзига хос жиҳат ҳисобланади. Ҳар қандай пайтда ваколатли ҳокимият органига аралашувни тамомила тўхтатиш ва иш юзасидан энг мақбул қарор чиқариш имконини берадиган муҳим тафсилотлар маълум бўлиб қолиши мумкин.

18. Турли таъсир чоралари

18.1. Имкон қадар кўпроқ мослашувчанликни таъминлаш ва иложи борица ахлоқ тузатиш муассасаларида ҳибсда сақлашдан қутулиб қолиш мақсадида ваколатли ҳокимият органлари ишни ҳал этишда кенг кўламли таъсир чоралари мажмуига эга бўлиши зарур. Бир-бири билан бириктириб қўлланилиши мумкин бўлган бундай чоралар қуйидагилардан иборат:

- а) васийлик, раҳбарлик ва назорат тўғрисидаги қарорлар;
- б) пробация;
- в) жамоа фаровонлиги учун ишлаш тўғрисидаги қарорлар;
- г) молиявий жазолар, компенсация ва реституция;
- д) оралик ва бошқа хил чоралар қўллаш тўғрисидаги қарорлар;
- е) гуруҳ таркибида психотерапияда иштирок этиш ва бошқа шу каби тадбирлар тўғрисидаги қарорлар;

г) яшаш жойига тарбия учун бериш ва бошқа хил тарбиявий чоралар тўғрисидаги қарорлар;

h) бошқа тегишли қарорлар.

18.2. Бирор-бир балоғатга етмаган ўғил ёки қиз бола ота-онасининг назоратидан, агар буни боланинг иши билан боғлиқ тафсилотлар тақозо этмаса, қисман ёки тўлалигича олиб қўйилмайди.

Шарҳ

18.1-қоидада турли ҳуқуқий тизимларда самарали қўлланилаётган айрим муҳим таъсир чоралари ва санкцияларни санаб ўтишга ҳаракат қилинган. Умуман, улар истиқболли ва қўллаш ҳамда такомиллаштириб боришга муносибдир. Ушбу қоидада тегишли ходимларга тааллуқли қандайдир талаблар кўрсатилмаган, чунки айрим минтақаларда бундай ходимлар бўлмаслиги мумкин; бу минтақаларда амалга ошириш учун тегишли ходимларга эҳтиёж камроқ бўладиган чораларни ишлаб чиқиш ва қўллаш мумкин.

18.1-қоидада кўрсатилган мисоллар учун муқобил қарорларни самарали рўёбга чиқариш воситаси сифатида, аввало, жамоага таяниш ялпи аҳамият касб этади. Жамоани жалб этган ҳолда қайта тарбиялаш анъанавий чора бўлиб, бир қатор жиҳатларни қамраб олади. Шу муносабат билан тегишли ҳокимиятлар жамоаларнинг ўз хизматларини таклиф этишни ҳар томонлама рағбатлантириб бориши мақсадга мувофиқдир.

18.2-қоидада оиланинг муҳим роли кўрсатиб ўтилганки, Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 10.1-моддасига мувофиқ, оила «жамиятнинг табиий ва асосий бўғини» ҳисобланади. Оила доирасида ота-оналар ўз фарзандлари парвариши ва назоратини таъминлаш ҳуқуқига эга бўлибгина қолмай, бунга мажбур ҳам ҳисобланади. Шу боис 18.2-қоидага мувофиқ болалар ва ота-оналарни бир-биридан ажратиш охириги чора сифатида қўлланилади. Бу чора фақат мавжуд далиллар бундай жиддий қадамни оқлайдиган ҳоллардагина (масалан, болалар билан шафқатсиз муомала қилинганда) қўлланилиши мумкин.

19. Ахлоқ тузатиш муассасаларида ҳибсда сақлашни кўзда тутувчи минимал чораларнинг қўлланилиши

19.1. Балоғатга етмаган болани қайсидир ахлоқ тузатиш муассасасига жойлаштириш ҳар доим энг кам зарурий муддатга қўлланиладиган охириги чора бўлмоғи даркор.

Шарҳ

Илғор криминология ахлоқ тузатиш муассасаларида ҳибсда сақлашни кўзда тутмайдиган чораларнинг қўлланилишини афзал деб ҳисоблайди. Аниқланишича, ахлоқ тузатиш муассасаларида ҳибсда сақлаш воситаси-

да эришилган натижа билан бундай чорани қўллагандан эришилган натижа ўртасидаги фарқ унчалик аҳамиятли даражада эмас экан. Ҳар қандай ахлоқ тузатиш муассасасига жойлаштирилиш туфайли ўз-ўзидан тегишли шахс барибир дуч келадиган кўплаб нобон оқибатлар, шак-шубҳасиз, ахлоқ тузатиш ишлари эъвазига қопланиши мумкин эмас. Бу, айниқса, салбий таъсир остига тушиб қолган балоғатга етмаган болаларга нисбатан адолатлидир. Бундан ташқари, нафақат озодликдан маҳрум этиш, балки жамиятдан ихоталаб қўйиш билан боғлиқ бўлган салбий оқибатлар катта ёшлиларга қараганда балоғатга етмаган болаларга кўпроқ таъсир қилади, чунки бундай оқибатлар балоғатга етмаган болага ривожланишининг айна бошланғич палласида дахл қилади.

19-қонданинг мақсади ахлоқ тузатиш муассасасида сақлашни қуйидаги икки хил ҳолатдан келиб чиқиб чеклашдан иборат: миқдор («охирги чора») ва вақт («энг кам муддат») нуқтаи назаридан. 19-қондада Бирлашган Миллатлар Ташкилоти олтинчи Конгрессининг 4-резолуциясидаги бош принциплардан бири ўз ифодасини топган: балоғатга етмаган ҳуқуқбузар бола қамоққа ташланмаслиги зарур, бошқа мутаносиб чора мавжуд бўлмаган ҳолатлар бундан мустасно. Шунинг учун мазкур қонда балоғатга етмаган бола ахлоқ тузатиш муассасасига жойлаштирилиши зарур бўлган ҳолларда уни озодликдан маҳрум этиш энг кам зарурий муддат билан чекланган бўлиши ва бунда балоғатга етмаган болани ҳибсда сақлаш бўйича алоҳида ташкилий чоралар амалга оширилиши ва ҳуқуқбузарлар, ҳуқуқбузарликлар ҳамда муассасаларнинг хилма-хил турлари ҳисобга олинишини таъминлашга даъват этади. Аслида, «ёпиқ» муассасаларга нисбатан «очиқ» муассасалар афзал кўрилиши зарур. Бундан ташқари, барча муассасалар қамоқхона эмас, балки ахлоқ тузатиш ёки таълим-тарбия типига бўлмоғи даркор.

20. Кераксиз ушланишларга барҳам бериш

20.1. Балоғатга етмаган болага тегишли ҳар қандай ишни бошланишиданоқ тезкорлик билан, бирор-бир кераксиз ушланишларга йўл қўймасдан юритиш лозим.

Шарҳ

Балоғатга етмаган болалар ишлари бўйича расмий судлов жараёнини тезкорлик билан амалга ошириш биринчи галдаги вазифалардан ҳисобланади. Акс ҳолда, судлов ва қарор чиқариш жараёнларида эришиш мумкин бўлган барча ижобий жиҳатлар хавф остида қолиши мумкин. Вақт ўтиши билан балоғатга етмаган боланинг судлов ва қарор чиқариш жараёнлари билан ўз ҳуқуқбузарлиги ўртасида мантиқий ва руҳий жиҳатдан боғлиқликни илғаши тобора қийинлашиб боради ва баъзида бу мумкин бўлмай ҳам қолади.

21. Протоколлар

21.1. Балоғатга етмаган ҳуқуқбузар болалар иши материаллари қатъий равишда махфий сақланиши зарур ва учинчи шахсларга берилиши мумкин эмас. Бундай материаллардан фойдаланиш учун рухсат этилган шахслар доираси мазкур ишни бевосита ўрганаётган шахслар ёки тегишли ваколатга эга бошқа шахслар билан чекланган бўлиши шарт.

21.2. Балоғатга етмаган ҳуқуқбузар болалар иши материаллари катта ёшдаги ҳуқуқбузарлар ишини ўрганиш пайтида худди ўша ҳуқуқбузар билан боғлиқ бўлган кейинги ҳолларда фойдаланилмаслиги керак.

Шарҳ

Ушбу қоидада иш протоколлари ёки материаллари билан боғлиқ низоли манфаатлар, айнан: полиция, прокуратура органлари ва бошқа органлар манфаатлари ўртасида, назорат қилиш функциясини ва балоғатга етмаган ҳуқуқбузар бола манфаатлари ижросини янада такомиллаштириш мақсадидан келиб чиқиб, мувозанат ўрнатишга ҳаракат қилинган (8-қоидага ҳам қаралсин). «Тегисли ваколатга эга бошқа шахслар» ибораси, одатда, бошқа шахслар қаторида тадқиқотчиларни ҳам англатади.

22. Касбий маҳорат ва тайёргарлик зарурати

22.1. Балоғатга етмаган болалар ишлари билан шуғулланувчи барча ходимларнинг зарур касбий ваколатини таъминлаш ва қўллаб-қувватлаш мақсадида касбий тайёргарлик, иш жараёнида ўргатиш, қайта тайёрлаш курслари ва ўқитишнинг тегишли бошқа турларидан фойдаланиш лозим.

22.2. Балоғатга етмаган болалар ишлари бўйича одил судлов органлари ходимлари балоғатга етмаган болалар ишлари бўйича одил судлов тизими билан алоқада бўладиган балоғатга етмаган болаларнинг турли тоифаларини ҳисобга олган ҳолда танланиши зарур. Балоғатга етмаган болалар ишлари бўйича одил судлов органларида аёллар ва озчиликни ташкил қилган миллатлар вакиллиги адолатли тарзда таъминланиши учун ҳаракат қилиш керак бўлади.

Шарҳ

Балоғатга етмаган болаларга нисбатан қарор қабул қилиш ваколатига эга шахслар турли хил малакага эга бўлиши мумкин (Буюк Британия ва Шимолий Ирландия Қўшма Қироллиги ҳамда минтақалардаги умумий ҳуқуқ тизими таъсир доирасида бўлган магистрлар; Рим ҳуқуқини қўллайдиган мамлакатлар ва тегишли минтақалардаги юридик маълумотга эга судьялар; профессионал юрист ҳисобланмаган сайланувчи ёки тайинланувчи шахслар ёхуд бошқа мамлакатлар юристлари, жамоа кенгашлари аъзолари ва ҳоказолар). Бу шахсларнинг барчаси ҳуқуқ, социология, психология, криминология соҳалари ва одоб-ахлоқ ҳақидаги фанлардан минимал тайёргарликка эга бўлиши шарт. Ташкилий ихтисослашув ва ваколатли ҳокимият органининг мустақиллиги қанчалик муҳим бўлса, бундай талаб ҳам шунчалик муҳим аҳамиятга эга.

Ижтимоий соҳа ходимлари ва пробация тизими мансабдор шахсларига балоғатга етмаган ҳуқуқбузар болаларга тааллуқли ҳар қандай вазифаларни топширишнинг олдиндан белгиланган шарти сифатида улардан бу борада тегишли касбий тайёргарликни талаб қилиш жуда қийин. Шу боис, уларни иш давомида касбий инструктаждан ўтказиш энг кам зарурий малака ўрнини ўтайди.

Касбий малака балоғатга етмаган болаларга нисбатан холис ва самарали одил судлов юретишнинг зарур қисми ҳисобланади. Шунинг учун, ходимларни танлаш, мартабасини ва касбий тайёргарлигини ошириб боришни яхшилаш ва уларни ўз вазифаларини тегишли даражада бажаришида қўл келадиган зарур воситалар билан таъминлаш даркор.

Балоғатга етмаган болаларга нисбатан холис ва самарали одил судлов юретишга эришиш мақсадида балоғатга етмаган болалар ишлари бўйича одил судлов тизимида ходимларни танлаш, тайинлаш ва мартабасини ошириб боришда сиёсий, ижтимоий, жинсий, ирқий, диний, маданий ва бошқа ҳар қандай негиздаги камситишлардан эҳтиёт бўлиш лозим. Олтинчи Конгресс тавсияси худди шундай бўлди. Бундан ташқари, олтинчи Конгресс аъзо-давлатларни жиноий одил судлов тизимида аёл хизматчиларнинг адолатли ва тенг ҳуқуқли ҳолатини таъминлашга даъват этди ва уларга балоғатга етмаган болалар ишлари бўйича одил судлов тизимида аёл ходимларни танлаш, тайёрлаш ва мартабасини ошириб бориш учун алоҳида чоралар кўришни тавсия қилди.

АХЛОҚ ТУЗАТИШ МУАССАСАЛАРИДАН ТАШҚАРИДАГИ ҲУҚУҚБУЗАРЛАР БИЛАН МУОМАЛА

23. Қарорларнинг самарали ижро этилиши

23.1. Юқорида, 14.1-қоидада кўрсатилган ваколатли орган қарорларининг худди шу орган ёки шароитдан келиб чиққан ҳолда бошқа бирор-бир орган томонидан ижро этилиши тўғрисида тегишли қоидалар кўзда тутилиши зарур.

23.2. Бундай қоидаларда ваколатли органнинг мунтазам равишда, зарурият бўлганда, қоидаларга ўзгартириш киритиб бориш ҳуқуқи ўз аксини топиши керак, бунда киритиладиган ўзгартиришларнинг мазмун-моҳияти мазкур қоидаларда кўзда тутилган принципларга мувофиқ белгиланиши шарт.

Шарҳ

Балоғатга етмаган болалар ишлари бўйича қарорлар катта ёшли кишилар ишлари бўйича қарорларга нисбатан кўпроқ даражада ҳуқуқбузар ҳаётига узоқ давр мобайнида таъсир кўрсатиб туриши мумкин. Шунинг учун, қарорлар ижросининг ваколатли ҳокимият органи ёки иш бўйича дастлабки қарорни қабул қилган ваколатли ҳокимият органи билан бир хил ваколатларга эга бўлган мустақил орган (кафиллик ишлари бўйича комиссиялар, пробация тизимлари хизматлари, ёшларни ижтимоий таъминлаш муассасалари ва бошқалар) томонидан назорат қилиниши муҳим аҳамият касб этади. Шу мақсадда айрим мамлакатларда *juge de l'exécution des peines* лавозими таъсис этилган.

Бу ҳокимият органининг таркиби, ваколатлари ва вазифалари мослашувчан мазмун касб этиши даркор; 23-қоидада улар ҳақида умумий таъриф беришдан мақсад уларнинг кенг кўламда мақбуллигини таъминлашдир.

24. Зарурий ёрдам кўрсатиш

24.1. Балоғатга етмаган болаларга судлов ҳаракатларининг барча босқичларида зарурий ёрдам, масалан, турар жой билан таъминланиш, таълим олиш ёки касбий тайёргарликдан ўтиш, ишга жойлашиш ёки қайта тарбиялаш жараёнига кўмаклашишда фойдали ва қулай бўлган шу каби бошқа хил ёрдамлар кўрсатилиши учун ҳаракат қилиш лозим.

Шарҳ

Балоғатга етмаган болалар фаровонлигига кўмаклашиш энг аҳамиятли вазифадир. Шу боис, 24-қоидада қайта тарбиялашнинг бутун жараёни давомида балоғатга етмаган болалар манфаатларини таъминлаш учун зарур шарт-шароит яратиш, хизматлар кўрсатиш ва бошқа хил тегишли ёрдам беришнинг муҳимлиги таъкидланган.

25. Кўнгиллиларни ва бошқа хил жамоа хизматларини сафарбар этиш

25.1. Кўнгиллилар, кўнгиллилар ташкилотлари, маҳаллий муассасалар ва бошқа хил жамоа хизматлари балоғатга етмаган болаларни жамоа доирасида ва, иложи борича, оила доирасида қайта тарбиялаш борасида муносиб ҳисса қўшишлари учун уларни бу ишларга жалб этиш керак.

Шарҳ

Бу қоидада балоғатга етмаган ҳуқуқбузар болаларни қайта тарбиялаш билан боғлиқ барча ишларни йўналтириш зарурлиги ўз аксини топган. Ваколатли ҳокимият органлари кўрсатмаларини самарали равишда бажариш учун жамоа билан ҳамкорлик ўта муҳим аҳамиятга эга. Хусусан, кўнгиллилар ва кўнгиллилар ташкилотлари фавқулодда қадрли хизматлар кўрсата олади, аммо ҳозирги пайтда уларнинг имкониятларидан етарлича фойдаланилмаяпти. Баъзи ҳолларда собиқ ҳуқуқбузарлар (шу жумладан, гиёҳвандлар)нинг ёрдами ҳам катта бўлиши мумкин.

25-қоида 1.1-1.6-қоидаларда баён этилган принциплар негизида тузилган бўлиб, у Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг тегишли қоидаларига мувофиқдир.

Бешинчи қисм

АХЛОҚ ТУЗАТИШ МУАССАСАЛАРИДАГИ ҲУҚУҚБУЗАРЛАР БИЛАН МУОМАЛА

26. Ахлоқ тузатиш муассасаларидаги ҳуқуқбузарлар билан муомаладан мақсад

26.1. Ахлоқ тузатиш муассасаларида сакланаётган балоғатга етмаган болаларни қайта тарбиялашдан мақсад жамиятдаги ижтимоий

фойдали ва самарали ролини бажаришига кўмаклашиш учун уларни васийлик, ҳимоя, таълим ва касбий тайёргарлик билан таъминлашдан иборатдир.

26.2. Балоғатга етмаган болалар ахлоқ тузатиш муассасаларида парвариш, ҳимоя ва уларнинг ёши, жинси ва шахси ҳамда тўлақонли ривожланиш манфаатларидан келиб чиқиб талаб этилиши мумкин бўлган барча зарурий ёрдамлар – ижтимоий, рухий-маънавий, тиббий, жисмоний, шунингдек, таълим ва касбий тайёргарлик соҳасидаги ёрдамлар билан таъминланиши зарур.

26.3. Балоғатга етмаган болалар ахлоқ тузатиш муассасаларида катта ёшлилардан алоҳида ҳолда, шунингдек, махсус муассасада ёки катта ёшлилар ҳам сақланаётган муассасаларнинг алоҳида бўлимида сақланиши зарур.

26.4. Ахлоқ тузатиш муассасаларига жойлаштирилган ёш ҳуқуқбузар аёлларга уларнинг шахсий эҳтиёжлари ва муаммоларини ҳисобга олган ҳолда алоҳида эътибор қаратилиши даркор. Уларга ҳам ҳуқуқбузар ёш эркекларга кўрсатиладиганга ўхшаш парвариш, ҳимоя, ёрдам, муомала ва касбий тайёргарлик юзасидан кўмак кўрсатилиши керак. Улар билан адолатли муомала таъминланиши лозим.

26.5. Ахлоқ тузатиш муассасаларида сақланаётган балоғатга етмаган болаларнинг фаровонлиги манфаатлари йўлида ота-оналар ёки васийлар уларни келиб кўриш ҳуқуқига эга бўлишлари шарт.

26.6. Ахлоқ тузатиш муассасаларида сақланаётган балоғатга етмаган болаларни тегишли академик ёки, имкон қадар, касбий тайёргарлик бўйича билим олишини таъминлаш мақсадида вазирликлараро ва ташкилотлараро ҳамкорликни рағбатлантириш зарур, токи болалар ахлоқ тузатиш муассасасидан чиққанида тўлақонли маълумотга эга бўлсин.

Шарҳ

26.1- ва 26.2-қоидаларда баён этилган ахлоқ тузатиш муассасаларида сақланаётган балоғатга етмаган болалар билан муомаладан мақсадлар ҳар қандай тизим ва маданиятлар учун мақбул бўлиши керак. Аммо, ҳамма жойда ҳам бунга эришилмаётгани боис, бу борада ҳали катта ишларни амалга ошириш керак бўлади.

Хусусан, ахлоқ тузатиш муассасаларига жойлаштирилган гиёҳвандлар, тажовузкор ва руҳий хасталикка учраган ўсмирлар учун тиббий ва руҳий-маънавий ёрдам бериш алоҳида муҳим аҳамиятга эга.

Балоғатга етмаган болаларни ахлоқ тузатиш муассасаларида 26.3-қоидада кўзда тутилганидек ҳимоя қилиш ва уларни катта ёшли ҳуқуқбузарларнинг салбий таъсиридан эҳтиётлаш зарур ва бу олтинчи Конгресс томонидан унинг қарорида баён этилган қоидага мувофиқ бўлиб, мазкур қоидаларнинг асосий принципларидан бирига тўла мос тушади. Бу қоида давлатлар томонидан катта ёшдаги ҳуқуқбузарларнинг салбий таъсири олдини олишга қаратилган ва камида мазкур қоидада тилга олинган чоралар каби самарали бўлган бошқа турдаги чоралар қабул қилинишига тўсқинлик қилмайди (13.4-қоидага ҳам қаралсин).

26.4-қоида шундай бир ҳолатга тааллуқлики, олтинчи Конгрессда таъкидланганидек, одатда аёл ҳуқуқбузарларга эркак ҳуқуқбузарларга нисбатан кам эътибор қаратилади. Хусусан, олтинчи Конгресснинг 9-резолүциясида жиной оидил судлов жараёнининг барча босқичларида аёл ҳуқуқбузарларга нисбатан адолатли муомала қилишга, шунингдек, озодликдан маҳрум этилган даврда уларнинг муайян муаммо ва эҳтиёжларини алоҳида эътибор билан кўриб чиқишга даъват этилади. Бундан ташқари, ушбу қоида олтинчи Конгресснинг, жумладан, жиной оидил судлов юритиш чоғида тенг ҳуқуқли муомала қилишга даъват этувчи Каракас декларацияси, Аёлларга нисбатан камситишларга барҳам бериш тўғрисида декларация ҳамда Аёлларга нисбатан камситишларнинг барча шаклларида барҳам бериш тўғрисида конвенция мисолида кўриб чиқилиши зарур.

Маҳбусларни келиб кўриш ҳуқуқи (26.5-қоида) 7.1, 10.1, 15.2 ва 18.2-қоидалар меъёрларидан келиб чиқади. Вазирликлараро ва ташкилотлараро ҳамкорлик (26.6-қоида) ахлоқ тузатиш муассасаларидаги балоғатга етмаган болалар билан муомалани яхшилашнинг ялпи сифатини ошириш ва уларнинг касбий тайёргарлик бўйича билим олишини таъминлаш борасида алоҳида муҳим аҳамият касб этади.

27. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти қабул қилган Маҳбусларга нисбатан муомалага доир минимал стандарт қоидаларнинг қўлланилиши

27.1. Маҳбусларга нисбатан муомалага доир минимал стандарт қоидалар ва тегишли тавсиялардан ахлоқ тузатиш муассасаларидаги балоғатга етмаган ҳуқуқбузар болалар, шу жумладан, суд қарорини қамокда туриб кутаётганларга нисбатан муомалада тегишли қўлланиш меъёрлари бўйича фойдаланилади.

27.2. Маҳбусларга нисбатан муомалага доир минимал стандарт қоидаларда баён этилган тегишли принципларнинг имкон қадар тўла бажарилиши учун, балоғатга етмаган болалар ёши, жинси ва шахсини ҳисобга олган ҳолда уларнинг турли эҳтиёжларини қаноатлантириш мақсадида ҳаракат қилиш лозим.

Шарҳ

Маҳбусларга нисбатан муомалага доир минимал стандарт қоидалар бу борада Бирлашган Миллатлар Ташкилоти эълон қилган дастлабки ҳужжатлардан ҳисобланади. Умум эътирофи бўйича, бу қоидаларнинг таъсири бутун дунёга маълум. Ҳозиргача ушбу қоидаларнинг амалга оширилиши исталган айрим мамлакатлар мавжуд бўлса-да, барибир мазкур Минимал стандарт қоидалар ахлоқ тузатиш муассасаларидан инсоний ва адолатли тарзда фойдаланишнинг муҳим омили бўлиб қолмоқда.

Маҳбусларга нисбатан муомалага доир минимал стандарт қоидаларда ахлоқ тузатиш муассасаларидаги балоғатга етмаган ҳуқуқбузар болаларга нисбатан бир қатор асосий муомалалар (бинолар ва уларнинг жиҳозлари, кўрпа-ёстиқ, кийим-кечак, ариза ва шикоятларни кўриб чиқиш, ташқи дунё билан алоқа, овқатланиш, тиббий хизмат, диний маросимларни адо этиш, ёш тоифаси бўйича жойлаштириш, хизматчиларга қўйиладиган талаблар ва ҳоказолар), шунингдек, жазо, интизом ва хавфли ҳуқуқбузарларни тинчлантириш воситаларига тааллуқли қоидалар акс этган. Балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов юритишга доир минимал стандарт қоидалар таъсири доирасидаги балоғатга етмаган ҳуқуқбузар болалар ахлоқ тузатиш муассасаларининг алоҳида характерли жиҳатларини акс эттириш учун мазкур Маҳбусларга нисбатан муомалага доир минимал стандарт қоидаларни ўзгартириш мақсадга мувофиқ эмас.

27-қоидада ахлоқ тузатиш муассасаларида жойлашган балоғатга етмаган болаларга нисбатан қўйиладиган (27.1-қоида), шунингдек, болалар ёши, жинси ва шахсини ҳисобга олган ҳолда уларнинг муайян эҳтиёжларини қаноатлантириш билан боғлиқ (27.2-қоида) зарур талаблар баён этилган. Шу боис, ушбу қоиданинг мақсад ва мазмуни қайсидир жиҳатдан Маҳбусларга нисбатан муомалага доир минимал стандарт қоидаларнинг тегишли меъёрларига мос тушади.

28. Дастлабки босқичларда шартли озод этишнинг мунтазам қўлланилиши

28.1. Ахлоқ тузатиш муассасасидан шартли озод этиш тегишли органлар томонидан имкон қадар кенг қўламда ва иложи борича дастлабки босқичларда қўлланилади.

28.2. Ахлоқ тузатиш муассасасидан шартли озод этилган балоғатга етмаган болалар ёрдам олади ва тегишли орган назорати остида бўлади ва жамоа томонидан қўллаб-қувватланиб турилиши керак.

Шарҳ

Шартли озод этиш ҳақида қарор қабул қилиш ҳуқуқи 14.1-қоидада кўрсатилган ваколатли ҳокимият органига ёки бошқа бирор-бир ҳокимият органига берилиши мумкин. Шу боис бундай ҳолларда «ваколатли» эмас, балки «тегишли» деган таърифдан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Агар шароит шуни тақозо этса, ҳуқуқбузар ўсмирни ўз муддатини тўла ўтаб чиқишга мажбур қилмасдан, уни шартли озод этиш афзалроқдир. Қайта тарбиянинг қониқарли тарзда бораётганидан далолат берувчи маълумотлар мавжуд бўлса, ҳатто ахлоқ тузатиш муассасасига жойлаштирилаётган пайтда хавфли ҳисобланган ҳуқуқбузарлар ҳам, агар шароит шуни тақозо этса, шартли озод этилиши мумкин. Синов муддати белгиланишига ўхшаб, бундай озод этиш тегишли органлар қарорларида кўрсатилган муддатда муайян шартларни бажариш, масалан, ҳуқуқбузарнинг «яхши хулқи», жамоа тадбирларида иштироки, кучсизроқ режимли ахлоқ тузатиш муассасасида яшаши ва ҳоказо шартлар билан боғлиқ бўлиши мумкин.

Ҳуқуқбузарларни ахлоқ тузатиш муассасасидан шартли озод этиш ҳолларида пробация тизими мансабдор шахси ёки бошқа мансабдор шахс (хусусан, пробация тизими ҳали қўлланилмайдиган мамлакатларда) томонидан ёрдам берилиши ва назорат амалга оширилишини кўзда тутиш, шунингдек, жамоа томонидан қўллаб-қувватлашларни рағбатлантириш зарур.

29. Ишнинг оралиқ шакллари

29.1. Ишнинг оралиқ шакллари, масалан, кучсизроқ режимли ахлоқ тузатиш муассасаси, тарбия уйлари, кундузги тайёрлаш марказлари ва балоғатга етмаган болаларнинг жамият ҳаётига муносиб даражада реинтеграциялашувига кўмаклашиши мумкин бўлган шу каби бошқа хил тегишли шакллардан фойдаланишга ҳаракат қилиш лозим.

Шарҳ

Ахлоқ тузатиш муассасасидан озод этишдан кейинги васийликнинг муҳимлигини муносиб баҳоламаслик мумкин эмас. Мазкур қоидада оралиқ типдаги муассасалар тармоғини яратиш зарурлигига алоҳида эътибор қаратилган.

Ушбу қоидада, шунингдек, жамиятга қайтаётган ёш ҳуқуқбузарларнинг турли эҳтиёжларини қаноатлантиришни кўзда тутувчи хилма-хил муасса-

салар ва хизматлар тузиш, раҳбарликни таъминлаш ва тузилмавий тартибда қўллаб-қувватлаш болаларнинг жамият ҳаётига самарали реинтеграциялашуви учун муҳим бўлган чоралар сифатида уқдириб ўтилади.

Олтинчи қисм

ТАДҚИҚОТЛАР, СИЁСАТНИ РЕЖАЛАШТИРИШ, ИШЛАБ ЧИҚИШ ВА БАҲОЛАШ

30. Тадқиқотлар сиёсатни режалаштириш, ишлаб чиқиш ва баҳолашнинг асоси сифатида

30.1. Сиёсатни самарали режалаштириш ва ишлаб чиқишнинг асоси ҳисобланувчи зарур тадқиқот ишларини ташкил этиш ва рағбатлантириш учун ҳаракат қилиш лозим.

30.2. Балоғатга етмаган болалар ўртасидаги ҳуқуқбузарликлар ва жиноятлар тенденциялари, муаммолари ва сабабларини, шунингдек, ҳибсдаги балоғатга етмаган болаларнинг турли хил муайян эҳтиёжларини мунтазам таҳлил этиш ва баҳолаб бориш учун ҳаракат қилиш лозим.

30.3. Балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов юритиш тизими доирасида мунтазам баҳолаб бориш тадқиқотлари механизмини яратиш ва одил судлов юритиш тизимини муносиб баҳолаш ва келгусида такомиллаштириш ва ислоҳ этиш мақсадида ахборот учун тегишли маълумотларни йиғиш ва таҳлил этишга ҳаракат қилиш лозим.

30.4. Балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов юритиш чоғида хизматлар кўрсатишни миллий тараққиёт бўйича тадбирларнинг ажралмас қисми сифатида мунтазам равишда режалаштириб бориш ва амалга ошириш керак бўлади.

Шарҳ

Тадқиқотлардан балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов юритиш соҳасидаги оқилона сиёсатнинг асоси сифатида фойдаланиш балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов юритиш тизимини мунтазам ривожлантириш ва такомиллаштириш, бу борадаги илмий ютуқлар билан амалиётнинг мутаносиблигини таъминлашнинг муҳим

механизми сифатида кенг миқёсда эътироф этилади. Тадқиқот иши билан сиёсат ўртасидаги ўзаро боғлиқлик балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов юритиш соҳасида алоҳида аҳамият касб этади. Ёшларнинг турмуш тарзидаги, шунингдек, балоғатга етмаган болалар жиноятчилигининг шакллари ва кўламларидаги тезкор ва кўпинча кескин ўзгаришлар шароитида балоғатга етмаган болалар томонидан содир этилган ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликка нисбатан жамият ва одил судловнинг реакцияси жуда тез эскирмоқда ва мақсадга номувофиқ бўлиб қолмоқда.

Шунинг учун, 30-қоидада тадқиқотчилик фаолиятини сиёсатни ишлаб чиқиш ва уни балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов юритиш чоғида қўллаш жараёнларига киритишни кўзда тутувчи стандартлар қайд этилган. Ушбу қоидада амалдаги дастурлар ва чораларни мунтазам таҳлил этиш ва баҳолаб бориш, шунингдек, ривожланишнинг имкон қадар кенгроқ мазмунидан келиб чиқиб режалаштириш ишларининг нечоғли зарурлигига алоҳида эътибор қаратилган.

Балоғатга етмаган болалар эҳтиёжларини, шунингдек, улар ўртасидаги ҳуқуқбузарликлар тенденциялари ва муаммоларини мунтазам баҳолаб бориш тегишли сиёсат ва расмий ҳамда норасмий даражадаги аралашувнинг муносиб чораларини ишлаб чиқиш услубларини яхшилаш борасидаги дастлабки шартлардан ҳисобланади. Шу маънода, масъул муассасалар мустақил шахслар ва ташкилотлар амалга оширадиган тадқиқотларга кўмаклашиши зарур ва бунда одил судлов тизими билан алоқада бўлган балоғатга етмаган болалардан бошқаларининг ҳам фикр-мулоҳазаларини олиш ва ҳисобга киритиш мақсадга мувофиқ экани кўриниб турибди.

Режалаштириш жараёнида биринчи ўринда, хусусан, янада самарали ва адолатли зарур хизматлар билан таъминлаш тизимини яратиш вазифаси илгари сурилиши зарур. Бунинг учун балоғатга етмаган болаларнинг хилма-хил муайян эҳтиёжлари ва муаммоларининг ялпи ва мунтазам таҳлилининг амалга ошириш ва бу борада, биринчи навбатда, бажариладиган вазифаларни аниқлаш зарур. Шу муносабат билан мавжуд захиралар, жумладан, ишлаб чиқилган дастурларни амалга ошириш ва назорат қилишнинг аниқ процедураларини ишлаб чиқишда қўл келадиган муқобил ва жамоатчилик кўмақларидан фойдаланишни ҳам мувофиқлаштириш керак.

БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИНИНГ БАЛОҒАТГА ЕТМАГАН БОЛАЛАР ЎРТАСИДА ЖИНОЯТЧИЛИКНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШГА ҚАРАТИЛГАН ДАСТУРИЙ ПРИНЦИПЛАРИ

(«АР-РИЁД ДАСТУРИЙ ПРИНЦИПЛАРИ»)

*БМТ Бош Ассамблеясининг 1990 йил 1 декабрдаги
45/112-қарори билан қабул қилинган*

I. АСОСИЙ ПРИНЦИПЛАР

1. Балоғатга етмаган болалар ўртасида жиноятчиликнинг олдини олиш жамиятда жиноятчилик олдини олишнинг муҳим қирраси ҳисобланади. Қонуний, ижтимоий фойдали фаолиятда иштирок этиш мобайнида жамият ва ҳаётга нисбатан инсонпарварлик қарашларини шакллантириб бориш асносида ёшлар жинойи фаолиятга йўл қўймаслик принциплари руҳида тарбия топиши мумкин.

2. Балоғатга етмаган болалар ўртасида жиноятчиликнинг олдини олиш самарали бўлиши йўлида ўсмирларнинг ўз шахсига нисбатан ҳурмат руҳида уйғун ривожланишини таъминлаш ва бундай ривожланишни эрта болалик давриданок рағбатлантириш учун бутун жамиятнинг ялпи саъй-ҳаракати зарур бўлади.

3. Мазкур Дастурий принципларни талқин этиш мақсадлари учун болалар эҳтиёжлари мўлжал қилиниши зарур. Навқирон инсонлар жамиятда фаол роль ўйнаши ва унинг тўлақонли иштирокчиси бўлиши лозим ҳамда уларга нисбатан жамият ҳаётига тайёрлаш ёхуд назорат қилиш объекти сифатидагина қаралмаслиги керак.

4. Мазкур Дастурий принципларни миллий ҳуқуқ тизимида мувофиқ амалга оширишда эрта болалик давриданок ёшлар фаровонлигини таъминлаш жиноятчиликлар олдини олишга қаратилган ҳар қандай дастурнинг диққат марказида туриши лозим.

5. Балоғатга етмаган болалар ўртасида жиноятчиликнинг олдини олиш борасидаги сиёсатни амалга оширишнинг зарурлиги ва муҳимлиги, шунингдек, мунтазам равишда ўрганиш ва чоралар ишлаб чиқишнинг зарурлиги ва муҳимлигини тан олиш лозим. Бунда криминализациядан ва болани ўзининг ривожланишига жиддий зиён етказмайдиган ёки бошқаларга зарари тегмайдиган ҳуқуқ учун жазолашдан

эхтиёт бўлиш керак. Бундай сиёсат ва чораларда қуйидагилар кўзда тутилиши зарур:

а) имкониятларни, хусусан, таълим олиш соҳасида, ёшларнинг турли эҳтиёжларини қаноатлантириш ва барча ўсмирлар, айниқса, таҳдид остида ёхуд ижтимоий хавfli ҳолатда бўлган ва алоҳида ғамхўрлик ҳамда ҳимояга муҳтож ёшлар шахсини ривожлантиришни таъмин этадиган қўллаб-қувватлаш тизимини яратиш имкониятларини таъминлаш;

б) ёшлар ўртасида жиноятчиликнинг олдини олиш бўйича махсус назариялар ва мазкур масалага оид ҳуқуқбузарликлар содир этиш зарурияти ва имкониятларини камайтириш ёки бунга сабаб бўладиган шарт-шароитларни чеклашга йўналтирилган қонунлар, жараёнлар, муассасалар, воситалар ва хизматлар тизимларидан фойдаланишга асосланган алоҳида ёндашувлар;

в) расмий органларнинг аввало балоғатга етмаган болалар умумий манфаатларини ҳисобга олган ҳолда ҳамда ҳолис ва адолатли ёндашув асосида амалга ошириладиган аралашуви;

г) барча ўсмирларнинг фаровонлиги, ривожланиши, ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлаш;

д) ўсмирларнинг умумий қоида ва қадриятларга мос келмайдиган қилиқлари ёки хулқи аксарият ҳолларда ўсиш ва улғайиш жараёни билан боғлиқ эканини ва қоидага кўра, улғайган сари кўпчилик кишиларнинг хулқ-атвори ўз-ўзидан ўзгариб боришини ҳисобга олиш;

е) ўсмирга нисбатан «бузғунчи», «ҳуқуқбузар» ёки «бошловчи ҳуқуқбузар» каби таърифларнинг ишлатилиши, экспертлардан аксариятининг фикрича, кўп ҳолларда уларда барқарор равишда ноҳўя юриш-туриш тарзи ривожланиши учун кўмаклашишининг моҳиятига тушуниб етиш.

6. Айниқса, ҳали ҳеч қандай муассасалар ташкил этилмаган жойларда балоғатга етмаган болалар ўртасида жиноятчиликнинг олдини олиш учун жамоа хизматлари ва дастурларини ишлаб чиқиш зарур. Расмий ижтимоий назорат муассасаларидан иложсиз ҳоллардагина фойдаланиш керак.

II. ДАСТУРИЙ ПРИНЦИПЛАРНИНГ ҚЎЛЛАНИШ ДОИРАСИ

7. Мазкур Дастурий принциплар Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси, Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт, Фукаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро

пакт, Бола ҳуқуқлари декларацияси ва Бола ҳуқуқлари тўғрисида конвенциянинг кенг қўламли доирасида ҳамда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов юритишга доир минимал стандарт қоидалари («Пекин қоидалари») ва барча болалар ҳамда ўсмирлар ҳуқуқлари, манфаати ва фаровонлигига тааллуқли бошқа ҳужжатлар ва нормалар мисолида талқин этилади ва қўлланилади.

8. Мазкур Дастурий принциплар, шунингдек, ҳар бир аъзо-давлатда мавжуд иқтисодий, ижтимоий ва маданий шарт-шароит мисолида қўлланилади.

III. ОЛДИНИ ОЛИШНИНГ УМУМИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

9. Олдини олишнинг кенг қамровли режалари бошқарувнинг барча босқичларида қабул қилинган бўлиши ва уларда қуйидагилар кўзда тутилиши зарур:

а) дастурлар, хизматлар, муассасалар ва мавжуд захиралар муаммолари ҳамда саноғининг чуқур таҳлили;

б) олдини олиш бўйича фаолиятда иштирок этувчи ваколатли ташкилотлар, муассасалар ва ходимларнинг аниқ-равшан белгиланган мажбуриятлари;

в) жинойтчиликнинг олдини олиш соҳасидаги ҳукуматга қарашли ва ноҳукумат муассасалар фаолиятини тегишлича мувофиқлаштириш учун механизмлар;

г) доимий назорат остида туриши зарур бўлган ва амалга ошириш давомида теран таҳлил этиб бориладиган истикболли сиёсат, дастурлар ва стратегиялар;

д) балоғатга етмаган болалар томонидан ҳуқуқбузарликлар содир этиш эҳтимолларини самарали равишда камайтириш усуллари;

е) жамоаларнинг кенг доирадаги хизматлар ва дастурларда иштирок этиши;

ж) миллий, давлатга қарашли, провинциал ва маҳаллий бошқарув органлари ўртасида хусусий сектор, хизмат кўрсатилаётган жамоа вакиллари, шунингдек, меҳнат, болалар парвариши, таълим масалалари, ижтимоий масалалар билан шуғулланувчи муассасалар, балоғатга етмаган болалар ва ёшлар ўртасида жинойтчиликнинг олдини олиш бўйича қўшма чоралар қабул қилиш борасида

хукукни қўлловчи ва судлов муассасалари иштирокида яқин ўзаро интизомий ҳамкорлик;

з) ёшларнинг ёшлар ўртасида жиноятчиликнинг олдини олиш соҳасидаги сиёсатни рўёбга чиқариш, шу жумладан, жамоалар имкониятлари, ёшларнинг ўз-ўзига ёрдами ҳамда компенсациялар дастурлари ҳамда жабрланувчиларга ёрдамдан фойдаланишга йўналтириш жараёнларидаги иштироки;

и) барча босқичларда малакали ходимларнинг мавжуд экани.

IV. ЖАМИЯТ ҲАЁТИГА ТАЙЁРЛАШ ЖАРАЁНЛАРИ

10. Барча болалар ва ёшларни, айниқса, оила, жамоа, айти шу ёшдагилар гуруҳига мансуб шахслар, мактаб, ҳунар-техника тайёргарлиги, меҳнат фаолияти, шунингдек, кўнгилли ташкилотлар орқали жамият ҳаётига тайёрлаш ва интеграциялашишига муваффақиятли қўмаклашувчи муайян олдини олиш сиёсатига алоҳида эътибор қаратиш лозим. Болалар ва ёшлар шахсини ривожлантиришга тегишли аҳамият бериш керак, бунда уларга жамият ҳаётига тайёрлаш ва интеграциялашиш жараёнларидаги тенг ҳуқуқли шериклар сифатида ёндашиш лозим бўлади.

А. Оила

11. Ҳар бир жамият оила ва унинг барча аъзолари эҳтиёжлари ва фаровонлигига биринчи навбатдаги масала сифатида ёндашмоғи даркор.

12. Оила болаларни жамият ҳаётига бошланғич тайёрлаш бўйича масъул ҳисобланувчи жамиятнинг асосий бўғини экан, ҳукуматга қарашли муассасалар ва жамоат муассасалари оила яхлитлигини сақлаб қолиш, шу жумладан, оилани кенгайтириш учун ҳаракат қилиши лозим. Жамият болаларни парваришlash ва ҳимоя қилиш ҳамда уларнинг жисмоний ва руҳий-маънавий соғлигини мустаҳкамлаш борасида оилага ёрдам беришга мажбур. Тегишли чоралар, шу жумладан, кундузги пайтда болаларни парваришlash кўзда тутилиши зарур.

13. Ҳукуматлар болаларни барқарор ва фаровон оила шароитида тарбиялашга қўмаклашиш сиёсатини ишлаб чиқиши керак. Ички беқарорлик ва низоли вазиятларни бартараф этиш учун ёрдамга муҳтож оилаларга тегишли хизматлар кўрсатилади.

14. Оилада барқарорлик ва фаровонлик бўлмаган, шу туфайли жамият ота-оналарга кўрсатадиган ёрдам самара бермаётган вазиятда кенгайган оила ўз зиммасидаги ушбу вазифани бажаришига таъйиниш мумкин бўлмаган ҳолларда муқобил яшаш жойларидан фойдаланиш, шу жумладан, болаларни тарбиялаш учун муассасаларга ёки асраб олиш учун бошқа оилаларга топшириш имкониятларини кўриб чиқиш зарур. Бундай жойларда яшаш шарт-шароити имкон қадар барқарор ва фаровон оила шарт-шароитига яқинлаштирилган бўлиши ва шу билан бирга, болалар доимий ғамхўрликни ҳис этиб туришига имкон яратиши керакки, натижада бир жойдан бошқасига «кўчириш» билан боғлиқ муаммолар юзага келишининг олди олинади.

15. Жадал ва мувозанатлаштирилмаган иқтисодий, ижтимоий ва маданий ўзгаришлар билан боғлиқ муаммоларни бошдан кечириётган оилалар болаларига, айниқса, туб аҳоли, мигрантлар ва қочоқлар оилаларидан чиққан болаларга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Бу ўзгаришлар оиланинг болани анъанавий шаклларда тарбиялаш ва ривожлантиришни таъминлаш борасидаги лаёқатига ҳалал бериши мумкин экан, бундай ҳоллар кўпинча унинг роли ва маданияти ўртасидаги низолар мисолида юз бериб туради, бу каби ҳолатларда ижтимоий жиҳатдан болаларни жамият ҳаётига тайёрлаш учун янги ва конструктив шарт-шароит яратиш зарур бўлади.

16. Оилаларни ота-оналарнинг болалар ривожланиши ва уларни парваришlashдаги роли ва мажбуриятлари ҳақида ахборот билан таъминлашга қаратилган чоралар кўриш ва дастурлар ишлаб чиқиш керакки, бу билан ота-оналар ва болалар ўртасида ижобий муносабатларни шакллантириш, ота-оналарни болалар ва ўсмирларни қизиқтирадиган муаммолардан хабардор этиш ҳамда ёшларни оила ҳаётига ва жамият фаолиятига жалб қилишга кўмаклашиш мумкин бўлади.

17. Ҳукуматлар оила бирдамлиги ва уйғунлигини мустаҳкамлашга кўмаклашиш бўйича чоралар кўриши ва болаларни ота-оналаридан ажратишга тўсқинлик қилиши лозим бўлади, боланинг фаровонлиги ва келажагига салбий таъсир кўрсатадиган шароитда бошқа бир оқилона йўл танлаш имкони қолмаган ҳолатлар бундан мустасно.

18. Оила ва кенгайган оила амалга оширадиган жамият ҳаётига тайёрлаш вазифасига алоҳида эътибор қаратиш муҳим; ўсмирларнинг келгусида жамият ҳаётида тутадиган роли, мажбуриятлари, иштироки ва шериклигини эътироф этиш ҳам муҳим ҳисобланади.

19. Жамият ҳаётига тегишли тарзда тайёрлаш борасидаги бола ҳуқуқларини таъминлашда ҳукуматлар ва бошқа муассасалар нафакат мавжуд жамоат ва ҳуқуқ муассасаларига таяниши, балки, мабодо анъанавий муассасалар ва одатлар ўз таъсир кучини йўқотадиган бўлса, ноанъанавий чоралар кўришни ҳам кўзда тутиши ва бунга йўл бериши лозим.

В. Таълим

20. Ҳукуматлар барча ўсмирлар учун давлат таълим тизимига йўл очиб беришни таъминлашга мажбурдир.

Таълим тизимлари, ўқув ва ҳунар-техника тайёргарлиги билан бир қаторда қуйидаги масалаларга алоҳида эътибор қаратиши керак:

а) асосий кадриятларга нисбатан ҳурмат туйғусини сингдириш ҳамда боланинг маданий жиҳатдан ўзига хослигига ва унинг қарашларига, бола истиқомат қиладиган мамлакатнинг ижтимоий кадриятларига, ўз жамияти маданиятидан фарқ қиладиган маданиятларга ва инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларига ҳурмат руҳида тарбиялаш;

б) ўсмирларнинг шахси, истеъдоди, ақлий ва жисмоний салоҳияти имкон қадар кўпроқ даражада ривожланишига кўмаклашиш;

в) ўсмирларни таълим жараёнига оддий объектлар эмас, бу жараённинг фаол ва ҳақиқий иштирокчилари сифатида жалб этиш;

г) мактаб ва жамият билан боғлиқлик ва уларга мансублик туйғусини шакллантиришга қаратилган тадбирларни амалга ошириш;

д) ўсмирларда турли қарашлар ва фикрларга, шунингдек, маданий ва бошқа хил фарқланишларга нисбатан тушуниш ва ҳурмат туйғусини ривожлантириш;

е) касб танлаш, бандлик ва касбий ўсиш билан боғлиқ имкониятлар бўйича ахборотлар ва маслаҳатлар бериш;

ж) ўсмирларни маънавий кўллаб-қувватлаш ва уларга руҳий босим ўтказилишига йўл қўймаслик;

з) шафқатсиз интизомий чоралар, айниқса, тан жазолари қўлланилишига йўл қўймаслик.

21. Таълим тизимлари ота-оналар, ёшлар масалалари билан шуғулланадиган маҳаллий жамоат ташкилотлари ва муассасалари билан бирга ишлашга интилиши зарур.

22. Ўсмирларни ва уларнинг оилаларини қонунчилик тўғрисида, уларнинг қонунчиликка мувофиқ ҳуқуқ ва мажбуриятлари ҳақида, шу-

нингдек, умумбашарий кадрятлар тизими, шу жумладан, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг халқаро ҳуқуқий ҳужжатлари тўғрисида хабардор этиш лозим.

23. Таълим тизимлари ижтимоий хатарли гуруҳга кирувчи ўсмирларга алоҳида эътибор қаратиши керак. Профилактика мазмунидаги ихтисослаштирилган дастурлар, шунингдек, ўқув материаллари, ўқув дастурлари, методика ва тегишли воситаларни ишлаб чиқиш ва улардан кенг қўламда фойдаланиш зарур.

24. Ўсмирларнинг спиртли ичимликлар ичиш, гиёҳванд моддалар ва шу каби бошқа хил моддаларни қабул қилиш борасидаги суиистеъмолликларига барҳам беришга йўналтирилган кенг қамровли сиёсат ва стратегияларга алоҳида эътибор қаратиш зарур. Ўқитувчилар ва бошқа мутахассислар бундай муаммоларнинг олдини ола билиши ва ҳал эта олиши учун уларни ўқитиш, шунингдек, зарур жиҳозлар билан таъминлаш лозим. Талабалар гиёҳванд моддалар, шу жумладан, спиртли ичимликларни қабул қилиш ва бу борадаги суиистеъмолликлар ҳақидаги ахборотлардан фойдаланиш имконига эга бўлиши шарт.

25. Мактаблар ўсмирларга, хусусан, уларнинг ўта эҳтиёжмандлари ва шафқатсиз муносабатдан жабр кўрганларга, эътибордан маҳрум бўлганлар ҳамда таъкиб ва эксплуатацияга дучор этилганларга тиббий, маслаҳатлашув ва бошқа ёрдамлар кўрсатиш базаси ва маълумотлар маркази вазифасини бажариши керак.

26. Турли ўқув дастурлари воситасида ўсмирлар, айниқса, камрок фаровонликка эга гуруҳларга ёки камрок қулайликларга эга, шунингдек, этник ёхуд бошқа озчилик ва камдаромад гуруҳларга мансуб ёшларнинг муаммолари, эҳтиёжлари ва қарашларига ўқитувчилар ва бошқа катга ёшлар, шунингдек, ўқувчиларнинг эътиборини тортиш зарур.

27. Мактаблар юксак касб-ҳунар ва таълим даражасини таъминлаши ҳамда унинг ўсишига ўқув дастурларини, ўқитиш усуллари ва концепцияларини, малакали ўқитувчиларни танлаш ва тайёрлашни такомиллаштириш йўли билан қўмаклашишга интилиши лозим. Тегишли касб-ҳунар ташкилотлари ва органлари фаолияти натижаларини мунтазам назорат қилиш ва баҳолашни таъминлаш даркор.

28. Жамоа гуруҳлари билан ҳамкорликда мактаблар ўсмирларни кизиқтирадиган ўқув дастури доирасидан ташқари тадбирларни режалаштириши, ишлаб чиқиши ва амалга ошириши лозим.

29. Мактабга қатнаш вазифасини бажариши қийин бўлган, шунингдек, мактабни ташлаб кетган болалар ва ўсмирларга алоҳида ёрдам берилиши лозим.

30. Мактаблар ҳалол ҳамда адолатли тартиб ва қоидаларни қўллаши керак: ўқувчиларнинг вакиллари мактаб тартиб-қоидалари, шу жумладан, интизом ва қарорлар қабул қилиш масалаларини ишлаб чиқишда иштирок этиши зарур.

С. Жамоалар

31. Ўсмирлар эҳтиёжлари, муаммолари, қизиқишлари ва манфаатларини ҳисобга оладиган ҳамда уларга ва уларнинг оилаларига тегиш-лича тавсия ва маслаҳатлар берадиган жамоа хизматлари ва дастурларини яратиш ёхуд мавжудларини мустаҳкамлаш зарур.

32. Жамоалар ёшларни маҳаллий кўламда, шу жумладан, жамоа марказлари, дам олиш клублари доирасида кенг қўллаб-қувватлаши ёки бундай кўллаб-қувватлашни мустаҳкамлаши ҳамда ижтимоий хавфли вазиятдаги болаларнинг ўткир муаммоларини ҳал этиш учун хизмат қилиши керак. Бундай ёрдам кўрсатиш чоғида ана шу болаларнинг ҳуқуқларига амал қилиш шарт.

33. Келгусида ўз уйида яшаш имкониятидан маҳрум бўлган ёки ўз хонадонига эга бўлмаган ўсмирларни тегишлича турар жой билан таъминлаш учун жавоб берадиган махсус хизматларни ташкил этиш зарур.

34. Ўсмирлар улғайиш даврида дуч келадиган қийинчиликларни енгиши учун кенг кўламли хизматлар кўрсатиш ва ёрдам бериш чоралари таъминланиши лозим. Бундай хизматлар сирасига ёш гиёҳвандларни алоҳида даволаш дастурлари киритилиши ва уларнинг асосий эътибори парваришlash, маслаҳат бериш ва терапия ёрдами кўрсатишга қаратилиши керак.

35. Ҳукуматлар ва бошқа муассасалар ёшларга хизматлар кўрсатадиган кўнгилли ташкилотларни молиявий ва бошқа жиҳатлардан қўллаб-қувватлаши даркор.

36. Жамоа ишларини бошқаришда тўла иштирок этадиган маҳаллий даражадаги ёшлар ташкилотларини тузиш ва мустаҳкамлаш лозим. Бу ташкилотлар ёшлар томонидан амалга ошириладиган жамоатчилик ва кўнгиллилар лойиҳаларини, айниқса, ёрдамга мухтож ўсмирларга кўмаклашишга қаратилган лойиҳаларни рағбатлантириши керак.

37. Ҳукуматга қарашли муассасалар бошпанасиз ёки қаровсиз қолган болаларга ёрдам бериш учун алоҳида жавобгарликни зиммасига олиши ва уларга зарур хизматлар кўрсатиши лозим; ўсмирларга маҳаллий хизматлар, турар жой, ишга жойлашиш имкониятлари, шунингдек, бошқа хил ёрдамлар ҳақида маълумот етказиб берилиши зарур.

38. Ёшларда алоҳида қизиқиш уйғотадиган кенг кўламли хизматлар ва дам олишни ташкил этиш воситалари яратилиши ҳамда бундай хизматлардан эркин фойдаланиш имконияти таъминланиши лозим.

D. Оммавий ахборот воситалари

39. Оммавий ахборот воситаларининг ўсмирларни ахборотлар ва турли миллий ва халқаро манбалар материаллари билан таъминлаши рағбатлантирилиши лозим.

40. Оммавий ахборот воситаларининг ёшларнинг жамиятда тутган ижобий ролини ёритиши рағбатлантирилиши лозим.

41. Оммавий ахборот воситалари орқали жамиятда ёшлар учун тегишли хизматлар ва имкониятлар мавжудлиги ҳақидаги маълумотларнинг кенг ёйилиши рағбатлантирилиши лозим.

42. Оммавий ахборот воситаларини тўлалигича ҳамда қисман телевидение ва кинематографияни порнография, гиёҳвандлик ва зўравонлик билан боғлиқ материалларни кўрсатишни камайтириши, зўравонлик ва эксплуатацияни салбий тасвирлаши, шунингдек, болалар, аёллар ва шахсий муносабатларни кадр-қимматни ҳақоратлайдиган шаклда кўрсатишдан, айниқса, эҳтиёт бўлиши ва тенг ҳуқуқлилик принципларини тарғиб этиши учун рағбатлантириш лозим.

43. Оммавий ахборот воситалари ўзининг улкан ижтимоий роли ва жавобгарлигини, шунингдек, кўпинча ёшларнинг гиёҳванд моддалар ва спиртли ичимликлар билан боғлиқ суиистеъмолликлари ҳақидаги ахборотларни тарқатиш йўли билан кўрсатадиган тегишлича таъсир этиш имкониятини ҳис этиши зарур. Улар мувозанатли ёндашувга асосланган тегишли ахборотларни узатиш йўли билан гиёҳвандликнинг олдини олишда ўзининг ана шу имкониятларини ишга солиши зарур. Барча босқичларда гиёҳванд моддаларнинг зарари ҳақида ахборот тарқатиш бўйича самарали кампаниялар ўтказишга кўмаклашиш лозим.

V. ИЖТИМОЙ СИЁСАТ

44. Ҳукуматга қарашли муассасалар ёшларга доир режа ва дастурларга биринчи навбатда эътибор қаратиши ҳамда тегишлича тиббий хизматни, руҳий саломатликни муҳофаза этишни таъминлаш мақсадида зарур ҳажмда молиявий маблағлар, хизматлар, бинолар ва ходимлар, озиқ-овқат, турар жой ва бошқа хил, шу жумладан, гиёҳванд моддалар ва спиртли ичимликлар билан боғлиқ суиистеъмолликларнинг олдини олиш борасида хизматлар кўрсатиши ва ёшларнинг шу мақсадда ажратилаётган маблағларни олиши ва улардан ўз манфаатлари йўлида фойдаланишини таъминлаган ҳолда даволашни амалга ошириши лозим.

46. Ўсмирларни ахлоқ тузатиш муассасаларига жойлаштириш охириги чора сифатида ва энг кам муддатга амалга оширилиши лозим, бунда ўсмирнинг манфаатлари биринчи даражали аҳамият касб этиши керак. Бу тахлит расмий аралашувларга рухсат этиладиган муайян мезонларни белгилаб қўйиш ва уларни қуйидаги вазиятлар доираси билан чеклаш зарур:

а) бола ёки ўсмирга ота-она ёхуд васийларнинг атайлаб қилган ҳаракати натижасида жисмоний зиён етказилган ҳолларда;

б) бола ёки ўсмир ота-она ёхуд васийлар томонидан шахвоний, жисмоний ёки маънавий суиистеъмолликлар объектига айлантирилган ҳолларда;

в) бола ёки ўсмир ота-она ёхуд васийлар томонидан эътиборсиз қолдирилган, ташлаб кетилган ёки эксплуатация қилинган ҳолларда;

г) бола ёки ўсмирга ота-она ёхуд васийларнинг ҳаракати натижасида жисмоний ёхуд маънавий мазмундаги хатар хавф солган ҳолларда;

д) бола ёки ўсмирнинг хулқи унинг учун жиддий жисмоний ёхуд маънавий мазмунда хавф солган, ота-онаси, ташкилотлар, балоғатга етмаган боланинг ўзи, шунингдек, унинг яшаш жойидан бошқа жойда бўлган жамоа хизматлари ахлоқ тузатиш муассасаларига жойлаштириш чорасини қўлламай туриб, бундай хатарга барҳам бера олмайди-ган ҳолларда.

47. Ҳукуматга қарашли муассасалар, ота-она ёхуд васийлар ўсмирларни боқишга қурби етмаган ёки улар тегишли меҳнат кўникмасига эга бўлмаган тақдирда, ёшларнинг давлат ҳисобидан кундузги ўқиш имкониятини ёхуд ўқишни давом эттиришини таъминлаши зарур.

48. Ёшлар ўртасидаги жиноятчиликнинг олдини олишни режалаштириш ва бу борада дастурлар ишлаб чиқиш ишлари ишончли илмий тадқиқотлар асосида амалга оширилиши ва мунтазам равишда назорат этилиб, баҳоланиб ва тузатишлар киритиб борилиши лозим.

49. Мутахассислар ва умуман, жамоатчилик ўртасида қандай хулқ ёки вазият ўсмирларнинг жисмоний ёхуд маънавий жиҳатдан виктимизацияга дучор бўлишига, уларга зиён етишига, шунингдек, уларнинг эксплуатация этилишига олиб келиши мумкинлиги ҳақида илмий ахборотлар тарқатиш зарур.

50. Умуман олганда, барча режа ва дастурларда иштирок этиш кўнгилли мазмунда бўлиши керак. Ёшлар бундай дастурларни тузиш, ишлаб чиқиш ва амалга оширишда бевосита иштирок этиши лозим.

51. Ҳукуматлар ўсмирларга нисбатан содир этиладиган ва уларга дахлдор бўлган оиладаги зўравонликларнинг олдини олиш ҳамда ана шу оиладаги зўравонликлардан жабрланганлар билан адолатли муомала қилишни таъминлаш мақсадида жинойӣ одил судлов тизими доирасидаги ва ундан ташқаридаги сиёсатни, чора ва стратегияларни тадқиқ этиш, ривожлантириш ва амалга оширишга киришиши ёки бу ишларни давом эттириши лозим.

VI. ҚОНУНЧИЛИК ВА БАЛОҒАТГА ЕТМАГАН БОЛАЛАРГА НИСБАТАН ОДИЛ СУДЛОВ ЮРИТИШ

52. Ҳукуматлар барча ёшларнинг ҳуқуқлари ва фаровонлигини рўёбга чиқариш ва ҳимоя қилишга кўмаклашиш ҳамда уларга амал қилинишини таъминлаш учун алоҳида қонунлар ва процедуралар қабул қилиши лозим.

53. Болалар ва ўсмирлар билан шафқатсиз муомалани, уларни эксплуатация қилишни, шунингдек, улардан жинойӣ фаолиятни амалга оширишда қурол ўрнида фойдаланишни ман этувчи қонун ҳужжатларини қабул қилиш ва уларга амал қилинишини таъминлаш керак.

54. Ҳеч қайси бола ёки ўсмир оилада, мактабда ёки бошқа муассасаларда кўпол ёхуд кадр-кимматини таҳқирловчи жазоларга дучор этилиши мумкин эмас.

55. Болалар ва ўсмирларнинг ҳар қандай турдаги қурол-яроққа эга бўлишини чеклайдиган ва назорат қиладиган қонун ҳужжатларини ишлаб чиқиш ҳамда бундай қонун ҳужжатларига амал қилинишини таъминлаш зарур.

56. Келгусида ўсмирлар обрўсига путур етиши, уларнинг виктизациялашиши ва криминализациялашиши олдини олиш мақсадида тегишли қонун ҳужжатларини қабул қилиш керакки, бунда катта ёш-лилар томонидан содир этилганда ҳуқуқбузарлик деб қаралмайдиган ва жазога лойиқ топилмайдиган хатти-ҳаракатлар ўсмирлар томонидан содир этилганда ҳам ҳуқуқбузарлик деб қаралмаслиги ва жазога лойиқ топилмаслиги кўзда тутилиши даркор.

57. Ўсмирлар ҳуқуқ ва манфаатлари мақомига амал қилинишини ва мавжуд хизматларга малакали муурожаат этишни таъминлашни кўзда тутувчи ўсмирлар омбудсман лавозимини ёки шунга ўхшаш мустақил органи таъсис этиш масаласи кўриб чиқилиши керак. Омбудсман ёки бошқа бир белгиланган орган «Ар-Риёд Дастурий принциплари», «Пекин қоидалари» ва Озодликдан маҳрум этилган балоғатга етмаган болаларни ҳимоя қилишга доир қоидаларнинг бажарилишини ҳам назоратга олиши мумкин. Омбудсман ёки бошқа орган ушбу халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар ижроси жараёнида эришилган ютуқлар ва дуч келинган қийинчиликлар ҳақида мунтазам равишда ўз даврий маърузаларини эълон қилиб бориши мумкин. Шунингдек, болалар манфаатларини ҳимоя қилиш хизматларини тузиш лозим.

58. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимлари ва бошқа тегишли хизматчилар, қайси жинсга мансублигидан қатъи назар, ўз фаолиятида ёшларнинг алоҳида эҳтиёжларини ҳисобга олишга шай бўлиши, шунингдек, тегишли дастурлар ва мавжуд ёрдам хизматларини пухта билиши ҳамда балоғатга етмаган болаларнинг одил судлов тизими билан тўқнаш келишига йўл қўймаслик учун улардан имкон қадар кенгроқ фойдаланиши зарур.

59. Ёшлар ва болаларни гиёҳвандликдан ва гиёҳванд моддалар билан савдо қилувчилардан ҳимоя этадиган қонун ҳужжатларини қабул қилиш ва уларни қатъий бажариш даркор.

VII. ТАДҚИҚОТЛАР, СИЁСАТНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ ВА МУВОФИҚЛАШТИРИШ

60. Иктисодий, ижтимоий, ўқув-тарбиявий ва тиббий ташкилотлар ва хизматлар, одил судлов тизимлари, ёшлар ва жамоат ташкилотлари, тараққиёт масалалари билан шуғулланувчи муассасалар, бошқа тегишли муассасалар фаолиятини уйғунлаштириш ҳамда мувофиқлаштиришга интилиш ва бу борадаги ҳаракатларни кўп интизомли ва интизомлараро негизда рағбатлантириш учун тегишли механизмларни яратиш лозим.

61. Миллий, минтақавий ва халқаро доирада ёшлар ўртасидаги жиноятчилик, бундай жиноятчиликнинг олдини олиш ва балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов юритиш билан боғлиқ лойиҳалар, дастурлар, амалий тадбирлар ва ташаббусларни рўёбга чиқариш мобайнида тўпланган ахборотлар, тажриба ва билимларни ўзаро алмашишни фаоллаштириш зарур.

62. Ёшлар ўртасидаги жиноятчилик, бундай жиноятчиликнинг олдини олиш ва балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов юритиш билан боғлиқ ишларни амалиётчи ходимлар, экспертлар ва қарорлар қабул қилувчи масъул шахслар иштирокида келгусида янада ривожлантириш ҳамда бу борада минтақавий ва халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлаш юзасидан иш олиб бориш керак.

63. Барча ҳукуматлар, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тизими ва бошқа манфаатдор ташкилотлар амалий ва дастурий масалалар бўйича, айниқса, кадрлар тайёрлаш ҳамда синов ва тажриба лойиҳаларини рўёбга чиқаришда, шунингдек, ёшлар ўртасидаги жиноятчилик ва балоғатга етмаган болалар ўртасидаги ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга доир муайян муаммолар бўйича илмий-техник ҳамкорликни фаол қўллаб-қувватлаши зарур.

64. Ёшлар ўртасидаги жиноятчилик ва балоғатга етмаган болалар ўртасидаги ҳуқуқбузарликлар олдини олишнинг самарали йўлларига доир илмий тадқиқотлар ўтказиш борасидаги ҳамкорликни рағбатлантириш, шунингдек, бундай тадқиқотлар ва улар натижаларининг баҳоси кенг кўламда тарқалишини таъминлаш даркор.

65. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг тегишли органлари, институтлари, муассасалари ва бўлинмалари болаларга, балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов юритишга ҳамда ёшлар ўртасидаги жиноятчилик ва балоғатга етмаган болалар

ўртасидаги ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга доир турли масалалар бўйича яқин ҳамкорлик қилиши ва бу борадаги фаолиятини мувофиқлаштириши зарур.

66. Мазкур Дастурий принциплар асосида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Котибияти манфаатдор муассасалар билан биргаликда тадқиқотлар ўтказиш, илмий ҳамкорликни амалга ошириш, тегишли сиёсат вариантларини ишлаб чиқиш ва уларнинг ижросини таҳлил этиш ва назорат қилиш борасида фаол роль ўйнаши ҳамда балоғатга етмаган болалар ўртасидаги ҳуқуқбузарликларни олдини олишнинг самарали йўллари ҳақидаги ахборотларнинг манбаи бўлиб хизмат қилиши зарур.

БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИНИНГ ҚАМОҚДА САҚЛАШ БИЛАН БОҒЛИҚ БЎЛМАГАН ЧОРАЛАРГА ДОИР МИНИМАЛ СТАНДАРТ ҚОИДАЛАРИ

(«ТОКИО ҚОИДАЛАРИ»)

*БМТ Бош Ассамблеясининг 1990 йил 14 декабрдаги
45/110-қарори билан қабул қилинган*

I. УМУМИЙ ПРИНЦИПЛАР

1. Асосий мақсадлар

1.1. Мазкур минимал стандарт қоидалар қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чоралардан фойдаланишда кўмаклашувчи асосий принциплар мажмуидан, шунингдек, қамокда сақлашнинг муқобили қўлланиладиган шахслар учун минимал кафолатлардан иборатдир.

1.2. Қоидалар жиноий ишлар бўйича одил судловни амалга оширишда, айниқса, ҳуқуқбузарлар билан муомала қилишда жамоатчиликнинг имкон қадар фаол иштирок этишини таъминлаш, шунингдек, ҳуқуқбузарлар онгида жамият олдидаги масъулият туйғусини ривожлантиришга кўмаклашиш мақсадларини кўзда тутати.

1.3. Қоидалар ҳар бир мамлакатнинг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий шарт-шароитидан, шунингдек, унинг жиноий одил судлов тизими мақсад ва вазифаларидан келиб чиққан ҳолда қўлланилади.

1.4. Қоидаларни қўллаш жараёнида аъзо-давлатлар ижтимоий хавфсизлик ва жиноятчиликнинг олдини олиш борасида айрим ҳуқуқбузарлар қоидалари билан жабрланувчилар ҳуқуқлари ва жамият манфаатлари ўртасида тегишлича нисбатни таъминлаб туришга интилади.

1.5. Аъзо-давлатлар бошқа хил имкониятларни таъминлаш мақсадида ҳамда инсон ҳуқуқларига амал қилиш зарурати, ижтимоий адолат тақозоси ва ҳуқуқбузарнинг жамиятдаги рисоладагидек ҳаётга қайтишга нисбатан эҳтиёжини ҳисобга олган ҳолда жиноий одил судлов соҳасида оқилона сиёсат юритиш мақсадида ўз ҳуқуқ тизимлари доирасида қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чораларни ишлаб чиқади ва шу йўл билан қамокда сақлашнинг қўлланилишини қисқартириб боради.

2. Қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чораларнинг қўлланиш доираси

2.1. Мазкур қоидаларнинг тегишли меъёрлари ўзига нисбатан тергов, суд ёки ҳукм ижроси амалга оширилаётган барча шахсларга нисбатан жиноий одил судлов юритишнинг барча босқичларида қўлланилади. Мазкур қоидалар мақсадлари учун бундай шахслар, улар гумондор, айбдор ёки маҳкум эканидан қатъи назар, «ҳуқуқбузарлар» деб аталади.

2.2. Қоидалар ирки, тана ранги, жинси, ёши, тили, диний эътиқоди, сиёсий ёки бошқа маслағи, миллий ёхуд ижтимоий келиб чиқиши, мулкый аҳволи, туғилган жойи ёки бошқа хил ҳолатлар бўйича бирор-бир камситишларсиз қўлланилади.

2.3. Ҳуқуқбузарликнинг мазмуни ва оғирлик даражаси, ҳуқуқбузар шахси ва биографиясига, шунингдек, жамиятни ҳимоялаш манфаатларига мувофиқ ҳамда қамокда сақлашнинг номақбул қўлланилишидан кутулиб қолиш учун тегишлича жиддий ўзгарувчанликни таъминлаш мақсадида жиноий одил судлов тизими қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чораларнинг судгача ва суддан кейинги чораларни қамровчи кенг қўламини кўзда тутиши зарур. Қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чораларнинг сони ва тури ҳукмларнинг изчиллиги учун имконият қоладиган тарзда белгиланиши керак.

2.4. Қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган янги чораларни ишлаб чиқиш рағбатлантирилиши ва бу жараён доимий эътиборда туриши, шунингдек, уларнинг қўлланилиш амалиёти мунтазам равишда баҳолаб борилиши лозим.

2.5. Ҳуқуқбузарларга нисбатан жамоатчилик кучига таяниб чоралар қўллаш керак, бунда ҳуқуқий қафолатлар ва қонунга мувофиқ расмий муҳокама ёки суд бўлишидан иложи борича кутулиб қолиш имкониятларини ўрганиб чиқиш лозим.

2.6. Қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чораларни энг кам аралаштириш принципига мувофиқ қўллаш лозим.

2.7. Қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чораларнинг қўлланилиши депенализациялаш ва декриминализациялаш йўлидан бориши ва бу йўналишдаги саъй-ҳаракатларни қийинлаштириб ёки сустлаштириб қўймаслиги керак.

3. Ҳуқуқий кафолатлар

3.1. Қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чораларнинг қабул қилиниши, белгиланиши ва қўлланилиши қонунда кўзда тутилади.

3.2. Қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чораларни танлаш ҳуқуқбузарликнинг мазмуни ва оғирлик даражаси ҳамда ҳуқуқбузар шахси ва биографияси, ҳукм мақсадлари ва жабрланувчилар ҳуқуқларига нисбатан белгиланган мезонларни баҳолаш асосида амалга оширилади.

3.3. Суд ёки бошқа ваколатли мустақил орган муҳокаманинг барча босқичларида тўла ҳисобдорлик ва қонунга қатъий мувофиқликни таъминлаш йўли билан ўзининг дискрецион ҳуқуқини рўёбга чиқаради.

3.4. Ҳуқуқбузарга қандайдир мажбурият юклайдиган ва расмий муҳокама ёхуд судгача ёки уларнинг ўрнида қўлланиладиган қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чоралар учун ҳуқуқбузарнинг розилиги талаб этилади.

3.5. Қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чораларни тайинлаш тўғрисидаги қарор такроран суд ёки бошқа ваколатли мустақил орган томонидан ҳуқуқбузарнинг аризаси бўйича кўриб чиқилади.

3.6. Ҳуқуқбузар қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чораларнинг қўлланилиши жараёнида унга ёки унинг шахсий ҳуқуқларига дахл қилган масалалар бўйича суд ёки бошқа ваколатли мустақил органга сўров ёхуд шикоят бериш ҳуқуқига эгадир.

3.7. Халқаро эътироф этилган инсон ҳуқуқларига амал қилинмаслиги муносабати билан берилган ҳар қандай шикоятни ҳимоя қилиш, агар имкон топилса, қаноатлантиришнинг тегишлича механизми таъминланади.

3.8. Қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чоралар ҳуқуқбузарлар устида тиббий ёхуд руҳий тажрибалар ўтказишни ёки унга жисмоний ёхуд маънавий жароҳат етказадиган ноўрин таваккалчиликларни истисно этади.

3.9. Қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чоралар қўлланиладиган ҳуқуқбузарнинг инсоний қадр-қимматини ҳурмат қилиш барча босқичларда таъминланади.

3.10. Қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чораларни қўллаш даврида ҳуқуқбузарнинг ҳуқуқлари дастлабки қарорни чиқарган ваколатли орган санкциясига нисбатан кўпроқ ҳажмда чеклаб қўйилмайди.

3.11. Қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чораларни қўллаш жараёнида ҳуқуқбузарнинг шахсий ҳаётга оид ҳуқуқи, шунингдек, ҳуқуқбузар оиласининг шахсий ҳаётга оид ҳуқуқи ҳурмат қилинади.

3.12. Ҳуқуқбузарга доир ҳужжатлар тўплами қатъиян махфий юри-тилади ва учинчи томонлар учун ёпиқдир. Бу ҳужжатлар тўпламидан фойдаланувчилар доираси бевосита ҳуқуқбузар ишини кўриб чиқиш билан шуғулланадиган ёки бошқа тегишлича ваколатга эга бўлган шахслар билан чекланади.

4. Изоҳ (оговорка)

4.1. Мазкур қоидалардаги ҳеч бир нарса Махбуслар билан муомала қилишнинг минимал стандарт қоидалари, Балоғатга етмаган болалар-га нисбатан одил судлов юритишга доир минимал стандарт қоидалари («Пекин қоидалари»), қандай шаклда бўлмасин ҳибсга олинган ёки қамокда сақланаётган барча шахсларни ҳимоя қилиш принциплари эркинлиги ёки халқаро ҳамжамият тан олган ва ҳуқуқбузарлар билан муомалага ҳамда уларнинг асосий инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишга тааллуқли бошқа ҳар қандай инсон ҳуқуқлари соҳаси ҳужжатлари ёхуд стандартларининг қўлланилишига тўсқинлик қиладиган мазмун-да талқин этилмаслиги керак.

II. ДАСТЛАБКИ ТЕРГОВ БОСҚИЧИ

5. Дастлабки тергов bosқичи ҳақидаги қоидалар

5.1. Тегишли вазиятларда ва ҳуқуқ тизими, полиция, прокуратура ёки жиноий ишлар билан шуғулланувчи бошқа муассасалар билан келишилган ҳолда, агар уларнинг фикрича, жамиятни ҳимоялаш, жиноятчиликнинг олдини олиш ёки қонунга ва жабрланувчилар ҳуқуқларига амал қилинишини таъминлаш мақсадида иш кўзгатишнинг за-рурати бўлмаса, уларга ҳуқуқбузарни жавобгарликдан озод этиш ҳуқуқи берилиши лозим. Жавобгарликдан озод этишнинг мақсадга мувофиқлиги ҳақида қарор қабул қилиш ёки тергов процедурасини белгилаш мақсадида ҳар бир ҳуқуқ тизими доирасида жорий мезонлар мажмуи ишлаб чиқилади. Майда ҳуқуқбузарлик ҳолларида прокурор, мақсадга мувофиқ деб топганда, тегишлича қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чораларни белгилаши мумкин.

6. Суддан олдин қамокда сақлашдан қутулиб қолиш

6.1. Суддан олдин қамокда сақлаш жиноий ишлар бўйича судловда охириги чора сифатида қўлланилади, бунда эҳтимол тутилаётган ҳуқуқбузарлик тергови ҳамда жамият ва жабрланувчини ҳимоялаш манфаатлари тегишлича ҳисобга олиниши шарт.

6.2. Суддан олдин қамокда сақлашнинг муқобил чоралари иложи борица вақтлироқ қўлланилади. Суддан олдин қамокда сақлаш 5.1-қоидада қайд этилган мақсадга эришиш учун зарур бўлганидан ортик муддат давом этмайди ҳамда инсонийликка хос ва инсон қадр-қимматини хурматлаган ҳолда қўлланилади.

6.3. Ҳуқуқбузар суддан олдин қамокда сақлаш қўлланилган ҳолларда суд ёки бошқа ваколатли мустақил органга апелляция бериш ҳуқуқига эга.

III. СУД ВА ҲУҚМ ЧИҚАРИШ БОСҚИЧИ

7. Ижтимоий тадқиқот ҳақида маърузалар

7.1. Агар ижтимоий тадқиқот ҳақида маърузалар тайёрлаш учун имконият мавжуд бўлса, судлов органи ваколатли мухтор мансабдор шахс ёхуд муассаса томонидан тайёрланган маърузадан фойдаланиши мумкин. Маъруза ҳуқуқбузарнинг у илгари содир этган ҳозирги ҳуқуқбузарликларининг мазмунига дахлдор ахборотлардан иборат бўлиши зарур. Унда, шунингдек, ҳукм чиқаришга дахлдор ахборот ва тавсиялар ҳам бўлиши даркор. Маъруза фактларга асосланган ҳолда объектив ва холис материаллар асосида тайёрланади, фикрлар эса аниқ-равшан ифодалар билан баён этилади.

8. Ҳукм чиқариш ҳақидаги қоидалар

8.1. Қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чораларни танлаш ўз ихтиёрида бўлган судлов органи қарор чиқаришда ҳуқуқбузарнинг жамиятдаги рисоладагидек ҳаётга қайтиш нуқтаи назаридан мавжуд эҳтиёжларини, жамиятни ҳимоялаш манфаатларини ва жабрланувчининг, тегишли вазиятларда у билан маслаҳатлашган ҳолда, манфаатларини эътиборга олиши зарур.

8.2. Ҳукм чиқарувчи органлар бу ишлар бўйича қуйидаги санкцияларни кўзда тутиши мумкин:

- а) койиш, танбеҳ бериш, огоҳлантириш каби оғзаки санкциялар;
- б) жавобгарликдан шартли озод этиш;
- в) фуқаролик ҳуқуқларидан маҳрум қилиш;
- г) иктисодий санкциялар ҳамда бир марталик жарималар ва кунлик жарималар каби пул тўлатиш жазолари;
- д) мусодара қилиш ёки мулкка эгалик ҳуқуқидан маҳрум этиш тўғрисидаги қарорлар;
- е) мулкни жабрланувчига қайтариш ёки товон тўлаш тўғрисидаги қарорлар;
- ж) шартли жазолаш ёки муҳлат бериш билан жазолаш;
- з) қамоқдан шартли озод этиш ва судлов назорати;
- и) ижтимоий фойдали ишларни бажариш тўғрисидаги қарорлар;
- к) ахлоқ тузатиш муассасасига ҳар куни ҳозир бўлиш мажбурияти билан юбориш;
- л) уй қамоғи;
- м) қамоқда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган бошқа ҳар қандай муомала тури;
- н) юқорида зикр этилган чораларнинг қандайдир бирикмаси.

IV. ҲУҚМ ЧИҚАРИЛГАНИДАН КЕЙИНГИ БОСҚИЧ

9. Ҳуқм чиқарилганидан кейин амал қиладиган қоидалар

9.1. Ваколатли орган қамоқда сақлашдан воз кечиш ва ҳуқуқбузарларга уларнинг жамиятдаги рисоладагидек ҳаётга тезроқ қайтиши учун ёрдам кўрсатиш мақсадида ҳуқм чиқарилганидан кейин қўлланиладиган муқобил чораларни кенг қўламда танлаш имконига эга бўлади.

9.2. Ҳуқм чиқарилганидан кейин амал қиладиган қоидаларга қуйидаги санкциялар кириши мумкин:

- а) бўшатиш ва ярим қамоқ тусидаги ахлоқ тузатиш муассасасига жойлаштириш;
- б) иш ёки ўқиш муносабати билан озод этиш;
- в) чин сўз асосида озод этишнинг турли шакллари;
- г) муддатни қисқартириш;
- д) авф этиш.

9.3. Ҳуқм чиқарилганидан кейин қўлланиладиган чоралар ҳақидаги қарор, авф этиш бундан мустасно, ҳуқуқбузарнинг илтимоси

бўйича судлов ёки бошқа ваколатли мустақил орган томонидан кўриб чиқилади.

9.4. Қамоқда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чоралар дастури жорий этилиши учун қамоқдан озод этишнинг ҳар қандай тури иложи борича вақтлироқ кўриб чиқилади.

V. ҚАМОҚДА САҚЛАШ БИЛАН БОҒЛИҚ БЎЛМАГАН ЧОРАЛАРНИНГ АМАЛГА ОШИРИЛИШИ

10. Назорат

10.1. Назоратнинг мақсади ҳуқуқбузарликлар такрорланишини камайтиришдан ва ҳуқуқбузарни жамият ҳаётига шундай жалб этишга кўмаклашишдан иборатки, то жиноятларнинг такрорий содир этилиши эҳтимоли жуда камайсин.

10.2. Агар қандайдир қамоқда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чорада назорат кўзда тутиладиган бўлса, у ваколатли орган томонидан қонунда қайд этилган тегишли аниқ шарт-шароитларга мувофиқ амалга оширилади.

10.3. Қамоқда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган аниқ чора доирасида ҳар бир алоҳида вазият учун имкон қадар мос тушадиган назорат ва муомала турини белгилаш лозим, у ҳуқуқбузар содир этган ҳуқуқбузарликнинг мазмунини ҳисобга олган ҳолда бундай аёл ёки эркакка ўз устида ишлаши учун кўмаклашишга мўлжалланган бўлиши мақсадга мувофиқдир. Назорат ва муомала тартиби мунтазам равишда қайта кўриб борилиши ва зарур топилганда унга ўзгартириш киритилиши лозим.

10.4. Ҳуқуқбузарларга зарур ҳолларда руҳий, ижтимоий ва моддий кўмак кўрсатилиши ҳамда улар жамият билан алоқаларини мустаҳкамлаши учун ва уларнинг жамиятдаги рисоладагидек ҳаётга қайтишларини осонлаштириш учун имкониятлар яратилиши зарур.

11. Амал қилиш муддати

11.1. Қамоқда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чоранинг амал қилиш муддати ваколатли орган томонидан қонунга мувофиқ белгиланган муддатдан ортиқ бўлмаслиги керак.

11.2. Агар қўлланилаётган чора ҳуқуқбузарга мақбул таъсир кўрсатган бўлса, унинг ҳаракатини муддатидан олдин тўхтатиш кўзда тутилиши мумкин.

12. Шартлар

12.1. Агар ваколатли орган ҳуқуқбузар томонидан амал қилиниши зарур бўлган шартларни белгилаб берадиган бўлса, у ҳам жамият манфаатларини, ҳам ҳуқуқбузар ва жабрланувчининг манфаатлари ва ҳуқуқларини ҳисобга олиши даркор.

12.2. Бажариладиган шартлар амалий, аниқ ва иложи борича камрок бўлиши ҳамда ҳуқуқбузарнинг жиноий фаолиятга қайтиш эҳтимолини камайтириб, жабрланувчи манфаатларини ҳисобга олган ҳолда, ҳуқуқбузарнинг жамиятдаги рисоладагидек ҳаётга қайтиш эҳтимолини кучайтиришга йўналтирилган бўлиши зарур.

12.3. Қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чорани қўллашнинг дастлабки босқичида ҳуқуқбузарга мазкур чоранинг қўлланилишини тартибга солувчи шартлар, шу жумладан, ҳуқуқбузарнинг мажбуриятлари ва ҳуқуқлари ҳақида оғзаки ёхуд ёзма шаклда тушунтириш берилади.

12.4. Ҳуқуқбузар эришган натижалардан келиб чиққан ҳолда шартлар ваколатли орган томонидан қонунда белгиланган тегишли қоидаларга мувофиқ ўзгартирилиши мумкин.

13. Муомала қилиш тартиботи

13.1. Қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган аниқ чора доирасида, тегишли вазиятларда ҳуқуқбузарлар эҳтиёжларини кўпроқ самарали қаноатлантириш мақсадида яқка тартибдаги иш, ялпи терапия, турар жой бўйича дастурлар ҳамда ҳуқуқбузарларнинг турли тоифалари билан алоҳида муомала қилиш каби хилма-хил услублар ишлаб чиқилиши керак.

13.2. Муомала қилиш тегишлича тайёргарликка ва амалий тажрибага эга профессионал ходимлар томонидан таъминланади.

13.3. Тегишли муомала қилиш зарурати тўғрисида қарор қабул қилишда кишининг биографияси, шахсияти, мойилликлари, ақлий ривожланиш даражаси, кадриятлари тизими ва айниқса, ҳуқуқбузарлик содир этишига олиб келган шарт-шароит билан танишиб чиқиш учун ҳаракат қилинади.

13.4. Ваколатли орган жамоатчиликни ҳамда ижтимоий қўллаб-қувватлаш тизимини қамоқда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чораларни қўллаш ишларига жалб этиши мумкин.

13.5. Кўриб чиқиладиган ишларнинг сони имкон қадар ҳуқуқбузарлар билан муомала қилишга тааллуқли дастурнинг самарали ижросини таъминлаш учун назорат қилиб туриш имконини берадиган даражада сақлаб турилади.

13.6. Ваколатли орган ҳар бир ҳуқуқбузар бўйича иш очади ва юритади.

14. Интизом ва шартларнинг бузилиши

14.1. Ҳуқуқбузар амал қилиши зарур бўлган шартлар бузилганида қамоқда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чора ўзгартирилиши ёхуд бекор қилиниши мумкин.

14.2. Қамоқда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чорани ўзгартириш ёхуд бекор қилиш тўғрисидаги қарор ваколатли орган томонидан, ҳам назоратни амалга оширувчи ходим ва ҳам ҳуқуқбузар тақдим этган фактлар пухта ўрганиб чиқилганидан кейингина, қабул қилинади.

14.3. Агар қамоқда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чора самарасиз деб топилса, бу ҳол тўғридан-тўғри қамоқда сақлаш билан боғлиқ чорани қўллашга олиб келмаслиги керак.

14.4. Қамоқда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган ушбу чора ўзгартирилган ёхуд бекор қилинган тақдирда ваколатли орган бошқа мос келадиган қамоқда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чорани белгилашга ҳаракат қилади. Қамоқда сақлаш кўринишидаги жазо бошқа мос келадиган муқобил чоралар мавжуд бўлмагандагина қўлланилиши мумкин.

14.5. Ҳуқуқбузарлик содир этилган ҳолларда қамоққа олиш учун санкция бериш ва ҳуқуқбузарни назорат остида сақлаш шартлари конунда кўзда тутилади.

14.6. Қамоқда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чора ўзгартирилган ёхуд бекор қилинган ҳолда ҳуқуқбузар судлов ёки бошқа ваколатли мустақил органга апелляция бериш ҳуқуқига эгадир.

VI. ХОДИМЛАР

15. Ходимларни ишга олиш

15.1. Ходимларни ишга олишда ирқи, тана ранги, жинси, ёши, тили, диний эътиқоди, сиёсий ёки бошқа маслаҳи, миллий ёхуд ижтимоий келиб чиқиши, мулкӣ аҳволи, туғилган жойи ёки бошқа хил ҳолатлар бўйича бирор-бир камситишларга йўл қўйилмайди. Ходимларни ишга олиш сиёсати квотали ишга олиш миллий сиёсатидан келиб чиқиши ва назорат қилишга мансуб ҳуқуқбузарликлар хилма-хиллигини ўзида акс эттириши даркор.

15.2. Қамоқда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чораларни қўллаш учун тайинланадиган шахслар тегишли шахсий сифатларга ҳамда имкон қадар тегишлича касбий тайёргарлик ва амалий тажрибага эга бўлиши зарур. Бундай талаблар аниқ-равшан белгилаб қўйилиши керак.

15.3. Малакали профессионал ходимларни ишга олиш ва ушлаб туриш учун уларни ишнинг мазмун-моҳиятига мос келувчи тегишли хизмат мавқеи, тегишлича маошлар ва имтиёзлар билан таъминлаш ҳамда касбий ўсиши ва хизмат пиллапояларидан кўтарилиб бориши учун кенг имкониятлар яратилиши зарур.

16. Кадрларни тайёрлаш

16.1. Касбий тайёргарликдан мақсад ходимларга ҳуқуқбузарларни жамиятдаги рисоладагидек ҳаётга қайтариш, ҳуқуқбузар ҳуқуқларини таъминлаш ва жамиятни ҳимоялаш юзасидан уларнинг зиммасига юкланадиган вазифаларни тушунтириб беришдан иборатдир. Бу тайёргарлик ходимлар тегишли муассасалар билан ҳамкорликни амалга ошириш ва ўз фаолиятини мувофиқлаштириш заруратини англаб олишига ҳам кўмаклашмоғи керак.

16.2. Хизмат вазифасига киришишидан олдин ходимлар тайёргарликдан, шу жумладан, қамоқда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чораларнинг мазмун-моҳияти ҳақида, назорат мақсадлари ва қамоқда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чораларни қўллашнинг турли усуллари тўғрисида инструктаждан ўтказилади.

16.3. Хизмат вазифасига киришганидан кейин ходимлар ишдан ажралмаган ҳолда касбий тайёргарлик ўқишларига ҳамда малака оши-

риш машғулотларига қатнашиш йўли билан ўз билими ва касб малакасини сақлаб туради ҳамда мукамаллаштириб боради.

VII. КЎНГИЛЛИЛАР ВА БОШҚА ИЖТИМОЙ ИМКОНИАТЛАР

17. Жамоатчилик иштироки

17.1. Жамоатчилик иштирокини рағбатлантириш лозим, чунки унинг имкониятлари жуда кенг ва у ўзига нисбатан қамоқда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чоралар қўлланилган ҳуқуқбузарлар, уларнинг оилалари ва жамият ўртасидаги алоқаларни мустаҳкамлашда муҳим омиллардан биридир. У жиной одил судлов органлари ҳаракатларини тўлдириб туриши керак.

17.2. Жамоатчилик иштирокига жамият манфаатларини ҳимоялаш ишига ўз ҳиссасини қўшишлари учун жамият аъзоларига бериладиган имконият сифатида қаралмоғи лозим.

18. Ижтимоий онг ва ҳамкорлик

18.1. Давлат муассасалари, хусусий сектор ва жамоатчилик томонидан қамоқда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чоралар қўлланилишига кўмаклашаётган кўнгилли ташкилотларнинг қўллаб-қувватланиши рағбатлантирилмоғи лозим.

18.2. Жамоатчиликнинг қамоқда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чоралар қўлланилиши ишида қатнашиши заруратини англаб олишида кўмаклашиш учун мунтазам равишда конференциялар, семинарлар, симпозиумлар ва бошқа тадбирларни ўтказиб бориш лозим.

18.3. Жамоатчиликда қамоқда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган ҳолда ҳуқуқбузарлар билан муомала қилиш ва уларни жамиятдаги рисоладагидек ҳаётга қайтаришнинг имкон қадар кенгрок қўлланилишини таъминлашга қаратилган тадбирлар ўтказишга кўмаклашадиган амалий ёндашув шаклланишида ёрдамлашиш учун барча оммавий ахборот воситаларидан фойдаланиш зарур.

18.4. Жамоатчиликка у қамоқда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чоралар қўлланилишида муҳим роль ўйнашини тушунтириш учун астойдил ҳаракат қилиш лозим.

19. Кўнгиллилар

19.1. Кўнгиллилар синчковлик билан танланади ва шу ишга нисбатан мойилликлари ва кизиқишларини ҳисобга олган ҳолда ишга қабул қилинади. Улар ўз зиммасидаги аниқ вазифаларни бажаришлари учун тегишлича тайёргарликдан ўтади ва уларга ёрдам ҳамда маслаҳат сўраб ваколатли органга мурожаат этиш ва ундан маслаҳатлар олиш имконияти яратиб берилади.

19.2. Кўнгиллилар ўз имкониятлари доирасида ва ҳуқуқбузарларнинг эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда ҳуқуқбузарлар ва уларнинг оилаларига маслаҳатлар ҳамда бошқа шаклдаги зарур ёрдам кўрсатиб, уларни жамият билан амалий алоқалар ўрнатишга ва бу борадаги муносабатларини имкон қадар кенгайтиришга рағбатлантириши даркор.

19.3. Кўнгиллилар ўз вазифаларини бажариш даврида бахтсиз ҳодисалар, тан жароҳатлари ва ижтимоий жавобгарликка қарши суғурта қилинади. Улар ўз вазифаларини бажариш чоғида сарфлайдиган йўл қўйилган харажатлар миқдори қопланади. Улар ўзларининг жамият фаровонлиги манфаатлари йўлида кўрсатган хизматлари учун жамият томонидан эътирофга сазовор бўлади.

VIII. ТАДҚИҚОТЛАР, СИЁСАТНИ РЕЖАЛАШТИРИШ, ИШЛАБ ЧИҚИШ ВА БАҲОЛАШ

20. Тадқиқотлар ва режалаштириш

20.1. Режалаштириш жараёнининг ажралмас унсури сифатида қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган ҳолда ҳуқуқбузарлар билан муомала қилиш соҳасида тадқиқотлар ўтказиш ва рағбатлантириш жараёнига ҳам давлатга қарашли ва ҳам хусусий ташкилотларни жалб этиш учун ҳаракат қилиш керак.

20.2. Мижозлар, амалиётчилар, жамият ва раҳбарлар олдида турган муаммолар бўйича тадқиқотлар мунтазам равишда амалга оширилиши зарур.

20.3. Тадқиқот ўтказиш ва ахборот тўплаш механизми қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган режимдаги ҳуқуқбузарларга нисбатан қўлланиладиган маълумотлар ва статистика кўрсаткичларини тўплаш ва таҳлил этиш учун жиной оидил судлов тизимида киритилиши даркор.

21. Сиёсат ва дастурларни ишлаб чиқиш

21.1. Қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чоралар дастури миллий тараққиёт жараёни доирасида мунтазам равишда жиноий одил судлов тизимининг таркибий қисми сифатида режалаштириб борилиши ва амалга оширилиши керак.

21.2. Қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чораларни иложи борица самарали қўллаш мақсадида мунтазам равишда баҳолаш ўтказиб турилиши лозим.

21.3. Қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чоралар қўлланилиши ва уларнинг самарадорлигига доир амалиёт вазифаларини баҳолаш учун доимий равишда таҳлилий кузатувларни ўтказиб туриш зарур.

22. Тегишли муассасалар ва тадбирлар билан алоқа боғлаш

22.1. Қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чораларни қўллаш топширилган хизматлар, жиноий одил судлов тизимининг бошқа органлари, ҳам ҳукуматга қарашли, ҳам ноҳукумат ижтимоий тараққиёт ва таъминот муассасалари ўртасида соғлиқни сақлаш, уй-жой қурилиши, таълим ва бандлик, шунингдек, оммавий ахборот воситалари соҳаларида ўзаро алоқа ўрнатишга кўмаклашиш учун турли даражаларда тегишли механизмлар яратилиши керак.

23. Халқаро ҳамкорлик

23.1. Мамлакатлар ўртасида нопенитенциар режим қўлланилиши соҳасида илмий ҳамкорликни ривожлантиришга интилиш даркор. Тадқиқотлар, кадрлар тайёрлаш, техник кўмак кўрсатиш ва аъзо-давлатлар ўртасида қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чоралар ҳақида ахборот алмашишни Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг жиноятчиликнинг олдини олиш ва ҳуқуқбузарлар билан муомала қилиш бўйича институтлари орқали Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Котибияти Ижтимоий тараққиёт ва гуманитар масалалар бўйича марказига қарашли Жиноятчиликнинг олдини олиш ва жиноий одил судлов бўйича бўлим билан яқин ҳамкорликда фаоллаштириш лозим.

23.2. Эҳтимолдаги нопенитенциар чоралар қўламини кенгайтириш ва Шартли ҳукм этилган ёки шартли озод этилган ҳуқуқбузарларни назорат қилишни топшириш тўғрисидаги намунавий шартномага мувофиқ, бу чораларнинг миллий чегаралар орқали қўлланилишига кўмаклашиш мақсадида қиёсий тадқиқотларни амалга оширишни ва қонунчилик меъёrlарини мувофиқлаштиришни давом эттириш лозим.

БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИНИНГ ОЗОДЛИҚДАН МАҲРУМ ЭТИЛГАН БАЛОҒАТГА ЕТМАГАН БОЛАЛАРНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШГА ДОИР ҚОИДАЛАРИ

*БМТ Бош Ассамблеясининг 1990 йил 14 декабрдаги
45/113-қарори билан қабул қилинган*

Бош Ассамблея,

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси, Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт, Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт, қийноқ ҳамда муомала ва жазолашнинг қаттиқ шафқатсиз, инсонийликка зид ёки кадр-қимматни камситувчи турларига қарши конвенция, Бола ҳуқуқлари тўғрисида конвенция ва ёшларнинг ҳуқуқлари ва фаровонлигини ҳимоя қилишга тааллуқли бошқа халқаро ҳужжатларни эътиборда тутиб,

шунингдек, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Жиноятчиликнинг олдини олиш ва ҳуқуқбузарлар билан муомала қилиш бўйича биринчи Конгрессида қабул қилинган Маҳбуслар билан муомала қилишнинг минимал стандарт қоидаларини эътиборда тутиб,

сўнг Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг 1988 йил 9 декабрдаги 43/173-резолүцияси билан маъқулланган ва унга илова қилинган қандай шаклда бўлмасин ҳибсга олишга ёки қамашга дучор этиладиган барча шахсларни ҳимоя қилиш принциплари мажмуасини эътиборда тутиб,

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов юритишга доир минимал стандарт қоидаларига («Пекин қоидалари») ҳавола этиб,

шунингдек, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Конгресси томонидан озодликдан маҳрум этилган балоғатга етмаган болаларни ҳимоя қилишга доир қоидаларни ишлаб чиқиш даъват этилган Жиноятчиликнинг олдини олиш ва ҳуқуқбузарлар билан муомала қилиш бўйича еттинчи Конгресснинг 21-резолүциясига ҳавола этиб,

Иқтисодий ва Ижтимоий Кенгаш 1986 йил 21 майдаги 1986/10-резолүциянинг II бўлимида Бош котибдан Жиноятчиликнинг олдини олиш ва унга қарши кураш бўйича қўмигага унинг ўнинчи сессияси-

га қоидаларни ишлаб чиқиш борасида эришилган натижалар ҳақида маъруза тақдим этишини сўрагани, шунингдек, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Жиноятчиликнинг олдини олиш ва ҳуқуқбузарлар билан муомала қилиш бўйича саккизинчи Конгрессидан тавсия этилаётган қоидаларни қабул қилиш мақсадида кўриб чиқишини сўраганини эслатиб,

балоғатга етмаган болалар бутун дунёда озодликдан маҳрум этилаётган шароитлар ва вазиятларга нисбатан ташвиш билдириб,

озодликдан маҳрум этилар экан, балоғатга етмаган болалар суистеъмолликлар, виктимизациялашиш ва улар ҳуқуқларининг бузилиши учун ўта заифлашиб қолишини англаган ҳолда,

бир қатор тизимларда одил судлов юритишнинг турли босқичларида катта ёшлилар билан балоғатга етмаган болалар ўртасида фарқ қўйилмаётгани ва шунинг учун балоғатга етмаган болалар қамоқхоналар ҳамда ахлоқ тузатиш муассасаларида катта ёшлилар билан бирга сақланаётганлигидан хавотир билдириб,

1. Балоғатга етмаган болаларни ахлоқ тузатиш муассасаларига жойлаштириш ҳар доим охириги чора сифатида ва энг кам муддатга амалга оширилиши зарурлигини тасдиқлайди;

2. Ўта заифлашиб қолиши оқибатида озодликдан маҳрум этилган балоғатга етмаган болалар алоҳида эътибор ва ҳимояга муҳтож эканини ҳамда уларнинг ҳуқуқ ва фаровонлиги озодликдан маҳрум этиш даври мобайнида ва ундан кейин ҳам кафолатланиши зарурлигини тан олади;

3. Озодликдан маҳрум этилган балоғатга етмаган болаларни ҳимоя қилишга доир қоидалар лойиҳасини ишлаб чиқиш борасидаги Котибиятнинг бебаҳо хизматини ва Котибият билан экспертлар, амалиётчи юристлар, ҳукуматлараро ташкилотлар, айниқса, «Халқаро амнистия», Халқаро болаларни ҳимоя қилиш ҳаракати ва «Радда Барнен Интернэшнл» ташкилоти (Швеция болаларга ёрдам федерацияси), шунингдек, болалар ҳуқуқлари ва балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов юритиш масалалари билан шуғулланувчи илмий муассасалар ўртасида юзага келган ҳамкорликни қаноатланиш ҳисси билан таъкидлайди;

4. Мазкур резолюцияга илова қилинган Озодликдан маҳрум этилган балоғатга етмаган болаларни ҳимоя қилишга доир қоидаларни қабул қилади;

5. Жиноятчиликнинг олдини олиш ва унга қарши кураш бўйича қўмитани Қоидаларни Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг жино-

ятчиликнинг олдини олиш ва ҳуқуқбузарлар билан муомала қилиш бўйича институтлари кўмагида самарали амалга ошириш учун тегишли чоралар ишлаб чиқишга даъват этади;

6. Аъзо-давлатларга зарур ўринларда, айниқса, балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов юритиш масалалари билан шуғулланувчи ходимлар барча тоифаларини тайёрлаш соҳасида ўз миллий қонунчилигини, сиёсати ва амалиётини қоидалар руҳига мувофиқлаштиришни ҳамда уларни тегишли ҳокимиятлар ва жами аҳоли эътиборига етказишни таклиф этади;

7. Шунингдек, аъзо-давлатларга Бош котибни Қоидаларнинг ўз миллий қонунчилиги, сиёсати ва амалиётида қўлланишини таъминлаш борасидаги саъй-ҳаракатларидан хабардор этиб боришни ҳамда уларнинг ҳаётга татбиқ этилиши тўғрисида Жиноятчиликнинг олдини олиш ва унга қарши кураш бўйича кўмига мунтазам равишда маърузалар тақдим этишни таклиф қилади;

8. Қоида матни Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг барча расмий тилларида имкон қадар кенг тарқатилишини таъминлашни Бош котибдан сўрайди ва аъзо-давлатларга шуни таклиф қилади;

9. Бош котибдан қиёсий тадқиқотлар ўтказиш, зарур ҳамкорликка эришиш ҳамда жиддий ва такрорий ҳуқуқбузарликлар содир этувчи турли тоифага мансуб ёш ҳуқуқбузарлар билан муомала қилиш стратегиясини ишлаб чиқишни ҳамда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг жиноятчиликнинг олдини олиш ва ҳуқуқбузарлар билан муомала қилиш бўйича тўққизинчи Конгрессига тақдим этиш учун бу соҳадаги сиёсат баён этилган маъруза тайёрлашни сўрайди;

10. Шунингдек, Қоидаларни, айниқса, балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов юритиш масалалари билан шуғулланувчи ходимлар барча тоифаларини ишга олиш ва тайёрлаш, шунингдек, ушбу ходимларни алмашлаш соҳасида самарали қўллашни таъминлаш учун зарур захиралар ажратишни Бош котибдан сўрайди ва аъзо-давлатларга шуни таклиф қилади;

11. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тизимининг барча тегишли органларини, хусусан, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Болалар жамғармасини, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг минтақавий комиссиялари ва ихтисослашган муассасалари, жиноятчиликнинг олдини олиш ва ҳуқуқбузарлар билан муомала қилиш бўйича институтларини ҳамда барча манфаатдор ҳукуматлараро ва ҳукуматга қарашли бўлмаган ташкилотларни Бош котиб билан ҳамкорлик қилишга ҳамда

Қоидаларнинг қўлланилишига кўмаклашиш бўйича келишилган ва уз-
луксиз фаолият юритиш учун ўзларининг тегишли махсус ваколатла-
ри соҳасида зарур чоралар қабул қилишга қатъият билан даъват этади;

12. Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссиянинг Озчиликни камси-
тишларнинг олдини олиш ва ҳимоя қилиш бўйича кичик комисси-
ясига ушбу янги халқаро ҳужжатни ундаги қоидаларни қўллашга
кўмаклашиш мақсадида кўриб чиқишни тавсия этади;

13. Тўққизинчи Конгрессдан кун тартибидаги балоғатга етмаган
болаларга нисбатан одил судлов юритишга тааллуқли алоҳида банд
доирасида қоидалар ва мазкур резолюцияда баён этилган тавсиялар-
нинг қўлланилишига кўмаклашиш ва уларнинг бажарилиши борасида
эришилган натижалар ҳақида шарҳ тайёрлашни сўрайди.

*68-ялти мажлис,
1990 йил 14 декабрь*

БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИНИНГ ОЗОДЛИҚДАН МАҲРУМ ЭТИЛГАН БАЛОҒАТГА ЕТМАГАН БОЛАЛАРНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШГА ДОИР ҚОИДАЛАРИ

*БМТ Бош Ассамблеясининг 1990 йил 14 декабрдаги
45/113-қарори билан қабул қилинган*

I. АСОСИЙ МАҚСАДЛАР

1. Балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов юритиш тизими уларнинг ҳуқуқлари ва хавфсизлигини ҳимоя қилиши ҳамда яхши жисмоний ва ақлий ҳолатини сақлаб туришга кўмаклашиши зарур. Қамокда сақлаш охирги чора сифатидагина қўлланилиши лозим.

2. Балоғатга етмаган болалар мазкур қоидалар ҳамда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов юритишга доир минимал стандарт қоидалари («Пекин қоидалари»)да белгиланган принциплар ва процедураларга мувофиқ равишда ўз озодлигидан маҳрум этилиши даркор. Балоғатга етмаган болаларни озодликдан маҳрум этиш ҳар доим охирги чора сифатида ва энг кам муддатга амалга оширилиши зарур. У ҳуқуқбузарликнинг ўта хавфли тури учун бунга олиб келган шарт-шароит ва вазиятлар тегишлича ҳисобга олинган ҳолда ҳукм чиқарилганидан кейин суд ҳукмини ижро этишни кўзда тутадиган истисноли ҳоллар билан чекланиши керак. Жазо муддати судлов органи томонидан белгиланиши ва бунда ўғил ёки қиз боланинг муддатидан олдин озод этилиши имконияти истисно қилинмаслиги даркор.

3. Қоидаларнинг мақсади озодликдан маҳрум этилган балоғатга етмаган болаларни ҳимоя қилишнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти қабул қилган минимал стандартларини, инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларига мувофиқ равишда ва барча қамокда сақлаш турларининг ноҳўя оқибатларига чек қўйиш ҳамда ёшларни жамият ҳаётига жалб этишга кўмаклашиш мақсадида, қандай шаклда бўлмасин белгилашдан иборатдир.

4. Мазкур Қоидалар ҳолис, ирки, тана ранги, жинси, ёши, тили, этникиди, миллати, сиёсий ёки бошқа маслағи, маданий қарашлари

ёхуд амалиёти, мулкӣй, табақавӣй ва оилавӣй аҳволи, этник ёхуд ижтимоӣй келиб чиқиши ҳамда ишга яроқсизлиги бўйича бирор-бир фарқлашларсиз қўлланилиши шарт. Балоғатга етмаган боланинг динӣй ва маданий қарашлари, амалиёт ва ахлоқ принциплари ҳурмат қилинишини таъминлаш зарур.

5. Мазкур қоидалар қулай маълумотномалар меъёрлари сифатида хизмат қилиш ҳамда балоғатга етмаган болалар ахлоқ тузатиш муассасалари бошқаруви билан шуғулланадиган мутахассисларни қўллаб-қувватлаш ва уларга йўриқ бериш учун мўлжалланган.

6. Балоғатга етмаган болалар ахлоқ тузатиш муассасалари ходимлари мазкур қоидаларнинг матни билан ўз миллий тилларида эркин танишиши имкониятини таъминлаш лозим. Ахлоқ тузатиш муассасаси ходимлари сўзлашадиган тилда эркин муомала қила олмайдиган балоғатга етмаган болалар, зарур бўлганда, хусусан, тиббий кўриклар, интизомӣй қоидабузарликлар муҳокамаси чоғида бепул таржимон хизматидан фойдаланиш ҳуқуқига эгадир.

7. Давлатлар тегишли ҳолларда мазкур қоидаларни ўз миллий қонунчилигига қўйиш ёки унга тегишли тузатишлар киритиш ва уларни бузишдан самарали ҳимоялайдиган воситаларни, шу жумладан, балоғатга етмаган болаларга талафот етказилган тақдирда то-вон тўлашни таъминлаши зарур. Давлатлар мазкур қоидаларнинг қўлланилишини назорат қилиб бориши ҳам керак.

8. Ваколатли ҳокимиятлар ҳар доим ахлоқ тузатиш муассасаларига жойлаштирилган балоғатга етмаган болаларга ғамхўрлик қилиш ва уларни жамиятга қайтишга тайёрлаш жиддий аҳамиятга молик ижтимоӣй фаолият эканини ҳамда шу мақсадда балоғатга етмаган болалар билан маҳаллий жамоа вакиллари ўртасидаги эмин-эркин алоқаларни рағбатлантириш бўйича фаол қадамлар қўйиш лозимлигини жамоатчилик тушунишини таъминлаш учун интилиши зарур.

9. Мазкур қоидалардаги бирор-бир нарса халқаро ҳамжамият томонидан эътироф этилган тегишли ҳужжатлар ва Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг балоғатга етмаган болалар, гўдақлар ва барча ёшлар ҳуқуқларини ҳимоя қилишга ҳамда уларга ғамхўрлик кўрсатишга кўмаклашадиган инсон ҳуқуқлари соҳасидаги нормаларининг қўлланилишига тўсқинлик қиладиган мазмунда талқин этилмаслиги шарт.

10. Мабодо II–V бўлимлардаги қайсидир муайян қоидани амалда қўллаш давомида мазкур бўлимдаги қоидаларга нисбатан қандайдир

зиддият юзага келса, мазкур бўлимда баён этилган қоидаларга амал қилиниши талаб этилади.

II. ҚОИДАЛАРНИНГ ТАЪСИР ДОИРАСИ ВА ҚЎЛЛАНИЛИШИ

11. Мазкур қоидалар мақсадлари учун қуйидаги таърифлар қўлланилади:

а) 18 ёшгача бўлган ҳар қандай шахс балоғатга етмаган бола ҳисобланади. Болани ўша ёшга киргунича озодликдан маҳрум этиш тақиқланадиган тегишли ёш чегараси қонун билан белгиланади;

б) озодликдан маҳрум этиш деганда, қайсидир шахснинг ҳар қандай шаклда ҳибсга олинishi ёки қамокда сақланиши ёхуд унинг давлатга қарашли ёки хусусий ахлоқ тузатиш муассасасига жойлаштирилиши тушунилади ҳамда ҳар қандай судлов органи, маъмурий ёхуд давлатнинг бошқа органи қарорига асосланиб, балоғатга етмаган болага бу ерни ўз ихтиёри билан тарк этиши тақиқланади;

12. Озодликдан маҳрум этиш балоғатга етмаган болаларнинг инсон ҳуқуқларига амал қилиниши таъминланадиган шарт-шароитларда ва вазиятларда амалга оширилади. Ахлоқ тузатиш муассасаларига жойлаштирилган балоғатга етмаган болалар манфаатлари йўлида уларнинг соғлиги ва ўз-ўзига ҳурматини сақлашни қўллаб-қувватлаш, уларда масъулият туйғусини тарбиялаш ҳамда уларнинг жамоа аъзоси сифатидаги салоҳиятларини ривожлантиришга кўмаклашиши мумкин бўлган қарашлар ва кўникмалар шаклланиши рағбатлантирилишини амалга ошириш кафолатланиши зарур.

13. Озодликдан маҳрум этилган балоғатга етмаган болалар давлатнинг ички ҳуқуқи ёки халқаро ҳуқуққа мувофиқ ўзлари эга бўлган ва озодликдан маҳрум этиш билан бир пайтда амалга оширилиши мумкин ҳисобланган фуқаролик, иктисодий, ижтимоий ёхуд маданий ҳуқуқлари мақомидан келиб чиққан ҳолда бу ҳуқуқларидан воз кечишлари мумкин эмас.

14. Балоғатга етмаган болаларнинг яқка тартибдаги ҳуқуқлари ҳимояси ваколатли судлов ҳокимияти томонидан ҳибсга олиш бўйича чораларнинг қонунийлигига алоҳида эътибор қаратган ҳолда таъминланиши, уларни жамиятнинг ижтимоий ҳаётига жалб этиш мақсадлари эса халқаро нормалар, давлатнинг ички қонунлари ва қарорларига мувофиқ ҳамда тегишли тартибда ташкил этилган, маъмурият тар-

кибига кирмайдиган ахлоқ тузатиш муассасасида жойлаштирилган балоғатга етмаган болаларни бориб кўришга вакил этилган тегишли орган томонидан мунтазам инспекциялар ва бошқа турдаги назоратни амалга ошириш йўли билан таъминланиши зарур.

15. Мазкур қоидалар озодликдан махрум этилган балоғатга етмаган болалар жойлаштирилган ахлоқ тузатиш муассасаларининг барча турлари ва шаклларига нисбатан қўлланилади. Мазкур қоидаларнинг I, II, IV ва V бўлимлари балоғатга етмаган болалар жойлаштирилган барча қамокда сақлаш жойлари ва ахлоқ тузатиш муассасаларига нисбатан қўлланилади, III бўлим эса фақат ҳибсга олинган ёки судни кутаётган балоғатга етмаган болаларга нисбатан қўлланилади.

16. Мазкур қоидалар ҳар бир иштирокчи-давлатнинг иқтисодий, ижтимоий ва маданий шарт-шароитидан келиб чиққан ҳолда қўлланилади.

III. ҲИБСГА ОЛИНГАН ЁКИ СУДНИ КУТАЁТГАН БАЛОҒАТГА ЕТМАГАН БОЛАЛАР

17. Ҳибсга олинган ёки судни кутаётган балоғатга етмаган болалар (ишлари ҳали кўриб чиқилмаганлар) айбсиз ҳисобланади ва улар тегишли муомаладан фойдаланишга ҳақлидир. Имкон қадар судгача ҳибсда сақлаб туришдан кутулиб қолишга ва бундай чорани истисно ҳолларидагина қўллашга ҳаракат қилиш керак. Шу муносабат билан, иложи борица муқобил чораларни қўллашга интилиш лозим. Олдини олиш мазмунида бундай чора барибир қўлланилган тақдирда, балоғатга етмаган болалар ишлари бўйича судлар ва тергов органлари иложи борица ҳибсда сақлаб туриш муддати озрок бўлиши учун бу ишларни имкон қадар жадал кўриб чиқишга биринчи навбатда эътибор қаратиши зарур. Ишлари ҳали судда кўриб чиқилмаган балоғатга етмаган болалар ҳукм чиқариб улгурилган балоғатга етмаган болалардан алоҳида сақланиши шарт.

18. Ишлари ҳали судда кўриб чиқилмаган балоғатга етмаган болаларни ҳибсда сақлаб туриш шарт-шароити қуйида кўрсатилган нормаларга, шунингдек, айбсизлик презумпцияси, бундай сақлаб туришнинг давомийлиги, балоғатга етмаган болаларнинг ҳуқуқий мақоми ва ишнинг ўзига хос жиҳатларини ҳисобга олганда зарур ва жоиз ҳисобланадиган бошқа муайян қоидаларга мувофиқ бўлиши зарур. Бундай қоидалар сирасига қуйидагилар қиради (ушбу рўйхат билан чекланилмаслигини ҳисобга олган ҳолда):

а) балоғатга етмаган болалар юридик маслаҳат олиш ҳуқуқига эга бўлиши ва бепул юридик ёрдам тақдим этилиши мумкин бўлган ҳолатларда шундай ёрдам сўраб мурожаат этиш, шунингдек, ўз адвокати билан мунтазам мулоқот қилиб туриш имкониятига эга бўлиши керак. Бундай мулоқотлар чоғида шахсий ҳаётга аралашмаслик ва махфийлик таъмин этилиши даркор;

б) шароит юзага келганида, балоғатга етмаган болаларга пулли меҳнат билан шуғулланишни ёки ўз ўқиши ёхуд касб-ҳунар бўйича тайёргарлигини давом эттириши учун имконият яратиб берилиши зарур, аммо буни улардан талаб қилиш мақсадга мувофиқ эмас. Уларнинг меҳнати, ўқиши ёхуд касб-ҳунар бўйича тайёргарлиги ҳибсда сақлаш муддатини узайтиришга олиб келмаслиги лозим;

в) балоғатга етмаган болаларга дам олиш ва бўш вақтида мазмунли ҳордиқ чиқариш учун мўлжалланган нарсаларни олиши ва ёнида сақлаши учун, агар бу одил судлов юритиш манфаатларига зид бўлмаса, руҳсат этилиши керак.

IV. БАЛОҒАТГА ЕТМАГАН БОЛАЛАР АХЛОҚ ТУЗАТИШ МУАССАСАЛАРИНИ БОШҚАРИШ

А. Ҳисоботлар

19. Барча ҳисоботлар, шу жумладан, иш материаллари, тиббий тадқиқот натижалари ва интизомий қондабузарликлар муҳокамаси протоколлари, шунингдек, тарбиянинг шакл ва мазмунига тааллуқли бошқа барча ҳужжатлар мунтазам равишда янги маълумотлар билан тўлдириб бориладиган, фақат ваколатли шахсларгина фойдаланиши мумкин бўлган ҳамда осон тушунишни таъминладиган тартибда таснифлаб бориладиган махфий равишдаги шахсий ҳужжатлар мажмуида (дело) сақланиши зарур. Шароит юзага келганида, ҳар қайси балоғатга етмаган бола ўзининг ишида акс эттирилган ноаниқ, асоссиз ёхуд адолатсиз тасдиқларни тузатиш учун ундаги ҳар қандай далил ёки фикр-мулоҳазаларни инкор этиш ҳуқуқига эга бўлиши даркор. Ушбу ҳуқуқни рўёбга чиқариш учун балоғатга етмаган бола ёки тегишли мустақил учинчи томон ўз илтимосига биноан ҳужжатлар мажмуининг ана шу материаллари билан танишишига руҳсат этувчи процедуралар кўзда тутилган. Озодликка чиқиши билан балоғатга етмаган болаларнинг иши бўйича

хужжатлар мажмуи муҳрланади ва белгиланган вақтда йўқ қилиб ташланади.

20. Бирор-бир балоғатга етмаган бола ахлоқ тузатиш муассасасига судлов, маъмурий ёки давлатнинг бошқа ҳокимиятлари томонидан чиқарилган юридик кучга эга тегишли қарорсиз қабул қилинмаслиги керак. Бундай қарор ҳақидаги маълумотлар зудлик билан регистрга киритилиши зарур. Бирор-бир балоғатга етмаган бола ана шундай регистрга эга бўлмаган ахлоқ тузатиш муассасасида сақланмаслиги даркор.

В. Ахлоқ тузатиш муассасасига жойлаштириш, рўйхатга олиш, кўчириш ва бошқа жойга ўтказиш

21. Балоғатга етмаган бола сақлаб турилган ҳар қандай муассасада ҳар бир қабул қилинган бола ҳақида тўла ва аниқ, жумладан қуйидаги маълумотларни қамраб оладиган ёзувлар қайд этиб борилиши керак:

б) балоғатга етмаган боланинг шахси ҳақида ахборот;

в) ҳибсга олиш факти ва сабаблари ҳамда бунинг учун асос;

г) жойлаштириш, кўчириш ва озод этиш куни ҳамда соати;

г) балоғатга етмаган бола ҳибсдалиги даврида қарамоғида ҳисобланган ота-онаси ёки васийси болани жойлаштириш, кўчириш ёки озод этиш билан боғлиқ ҳар бир ҳолда хабардор этилгани тўғрисидаги маълумотлар;

д) жисмоний ва руҳий-маънавий саломатлиги юзасидан маълум бўлган муаммолар, шу жумладан, гиёҳванд моддалар ва спиртли ичимликлар билан боғлиқ суиистеъмолликлар ҳақида маълумотлар.

22. Жойлаштириш, жойлаштирилган манзил, кўчириш ёки озод этишга доир ахборот тегишли балоғатга етмаган боланинг ота-онаси, васийси ёки яқин қариндошига зудлик билан етказилиши керак.

23. Қабул қилиб олишдан кейиноқ қисқа муддатда ҳар бир балоғатга етмаган боланинг аҳволи ва уни сақлаб туриш шарт-шароити тўғрисида тўла ҳисобот ва тегишли ахборот тайёрланиши ҳамда маъмуриятга тақдим этилиши зарур.

24. Балоғатга етмаган болалар ахлоқ тузатиш муассасасига жойлаштирилганидан кейин ушбу муассаса ахлоқ қоидаларининг нусхасини ҳамда тушунарли тилдаги ўз ҳуқуқ ва мажбуриятлари ёзма баёнини ариза олишга ваколатли органлар, шунингдек, юридик ёрдам кўрсатадиган давлатга қарашли ёки хусусий муассасалар ёхуд ташки-

лотларнинг қайд этилган адреси билан бирга олиши керак. Саводсиз бўлган ёки тегишли тилда ўқий олмайдиган балоғатга етмаган болалар эътиборига бундай ахборот улар тўла тушунадиган шаклда ҳавола этилади.

25. Барча балоғатга етмаган болаларга ахлоқ тузатиш муассасасининг ички тартибини белгиловчи қоидалар, кўрсатиладиган парваришнинг мақсад ва усуллари, интизомий талаб ва процедуралар, ахборот олиш ва шикоят қилишнинг бошқа рухсат этилган усуллари, шунингдек, ахлоқ тузатиш муассасасида сақлаб турилиш давридаги ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларини тўла англаб олишини таъминлайдиган бошқа хил зарур масалалар тушунтирилади.

26. Балоғатга етмаган болаларни ташиш маъмурият ҳисобидан, зарур даражада шамоллатиш ва ёритиш имконига эга транспорт воситаларида, болаларга ҳеч бир шаклда қийинчилик туғдирмайдиган ва уларнинг кадр-қимматини хўрламайдиган шарт-шароитларда амалга оширилиши зарур. Балоғатга етмаган болалар бир муассасадан бошқасига асосиз равишда кўчирилмаслиги керак.

С. Таснифлаш ва тақсимлаш

27. Ҳар бир балоғатга етмаган бола келиб тушгандаёқ у билан суҳбат ўтказилиши ва руҳий ҳамда ижтимоий ҳисобот тайёрланиши зарур, бунда ушбу балоғатга етмаган бола учун талаб этиладиган парваришнинг аниқ тури ва даражаси ва муайян аниқ дастурга тегишли бўлган ҳар қандай омиллар белгиланиши керак. Ушбу ҳисобот балоғатга етмаган болани у келиб туриши биланок текширувдан ўтказган тиббиёт ходими тайёрлаган маъруза билан биргаликда, мазкур балоғатга етмаган бола учун муассаса доирасида мос тушадиган жойни, шунингдек, парваришнинг амал қилиш талаб этиладиган аниқ тури ва даражасини ва муайян аниқ дастурни аниқлаш учун, директорга юборилади. Оқлаш мазмунидаги алоҳида чоралар кўриш талаб этилганда ва ахлоқ тузатиш муассасасида бўлиш муддати шунга имкон берганда, муассасанинг малакали ходимлари ёзма равишда яқка тартибдаги тадбирлар режасини тайёрлаши зарур, бунда тадбирлар мақсад, муддати ва маблағлар, ана шу мақсадга эришиш йўлида ҳисобга олинishi керак бўлган босқичлар ва кечикишлар ҳақида аниқ кўрсатилган бўлиши зарур.

28. Балоғатга етмаган болалар уларнинг алоҳида эҳтиёжлари, макоми ва ёши, ўзига хослиги, жинси ҳамда ҳуқуқбузарлигининг

тури, шунингдек, руҳий ва жисмоний аҳволига мувофиқ асосий талабларга тўла жавоб берадиган шарт-шароитда сақланиши ва бундай шароит уни иложи борича зарарли таъсирлардан ва хатарли вазиятлардан ҳимоялаши зарур. Озодликдан маҳрум этилган балоғатга етмаган болаларни турли тоифаларга ажратишнинг асосий мезони алоҳида шахсларнинг эҳтиёжларини имкон қадар кўпроқ қаноатлантирадиган ва уларнинг жисмоний, руҳий ва ахлоқий ривожига ҳамда фаровонлигини ҳимоялашни таъминлайдиган даражадаги тегишли парваришни таъмин этишдан иборат бўлмоғи керак.

29. Барча ахлоқ тузатиш муассасаларида балоғатга етмаган болалар катта ёшлилардан, агар улар ягона оила аъзоси бўлмаса, алоҳида ҳолда сақланиши зарур. Назорат ўрнатилган шароитларда балоғатга етмаган болалар пухта танлаб олинган катта ёшлилар билан биргаликда ана шу балоғатга етмаган болаларга мақбул таъсир кўрсатадиган махсус дастурда иштирок этиши мумкин.

30. Балоғатга етмаган болалар учун очиқ ахлоқ тузатиш муассасалари ташкил этиш лозим. Очиқ ахлоқ тузатиш муассасаларида ҳавфсизлик чоралари мавжуд бўлмайди ёки улар чеклаб қўйилади. Бу каби ҳар бир муассасада жойлашган шахслар миқдори имкон қадар озчиликдан иборат бўлиши керак. Ёпиқ ахлоқ тузатиш муассасаларида сақланадиган балоғатга етмаган болалар миқдори, уларнинг тарбиясига нисбатан яқка тартибда ёндашувни қўллаш мумкин бўлиши учун, кўпчиликдан иборат бўлмаслиги лозим. Балоғатга етмаган болалар ахлоқ тузатиш муассасалари номарказлашган ҳамда балоғатга етмаган болалар билан уларнинг оиласи ўртасидаги алоқаларни энгиллатадиган даражадаги ўлчамларда бўлиши зарур. Жамоанинг ижтимоий, иқтисодий ва маданий муҳитида таркибий қисм ҳисобланадиган унча катта бўлмаган ахлоқ тузатиш муассасаларини ташкил этиш лозим.

Д. Жойлаштириш ва сақлаб туриш шартлари

31. Озодликдан маҳрум этилган балоғатга етмаган болалар санитария, гигиена ва инсон кадр-қимматини ҳурмат қилишнинг барча талабларига жавоб берадиган шарт-шароит ва хизматлардан фойдаланиш ҳуқуқига эга.

32. Балоғатга етмаган болалар ахлоқ тузатиш муассасалари ва улардаги шарт-шароит унда сақлаб турилган балоғатга етмаган болаларнинг ёлғиз қолиши, ҳис-ҳаяжон билан боғлиқ эҳтиёжларига те-

гишлича эътибор қаратган ҳолда, уларнинг ўз тенгқурлари билан мулоқотда бўлиш, спорт, жисмоний тарбия машғулотларида қатнашиш ҳамда ҳордиқ чиқариш борасидаги имкониятларини ҳисобга оладиган қайта тарбиялаш мақсадларига мос келиши керак. Балоғатга етмаган болаларга мўлжалланган биноларнинг ташқи ва ички конструкциясида ёнғин чиқиши эҳтимолларини иложи борида камайтириш ҳамда бинодан хавфсиз кўчиришни таъминлаш кўзда тутилган бўлиши лозим. Балоғатга етмаган болалар хавфсизлигини таъминлаш мақсадида бу ерга энг қулай ёнғин сигнализацияси ўрнатилади ва ёнғин юз берганда амалга ошириладиган ҳаракатлар машқ қилинади. Ахлоқ тузатиш муассасалари соғлиқ учун зарарли ёхуд бошқа бирор-бир хатар билан боғлиқ бўлган ҳудудларда жойлаштирилмаслиги керак.

33. Ётоқ жойлари қоидага кўра кичик гуруҳлар учун бир неча хоналардан иборат бўлиши ёки маҳаллий андозалардан келиб чиққан ҳолда ҳар бир кишига алоҳида хона ажратилиши мумкин. Уйку учун мўлжалланган вақтда барча ётоқ жойлари, шу жумладан, алоҳида хоналар ва гуруҳлар хоналари, ҳар бир балоғатга етмаган бола ҳимоясини таъминлаш мақсадида, мунтазам равишда айни чоғда хиралик қилмайдиган даражада назорат этиб борилади. Ҳар бир балоғатга етмаган бола маҳаллий ёки миллий меъёрларга мувофиқ зарур ётар-жой буюмлари билан таъминланиши ва бу буюмлар тоза ҳолда берилиши, тегишли тартибда сақлаб турилиши, доимий тозаллигини таъминлаш учун иложи борида тез-тез алмаштириб турилиши керак.

34. Ванна ва ҳожатхоналар тегишли тартибда ва белгиланган нормага шундай мувофиқ ҳолда жойлаштирилиши керакки, ҳар бир балоғатга етмаган бола ҳар қандай пайтда ёлғизликда, тоза ва етарли шарт-шароит мавжуд вазиятда табиий ҳожатини чиқара олсин.

35. Шахсий буюмларга эга бўлиш балоғатга етмаган боланинг шахсий ҳаётга бўлган ҳуқуқининг асосий жиҳатларидан бири ҳисобланади ва боланинг руҳий фаровонлиги учун муҳим аҳамият касб этади. Ҳар бир балоғатга етмаган боланинг шахсий буюмларга ва бундай буюмларни сақлаш учун тегишли шарт-шароитга эга бўлиш ҳуқуқи тўла тан олинishi ҳамда ҳурмат қилиниши зарур. Балоғатга етмаган бола ўзида олиб қолишни истамайдиган ёки мусодара этиладиган шахсий буюмлар сақлаш учун тегишли жойга қўйилиши керак. Уларнинг рўйхати балоғатга етмаган бола томонидан имзоланади. Уларни яхши ҳолатда сақлаш учун чоралар кўриш лозим. Бундай буюмлар ва пулларнинг барчаси балоғатга етмаган бола озод этилаётган-

да унга қайтариб берилади, болага бу пулларни сарфлаш ёки бу буюмларни ахлоқ тузатиш муассасасидан ташқарига жўнатиб юбориш учун ижозат этилган ҳолатлар бундан мустасно. Агар балоғатга етмаган бола қандайдир дори-дармон препаратини олаётгани ёки шундай дори-дармонга эгалиги аниқланса, уларни нима қилиш кераклиги билан боғлиқ масалани тиббиёт ходими ҳал этади.

36. Имкон борича балоғатга етмаган бола ўзининг кийим-кечагидан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлиши даркор. Ахлоқ тузатиш муассасалари ҳар бир балоғатга етмаган бола иқлим ва санитария-гигиена шарт-шароитига мувофиқ ва зинҳор кадр-қимматни камситмайдиган ҳамда таҳқирламайдиган ўз кийим-кечагига эга бўлишини таъминлаши зарур. Ахлоқ тузатиш муассасаларидан чиқариладиган ёки у ердан ҳар қандай мақсадлар билан қўйиб юбориладиган балоғатга етмаган болаларга ўз шахсий кийим-кечагини кийиб юриши учун рухсат этилиши даркор.

37. Ахлоқ тузатиш муассасаси ҳар бир балоғатга етмаган болани одатдаги овқатланиш пайтида сифати ва миқдори парҳез ҳамда санитария-гигиена меъёрларига ҳамда имкон қадар унинг диний ва маданий талабларига жавоб берадиган муносиб даражада тайёрланган ва тортилган овқат билан таъминлаши керак. Ҳар бир балоғатга етмаган бола ҳар қандай пайтда тоза ичимлик сув билан таъминланиши шарт.

Е. Таълим, касб-ҳунар тайёргарлиги ва меҳнат фаолияти

38. Мажбурий мактаб таълими ёшидаги ҳар бир балоғатга етмаган бола ўз эҳтиёжлари ва иқтидорига мувофиқ келадиган ҳамда жамиятга қайтишга тайёрлаш мақсадларига хизмат қиладиган тегишли таълим олиш ҳуқуқига эгадир. Бундай таълим бериш иложи борича ахлоқ тузатиш муассасасидан ташқаридаги жамоалар мактабларида таъминланиши ва ҳар қандай ҳолда ҳам таълим бериш малакали ўқитувчилар томонидан, тегишли мамлакат таълим тизими билан боғлиқ дастур бўйича ва озод этилганидан кейин балоғатга етмаган болалар таълим олишни тўсиқларсиз амалга ошириши мумкин бўладиган ҳолда амалга оширилиши зарур. Ахлоқ тузатиш муассасалари маъмуриятлари чет эллик ёки ўзгача маданий ва этник эҳтиёжларга эга балоғатга етмаган болаларнинг таълим олишига алоҳида эътибор қаратиши даркор. Са-

водсиз ёки таълим олишда жиддий қийинчиликларга дуч келадиган балоғатга етмаган болалар махсус таълим олиш ҳуқуқига эга.

39. Мажбурий мактаб таълими ёшидан ўтган ва таълимни давом эттириш истагидаги балоғатга етмаган болаларга бундай имконият берилиши ва бунинг учун улар рағбатлантирилиши зарур, бунда уларнинг тегишли таълим дастурларидан фойдалана олишини таъминлаш учун барча чораларни кўриш керак бўлади.

40. Ахлоқ тузатиш муассасасидаги балоғатга етмаган болаларга бериладиган дипломлар ёки таълим тўғрисидаги гувоҳномаларда мазкур балоғатга етмаган бола ахлоқ тузатиш муассасасида бўлгани ҳақида бирор-бир белги қўйилмаслиги лозим.

41. Ҳар бир ахлоқ тузатиш муассасаси ўз жамғармасида тегишли дарсликлар тўпламларидан ташқари, балоғатга етмаган болаларга мўлжалланган қизиқарли китоблар ва даврий нашрларга эга бўлган кутубхоналардан фойдаланиш имкониятини таъмин этиши зарур; балоғатга етмаган болалар ана шу китоблардан тўла фойдаланиш имконига эга бўлиши ва бунга рағбатлантирилиши даркор.

42. Ҳар бир балоғатга етмаган бола ўзининг келгусида ишга жойлашиши учун аскотиши мумкин бўлган ихтисослик бўйича касб-ҳунар таълимини ўрганиш ҳуқуқига эга.

43. Касб танлаш учун тегишлича имкон берадиган доирада ва ахлоқ тузатиш муассасаси маъмурияти талабларини ҳисобга олган ҳолда балоғатга етмаган болаларга улар ўзлари бажаришни истаган иш турини танлаб олишлари учун имконият берилиши керак.

44. Болалар меҳнати ва ёш ишчиларга нисбатан қўлланиладиган миллий ва халқаро ҳимоялаш нормаларининг барчаси озодликдан маҳрум этилган балоғатга етмаган болаларга нисбатан қўлланилиши шарт.

45. Имкони бўлган барча ҳолларда балоғатга етмаган болаларга иложи борича маҳаллий жамоа доирасида, ўз жамоасига қайтганидан сўнг макбул ишга жойлашиш истиқболларини яхшилаш мақсадида амалга ошириладиган касб-ҳунар тайёргарлигига қўшимча сифатида тўловли ишларни бажариш учун тегишлича имконият яратиб берилиши зарур. Бундай иш тури балоғатга етмаган болага у озод этилганидан кейин касбий фаолият билан шуғулланиши учун тегишлича тайёргарлик кўриш имконини бериши даркор. Ахлоқ тузатиш муассасасидаги ишни ташкил қилиш ва ишлаш усуллари имкон қадар жамоадаги худди шундай ишларни бажариш билан боғлиқ ишни таш-

кил қилиш ва ишлаш усулларига мос бўлиши керакки, бу балоғатга етмаган болаларнинг рисоладагидек меҳнат фаолиятига тайёргарлик кўриши имконини беради.

46. Иш бажарётган ҳар бир балоғатга етмаган бола адолатли равишда тақдирланиш ҳуқуқига эга бўлмоғи зарур. Балоғатга етмаган болалар манфаатлари ва уларнинг касб-ҳунар тайёргарлиги манфаатлари мазкур ахлоқ тузатиш муассасаси ёки қандайдир учинчи томоннинг фойда олишдан иборат мақсадларига бўйсундирилмаслиги керак. Балоғатга етмаган бола иш ҳақининг бир қисми, қоидага кўра, озод этилганидан кейин унга топшириладиган жамғарма сифатида йиғиб борилиши керак. Балоғатга етмаган бола маблағнинг қолган қисмидан ўз эҳтиёжлари учун маҳсулотлар харид қилиш ёки ўзи содир этган ҳуқуқбузарликдан жабрланганларнинг зарарини қоплаш учун фойдаланиш ёхуд бу маблағларни оиласига ёки ахлоқ тузатиш муассасасидан ташқаридаги бошқа шахсларга юбориш ҳуқуқига эга бўлиши шарт.

Ғ. Дам олиш

47. Ҳар бир балоғатга етмаган бола кундалик жисмоний машқлар учун етарлича бўш вақт ҳуқуқига эга ва бунда, об-ҳаво шароити имкон берса, очиқ ҳавода ва ана шу вақт давомида қоидага кўра тегишли соғломлаштирувчи ёки жисмоний машқлар ўтказишни таъминлаш лозим. Бундай тадбирлар учун тегишли бинолар, жиҳозлар ва асбоб-ускуналар таъмин этилиши зарур. Ҳар бир балоғатга етмаган бола кундалик бўш пайт учун кўшимча вақтга эга бўлиши керак ва бу вақтнинг бир қисмини балоғатга етмаган боланинг истаги бўйича санъат ва касб-ҳунар машғулотларига ажратиш лозим. Ахлоқ тузатиш муассасаси ҳар бир балоғатга етмаган бола ўзига тавсия этилаётган жисмоний тарбия дастурларида иштирок этиши учун жисмонан қурби етишини таъминлаши даркор. Даволаш физкультураси ва терапиясига муҳтож балоғатга етмаган болалар тиббий назорат остида тегишли курс билан таъмин этилади.

Г. Дин

48. Ҳар бир балоғатга етмаган болага у диний ва маънавий ҳаёт билан боғлиқ ўз эҳтиёжларини қаноатлантириши, хусусан, мазкур Ахлоқ тузатиш муассасасида ўтказиладиган тадбир ва йиғинларда

қатнашиши ёки ўз дини маросимларига мувофиқ уюштириладиган тадбирларда иштирок этиши, шунингдек, зарур китоблар ёхуд диний ибодат буюмларидан фойдаланиши ҳамда ўз эътиқодига мос таълим олиши учун рухсат этиш лозим. Агар Ахлоқ тузатиш муассасасида қайсидир муайян динга эътиқод қўйган етарли миқдордаги балоғатга етмаган болалар сақланаётган бўлса, у ҳолда балоғатга етмаган болаларнинг илтимосига кўра улар билан махфий вазиятда диний мақсадларда мунтазам хизмат ва мулоқотлар уюштириш учун битта ёки бир нечта ана шу дин маросимлари хизматчисини тайинлаш ёхуд бу ерга киришига рухсат этиш лозим. Ҳар бир балоғатга етмаган бола ўзи танлайдиган ҳар қандай диннинг малакали вакили билан учрашиш ҳуқуқига, шунингдек, диний хизматларда қатнашмаслик ва диний таълимдан, диний даъват ёхуд насихатдан эркин воз кечиш ҳуқуқига эга.

Н. Тиббий хизмат

49. Ҳар бир балоғатга етмаган болага профилактика ва даволаш, шу жумладан, стоматология, офтальмология ва психиатрия тиббий хизматлари каби тегишли тиббий хизмат кўрсатилади, шунингдек, у тиббий кўрсатмалар асосида дори-дармонлар ва махсус парҳез билан таъминланади. Юқорида зикр этилган тиббий хизмат кўрсатиш турлари Ахлоқ тузатиш муассасасида сақланаётган балоғатга етмаган болаларга, уларнинг камситилишига йўл қўймаслик, уларда ўз-ўзини ҳурмат қилиш туйғуси ривожланишига кўмаклашиш ҳамда уларни жамият ҳаётига жалб этиш учун, иложи борича мазкур муассаса жойлашган жамоанинг мавжуд соғлиқни сақлаш муассасалари ва хизматлари орқали кўрсатилади.

50. Ҳар бир балоғатга етмаган бола аввалги ёмон муомаланинг ҳар қандай белгиларини рўйхатга олиш ва шифокор назоратини талаб этадиган ҳар қандай жисмоний ёхуд руҳий оғишларни аниқлаш мақсадида Ахлоқ тузатиш муассасасига келиб тушиши биланок шифокор кўригидан ўтиш ҳуқуқига эга.

51. Балоғатга етмаган болаларга кўрсатиладиган тиббий хизматлар ҳар қандай жисмоний ёки руҳий хасталикларни, гиёҳвандликни ёхуд болани жамият ҳаётига жалб этишга тўсқинлик қилувчи бошқа хил оғишларни аниқлаш ва даволаш мақсадига асосланиши керак. Ҳар бир балоғатга етмаган болалар Ахлоқ тузатиш муассасаси бу ерда сақланаётган шахслар сони ва эҳтиёжига мувофиқ равишдаги тибби-

ёт воситалари ва жиҳозларидан, шунингдек, профилактика парвариши ва шошилиш тиббий ёрдам кўрсатиш бўйича ўқитилган ходимлар хизматидан бевосита фойдаланиш имконига эга бўлиши зарур. Касалланган, касаллигидан шикоят қилган ёки жисмоний ёхуд руҳий қийинчиликлар аломатларини сездирган ҳар қандай балоғатга етмаган бола зудлик билан тиббий ходим кўригидан ўтказилиши шарт.

52. Ҳар қандай тиббий ходим балоғатга етмаган боланинг жисмоний ёхуд руҳий аҳволи қамок, очлик ёки қамокда сақланишнинг бирор-бир шарт-шароити оқибатида ёмонлашгани ёхуд ёмонлашаётгани ҳақида хулосага келса, бу хусусда зудлик билан тегишли Ахлоқ тузатиш муассасаси директорига ва балоғатга етмаган бола фаровонлигини таъминлаш учун масъул мустақил ҳокимиятларга хабар қилиши зарур.

53. Руҳий хасталикка чалинган балоғатга етмаган бола алоҳида муассасада мустақил тиббий назорат остида даволаниши керак. Тегишли органлар билан келишув бўйича зарур ҳолларда озод этилганидан кейин болани руҳий даволаш давом эттирилишини таъминлаш бўйича чоралар кўриш лозим.

54. Балоғатга етмаган болалар ахлоқ тузатиш муассасалари гиёҳванд моддалар суиистеъмоллиги олдини олиш ва малакали ходимлар бошқаруви остида гиёҳвандларни реабилитация қилиш бўйича дастурларни амалга ошириши зарур. Бу дастурларда балоғатга етмаган болаларнинг ёши, жинси ва бошқа ўзига хос жиҳатлари ҳисобга олинishi, гиёҳванд ва ичкиликбоз балоғатга етмаган болаларнинг детокфикация хизматлари малакали ходимлар билан таъминланган ҳолда ташкил этилиши даркор.

55. Дори-дармон препаратлари фақат тиббий даволаш заруратидан келиб чиқиб ва иложи борича бунга боғлиқ вазият билан таништирилган балоғатга етмаган боланинг розилиги олинганидан кейин қўлланилиши керак. Улар, хусусан, ғайриқонуний йўл билан ахборотга ёки ниманидир тан олдиришга эришиш мақсадларида, балоғатга етмаган болани жазолаш ёки тийиб туриш учун зинҳор қўлланилмаслиги шарт. Балоғатга етмаган болаларда дори-дармон препаратлари ва даволаш усуллари ҳеч қачон синаб кўрилмаслиги керак. Ҳар қандай дори-дармон воситаларининг қўлланилиши учун доимо рухсат этилган бўлиши ва у малакали тиббиёт ходимлари томонидан амалга оширилиши зарур.

I. Касалланиш, ярадор бўлиш ва ўлим ҳақида билдириш

56. Балоғатга етмаган боланинг оиласи ёки васийси ёки бола томонидан кўрсатилган бошқа ҳар қандай шахс ўз илтимосига кўра ва балоғатга етмаган боланинг соғлиғида ҳар қандай жиддий ўзгариш юз берган ҳолларда унинг саломатлиги ҳақида хабардор бўлиш ҳуқуқига эга. Ахлоқ тузатиш муассасаси директори зудлик билан тегишли балоғатга етмаган боланинг оиласи ёки васийсига ёхуд кўрсатилган шахсга боланинг ўлими ҳақида, уни Ахлоқ тузаташ муассасасидан ташқаридаги тиббиёт муассасасига кўчиришни тақозо этадиган касаллиги тўғрисида ёки ахлоқ тузатиш муассасаси ҳудудидаги клиникада 48 соатдан ортиқ муддатга даволаш заруратининг шарт-шароитлари хусусида билдириш йўллаши даркор. Бундай билдириш чет эллик балоғатга етмаган жиноятчи бола фуқароси ҳисобланган давлатнинг консуллик ҳокимиятларига ҳам йўлланиши керак.

57. Озодликдан маҳрум этилган даврида балоғатга етмаган бола вафот этган тақдирда, унинг яқин қариндоши ўлим ҳақидаги гувоҳнома билан танишиш, мурдани кўздан кечириш ва дафн этиш турини белгилаш ҳуқуқига эга бўлиши зарур. Озодликдан маҳрум этилган даврида балоғатга етмаган бола вафот этганидан кейин ўлим сабабларини ўрганиш бўйича мустақил текшириш ўтказилиши ва бу ҳақидаги ҳисобот танишиб чиқиш учун боланинг яқин қариндошига тақдим этилиши керак. Агар ўлим сабаблари озодликдан маҳрум этиш даврига бориб тақалишини тахмин этиш учун асослар мавжуд бўлса, бундай текшириш бола озод этилган кундан эътиборан олти ой давомида ҳам амалга оширилиши лозим.

58. Балоғатга етмаган бола ўз оиласининг ҳар қандай аъзоси вафот этгани, жиддий хасталикка чалингани ёки ярадор бўлгани ҳақида қисқа вақт ичида хабардор этилиши ҳамда вафот этган қариндошининг дафн маросимида қатнашиш ёхуд оғир бетоб қариндошини бориб кўриш ҳуқуқига эга бўлиши керак.

J. Мулоқот доирасини кенгайтириш

59. Балоғатга етмаган боланинг ташқи дунё билан етарлича алоқада бўлишини таъминлаш учун барча воситалардан фойдаланиш керакки, бу адолатли ва инсоний муомала ҳуқуқининг узвий қисми ҳисобланади ва балоғатга етмаган болаларни жамиятга қайтариш учун

тайёрлаш борасида муҳим аҳамият касб этади. Балоғатга етмаган болаларга ўз оилалари, дўстлари ва бошқа шахслар билан ёки ишончли мавқега эга ташкилотлар вакиллари билан мулоқотда бўлишга, уйига бориб келиши ва оиласи билан учрашиши учун ахлоқ тузатиш муассасасини тарк этишга рухсат этиш ҳамда ўқиш, касб-ҳунар тайёргарлиги ва бошқа муҳим мақсадлар учун ахлоқ тузатиш муассасаси ҳудудидан ташқарига чиқишга махсус рухсатнома олиш учун ижозат этиш лозим. Бунда жазо ўтаётган балоғатга етмаган боланинг ахлоқ тузатиш муассасасидан ташқарида ўтган вақти озодликдан маҳрум этилган муддатга кўшиб ҳисобланади.

60. Ҳар бир балоғатга етмаган бола мунтазам равишда ва тез-тез, принцип жиҳатидан, ҳафтада бир марта ва камида ойига бир марта, балоғатга етмаган боланинг ёлғиз қолиш, ўз оиласи ва ҳимоячиси билан алоқада бўлиш ва чекланмаган мулоқот эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда, улар билан учрашиб туриш ҳуқуқига эгадир.

61. Ҳар бир балоғатга етмаган бола ҳуқуқий чеклашларсиз ёзишмалар ёки ўзи танлаган муайян шахс билан телефонда алоқа қилиш ҳамда ана шу ҳуқуқини амалга ошириш учун зарур ёрдамлардан фойдаланиш ҳуқуқига эгадир. Ҳар бир балоғатга етмаган бола хат-хабар олиш ҳуқуқига эга бўлиши шарт.

62. Балоғатга етмаган болаларга дунёда юз бераётган воқеа-ҳодисалар ҳақида мунтазам ахборот олиш, газеталар, журналлар ва бошқа нашрларни ўқиш, радио ва телевидение дастурлари ҳамда кинофильмларни тинглаб-томоша қилиш, шунингдек, ўзларини қизиқтирган ҳар қандай қонуний клублар ёхуд ташкилотлар вакиллари билан учрашиш имкониятлари яратиб берилиши лозим.

К. Жисмоний тийиб туриш ва куч ишлатишга тааллуқли чеклашлар

63. Жисмоний тийиб туриш ва куч ишлатиш воситаларидан ҳар қандай мақсадларда фойдаланиш ман этилади, қуйидаги 64-қоидада кўрсатилган мақсадлар бундан мустасно.

64. Жисмоний тийиб туриш ва куч ишлатиш воситаларидан фақат бошқа барча назорат чоралари қўллаб бўлинган ва натижа бермаган истисноли ҳоллардагина ва фақат бевосита ижозат этиладиган ҳамда қонун ва қарорларда шартлашилган шаклдагина фойдаланиш мумкин. Улар камситиш ёхуд таҳқирлаш мазмунида бўлмаслиги ҳамда

чекланган кўламда ва фақат энг кам зарур муддат давомидагина кўлланилиши керак. Маъмурийат бошлиғи буйруғи билан бундай во-ситалардан балоғатга етмаган болаларнинг ўз-ўзига, бошқа шахсларга ёхуд мол-мулкка жиддий зиён етказишининг олдини олиш мақсадида фойдаланиш мумкин. Бундай ҳолларда директор тезда тиббий ва бошқа тегишли ходимлар билан маслаҳатлашиши ва бу хусусда юкори турувчи маъмурий органга маълум қилиши зарур.

65. Ҳар қандай балоғатга етмаган болалар ахлоқ тузатиш муасса-сасида ходимларнинг қурол олиб юриши ва ундан фойдаланиши ман этилиши шарт.

Л. Интизом тартиботи

66. Барча интизом чоралари ва процедуралари хавфсизлик ва тартибни сақлаш манфаатларни таъминлаши зарур ҳамда балоғатга етмаган болаларнинг дахлсиз кадр-қимматини асраш вазифалари-га ва уларни ахлоқ тузатиш муассасасида сақлаб туришнинг асо-сий мақсадларига, яъни адолат, ўз-ўзини ҳурмат, ҳар бир инсоннинг ҳуқуқини ҳурмат қилиш туйғуларини сингдиришга мос келиши лозим.

67. Шафқатсиз, ғайриинсоний интизом чоралари ёки инсон кадр-қимматини камситувчи муомала, шу жумладан, тан жазоси, карцерга жойлаштириш, каттиқ тартибда ёхуд алоҳида қамаб қўйиш ёки балоғатга етмаган боланинг жисмоний ё руҳий соғлиғига зиён етказиши мумкин бўлган ҳар қандай жазо қатъиян тақиқланиши шарт. Қандай мақсадларда бўлишидан қатъи назар, озик-овқатдан чеклаб қўйиш, оила билан алоқаларни камайтириш ёхуд бундан маҳрум этиш тақиқланиши керак. Меҳнатга ҳар доим тарбия усу-ли ва балоғатга етмаган болани жамиятга қайтариш учун тарбия-лаш чоғида болага таъсир этиш воситаси сифатида қаралиши зарур ва у интизом чораси сифатида кўлланилмаслиги керак. Бирор-бир балоғатга етмаган бола битта интизомий қоидабузарлиги учун бир мартадан ортиқ жазоланмаслиги даркор. Жамоавий тарзда жазолаш ман этилиши шарт.

68. Ваколатли маъмурий органлар қабул қиладиган низом-лар ва йўриқларда балоғатга етмаган болаларнинг асосий ўзига хос жиҳатлари, эҳтиёжлари ва ҳуқуқларини тўла ҳисобга олган ҳолда куйидаги жиҳатларга тааллуқли нормалар белгиланади:

а) интизомий қоидабузарлик кўринишидаги ҳулқ;

б) қўлланилиши мумкин бўлган интизом санкцияларининг тури ва давомийлиги;

в) бундай санкцияларни қўллаш ваколатига эга бўлган инстанциялар;

г) шикоятларни кўриб чиқиш ваколатига эга бўлган инстанциялар.

69. Ёмон хулқ ҳақидаги маърузалар бу борада кечиктирмай қарор қабул қилиши зарур бўлган ваколатли ҳокимиятларга зудлик билан тақдим этилиши керак. Ваколатли ҳокимиятлар ўзига тақдим этилган ҳолатни батафсил ўрганиб чиқиши зарур.

70. Балоғатга етмаган болаларга нисбатан интизом санкциялари амалдаги қонун ёки қарорлар талабига қатъий мувофиқ равишдагина қўлланилиши мумкин. Қайсидир балоғатга етмаган болага нисбатан санкция у ўзи йўл қўйганликда тахмин этилаётган қоидабузарлик ҳақида тушунарли шаклда хабардор этилганидан кейингина ва унга ҳимоя учун тегишлича имконият, шу жумладан, ваколатли ҳолис органга апелляция бериш ҳуқуқи тақдим этилиши шарти билангина қўлланилиши мумкин. Интизомий қоидабузарликлар бўйича барча муҳокамаларнинг протоколлари сақланиши зарур.

71. Бирор-бир балоғатга етмаган бола интизом сақлаш билан боғлиқ вазифаларни бажармаслиги керак, ижтимоий соҳадаги, таълим ва спорт соҳасидаги ёки ўзини ўзи бошқариш дастурлари доирасидаги муайян фаолият устидан назоратни амалга ошириш билан боғлиқ вазифалар бундан мустасно.

М. Инспекция ўтказиш ва шикоятларни кўриб чиқиш

72. Малакали инспекторлар ёки улар каби тегишли тартибда тайинланган, муассаса маъмуриятига мансуб бўлмаган мансабдор шахслар мунтазам асосдаги инспекция ва ўз ташаббуси бўйича режалаштирилмаган инспекция ўтказиш ҳуқуқига эга бўлиши ҳамда ана шу вазифаларни бажариш пайтида мустақиллик кафолатидан тўла фойдаланиши керак. Инспекторлар балоғатга етмаган болалар озодликдан маҳрум этилган ёхуд озодликдан маҳрум этилиши мумкин бўлган ҳар қандай муассасада ишлайдиган барча шахсларга, барча балоғатга етмаган болаларга ва бундай муассасаларнинг барча ҳужжатларига чекланмаган даражада эркин чиқиш имконига эга бўлиши зарур.

73. Инспекция органларига ёки давлат соғлиқни сақлаш хизматига тегишли малакали тиббиёт ходимлари инспекцияларда иштирок этиб, жисмоний муҳит, гигиена, сақлаб туриш шарт-шароитлари, овқатлантириш, жисмоний тарбия ва тиббий хизмат кўрсатиш, шунингдек, муассасанинг балоғатга етмаган болаларнинг жисмоний ва руҳий-маънавий аҳволига таъсир кўрсатувчи бошқа ҳар қандай фаолияти киррасига тааллуқли нормаларга амал қилинишига баҳо бериши зарур. Ҳар бир балоғатга етмаган бола ҳар қандай инспектор билан яккама-якка суҳбатлашиш ҳуқуқига эга бўлиши даркор.

74. Инспекция якунига етганидан кейин инспектор ўз хулосалари ҳақида ҳисобот тақдим этиши керак. Ҳисоботга ахлоқ тузатиш муассасаси томонидан мазкур қоидалар ва миллий қонунчиликнинг тегишли қоидаларига амал қилиниши юзасидан берилган баҳо ҳамда уларнинг бажарилишини таъминлаш учун зарур ҳисобланган барча чораларга оид тавсиялар киритилиши зарур. Инспектор томонидан аниқланган, балоғатга етмаган болалар ҳуқуқларига ёки балоғатга етмаган болалар ахлоқ тузатиш муассасалари фаолияти тартибига тааллуқли юридик қоидаларнинг бузилганидан далолат берувчи ҳар қандай фактлар, тергов ва судлов ишлари амалга оширилиши учун, ваколатли органларга маълум қилиниши керак.

75. Ҳар бир балоғатга етмаган бола ахлоқ тузатиш муассасаси директорига ёхуд унинг мухтор вакилига илтимос ёки шикоят билан мурожаат қилиш имкониятига эга бўлиши даркор.

76. Ҳар бир балоғатга етмаган бола мазмуни цензура томонидан ўзгартирилиши мумкин бўлмаган илтимос ёки шикоят билан марказий маъмуриятга, судлов органига ёки бошқа тегишли ҳокимиятларга белгиланган каналлар билан мурожаат қилиш ҳуқуқига эга бўлиши ҳамда уларнинг қарорларидан зудлик билан хабардор этилиши даркор.

77. Озодликдан маҳрум этилган балоғатга етмаган болаларнинг шикоятларини қабул қилиб олиш ва текшириш ҳамда уларни адолатли тарзда барқарорлаштиришга кўмаклашиш учун мустақил хизматлар (омбудсман) ташкил этиш бўйича чоралар кўриш лозим.

78. Ҳар бир балоғатга етмаган бола шикоят бериш чоғида, имкониятга қараб, оила аъзолари, юридик маслаҳатчилар, гуманитар ёрдам кўрсатиш бўйича гуруҳлар ва бошқа шахслар томонидан ёрдам кўрсатилишини сўраб мурожаат қилиш ҳуқуқига эга бўлиши зарур. Саводсиз балоғатга етмаган болаларга, улар юридик маслаҳат бера-

диган ёки шикоятларни кўриб чиқиш ҳуқуқига эга бўлган давлатга қарашли ёки хусусий муассаса ва ташкилотлар хизматига муҳтож бўлган ҳолларда, ёрдам кўрсатилиши керак.

IV. Жамиятга қайтариш

79. Балоғатга етмаган болаларнинг жамиятга, оилавий ҳаётга қайтарилиши чоғида озод этилгандан кейин ўқиши ёки ишга жойлашиши бўйича ёрдам кўрсатиш борасидаги тадбирлар болаларнинг барчасига ёйилиши зарур. Шу мақсадда процедуралар, жумладан, муддатидан олдин озод этиш чоралари ишлаб чиқилиши ва махсус курслар ташкил этилиши керак.

80. Ваколатли ҳокимиятлар балоғатга етмаган болаларни қайта жамият ҳаётига жалб этиш ва бундай болаларга нисбатан нотўғри тушунчалар билан курашиш учун хизматлар кўрсатиши ёки хизмат кўрсатилишини таъминлаши зарур. Бу хизматлар имкон борича балоғатга етмаган бола озод этилганидан кейин муваффақиятли реинтеграциялашишига кўмаклашиш учун унга тегишлича турар жой, иш, кийим-кечак ва яшаш учун етарли маблағ ажратилишини таъминлаши керак. Бундай хизматлар кўрсатувчи муассасалар вакиллари билан маслаҳатлашишлар ўтказиб туриш ҳамда ахлоқ тузатиш муассасаларига жойлаштирилган балоғатга етмаган болаларни жамиятга қайтаришда ёрдам бериш юзасидан уларга чиқиш имконига эга бўлиш зарур.

V. Ходимлар

81. Ходимлар малакали бўлиши ва уларнинг таркибига тарбиячилар, ишлаб чиқариш таълими йўриқчилари, ижтимоий хизмат ходимлари, психиатрлар ва психологлар каби етарли миқдордаги мутахассислар кириши зарур. Зикр этилган ва бошқа мутахассислар, қоидага кўра, доимий асосда ёлланиши даркор. Бу нотўлиқ иш қунида банд бўлган ёки кўнгилли асосда ишлаётган, улар таъминлаши мумкин бўлган ўша ёрдам кўлами ва ўша тайёргарлик даражаси нуктаи назардан мақсадга мувофиқ ва фойдали деб топилган ҳолларда, тегишли мутахассислардан фойдаланишни истисно этмаслиги керак. Ахлоқ тузатиш муассасалари ёрдам кўрсатишнинг ахлоқ тузатиш, тарбиявий, маърифий, маънавий ва бошқа мақсадга мувофиқ топилган ва жамоада

мавжуд бўлган барча имкониятлари ҳамда шаклларида фойдаланиши ва уларни балоғатга етмаган болаларнинг яқка тартибдаги эҳтиёжлари ва муаммоларини ҳисобга олган ҳолда қўллашга интилиши зарур.

82. Маъмурият барча даражалар ва ихтисосликлар бўйича ходимларни синчиклаб ишга олиш ва ёллашни таъминлаши керакки, ахлоқ тузатиш муассасаларини тегишли тартибда бошқариш уларнинг ҳалоллиги, инсонийлиги, балоғатга етмаган болалар билан ишлаш лаёқатига эгаллиги, касбий кўникмалари, шунингдек, бундай ишга шахсан яроқлилигига боғлиқ бўлади.

83. Юқорида қайд этилган мақсадларга эришиш учун ходимлар, муносиб эркак ва аёлларни ишга жалб этиш ва ишда тутиб қолиш мақсадида, тегишлича тақдирлаш билан профессионал ходим сифатида ишга қабул қилиниши керак. Балоғатга етмаган болалар ахлоқ тузатиш муассасалари ходимлари ўз мажбуриятларини инсоний тарзда, виждонан ва самарали бажаришларини мунтазам рағбатлантириб туриш керакки, то уларнинг хулқ-атвори балоғатга етмаган болаларга намуна бўлсин ҳамда болаларни истикбол сари ижобий йўналтиришга хизмат қилсин.

84. Маъмурият ташкиллаштириш ва бошқаришнинг шундай шакллари белгилаши керакки, то балоғатга етмаган болаларни назорат қилиш бўйича ҳар хил хизматлар ўртасидаги, шунингдек, ходимлар билан маъмурият ўртасидаги ҳамкорликни таъминлаш мақсадида ҳар бир ахлоқ тузатиш муассасасидаги турли тоифага мансуб ходимларнинг ўзаро мулоқоти осонлашсин, балоғатга етмаган болалар билан бевосита алоқада бўлган ходимлар ўз вазифаларини самарали адо этишига кўмаклашадиган қулай шарт-шароитларда ишлаш имконига эга бўлсин.

85. Ходимлар шундай тайёргарликка эга бўлиши керакки, то бу уларга ўз мажбуриятини самарали адо этишига имкон яратсин; болалар психологияси соҳасидаги тайёргарлик, бола фаровонлиги ҳамда инсон ҳуқуқлари ва бола ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро нормалар, шу жумладан, мазкур қондалар билан танишиб чиқиш шулар жумласидандир. Ходимлар тегишли вақт оралиғида бутун касбий фаолияти давомида ташкил этиладиган касбий тайёргарлик ўқишларига ишдан ажралмаган ҳолда қатнашиш йўли билан ўз билими ва касб малакасини сақлаб туриши ҳамда мукамаллаштириб бориши зарур.

86. Ахлоқ тузатиш муассасаси директори маъмурий лаёқат нуқтаи назаридан зиммасига юкланган вазифасига мувофиқ келадиган мала-

кага, тегишлича тайёргарлик ва тажрибага эга бўлиши ва ўз мажбуриятларини тўлиқ иш куни давомида адо этиши керак.

87. Ўз вазифасини бажаришда ахлоқ тузатиш муассасалари ходимлари инсон кадр-қиммати ва барча балоғатга етмаган болаларнинг асосий ҳуқуқларини қуйидаги тарзда ҳурмат қилиши ва ҳимоялаши керак:

а) бирор-бир ахлоқ тузатиш муассасаси ходими қандайдир қийноқлар ёхуд бошқа ҳар қандай шафқатсиз, ғайриинсоний ёки кадр-қимматни таҳқирлайдиган муомала ёки жазолаш усулини на бирор сабабни рўқач қилиб ва на бирор-бир шарт-шароитда қўллаши, қўллашга ундаши ёки йўл қўйиб бериши мумкин эмас;

б) барча ходимлар ҳар қандай коррупция актларига дадил қарши чиқиши ва курашиши, бу ҳақда ваколатли ҳокимиятларга зудлик билан маълум қилиши керак;

в) барча ходимлар мазкур қоидаларга амал қилиши зарур. Мазкур қоидалар бузилгани ёхуд бузилиш эҳтимоли мавжудлиги ҳақида тахмин қилишга асоси бор ходимлар бу ҳақда юқори турувчи инстанцияга ёки камчиликларни кўриб чиқиш ва уларга барҳам бериш ваколатига эга органларга маълум қилиши даркор.

г) барча ходимлар балоғатга етмаган болаларнинг жисмоний ва руҳий саломатлигини тўла ҳимоя қилишни, шу жумладан, жисмоний, шахвоний суиистеъмолликлар ва эксплуатациядан ҳамда инсон руҳиятини таҳқирлашдан ҳимоя қилиши ва зарур бўлганда зудлик билан тиббий кузатув чораларини кўришни таъминлаши керак;

д) барча ходимлар балоғатга етмаган болаларнинг шахсий ҳаётга эгалик ҳуқуқини ҳурмат қилиши, шу жумладан, касб фаолиятини бажариш чоғида олинган, балоғатга етмаган болалар ёхуд улар оилаларига тааллуқли барча маълумотларнинг махфийлигини сақлаши зарур;

е) барча ходимлар балоғатга етмаган болаларнинг инсон сифатидаги кадр-қимматига нисбатан тегишлича ҳурмат туйғусига таъсир этиши мумкин бўлган ахлоқ тузатиш муассасаси ички ва ташқи ҳаёти ўртасидаги фарқни иложи борича камайтиришга интилиши керак.

ИШГА ҚАБУЛ ҚИЛИШ УЧУН ЭНГ КИЧИК ЁШ ТЎҒРСИДАГИ 138-КОНВЕНЦИЯ

1973 йил 26 июнь

Халқаро Меҳнат Ташкилотининг Бош конференцияси,

Халқаро Меҳнат Бюросининг Маъмурий кенгаши томонидан Женевада чақирилиб ва 1973 йилнинг 6 июнида ўзининг эллик саккизинчи Сессиясига тўпланиб,

ишга қабул қилиш учун энг кичик ёш тўғрисидаги бир қанча таклифларни қабул қилишга қарор чиқариб ва бу Сессия кун тартибининг тўртинчи банди ҳисобланиб,

Саноатда энг кичик ёш тўғрисидаги 1919 йилги Конвенция, Денгизда ишлаш учун энг кичик ёш тўғрисидаги 1920 йилги Конвенция, Қишлоқ хўжалигида энг кичик ёш тўғрисидаги 1921 йилги Конвенция, Флотда кўмир юкловчи ва ўт ёқувчи учун энг кичик ёш тўғрисидаги 1921 йилги Конвенция, Носаноат ишларда энг кичик ёш тўғрисидаги 1932 йилги Конвенция, Денгизда ишлаш учун энг кичик ёш тўғрисидаги 1936 йилги (қайта кўриб чиқилган) Конвенция, Саноатда энг кичик ёш тўғрисидаги 1937 йилги (қайта кўриб чиқилган) Конвенция, Носаноат ишлардаги энг кичик ёш тўғрисидаги 1937 йилги (қайта кўриб чиқилган) Конвенция, Балиқчилар учун энг кичик ёш тўғрисидаги 1959 йилги Конвенция ҳамда Ер ости ишларига рухсат бериладиган энг кичик ёш тўғрисидаги 1965 йилги Конвенция қоидаларини эътиборга олиб,

болалар меҳнатини тўлиқ бекор қилишга эришиш мақсадида, чекланган иктисодий секторларда қўлланиладиган мавжуд шартномаларни босқичма-босқич алмаштирувчи умумий шартнома ишлаб чиқиш вақти келганини эътиборга олиб,

мазкур таклифларга халқаро конвенция шаклини беришга қарор қилиб,

бир минг тўққиз юз етмиш учинчи йил июнь ойининг йигирма олтинчи кунда куйидаги «Энг кичик ёш тўғрисидаги 1973 йилги Конвенция» деб номланиши мумкин бўлган Конвенцияни қабул қилди:

1-модда

Ташкилотнинг ҳар бир аъзоси, ушбу Конвенция унга нисбатан кучга кирган бўлса, болалар меҳнатини батамом бекор қилишни таъминлашга йўналтирилган ва ишлашга ёки ёлланишга рухсат этилган энг кичик ёшни ўсмирларнинг тўла жисмоний ва ақлий ривожланиш даражасига мос келадиган ёшгача босқичма-босқич оширишга йўналтирилган миллий сиёсатни амалга ошириш мажбуриятини ўз зиммасига олади.

2-модда

1. Ушбу Конвенцияни ратификация қиладиган Ташкилотнинг ҳар бир аъзоси, ратификация тўғрисидаги ҳужжатга илова қилинадиган декларациясида, ўз ҳудуди доирасида ва ҳудудида рўйхатга олинган транспорт воситаларида ишга қабул қилинишга ёки ёлланишга рухсат этилган энг кичик ёшни кўрсатади; мазкур Конвенциянинг 4–8-моддалари шартига биноан, мазкур энг кичик ёшдан кичик бўлган шахсларга ҳар қандай иш турида ишлашига ёки ёлланишига йўл қўйилмайди.

2. Ушбу Конвенцияни ратификация қилган Ташкилотнинг ҳар бир аъзоси, кейинчалик, кейинги декларацияси орқали, мамлакатда ўрнатилган энг кичик ёшни янгитдан, аввал ўрнатилган энг кичик ёшидан каттароқ ёш белгилаганлиги ҳақида Халқаро Меҳнат Бюроси Бош директорини хабардор қилиши мумкин.

3. Мазкур модда 1-банди асосида белгиланадиган энг кичик ёш мажбурий мактаб таълимини тугаллаш учун зарур бўлган ёшдан кам бўлмаслиги керак ва ҳар қандай ҳолда ўн беш ёшдан кичик бўлмаслиги зарур.

4. Иқтисодиёти ва таълим имкониятлари етарлича ривожланмаган Ташкилот аъзоси, мазкур модда 3-банди қоидаларидан қатъи назар, иш берувчилар ва меҳнаткашларнинг тегишли ташкилотлари билан, агар шундай ташкилотлар мавжуд бўлса, маслаҳатлашилгандан сўнг даставвал энг кичик ёш деб ўн тўрт ёшни белгилаши мумкин.

5. Юқоридаги банд қоидаларига мувофиқ энг кичик ёш деб ўн тўрт ёшни белгилаган Ташкилотнинг ҳар бир аъзоси Халқаро Меҳнат Ташкилоти Уставининг 22-моддасига мувофиқ ўзининг мазкур Конвенция ижроси тўғрисидаги маърузасига қуйидаги баёнотларни кирилади:

- а) ушбу қарор қабул қилиниши сабаблари ўзгармаганлиги; ёки
- б) у муайян санадан эътиборан ўзининг мазкур қоидалардан фойдаланиш ҳуқуқидан воз кечишини.

3-модда

1. Ўз хусусияти ёки амалга ошириладиган шароитига кўра ўсмир соғлиғи, хавфсизлиги ёки маънавиятига зиён етказиши мумкин бўлган ҳар қандай иш турига ёки ёлланма иш турига қабул қилиш учун энг кичик ёш ўн саккиз ёшдан кам бўлмаслиги керак.

2. Ушбу модда 1-банди қўлланиладиган иш турлари ёки ёлланма иш турлари миллий қонун ҳужжатлари ёки ваколатли ҳокимият органи томонидан иш берувчилар ва меҳнаткашларнинг тегишли ташкилотлари билан, агар бундай ташкилотлар мавжуд бўлса, маслаҳатлашилгандан сўнг белгиланади.

3. Ушбу модда 1-банди қоидаларидан қатъи назар, миллий қонун ҳужжатлари ёки ваколатли ҳокимият органи иш берувчилар ва меҳнаткашларнинг тегишли ташкилотлари билан, агар бундай ташкилотлар мавжуд бўлса, маслаҳатлашилгандан сўнг ўн олти ёшдан кичик бўлмаган шахсларга ишлашга ёки ёлланиб ишлашга, уларнинг соғлиғи, хавфсизлиги ва маънавияти тўла муҳофаза этилиши ва улар етарлича махсус таълим ҳамда фаолиятнинг тегишли соҳаси бўйича касбий тайёргарлик олишлари шарти билан рухсат беришлари мумкин.

4-модда

1. Заруратга кўра ваколатли ҳокимият органи иш берувчилар ва меҳнаткашларнинг тегишли ташкилотлари билан, агар бундай ташкилотлар мавжуд бўлса, маслаҳатлашилгандан сўнг, мазкур Конвенциянинг қўлланилиши доирасидан ишларнинг ёки ёлланма ишларнинг чекланган тоифаларини, яъни уларнинг қўлланилишида алоҳида ва муҳим муаммолар вужудга келадиган тоифаларини чиқариб ташлашлари мумкин.

2. Ушбу Конвенцияни ратификация қиладиган Ташкилотнинг ҳар бир аъзоси, Халқаро Меҳнат Ташкилоти Уставининг 22-моддасига биноан тақдим этиладиган, мазкур Конвенциянинг қўлланилиши тўғрисидаги ўзининг биринчи маърузасида, мазкур модда 1-банди-

га мувофиқ чиқариб ташланиши мумкин бўлган барча тоифаларни, чиқариб ташлаш сабабларини кўрсатган ҳолда қайд этади ҳамда навбатдаги маърузаларда чиқариб ташланган мазкур тоифаларга нисбатан ўз миллий қонунчилиги ва амалиётининг аҳволи тўғрисида ва Конвенция қоидалари ушбу тоифаларга нисбатан қандай қўлланилаётганлиги ёки қўлланилиши мўлжалланаётганлиги тўғрисида маълум қилади.

3. Ушбу Конвенция 3-моддаси билан қамраб олинадиган иш тури ёки ёлланма иш тури, мазкур модда бажарилишидан келиб чикиб, ушбу Конвенция қўлланиши доирасидан чиқариб ташланмаслиги керак.

5-модда

1. Иқтисодиёти ва маъмурий имкониятлари етарлича ривожланмаган Ташкилотнинг аъзоси, иш берувчилар ва меҳнаткашларнинг тегишли ташкилотлари билан, агар шундай ташкилотлар мавжуд бўлса, маслаҳатлашилгандан сўнг, даставвал мазкур Конвенция қўлланилиши доирасини чеклаб қўйиши мумкин.

2. Мазкур модда 1-банди қоидаларини қўллаётган Ташкилотнинг ҳар бир аъзоси ратификация тўғрисидаги ҳужжатига илова қилинадиган декларацияда, мазкур Конвенция қоидаларини у қўллайдиган иқтисодий фаолият тармоқлари ёки корхоналар турларини кўрсатиши лозим.

3. Конвенция қоидалари ҳеч бўлмаганда қуйидаги соҳаларда қўлланилиши лозим: шахта ва карьерларда; ишлов бериш саноатида; қурилишда; электр, газ ва сув таъминотида; санитария хизматларида; транспорт, омборлар ва алоқа хизматида; экинзорлар ва тижорат мақсадлари учун маҳсулот ишлаб чиқарадиган бошқа кишлоқ хўжалик корхоналаридаги ишларда, шу жумладан, маҳаллий истеъмол учун маҳсулот ишлаб чиқарадиган, доимий равишда ёлланма меҳнаткашлардан фойдаланмайдиган оилавий ва кичик хўжаликларда.

4. Мазкур Конвенция қўлланилиши доирасини ушбу модда қоидаларига мувофиқ чеклайдиган Ташкилотнинг ҳар бир аъзоси:

а) Халқаро Меҳнат Ташкилоти Уставининг 22-моддасига мувофиқ тақдим этиладиган маърузасида мазкур Конвенция қўлланилиши доирасидан чиқарилган фаолият соҳаларида ўсмирлар ва болаларнинг ишлаши ёки ёлланиб ишлашининг умумий аҳволи тўғрисидаги ва

мазкур Конвенция қодалари кенгрок қўлланилиши йўлида амалга оширилган ҳар қандай ижобий ўзгаришлар тўғрисидаги маълумотларни кўрсатиши лозим;

б) хоҳлаган вақтда, Халқаро Меҳнат Бюроси Бош директорига юбориладиган декларацияси орқали, Конвенция қўлланилиши доирасини расман кенгайтириши мумкин.

6-модда

Ушбу Конвенция болалар ва ўсмирлар томонидан умумтаълим мактаблари, касб-ҳунар ва техника таълими ёки бошқа ўқув муассасаларида бажариладиган ишларга ёки камида ўн тўрт ёшда бўлган шахслар томонидан ваколатли ҳокимият органлари – иш берувчилар ва меҳнаткашларнинг тегишли ташкилотлари билан, агар бундай ташкилотлар мавжуд бўлса, маслаҳатлашилгандан сўнг – белгилаб қўйган шартларга мувофиқ корхоналарда бажарадиган ишларга нисбатан ва қуйидагиларнинг таркибий қисми ҳисобланадиган ишларга нисбатан қўлланилмайди:

а) асосий масъулият мактаб ёки касбий тайёргарлик муассасаси зиммасида бўлган таълим ёки тайёргарлик курсининг;

б) асосан ёки бутунлай корхонада амалга ошириладиган, ваколатли ҳокимият органи томонидан маъқулланган касбий тайёргарлик дастурининг;

в) касбий ёки касбий тайёргарлик турини танлашни енгиллаштиришга қаратилган касбга йўналтириш дастурларининг.

7-модда

1. Миллий қонун ҳужжатлари ўн уч ёшдан ўн беш ёшгача бўлган шахсларга енгил ишларда ишлашга ёки ёлланиб ишлашга руҳсат этиши мумкин, агар бу:

а) уларнинг соғлиғи ва ривожланиши учун зарарли бўлмаса;

б) уларнинг мактабга қатнашига, уларнинг ваколатли ҳокимият органлари томонидан тасдиқланган касбга йўналтириш ёки касбий тайёргарлик дастурларида иштирок этишларига ёки уларнинг олган ўқувларидан фойдаланиш лаёқатига зарар етказмайдиган бўлса.

2. Миллий қонун ҳужжатлари камида ўн беш ёшда бўлган, лекин мажбурий мактаб таълимини тугалламаган шахсларга, мазкур модда

1-банди «а» ва «б» кичик бандлари талабларига риоя этиш шарти билан, ишлашга ёки ёлланиб ишлашга рухсат этиши мумкин.

3. Ваколатли ҳокимият органи ишлашга ёки ёлланиб ишлашга мазкур модда 1- ва 2-бандларига мувофиқ рухсат этилган фаолият соҳаларини аниқлайди ҳамда бундай ишнинг ёки ёлланма ишнинг бажариш мумкин бўлган иш вақти давомийлиги ва шароитини белгилайди.

4. Мазкур модда 1- ва 2-бандлари қоидаларидан қатъи назар, 2-модда 4-банди қоидаларини қўллаётган Ташкилот аъзоси, у учун зарур бўлган муддатда, мазкур модда 1-бандида кўрсатилган ўн икки ва ўн тўрт ёшларни – ўн уч ва ўн беш ёшлар билан, 2-бандида эса ўн тўрт ёшни – ўн беш ёш билан алмаштириши мумкин.

8-модда

1. Ваколатли ҳокимият органи, иш берувчилар ва меҳнаткашларнинг тегишли ташкилотлари билан, агар бундай ташкилотлар мавжуд бўлса, маслаҳатлашилгандан сўнг, рухсатномалар бериш йўли орқали мазкур Конвенция 2-моддасида кўзда тутилган ишга ёки ёлланма ишга қабул қилишни ман этиш қондасини айрим ҳолларда, бадиий тадбирларда иштирок этиш каби мақсадлар учун, истисно қилиши мумкин.

2. Шу тартибда бериладиган рухсатнома ишлаш ёки ёлланиб ишлаш мумкин бўлган шароитни белгилайди ва иш вақти давомийлигини чеклайди.

9-модда

1. Ваколатли ҳокимият органи томонидан мазкур Конвенция қоидаларини ҳаётга самарали татбиқ этишни таъминлаш учун зарур чора-тадбирлар кўрилади, шу жумладан, тегишли жазоларни белгилаш чоралари кўрилади.

2. Миллий қонун ҳужжатлари ёки ваколатли ҳокимият органи томонидан Конвенция ижросини таъминловчи қоидаларнинг риоя этилишига масъул бўлган шахслар белгиланади.

3. Миллий қонун ҳужжатлари ёки ваколатли ҳокимият органи томонидан иш берувчи тасарруфида ва хизматида бўладиган рўйхатлар ёки бошқа ҳужжатлар тайинланади: бундай рўйхатлар ёки ҳужжатларда иш берувчи томонидан ёлланган ёки у учун ишлайдиган ва ўн

саккиз ёшдан кичик бўлган шахслар исм-шарифи, ёши ёки туғилган санасига доир маълумотлар зарур даражада тасдиқланган ҳолда кўрсатилади.

10-модда

1. Мазкур Конвенция, ушбу моддада кўзда тутилган шартлар асосида, Саноатда энг кичик ёш тўғрисидаги 1919 йилги Конвенция, Денгизда ишлаш учун энг кичик ёш тўғрисидаги 1920 йилги Конвенция, Қишлоқ хўжалигидаги энг кичик ёш тўғрисидаги 1921 йилги Конвенция, Флотда кўмир юкловчи ва ўт ёқувчи учун энг кичик ёш тўғрисидаги 1921 йилги Конвенция, Носаноат ишларда энг кичик ёш тўғрисидаги 1932 йилги Конвенция, Денгизда ишлаш учун энг кичик ёш тўғрисидаги 1936 йилги (қайта кўриб чиқилган) Конвенция, Саноатда энг кичик ёш тўғрисидаги 1937 йилги (қайта кўриб чиқилган) Конвенция, Носаноат ишлардаги энг кичик ёш тўғрисидаги 1937 йилги (қайта кўриб чиқилган) Конвенция, Балиқчилар учун энг кичик ёш тўғрисидаги 1959 йилги Конвенция ҳамда Ер ости ишларига рухсат бериладиган энг кичик ёш тўғрисидаги 1965 йилги Конвенцияни қайта кўриб чиқади.

2. Мазкур Конвенциянинг кучга кириши Денгизда ишлаш учун энг кичик ёш тўғрисидаги 1936 йилги (қайта кўриб чиқилган) Конвенция, Саноатда энг кичик ёш тўғрисидаги 1937 йилги (қайта кўриб чиқилган) Конвенция, Носаноат ишлардаги энг кичик ёш тўғрисидаги 1937 йилги (қайта кўриб чиқилган) Конвенция, Балиқчилар учун энг кичик ёш тўғрисидаги 1959 йилги Конвенция ёки Ер ости ишларига рухсат бериладиган энг кичик ёш тўғрисидаги 1965 йилги Конвенциянинг кейинчалик ратификация учун ёпилишига олиб келмайди.

3. Агар Саноатда энг кичик ёш тўғрисидаги 1919 йилги Конвенция, Денгизда ишлаш учун энг кичик ёш тўғрисидаги 1920 йилги Конвенция, Қишлоқ хўжалигида энг кичик ёш тўғрисидаги 1921 йилги Конвенция ҳамда Флотда кўмир юкловчи ва ўт ёқувчилар учун энг кичик ёш тўғрисидаги 1921 йилги Конвенциянинг барча иштирокчилари уларни ратификация учун ёпишга рози бўлиб, мазкур Конвенцияни ратификация қилсалар ёки бу ҳақда Халқаро Меҳнат Бюроси Бош директорига декларация жўнатсалар, ушбу Конвенциялар бундан кейинги ратификация учун ёпилади.

4. Агар мазкур Конвенция мажбуриятлари:

а) Саноатда энг кичик ёш тўғрисидаги 1937 йилги (қайта кўриб чиқилган) Конвенция иштирокчиси бўлган Ташкилотнинг аъзоси томонидан қабул қилинса ва мазкур Конвенциянинг 2-моддасига

мувофиқ энг кичик ёш ўн беш ёшдан кам қилиб белгиланмаган бўлса, у ҳолда қонуннинг ўз кучи билан, Саноатда энг кичик ёш тўғрисидаги 1937 йилги (қайта кўриб чиқилган) Конвенциянинг дарҳол денонсация қилинишига олиб келади;

б) Носаноат ишларда энг кичик ёш тўғрисидаги 1932 йилги Конвенция иштирокчиси бўлган Ташкилотнинг аъзоси томонидан носаноат ишларига нисбатан қабул қилинса, у ҳолда қонуннинг ўз кучи билан, Носаноат ишларда энг кичик ёш тўғрисидаги 1932 йилги Конвенциянинг дарҳол денонсация қилинишига олиб келади;

в) Носаноат ишларда энг кичик ёш тўғрисидаги 1937 йилги (қайта кўриб чиқилган) Конвенция иштирокчиси бўлган Ташкилотнинг аъзоси томонидан носаноат ишларига нисбатан қабул қилинса ва мазкур Конвенциянинг 2-моддасига мувофиқ энг кичик ёш ўн беш ёшдан кам қилиб белгиланмаган бўлса, у ҳолда қонуннинг ўз кучи билан, Носаноат ишларда энг кичик ёш тўғрисидаги 1937 йилги (қайта кўриб чиқилган) Конвенциянинг дарҳол денонсация қилинишига олиб келади;

г) Денгизда ишлаш учун энг кичик ёш тўғрисидаги 1936 йилги (қайта кўриб чиқилган) Конвенция иштирокчиси бўлган Ташкилотнинг аъзоси томонидан денгиздаги ишларга нисбатан қабул қилинса ва мазкур Конвенциянинг 2-моддасига мувофиқ энг кичик ёш ўн беш ёшдан кам қилиб белгиланмаган бўлса ёки Ташкилотнинг аъзоси мазкур Конвенциянинг 3-моддаси денгиздаги ишларга нисбатан қўлланилишини белгилаган бўлса, у ҳолда қонуннинг ўз кучи билан, Денгизда ишлаш учун энг кичик ёш тўғрисидаги 1936 йилги (қайта кўриб чиқилган) Конвенциянинг дарҳол денонсация қилинишига олиб келади;

д) Балиқчилар учун энг кичик ёш тўғрисидаги 1959 йилги Конвенция иштирокчиси бўлган Ташкилотнинг аъзоси томонидан денгизда балиқчилик соҳасидаги ишларга нисбатан қабул қилинса ва мазкур Конвенциянинг 2-моддасига мувофиқ энг кичик ёш ўн беш ёшдан кам қилиб белгиланмаган бўлса ёки Ташкилотнинг аъзоси мазкур Конвенциянинг 3-моддаси денгизда балиқчилик соҳасидаги ишларга нисбатан қўлланилишини белгилаган бўлса, у ҳолда қонуннинг ўз кучи билан, Балиқчилар учун энг кичик ёш тўғрисидаги 1959 йилги Конвенциянинг дарҳол денонсация қилинишига олиб келади;

е) Ер ости ишларига рухсат бериладиган энг кичик ёш тўғрисидаги 1965 йилги Конвенция иштирокчиси бўлган Ташкилотнинг аъзоси томонидан қабул қилинса ва мазкур Конвенция 2-моддасига мувофиқ энг

кичик ёшни юқорида кўрсатилган 1965 йилги Конвенцияга мувофиқ белгиланган энг кичик ёшдан кам қилиб белгиланмаган бўлса ёки Ташкилотнинг аъзоси ушбу ёш мазкур Конвенциянинг 3-моддасига кўра шахталардаги ер ости ишларига рухсат бериш учун қўлланилишини белгилаган бўлса, у ҳолда конуннинг ўз кучи билан, Ер ости ишларига рухсат бериладиган энг кичик ёш тўғрисидаги 1965 йилги Конвенциянинг дарҳол денонсация қилинишига олиб келади, фақат мазкур Конвенция кучга кирган бўлса.

5. Мазкур Конвенция мажбуриятларининг қабул қилиниши:

а) ушбу Конвенциянинг 12-моддасига мувофиқ, Саноатда энг кичик ёш тўғрисидаги 1919 йилги Конвенциянинг денонсация қилинишига олиб келади;

б) қишлоқ хўжалигига нисбатан, ушбу Конвенциянинг 9-моддасига мувофиқ, Қишлоқ хўжалигида энг кичик ёш тўғрисидаги 1921 йилги Конвенциянинг денонсация қилинишига олиб келади;

в) денгиздаги ишларга нисбатан, ушбу Конвенциянинг 10-моддасига мувофиқ, Денгизда ишлаш учун энг кичик ёш тўғрисидаги 1920 йилги Конвенция ва ушбу Конвенциянинг 12-моддасига мувофиқ, Флотда кўмир юкловчи ва ўт ёқувчилар учун энг кичик ёш тўғрисидаги 1921 йилги Конвенциянинг денонсация қилинишига олиб келади, фақат мазкур Конвенция кучга кирган бўлса.

11-модда

Ушбу Конвенцияни ратификация қилиш тўғрисидаги расмий ҳужжатлар рўйхатга олинishi учун Халқаро Меҳнат Бюроси Бош директорига юборилади.

12-модда

1. Ушбу Конвенция фақатгина ратификация қилиш тўғрисидаги ҳужжатлари Бош директор томонидан рўйхатга олинган Халқаро Меҳнат Ташкилотининг аъзолари учун мажбурий ҳисобланади.

2. Ушбу Конвенция Ташкилот икки аъзосининг ратификация қилиш тўғрисидаги ҳужжатлари Бош директор томонидан рўйхатга олинган санадан кейин ўн икки ой ўтгач кучга киради.

3. Кейинчалик ушбу Конвенция Ташкилотнинг ҳар бир аъзоси учун унинг ратификация қилиш тўғрисидаги ҳужжати рўйхатга олинган санадан кейин ўн икки ой ўтгач кучга киради.

13-модда

1. Ушбу Конвенцияни ратификация қилган Ташкилотнинг аъзоси Конвенция дастлаб кучга кирган санадан ўн йил ўтганидан кейин Халқаро Меҳнат Бюросининг Бош директориға рўйхатга олиш учун юборилган акт орқали Конвенцияни денонсация қилиши мумкин. Бундай денонсация денонсация акти рўйхатга олинганидан кейин бир йил ўтгач кучга киради.

2. Ушбу Конвенцияни ратификация қилган Ташкилотнинг ҳар бир аъзоси, юқоридаги бандда қайд этилган ўн йиллик муддат ўтганидан кейин, бир йил ичида мазкур моддада кўзда тутилган денонсация ҳуқуқидан фойдаланмаган бўлса, навбатдаги ўн йиллик муддатни кутишга мажбур бўлади ва шунга мувофиқ, у мазкур модда шартларига биноан ушбу Конвенцияни ҳар ўн йиллик муддат тугаши билан денонсация қилиши мумкин бўлади.

14-модда

1. Халқаро Меҳнат Бюроси Бош директори Ташкилот аъзолари томонидан юборилган ратификация қилиш тўғрисидаги ҳужжатлари ва денонсация актларининг барчасини рўйхатга олганлиги ҳақида Халқаро Меҳнат Ташкилотининг барча аъзоларига хабар беради.

2. Бош директор, унга юборилган иккинчи ратификация қилиш тўғрисидаги ҳужжатни рўйхатга олганлиги ҳақида Ташкилот аъзоларига хабар берганда, у Ташкилот аъзоларининг эътиборини Конвенциянинг кучга кириш санасига қаратади.

15-модда

Халқаро Меҳнат Бюроси Бош директори, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Уставининг 102-моддасига мувофиқ, юқоридаги моддалар қоидаларига биноан ўзи рўйхатга олган ратификация қилиш тўғрисидаги ҳужжатлари ва денонсация актларининг барчасига оид тўла маълумотларни Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош қотибига рўйхатга олиш учун юборади.

16-модда

Ҳар гал, Халқаро Меҳнат Бюроси Маъмурий кенгаши зарур деб топганда, Бош конференцияга ушбу Конвенциянинг қўлланилиши

тўғрисидаги маърузани тақдим этади ва уни тўла ёки қисман қайта кўриб чиқиш ҳақидаги масалани Конференция кун тартибига кири-тиш кераклигини ёки керак эмаслигини кўриб чиқади.

17-модда

1. Агар Конференция мазкур Конвенцияни тўла ёки қисман қайта кўриб чиқадиган янги конвенция қабул қилса ва янги конвенцияда зид келувчи қоидалар мавжуд бўлмаса, у ҳолда:

а) Ташкилотнинг бирор аъзоси томонидан қайта кўриб чиқилган янги конвенциянинг ратификация қилиниши, қонуннинг ўз кучи билан, 13-модда қоидаларидан қатъи назар, мазкур Конвенциянинг зудлик билан денонсация қилинишига олиб келади, бунда қайта кўриб чиқилган янги конвенция кучга кирган бўлиши керак;

б) қайта кўриб чиқилган янги конвенция кучга кирган санадан эътиборан, мазкур Конвенциянинг Ташкилот аъзолари томонидан ратификация қилиниши тўхтатилади.

2. Мазкур Конвенция, ҳар қандай ҳолатда, уни ратификация қилган, аммо қайта кўриб чиқилган янги конвенцияни ратификация қилмаган Ташкилот аъзолари учун амалдаги шакли ва мазмуни ўз кучида қолаверади.

18-модда

Мазкур Конвенциянинг инглизча ва французча матнлари бир хил кучга эга.

БОЛАЛАР МЕҲНАТИНИНГ ЭНГ ЁМОН ШАКЛЛАРИ ТЎҒРИСИДАГИ 182-КОНВЕНЦИЯ

1999 йил 17 июнь

Халқаро Меҳнат Ташкилотининг Бош конференцияси,

Халқаро Меҳнат Бюросининг Маъмурий кенгаши томонидан Женевада чақирилиб ва 1999 йилнинг 1 июнида ўзининг 87-Сессиясига тўпланиб,

миллий ва халқаро саъй-ҳаракатларнинг, шу жумладан, халқаро ҳамкорлик ва халқаро ёрдамнинг бош устувор тамойили сифатида болалар меҳнатини тақиқлаш ва унинг энг ёмон шакллариغا барҳам бериш учун болалар меҳнати бўйича асосий ҳужжат бўлиб қолаётган Ишга қабул қилиш учун энг кичик ёш тўғрисидаги 1973 йилги Конвенция ва Тавсияни тўлдирадиган янги ҳужжатларни қабул қилишни зарур деб ҳисоблаб,

болалар меҳнатининг энг ёмон шакллариغا самарали барҳам бериш шошилинич ва ҳар томонлама саъй-ҳаракатларни – бепул умумий таълим ҳамда болаларни шу турдаги барча ишлардан халос этиш заруратини ҳисобга олган ҳолда ва уларнинг оилалари эҳтиёжларига йўналтирилган ҳолда уларнинг реабилитациясига ва ижтимоий интеграциялашувига қўмаклашиш мақсадида, – талаб этишини эътиборга олиб,

1996 йилда Халқаро Меҳнат Конференциясининг 83-Сессиясида қабул қилинган болалар меҳнатига барҳам бериш тўғрисидаги резолюцияни эслатиб,

болалар меҳнати кўп жиҳатдан қашшоқлик оқибатида вужудга келишини ва бу масаланинг узоқ муддатли ечими ижтимоий тараққиётга олиб борадиган, хусусан, қашшоқликни тугатиш ва универсал таълимни таъминлайдиган барқарор иқтисодий ўсишга боғлиқлигини тан олиб,

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош Ассамблеяси томонидан 1989 йил 20 ноябрда қабул қилинган Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияни эслатиб,

Халқаро Меҳнат Конференциясининг 1998 йилдаги 86-Сессиясида қабул қилинган Халқаро Меҳнат Ташкилотининг меҳнат соҳасидаги асосий принциплари ва ҳуқуқлари Декларациясини ҳамда уларни амалга ошириш механизмини эслатиб,

болалар меҳнатининг айрим энг ёмон шакллари бошқа халқаро ҳужжатлар, хусусан Мажбурий меҳнат тўғрисидаги 1930 йилги Конвенция, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Куллик ва кул савдосини, кулликка ўхшаш институтлар ва одатларни бекор қилиш тўғрисидаги кўшимча Конвенцияси билан қамраб олиншини эслатиб,

болалар меҳнатига оид бир қанча тақлифларни қабул қилишга қарор чиқариб ва бу Сессия кун тартибининг тўртинчи банди ҳисобланиб,

мазкур тақлифларга халқаро конвенция шаклини беришга қарор қилиб,

бир минг тўққиз юз тўқсон тўққизинчи йил июнь ойининг ўн еттинчи кунда куйидаги «Болалар меҳнатининг энг ёмон шакллари тўғрисидаги 1999 йилги Конвенция» деб номланиши мумкин бўлган Конвенцияни қабул қилди:

1-модда

Ушбу Конвенцияни ратификация қиладиган Халқаро Меҳнат Ташкилотининг ҳар бир аъзоси болалар меҳнатини тақиқлаш ва унинг энг ёмон шаклларига барҳам беришни таъминлаш мақсадида дарҳол самарали чора-тадбирлар кўради.

2-модда

Мазкур Конвенция мақсадлари учун «бола» атамаси 18 ёшгача бўлган барча шахсларга қўлланилади.

3-модда

Мазкур Конвенция мақсадлари учун «болалар меҳнатининг энг ёмон шакллари» атамаси куйидагиларни қамраб олади:

а) кулликнинг барча шакллари ёки кулликка ўхшаш амалиёт, масалан, болаларни сотиш ва уларнинг траффиги, қарз асосидаги қарамлик ва крепостной тобелик, шунингдек зўраки ёки мажбурий меҳнат, шу жумладан, болалардан қуролли можароларда фойдаланиш учун уларни зўрлаб ёки мажбурлаб жалб қилиш;

б) фоҳишабозлик билан шуғулланиш, порнография маҳсулотлари тайёрлаш ёки порнографик томошаларда иштирок этиш учун боладан фойдаланиш, уни ёллаш ёки уни таклиф қилиш;

в) қонунга хилоф фаолият билан шуғулланиш учун, хусусан, тегишли халқаро шартномаларда белгилангани каби, наркотиклар тайёрлаш ва сотиш учун боладан фойдаланиш, уни ёллаш ёки уни таклиф қилиш;

г) бажариш хусусиятлари ёки шароитига кўра болалар соғлиғи, хавфсизлиги ва маънавиятига зиён етказиши мумкин бўлган ишлар.

4-модда

1. Миллий қонун ҳужжатлари ёки ваколатли ҳокимият органи томонидан, меҳнаткашлар ва иш берувчиларнинг тегишли ташкилотлари билан маслаҳатлашилгандан сўнг, 3-модданинг «д» кичик бандида кўрсатилган иш турлари белгиланади, бунда тегишли халқаро стандартлари, хусусан, Болалар меҳнатининг энг ёмон шакллари тўғрисидаги 1999 йилги Тавсиянинг 3 ва 4-бандлари қоидалари эътиборга олинади.

2. Ваколатли ҳокимият органи, меҳнаткашлар ва иш берувчиларнинг тегишли ташкилотлари билан маслаҳатлашгандан сўнг, шу тариқа белгиланган иш турлари мавжудлигини аниқлайди.

3. Ушбу модданинг 1-бандига мувофиқ, белгиланган иш турлари рўйхати мунтазам таҳлил қилиб борилади ва заруратга қараб меҳнаткашлар ва иш берувчиларнинг тегишли ташкилотлари билан маслаҳатлашиб, қайта кўриб чиқилади.

5-модда

Ташкилотнинг ҳар бир аъзоси, меҳнаткашлар ва иш берувчиларнинг тегишли ташкилотлари билан маслаҳатлашгандан сўнг, мазкур Конвенцияни ҳаётга татбиқ этадиган қоидалар қўлланилишининг назоратини амалга ошириш учун тегишли механизмлар яратади ёки бундай механизмларни белгилайди.

6-модда

1. Ташкилотнинг ҳар бир аъзоси устувор тартибда болалар меҳнатининг энг ёмон шакллариغا барҳам бериш тўғрисидаги ҳаракат дастурларини ишлаб чиқади ва амалга оширади.

2. Бундай ҳаракат дастурлари тегишли ҳукумат идоралари ҳамда меҳнаткашлар ва иш берувчиларнинг ташкилотлари билан маслаҳатлашиб ишлаб чиқилади ва амалга оширилади, зарурат туғилган ҳолда бошқа тегишли гуруҳлар фикрлари эътиборга олинади.

7-модда

1. Ташкилотнинг ҳар бир аъзоси, мазкур Конвенцияни ҳаётга татбиқ этадиган қоидаларни самарали қўллаш ва уларга риоя этишни таъминлаш учун, шу жумладан, жиноий жавобгарликни жорий этиш ва қўллаш орқали ҳамда вазиятга қараб бошқа жазо чораларини қўллаш орқали барча зарур чора-тадбирларни кўради.

2. Ташкилотнинг ҳар бир аъзоси, болалар меҳнатига барҳам беришда таълимнинг муҳимлигини эътиборга олган ҳолда, белгиланган муддатларда куйидагиларга йўналтирилган самарали чора-тадбирларни кўради:

а) болаларнинг болалар меҳнатининг энг ёмон шаклларига жалб этилишига йўл қўймасликка;

б) болаларнинг болалар меҳнатининг энг ёмон шакллари билан машғул бўлишларини тўхтатишга, шунингдек уларни реабилитация қилиш ва ижтимоий интеграциялаш учун зарурат ва талаб даражасида бевосита кўмаклашишга;

в) болалар меҳнатининг энг ёмон шаклларида халос этилган барча болалар бепул умумий таълим олишлари, шунингдек улар учун имконият даражасида ва заруратга қараб касбга ўқиш учун шароит яратилишига;

г) алоҳида хавфли аҳволдаги болаларни аниқлаш ва қамраб олишга;

д) кизлар аҳволининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олишга.

3. Ташкилотнинг ҳар бир аъзоси мазкур Конвенцияни ҳаётга татбиқ этадиган қоидалар қўлланилиши учун масъул бўлган ваколатли ҳокимият органини тайинлайди.

8-модда

Ташкилотнинг аъзолари мазкур Конвенция қоидаларини ҳаётга татбиқ этишда бир-бирига ёрдам бериш мақсадида, мукамал халқаро ҳамкорлик ва/ёки ёрдам орқали, шу жумладан, ижтимоий-

иктисодий ривожланишни кўллаб-қувватлаш, кашшоқликка қарши кураш бўйича дастурлар ҳамда универсал таълим орқали зарур чораларни кўрадилар.

9-модда

Ушбу Конвенцияни ратификация қилиш тўғрисидаги расмий ҳужжатлар рўйхатга олинishi учун Халқаро Меҳнат Бюроси Бош директорига юборилади.

10-модда

1. Ушбу Конвенция фақатгина ратификация қилиш тўғрисидаги ҳужжатлари Бош директор томонидан рўйхатга олинган Халқаро Меҳнат Ташкилотининг аъзоларинигина бирлаштиради.

2. Ушбу Конвенция Ташкилот икки аъзосининг ратификация қилиш тўғрисидаги ҳужжатлари Бош директор томонидан рўйхатга олинган санадан кейин 12 ой ўтгач кучга киради.

3. Кейинчалик ушбу Конвенция Ташкилотнинг ҳар бир аъзоси учун унинг ратификация қилиш тўғрисидаги ҳужжати рўйхатга олинган санадан кейин 12 ой ўтгач кучга киради.

11-модда

1. Ушбу Конвенцияни ратификация қилган Ташкилотнинг аъзоси Конвенция дастлаб кучга кирган санадан ўн йил ўтганидан кейин Халқаро Меҳнат Бюросининг Бош директорига рўйхатга олиш учун юборилган акт орқали Конвенцияни денонсация қилиши мумкин. Бундай денонсация денонсация акти рўйхатга олинганидан кейин бир йил ўтгач кучга киради.

2. Ушбу Конвенцияни ратификация қилган Ташкилотнинг ҳар бир аъзоси, юқоридаги бандда қайд этилган ўн йиллик муддат ўтганидан кейин, бир йил ичида мазкур моддада кўзда тутилган денонсация ҳуқуқидан фойдаланмаган бўлса, навбатдаги ўн йиллик муддатни кутишга мажбур бўлади ва шунга мувофиқ, у мазкур модда шартларига биноан ушбу Конвенцияни ҳар ўн йиллик муддат тугаши билан денонсация қилиши мумкин бўлади.

12-модда

1. Халқаро Меҳнат Бюроси Бош директори Ташкилот аъзолари томонидан юборилган ратификация қилиш тўғрисидаги ҳужжатлари ва денонсация актларининг барчасини рўйхатга олганлиги ҳақида Халқаро Меҳнат Ташкилотининг барча аъзоларига хабар беради.

2. Бош директор, иккинчи ратификация қилиш тўғрисидаги ҳужжатни рўйхатга олганлиги ҳақида Ташкилот аъзоларига хабар берганда, у Ташкилот аъзоларининг эътиборини Конвенциянинг кучга кириш санасига қаратади.

13-модда

Халқаро Меҳнат Бюроси Бош директори, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Уставининг 102-моддасига мувофиқ, юқоридаги моддалар қоидаларига биноан ўзи рўйхатга олган ратификация қилиш тўғрисидаги ҳужжатлари ва денонсация актларининг барчасига оид тўла маълумотларни Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош қотибига рўйхатга олиш учун юборади.

14-модда

Ҳар гал, Халқаро Меҳнат Бюроси Маъмурий кенгаши зарур деб топганда, Бош конференцияга ушбу Конвенциянинг қўлланилиши тўғрисидаги маърузани тақдим этади ва уни тўла ёки қисман қайта кўриб чиқиш ҳақидаги масалани Конференция кун тартибига кириштириш кераклигини ёки керак эмаслигини кўриб чиқади.

15-модда

1. Агар Конференция мазкур Конвенцияни тўла ёки қисман қайта кўриб чиқадиган янги конвенция қабул қилса ва янги конвенцияда зид келувчи қоидалар мавжуд бўлмаса, у ҳолда:

а) Ташкилотнинг бирор аъзоси томонидан қайта кўриб чиқилган янги конвенциянинг ратификация қилиниши, қонуннинг ўз кучи билан, 11-модда қоидаларидан қатъи назар, мазкур Конвенциянинг зудлик билан денонсация қилинишига олиб келади, бунда қайта кўриб чиқилган янги конвенция кучга кирган бўлиши керак;

б) қайта кўриб чиқилган янги конвенция кучга кирган санадан эътиборан, мазкур Конвенциянинг Ташкилот аъзолари томонидан ратификация қилиниши тўхтатилади.

2. Мазкур Конвенция, ҳар қандай ҳолатда, уни ратификация қилган, аммо қайта кўриб чиқилган янги конвенцияни ратификация қилмаган Ташкилот аъзолари учун амалдаги шакли ва мазмуни ўз кучида қолаверади.

16-модда

Мазкур Конвенциянинг инглизча ва французча матнлари бир хил кучга эга.

БОЛА ҲУҚУҚЛАРИГА ОИД МИЛЛИЙ ҚОНУН ҲУЖЖАТЛАРИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ КОНСТИТУЦИЯСИ (кўчирмалар)

18-м о д д а . Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирки, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар.

Имтиёзлар фақат қонун билан белгиланибкўйилади ҳамда ижтимоий адолат принципларига мос бўлиши шарт.

41-м о д д а . Ҳар ким билим олиш ҳуқуқига эга. Бепул умумий таълим олиш давлат томонидан қафолатланади. Мактаб ишлари давлат назоратидадир.

45-м о д д а . Вояга етмаганлар, меҳнатга лаёқатсизлар ва ёлғиз кексаларнинг ҳуқуқлари давлат ҳимоясидадир.

XIV б о б

ОИЛА

63-м о д д а . Оила жамиятнинг асосий бўғинидир ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга.

Никоҳ томонларнинг ихтиёрий розилиги ва тенг ҳуқуқчилигига асосланади.

64-м о д д а . Ота-оналар ўз фарзандларини вояга етгунларига қадар боқиш ва тарбиялашга мажбурдирлар.

Давлат ва жамият етим болаларни ва ота-оналарининг васийлигидан маҳрум бўлган болаларни боқиш, тарбиялаш ва ўқитишни таъминлайди, болаларга бағишланган хайрия фаолиятларни рағбатлантиради.

65-м о д д а . Фарзандлар ота-оналарнинг насл-насабидан ва фуқаролик ҳолатидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар.

Оналик ва болалик давлат томонидан муҳофаза қилинади.

66-м о д д а . Вояга етган, меҳнатга лаёқатли фарзандлар ўз ота-оналари ҳақида ғамхўрлик қилишга мажбурдирлар.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING
ҚОНУНИ
07.01.2008 й. № ЎРҚ-139**

**БОЛА ҲУҚУҚЛАРИНИНГ
КАФОЛАТЛАРИ ТЎҒРИСИДА***

**Қонунчилик палатаси томонидан 2007 йил 23 ноябрда
қабул қилинган Сенат томонидан 2007 йил 1 декабрда
маъқулланган**

Мазкур Қонунга ЎЗР 25.12.2009 й. ЎРҚ-239-сон Қонунига мувофиқ
ўзгартиришлар киритилган

- 1-б о б . Умумий қоидалар (1–6-моддалар)
- 2-б о б . Бола ҳуқуқларининг асосий кафолатлари (7–23-моддалар)
- 3-б о б . Ижтимоий ҳимояга муҳтож болалар ҳуқуқларининг
қўшимча кафолатлари (24–29-моддалар)
- 4-б о б . Яқунловчи қоидалар (30–32-моддалар)

1-б о б

УМУМИЙ ҚОИДАЛАР

- 1-м о д д а . Ушбу Қонуннинг мақсади
- 2-м о д д а . Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисидаги қонун
ҳужжатлари
- 3-м о д д а . Асосий тушунчалар
- 4-м о д д а . Бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича давлат сиёсати
- 5-м о д д а . Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг бола
ҳуқуқларини таъминлаш бўйича ваколатлари
- 6-м о д д а . Бола ҳуқуқларини таъминлашда фуқароларнинг ўзини
ўзи бошқариш органлари ва нодавлат нотижорат ташкилотларининг
иштироки.

1-модда. Ушбу Қонуннинг мақсади

Ушбу Қонуннинг мақсади бола ҳуқуқларининг кафолатлари
соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат.

2-модда . Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатлари

Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ушбу Қонун ва бошқа қонун ҳужжатларидан иборатдир.

Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида Ўзбекистон Республикасининг бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади.

3-модда . Асосий тушунчалар

Ушбу Қонунда қуйидаги асосий тушунчалар қўлланилади:

бола (болалар) – ўн саккиз ёшга тўлгунга (вояга етгунга) қадар бўлган шахс (шахслар);

боланинг қонуний вакиллари – ота-оналар, фарзандликка олувчилар, васийлар, ҳомийлар;

васийлик ва ҳомийлик – ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни уларга таъминот, тарбия ҳамда таълим бериш, шунингдек уларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида жойлаштиришнинг ҳуқуқий шакли. Васийлик ўн тўрт ёшга тўлмаган, ҳомийлик эса ўн тўрт ёшдан ўн саккиз ёшгача бўлган болаларга нисбатан белгиланади;

етим бола – отаси ҳам, онаси ҳам вафот этган ёки улар суд қарорига биноан вафот этган, деб эълон қилинган бола;

жисмоний ва (ёки) руҳий ривожланишида нуқсонлари бўлган бола – ногиронликни белгилаш учун етарли бўлмаган жисмоний, ақлий, сенсор (сезги) ва (ёки) руҳий нуқсонлари бўлган бола;

ижтимоий ҳимояга муҳтож болалар – юзага келган ҳолатлар сабабли оғир турмуш шароитида қолган, давлат ва жамият томонидан алоҳида ҳимоя қилишга ҳамда қўллаб-қувватлашга муҳтож болалар, шу жумладан:

ногирон болалар;

жисмоний ва (ёки) руҳий ривожланишида нуқсонлари бўлган болалар;

етим болалар;

ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар;
ихтисослаштирилган болалар муассасаларида тарбияланаётган болалар;

муайян яшаш жойига эга бўлмаган болалар;

кам таъминланган оилалардаги болалар;

жиной жавобгарликка тортилган ва жазони ижро этиш муассасаларида турган болалар;

зўравонлик ва эксплуатация, қуролли можаролар ва табиий офатлар натижасида жабрланган болалар;

ногирон бола – жисмоний, ақлий, сенсор (сезги) ва (ёки) руҳий нуқсонлари бўлганлиги туфайли турмуш фаолияти чекланганлиги муносабати билан ижтимоий ёрдамга, ҳимояга муҳтож ҳамда қонунда белгиланган тартибда ногирон деб топилган бола;

ота-онанинг ўрнини босувчи шахслар – қонунда белгиланган тартибда болага нисбатан ота-оналик ҳуқуқини амалга оширувчи ва ота-оналик мажбуриятларини бажарувчи, лекин боланинг ота-онаси бўлмаган шахслар (фарзандликка олувчилар, васийлар ва ҳомийлар);

ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган бола – ҳар қандай сабабга қўра ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган бола, бундан етим бола мустасно.

4-модда. Бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича давлат сиёсати

Бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича давлат сиёсатининг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

боланинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш;

боланинг ҳаёти ва соғлиғини муҳофаза қилиш;

боланинг камситилишига йўл қўймаслик;

боланинг шаъни ва қадр-қимматини ҳимоя қилиш;

болалар ҳуқуқлари ва имкониятларининг тенглигини таъминлаш;

бола ҳуқуқлари кафолатларининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш;

бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилишини таъминлаш;

бола ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш ҳамда ҳимоя қилиш бўйича давлат органлари ва уларнинг

мансабдор шахслари фаолиятининг очиклиги ҳамда ошкоралигини таъминлаш;

болаларнинг жисмоний, интеллектуал, маънавий ва ахлоқий камол топишига кўмаклашиш;

бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида фаолиятни амалга оширувчи кадрлар тайёрлаш, уларнинг малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш;

болаларда ватанпарварлик, фуқаролик, бағрикенглик ва тинчлик-севарлик туйғуларини тарбиялаш;

болани Ўзбекистон халқининг тарихий ва миллий анъаналари, маънавий қадриятлари ҳамда жаҳон маданияти ютуқлари билан таъминлаш;

боланинг шахсини, унинг илмий, техникавий ва бадиий ижодкорлигини ривожлантириш;

болалар ташаббусларини қўллаб-қувватлаш;

болада ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни шакллантириш;

бола ҳуқуқларини таъминлаш мақсадида давлат органлари ва нодавлат нотижорат ташкилотлари ўртасида ҳамкорлик қилиш;

бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида фаолиятни амалга оширувчи халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликни ривожлантириш;

болаларнинг ижтимоий кўникмасига, вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликларни камайтиришга кўмаклашиш.

5 - м о д д а . Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг бола ҳуқуқларини таъминлаш бўйича ваколатлари

Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари ўз вазифалари доирасида куйидаги ваколатларни амалга оширади:

бола ҳуқуқларини таъминлаш бўйича ягона давлат сиёсатини шакллантириш ва амалга ошириш;

бола ҳуқуқларини таъминлаш бўйича устувор йўналишларни белгилаш;

бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини ижро этиш;

бола ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш бўйича давлат дастурлари ҳамда ҳудудий дастурларни ишлаб чиқиш ва рўёбга чиқариш;

бола ҳуқуқларини таъминлаш бўйича давлат органлари, болалар муассасалари, ташкилотлар фаолиятини мувофиқлаштириш ва назорат қилиш;

бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича давлат сиёсатини рўёбга чиқаришга доир тадбирларни белгиланган тартибда Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети маблағлари ва қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа манбалар ҳисобидан молиялаштириш;

давлатга қарашли болалар муассасаларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва нодавлат болалар муассасаларини ривожлантиришга кўмаклашиш чора-тадбирларини кўриш;

бола ҳуқуқларини таъминлаш масалалари юзасидан Ўзбекистон Республикасининг халқаро мажбуриятлари бажарилишини назорат қилиш ҳамда халқаро ташкилотларда Ўзбекистон Республикасининг манфаатларини ифодалаш;

ахборот-маърифий фаолиятни амалга ошириш;

ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларни қўллаб-қувватлаш масалаларини ҳал этиш.

Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга ошириши мумкин.

Бола ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлаш, давлат органлари ва бошқа органларнинг, ташкилотларнинг бола ҳуқуқларини (ҳимоя қилиш бўйича фаолиятини мувофиқлаштириш мақсадида қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда бола ҳуқуқлари бўйича ваколатли орган ташкил этилиши мумкин.

6 - м о д д а . Бола ҳуқуқларини таъминлашда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва нодавлат нотижорат ташкилотларининг иштироки

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва нодавлат нотижорат ташкилотлари болага унинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини рўёбга чиқаришда ва ҳимоя қилишда кўмаклашади, болага ёки унинг қонуний вакилига ҳуқуқий, услубий, ахборотга оид ва бошқа ёрдам кўрсатади.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва нодавлат нотижорат ташкилотлари:

бола ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш бўйича давлат дастурлари ва ҳудудий дастурларни ишлаб чиқишда ҳамда рўёбга чиқаришда иштирок этиши;

бола ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлашга доир ваколатларни амалга оширишда давлатдан ва халқаро ташкилотлардан услубий, ташкилий ҳамда молиявий ёрдам олиши мумкин.

2-б о б

БОЛА ҲУҚУҚЛАРИНИНГ АСОСИЙ КАФОЛАТЛАРИ

7-м о д д а . Бола ҳуқуқларининг қонуний қафолатлари

8-м о д д а . Боланинг яшаш ҳуқуқи қафолатлари

9-м о д д а . Боланинг индивидуалликка ва уни сақлаб қолишга бўлган ҳуқуқи қафолатлари

10-м о д д а . Боланинг эркинлик ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқи қафолатлари

11-м о д д а . Боланинг ҳимояга бўлган ҳуқуқи қафолатлари

12-м о д д а . Болаларни тарбиялаётган оилаларни давлат томонидан кўллаб-қувватлаш

13-м о д д а . Боланинг оилавий муҳитга бўлган ҳуқуқи қафолатлари

14-м о д д а . Боланинг ғайриқонуний кўчирилишдан ҳимояланиш ҳуқуқи қафолатлари

15-м о д д а . Боланинг ўз фикрини ифода этиш ҳуқуқи қафолатлари

16-м о д д а . Боланинг ахборот олиш ҳуқуқи қафолатлари

17-м о д д а . Боланинг фикрлаш, сўз, виждон ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқи қафолатлари

18-м о д д а . Боланинг хусусий мулкка бўлган ҳуқуқи қафолатлари

19-м о д д а . Боланинг турар жойга бўлган ҳуқуқлари қафолатлари

20-м о д д а . Боланинг меҳнат қилиш ҳуқуқи қафолатлари

21-м о д д а . Боланинг дам олиш ва бўш вақтга бўлган ҳуқуқи қафолатлари

22-м о д д а . Боланинг соғлиғини сақлаш ҳуқуқи қафолатлари

23-м о д д а . Боланинг билим олиш ҳуқуқи қафолатлари

7 - модда . Бола ҳуқуқларининг қонуний кафолатлари

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, ушбу Қонун ва бошқа қонун ҳужжатларига мувофиқ ҳар бир болага инсон ҳамда фуқаро ҳуқуқлари ва эркинликлари тегишли бўлади/ҳамда давлат томонидан кафолатланади.

Никоҳда ва никоҳсиз туғилган болалар тенг ҳамда ҳар тарафлама ҳимоядан фойдаланади.

Давлат боланинг барча шакллардаги камситишлардан ҳимоя қилинишини таъминлаш учун зарур чораларни кўради.

Бола ҳуқуқлари чекланиши мумкин эмас, қонунда белгиланган ҳоллар бундан мустасно.

8 - модда . Боланинг яшаш ҳуқуқи кафолатлари

Яшаш ҳуқуқи ҳар бир боланинг узвий ҳуқуқидир. Бола ҳаётига суиқасд қилиш энг оғир жиноятдир.

Давлат соғлом боланинг туғилиши ва ривожланишини таъминлаш учун шароит яратади.

9 - модда . Боланинг индивидуалликка ва уни сақлаб қолишга бўлган ҳуқуқи кафолатлари

Ҳар бир бола туғилган пайдан эътиборан фамилия, исм, ота исми олиш, миллати ва фуқаролигига эга бўлиш ҳуқуқига, шунингдек уларни сақлаб қолиш ҳуқуқига эга.

10 - модда . Боланинг эркинлик ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқи кафолатлари

Ҳар бир бола эркинлик, шахсий дахлсизлик, турар жойи дахлсизлиги ва хат-хабарларини сир тутиш ҳуқуқига эга.

Ҳар бир бола ўз шаъни ва кадр-қимматига қилинган тажовузлардан, шахсий ҳаётига ғайриқонуний аралашувлардан ҳимояланиш ҳуқуқига эга.

Бола қонунга асосланмаган ҳолда ушлаб турилиши, ҳибсга олинishi, қамоққа олинishi мумкин эмас.

Давлат боланинг шахси, турар жойи дахлсизлигини, хат-хабарлари сир тутилишини таъминлайди ҳамда болани эксплуатациянинг барча шаклларида, шу жумладан жисмоний, руҳий ва жинсий зўравонликдан, қийноққа солишлардан ёки шафқатсиз, қўпол ёхуд инсон кадр-қимматини камситувчи бошқа шаклдаги муомаладан, шахвоний шилқимликлардан, жинсий фаолиятга, фоҳишалик билан шуғулланишга жалб этилишдан ҳимоя қилишни амалга оширади.

11-модда. Боланинг ҳимояга бўлган ҳуқуқи кафолатлари

Ҳар бир болага унинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини суд орқали ҳимоя қилиш, давлат органларининг, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари ва нодавлат ногижорат ташкилотларининг қонунга ҳилоф қарорлари, улар мансабдор шахсларининг ғайриқонуний ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан судга шикоят қилиш ҳуқуқи кафолатланади.

Боланинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш унинг ота-онаси, ота-онанинг ўрнини босувчи шахслар, қонунда назарда тутилган ҳолларда эса васийлик ва ҳомийлик органи, прокурор, суд томонидан амалга оширилади.

Вояга етгунча қонунга мувофиқ тўла муомалага лаёқатли деб эътироф этилган (эмансипация) бола ўз ҳуқуқларини, шу жумладан, ҳимояга бўлган ҳуқуқини мустақил амалга оширишга ҳамда мажбуриятларини мустақил бажаришга ҳақлидир.

Бола ота-она ва ота-онанинг ўрнини босувчи шахслар томонидан қилинадиган суистеъмолликлардан ҳимояланиш ҳуқуқига эга.

Боланинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилганда, шу жумладан, ота-она (улардан бири) ёки ота-онанинг ўрнини босувчи шахслар болага таъминот, тарбия ва таълим бериш бўйича мажбуриятларини бажармаган ёки лозим даражада бажармаганда ёхуд ота-оналик ҳуқуқларини суистеъмол қилганда бола ўз ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини сўраб васийлик ва ҳомийлик органига мустақил равишда мурожаат қилишга ҳақли.

Боланинг ҳаёти ёки соғлиғига хавф туғилганидан, унинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилганлигидан хабар-

дор бўлган шахслар бу ҳақда бола ҳақиқатда турган жойдаги васийлик ва ҳомийлик органига маълум қилишлари шарт. Шундай маълумотлар олинган тақдирда, васийлик ва ҳомийлик органи боланинг ҳуқуқлари, эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича зарур чоралар кўриши шарт.

12-модда . Болаларни тарбиялаётган оилаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш

Давлат болаларни тарбиялаётган оилаларни қўллаб-қувватлашни кафолатлайди, шунингдек қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда уларга ижтимоий ёрдам кўрсатилишини таъминлайди.

13-модда . Боланинг оилавий муҳитга бўлган ҳуқуқи кафолатлари

Ҳар бир бола оилада яшаш ва тарбияланиш, ўз ота-онасини билиш, улар билан бирга яшаш ва уларнинг ғамхўрлигидан фойдаланиш ҳуқуқига эга, унинг манфаатларига зид бўлган ҳоллар бундан мустасно.

Боланинг ота-онаси бўлмаганда, улар ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинганда ҳамда бола ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган бошқа ҳолларда унинг оилада яшаш ҳамда тарбияланиш ҳуқуқи васийлик ва ҳомийлик органи томонидан таъминланади.

Бола отаси, онаси, бобоси, бувиси, ака-укалари, опа-сингиллари ва бошқа қариндошлари билан кўришиш ҳуқуқига эга. Ота-онасининг никоҳдан ажралиши, никоҳнинг ҳақиқий эмас деб топилиши ёки ота ва онанинг бошқа-бошқа яшаши боланинг ҳуқуқларига таъсир қилмайди.

Ота ва она турли давлатларда яшаган тақдирда ҳам бола улар билан кўришиш ҳуқуқига эга.

Экстремал вазиятларга (ушлаб туриш, ҳибсга олиш, қамокқа олиш, даволаш муассасасида бўлиш ва бошқа ҳолларда) тушиб қолган бола ўз ота-онаси ва бошқа қариндошлари билан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда кўришиш ҳуқуқига эга.

14-модда. Боланинг ғайриқонуний кўчирилишдан ҳимояланиш ҳуқуқи кафолатлари

Ҳар бир бола ғайриқонуний кўчирилишдан ва чет элдан қайтарилмасликдан ҳимояланиш ҳуқуқига эга.

Боланинг чет элга сафарлари фақат ота ва онанинг ёки ота-онанинг ўрнини босувчи шахсларнинг розилиги билан қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилиши мумкин. Ушбу масала бўйича ота ва она ёки ота-онанинг ўрнини босувчи шахслар ўртасидаги ҳар қандай келишмовчилик суд томонидан ҳал қилинади.

Ота-она ёки ота-онанинг ўрнини босувчи шахслар боланинг йўқолганлиги ҳақида тегишли органларга дарҳол хабар беришлари шарт.

Ота-она ёки ота-онанинг ўрнини босувчи шахслар ҳамроҳлигида бўлмаган болалар уларнинг ёнига кафолатли қайтарилиш ҳуқуқига эга.

Ўзбекистон Республикасининг дипломатик ваколатхоналари чет элда қонуний вакиллари ҳамроҳлигисиз турган болаларнинг – Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг ҳисобини юритади ва уларнинг қайтарилиши бўйича чоралар кўради. Ота-онаси бедарак йўқолган деб топилган ёки улар вафот этган деб эълон қилинган тақдирда, васийлик ва ҳомийлик органи ана шу болаларни оилага, бундай имконият бўлмаганда эса етим болалар ёки ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар учун тайинланган муассасаларга жойлаштириш чораларини кўради.

Қонуний вакиллари ҳамроҳлигисиз чет элда турган болаларни қайтариш масалалари Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари асосида ҳал қилинади.

Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари ва халқаро шартномаларига мувофиқ давлат ижро этиш мақсадлари, шакллари ва усулларида қатъи назар, болаларни ғайриқонуний кўчиришнинг олдини олиш, шунингдек уларни доимий яшайдиган мамлакатига қайтариш чораларини кўради.

15-модда. Боланинг ўз фикрини ифода этиш ҳуқуқи кафолатлари

Оилада ҳар бир бола ўз фикрини ифода этишга, шунингдек ҳар қандай суд муҳокамаси ёки маъмурий муҳокама даврида ўз манфаатларига тааллуқли масалалар юзасидан сўзлашга ҳақлидир.

16-модда . Боланинг ахборот олиш ҳуқуқи кафолатлари

Ҳар бир бола ўзининг соғлиғи, ахлоқий ва маънавий камол топишига зиён етказмайдиган ахборотни олиш ҳуқуқига эга.

Ҳар бир бола ҳар қандай ахборотни излаш, олиш ва тарқатиш ҳуқуқига эга, қонунда назарда тутилган чеклашлар бундан мустасно.

Порнография, шафқатсизлик ва зўравонликни намойиш этувчи, инсон кадр-қимматини таҳқирловчи, болаларга зарарли таъсир кўрсатувчи ва ҳуқуқбузарликлар содир этилишига сабаб бўлувчи оммавий ахборот воситаларидан фойдаланиш, адабиётларни тарқатиш ҳамда фильмларни намойиш этиш тақиқланади.

17-модда . Боланинг фикрлаш, сўз, виждон ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқи кафолатлари

Бола фикрлаш, сўз, виждон ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эга.

Боланинг фикр юритиш ва уни ифодалаш эркинлиги қонунда белгиланган тартибда чекланиши мумкин.

18-модда . Боланинг хусусий мулкка бўлган ҳуқуқи кафолатлари

Бола қонунда белгиланган тартибда хусусий мулк ҳуқуқига эга бўлиши мумкин.

Боланинг шахсий фойдаланишида бўлган, бола томонидан ҳадя, мерос тариқасида олинган, шахсий меҳнати эвазига ёки бошқа қонуний усулда олинган буюмлар, мол-мулк унинг хусусий мулкидир.

19-модда . Боланинг турар жойга бўлган ҳуқуқлари кафолатлари

Ҳар бир бола турар жойли бўлиш ҳуқуқига эга. Мазкур ҳуқуқ қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади.

Турар жой мулкдорининг ёки турар жойни ижарага олувчининг оила аъзолари бўлган болалар улар қаерда бўлишларидан қатъи назар, турар жой мулкдори ёки турар жойни ижарага олувчиси эгаллаб турган турар жойга нисбатан ҳуқуққа эга бўлади.

Тарбия, даволаш муассасалари ва бошқа муассасаларда, қариндошлари, васийлари ёки ҳомийлари қарамоғида бўлган етим болалар, ота-онасининг қарамоғидан маҳрум бўлган болалар турар жой-

га бўлган мулк ҳуқуқини ёки турар жойдан фойдаланиш ҳуқуқини сақлаб қолади.

Васийлик ёки ҳомийлик белгиланган боланинг мулкида ёки фойдаланишида бўлган турар жойни ўзга шахсга ўтказиш учун васийлик ёки ҳомийлик органининг розилиги талаб қилинади.

20-модда. Боланинг меҳнат қилиш ҳуқуқи кафолатлари

Ҳар бир бола ўзининг ёши, соғлиғининг ҳолати ва касбий тайёргарлигига мувофиқ қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда меҳнат қилиш, фаолият турини ва касбни эркин танлаш, адолатли меҳнат шароитларида ишлаш ҳуқуқига эга.

Ишга қабул қилишга ўн олти ёшдан йўл қўйилади.

ЎзР 25.12.2009 й. ЎРҚ-239-сон Қонунига мувофиқ учинчи қисм чиқариб ташланган.

Ўн беш ёшга тўлган шахслар ота-онасидан бирининг ёки ота-онасининг ўрнини босувчи шахслардан бирининг ёзма розилиги билан ишга қабул қилиниши мумкин.

ЎзР 25.12.2009 й. ЎРҚ-239-сон Қонунига мувофиқ тўртинчи ва бешинчи қисмлар учинчи ва тўртинчи қисмлар деб ҳисоблансин.

Болаларни меҳнатга тайёрлаш учун умумтаълим мактаблари, ўрта махсус, касб-хунар ўқув юртларининг ўқувчиларини уларнинг соғлиғига ҳамда маънавий ва ахлоқий камол топишига зиён етказмайдиган, таълим олиш жараёнини бузмайдиган энгил ишни ўқишдан бўш вақтида бажариши учун – улар ўн беш ёшга тўлганидан кейин ота-онасидан бирининг ёки ота-онасининг ўрнини босувчи шахслардан бирининг ёзма розилиги билан ишга қабул қилишга йўл қўйилади. (ЎзР 25.12.2009 й. ЎРҚ-239-сон Қонуни таҳриридаги қисм) (Олдинги таҳририга қаранг)

Давлат ўн саккиз ёшга тўлмаган ишловчи шахсларга ишни таълим билан қўшиб олиб бориши учун зарур шароитларни яратиб бериш ва қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа чораларни кўриш орқали боланинг меҳнат қилиш ҳуқуқи таъминланишини кафолатлайди.

21-модда. Боланинг дам олиш ва бўш вақтга бўлган ҳуқуқи кафолатлари

Ҳар бир бола ўзининг ёши, соғлиғи ҳамда эҳтиёжларига мос келадиган дам олиш ва бўш вақтга бўлган ҳуқуққа эга.

Ота-она ёки ота-онанинг ўрнини босувчи шахслар ўз қобилиятлари ҳамда имкониятларига мувофиқ боланинг ҳар томонлама камол топиши ва фаровонлиги учун зарур турмуш шароитини таъминлайди.

Болалар соғломлаштириш, спорт, ижодий ташкилотлари ҳамда дам олишни ва бўш вақтни уюштирувчи бошқа ташкилотлар қонун ҳужжатларига мувофиқ давлат органлари томонидан таъсис этилади ва қўллаб-қувватланади.

22-модда. Боланинг соғлиғини сақлаш ҳуқуқи кафолатлари

Ҳар бир бола соғлиғини сақлаш ҳуқуқига эга.

Давлат соғлом бола туғилишини таъминлаш учун онага унинг соғлиғини сақлаш шароитларини яратади.

Давлат болаларга қонун ҳужжатларига мувофиқ ҳажмда бепул тиббий ёрдамни кафолатлайди.

Боланинг соғлиғини сақлаш ҳуқуқи давлат томонидан қуйидаги йўллар билан таъминланади:

малакали тиббий хизмат кўрсатилишини ташкил қилиш;

боланинг, унинг ота-онасининг саломатлигини назорат қилиш ва болалар касалликлари профилактикаси;

болалар ва ўсмирларни даволаш-профилактика муассасаларида диспансер кузатувини олиб бориш ҳамда даволаш;

талаб даражасидаги сифатга эга бўлган озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқарилиши ва сотилишини назорат қилиш;

боланинг физиологик хусусиятлари ва соғлиғи ҳолатига жавоб берадиган таълим олиш ҳамда меҳнат қилиш шароитларини яратиш;

касбга яроқлилиқни аниқлашда Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети маблағлари ҳисобидан бепул тиббий маслаҳат бериш;

санитария-гигиена таълими бериш, соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш ва рағбатлантириш;

соғлиғининг ҳолати тўғрисида бола учун қулай бўлган тарзда зарур ахборотни тақдим этиш.

Ўн тўрт ёшдан катта ёшдаги бола маълумотларни билган ҳолда тиббий аралашувга ихтиёрий равишда розилик бериш ёки уни рад этиш ҳуқуқига эга.

Бола билан унинг ҳаётига, соғлиғи ва нормал ривожланишига зиён етказувчи ҳар қандай илмий тажриба ёки бошқа экспериментлар ўтказиш тақиқланади.

Давлат махсус чекловларни жорий этиш ва махсус профилактика дастурларини амалга ошириш орқали болани алкохолга мойилликдан, чекишдан, гиёҳвандлик воситаларини, психотроп моддалар ва интеллектуал-иродавий фаолиятга таъсир кўрсатадиган бошқа моддаларни истеъмол қилишдан ҳимоя қилиш бўйича зарур чораларни кўради.

23-модда . Боланинг билим олиш ҳуқуқи кафолатлари

Ҳар бир бола билим олиш ҳуқуқига эга.

Давлат боланинг бепул мажбурий умумий ўрта таълим, шунингдек ўрта махсус касб-хунар таълими олишини кафолатлайди.

3-б о б

ИЖТИМОЙ ҲИМОЯГА МУҲТОЖ БОЛАЛАР ҲУҚУҚЛАРИНИНГ ҚЎШИМЧА КАФОЛАТЛАРИ

24-модда . Ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг оила муҳитига бўлган ҳуқуқи кафолатлари

25-модда . Ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг жамиятга уйғунлашиш ҳуқуқи кафолатлари

26-модда . Ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг турар жойга бўлган ҳуқуқлари кафолатлари

27-модда . Ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг ижтимоий ёрдам олишга бўлган ҳуқуқи кафолатлари

28-модда . Ногирон болалар, жисмоний ва (ёки) руҳий ривожланишида нуқсонлари бўлган болаларнинг тиббий-ижтимоий ёрдам олишга бўлган ҳуқуқи кафолатлари

29-модда . Ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг таълим олиш ҳуқуқи кафолатлари

24-модда . Ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг оила муҳитига бўлган ҳуқуқи кафолатлари

Давлат боланинг оилада бўлишига /тўсқинлик қилувчи шароитларни бартараф қилиш, бола оиласидан ажратилган ҳолларда эса уни оиласига тезроқ қайтариш бўйича зарур чораларни кўради.

Давлат ногирон болаларни ҳамда жисмоний ва (ёки) руҳий ривожланишида нуқсонли бўлган болаларни тарбиялаётган оилаларга моддий ёрдам, маслаҳат ёрдами ва бошқа ёрдам кўрсатади ҳамда уларни қўллаб-қувватлайди.

Ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган бола тўғрисида ғамхўрлик қилишда имтиёзли ҳуқуқ бу вазифани бажаришга қодир бўлган қариндошларига берилади.

Болани оилага жойлаштиришнинг имконияти бўлмаган тақдирда, уни ихтисослаштирилган муассасаларга жойлаштириш охириги чорадир.

Оилада тарбияланиши мумкин бўлмаган ижтимоий ҳимояга муҳтож болалар уларга зарур ғамхўрликни ҳамда қўллаб-қувватлашни таъминлайдиган муқобил шаклда жойлаштирилиш ҳуқуқига эга.

Ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларни муқобил жойлаштиришнинг шакллари қуйидагилардир:

васийлик ва ҳомийликни белгилаш;

болани фарзандликка олиш;

оилага тарбияга олиш (патронат);

ихтисослаштирилган тарбия, даволаш муассасаларига, ижтимоий ҳимоя муассасаларига жойлаштириш.

Қонун ҳужжатларига мувофиқ ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларни муқобил жойлаштиришнинг бошқа шакллари ҳам назарда тутилиши мумкин.

Ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларни муқобил жойлаштириш тартиби қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

25-модда . Ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг жамиятга уйғунлашиш ҳуқуқи кафолатлари

Ижтимоий ҳимояга муҳтож болалар жамият ҳаётида иштирок этишда бошқа болалар билан тенг ҳуқуқларга эгадир.

Давлат ижтимоий ҳимояга муҳтож болалар ва улар оилаларининг жамият ҳаётида фаол иштирок этишини таъминлаш учун уларнинг

шаъни ва кадр-қимматини камситмаслик шартлари асосида дастурлар ишлаб чиқиш ташаббускори бўлади ҳамда зарур ресурслар ажратади.

Таълим, тиббиёт ва маданий-маърифий муассасалар ногирон болалар ҳамда жисмоний ва (ёки) руҳий ривожланишида нуқсонлари бўлган болаларнинг эркин ҳаракатланишлари учун мослаштирилган бўлиши керак.

Давлат ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларни реабилитация қилиш тизимини шакллантириш ва ривожлантиришни ташкил этади ҳамда бунга кўмаклашади.

Ногиронлик белгиланган пайтдан бошлаб бола тегишли давлат органлари томонидан бажарилиши мажбурий бўлган якка тартибдаги реабилитация дастуридан фойдаланиш ҳуқуқига эга.

26-модда . Ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг турар жойга бўлган ҳуқуқлари кафолатлари

Етим болалар ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар, тўлиқ давлат таъминотида турган ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларини битирган ёки жазони ўташ муассасаларидан озод қилинган болалар, шунингдек ижтимоий ҳимояга муҳтож бўлган бошқа тоифадаги болалар ўзлари илгари яшаган турар жой майдонига эга бўлиш ёки қонун ҳужжатларига мувофиқ турар жой олиш ҳуқуқига эга.

27-модда . Ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг ижтимоий ёрдам олишга бўлган ҳуқуқи кафолатлари

Ижтимоий ёрдам уни олиш ҳуқуқига эга бўлган ҳар бир болага тайинланади.

Ижтимоий ёрдам кўрсатиш миқдори, шартлари ва тартиби қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

Етим болаларга ва ота-онасининг ёки бошқа қонуний вакилларининг қарамоғидан маҳрум бўлган болаларга таълим бериш ҳамда уларни таъминлаш қонун ҳужжатларида белгиланадиган тартибда тўлиқ давлат таъминоти асосида амалга оширилади.

Давлат органлари ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган ҳар бир болага, болаларнинг жойлаштирилиши шаклидан қатъи назар, моддий ва бошқа шароитларни таъминлайди.

Давлат ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларни қўллаб-қувватлашга йўналтирилган ҳомийлик дастурларини қонун ҳужжатларига мувофиқ рағбатлантиради.

**28-модда . Ногирон болалар, жисмоний ва (ёки)
руҳий ривожланишида нуқсонлари бўлган
болаларнинг тиббий-ижтимоий ёрдам олишга
бўлган ҳуқуқи кафолатлари**

Ногирон болалар тиббий-ижтимоий ёрдам олиш ҳуқуқига эга бўлиб, бу профилактика, даволаш-ташхис қўйиш, реабилитация, санаторий-курорт, протез-ортопедия ёрдамлари, ҳаракатланиш воситалари билан имтиёзли шартларда таъминланишни ва бошқа ёрдам турларини ўз ичига олади.

Ногирон болалар давлат соғлиқни сақлаш, меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш тизими муассасаларида бепул тиббий-ижтимоий ёрдам олиш, ўз уйларида парвариш қилиниш ҳуқуқига эга.

Жисмоний ва (ёки) руҳий ривожланишида нуқсонлари бўлган болаларга тиббий-ижтимоий ёрдам кўрсатиш тартиби, уларга бериладиган имтиёзлар рўйхати қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

Жисмоний ва (ёки) руҳий ривожланишида нуқсонлари бўлган болалар ота-онаси ёки ота-онасининг ўрнини босувчи шахсларнинг аризасига кўра Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети, ҳомийлик ва бошқа жамғармаларнинг маблағлари ҳисобидан, шунингдек ота-онаси ёки ота-онасининг ўрнини босувчи шахсларнинг маблағлари ҳисобидан ижтимоий муҳофаза тизими муассасаларида сақланишлари мумкин.

**29-модда . Ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг
таълим олиш ҳуқуқи кафолатлари**

Давлат махсус педагогик ёндашувга эҳтиёжи бўлган ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг белгиланган таълим стандартлари ва талаблари даражасида билим олишларини кафолатловчи зарур маблағлар ажратади ҳамда бошқа чоралар кўради.

Жисмоний ва (ёки) руҳий ривожланишида нуқсонлари бўлган болалар ва ногирон болалар улар учун махсус ишлаб чиқилган таълим дастурлари бўйича таълим муассасаларида ўқиш ва тарбияланиш ҳамда ўз жисмоний, ақлий қобилиятлари ва хоҳишларига мос бўлган таълим олиш ҳуқуқига эга.

Тиббий-психологик-педагогик комиссиянинг тавсияси бўлган тақдирда, жисмоний ва (ёки) руҳий ривожланишида нуқсонлари бўлган болалар ва ногирон болаларнинг ота-оналари ўз хоҳиш-

истагига кўра ҳамда боланинг қизиқишларидан келиб чиққан ҳолда таълим (умумтаълим ёки ихтисослаштирилган) муассасаси турини танлаш ҳуқуқига эга.

Ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларга ўрта махсус, касб-ҳунар ва олий ўқув юртларига ўқишга киришда қонун ҳужжатлари билан имтиёзлар белгиланиши мумкин.

4-б о б

ЯКУНЛОВЧИ ҚОИДАЛАР

30-м о д д а . Низоларни ҳал этиш

31-м о д д а . Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик

32-м о д д а . Ушбу Қонуннинг кучга кириши

30-м о д д а . **Низоларни ҳал этиш**

Бола ҳуқуқларининг кафолатлари соҳасидаги низолар қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ҳал этилади.

31-м о д д а . **Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик**

Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганликда айбдор шахслар белгиланган тартибда жавобгар бўладилар.

32-м о д д а . **Ушбу Қонуннинг кучга кириши**

Ушбу Қонун расмий эълон қилинган кундан эътиборан кучга киради.

*Ўзбекистон Республикасининг
Президенти*

И. КАРИМОВ

**) Ушбу Қонун «Халқ сўзи» газетасида 2008 йил 8 январда эълон қилинган.*

Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 йил, 1–2-сон, 1-модда.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING
ҚОНУНИ
29.08.1997 й.
№ 464-I

ТАЪЛИМ ТЎҒРИСИДА

- I. Умумий қоидалар (1–8-моддалар)
- II. Таълим тизими ва турлари (9–19-моддалар)
- III. Таълим жараёни қатнашчиларини ижтимоий ҳимоя қилиш (20–24-моддалар)
- IV. Таълим тизимини бошқариш (25–29-моддалар)
- V. Якунловчи хулосалар (30–34-моддалар)

I. УМУМИЙ ҚОИДАЛАР

- 1-модда. Ушбу Қонуннинг мақсади
- 2-модда. Таълим тўғрисидаги қонун ҳужжатлари
- 3-модда. Таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принциплари
- 4-модда. Билим олиш ҳуқуқи
- 5-модда. Педагогик фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқи
- 6-модда. Таълим муассасасининг ҳуқуқий мақоми
- 7-модда. Давлат таълим стандартлари
- 8-модда. Таълим бериш тили

1-модда. Ушбу Қонуннинг мақсади

Ушбу Қонун фуқароларга таълим, тарбия бериш, касб-хунар ўргатишнинг ҳуқуқий асосларини белгилайди ҳамда ҳар кимнинг билим олишдан иборат конституциявий ҳуқуқини таъминлашга қаратилган.

2-модда. Таълим тўғрисидаги қонун ҳужжатлари

Таълим тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ушбу Қонундан ҳамда бошқа қонун ҳужжатларидан иборат.

Қорақалпоғистон Республикасида таълим соҳасидаги муносабатлар Қорақалпоғистон Республикасининг қонун ҳужжатлари билан ҳам тартибга солинади.

Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида таълим тўғрисидаги қонун ҳужжатларидагидан ўзгача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади.

3-м о д д а . Таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принциплари

Таълим Ўзбекистон Республикаси ижтимоий тараққиёти соҳасида устувор деб эълон қилинади.

Таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принциплари қуйидагилардан иборат:

таълим ва тарбиянинг инсонпарвар, демократик характерда эканлиги;

таълимнинг узлуксизлиги ва изчиллиги;

умумий ўрта, шунингдек ўрта махсус, касб-хунар таълимининг мажбурийлиги;

ўрта махсус, касб-хунар таълими йўналишини: академик лицейда ёки касб-хунар коллежида ўқишни танлашнинг ихтиёрийлиги;

таълим тизимининг дунёвий характерда эканлиги;

давлат таълим стандартлари доирасида таълим олишнинг ҳамма учун очиклиги;

таълим дастурларини танлашга ягона ва табақалаштирилган ёндашув;

билимли бўлишни ва истеъдодни рағбатлантириш;

таълим тизимида давлат ва жамоат бошқарувини уйғунлаштириш.

4-м о д д а . Билим олиш ҳуқуқи

Жинси, тили, ёши, ирқий, миллий мансублиги, эътиқоди, динга муносабати, ижтимоий келиб чиқиши, хизмат тури, ижтимоий мавқеи, турар жойи, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қанча вақт яшаётганлигидан қатъи назар, ҳар кимга билим олишда тенг ҳуқуқлар қафолатланади.

Билим олиш ҳуқуқи:

давлат ва нодавлат таълим муассасаларини ривожлантириш;

ишлаб чиқаришдан ажралган ва ажралмаган ҳолда таълим олишни ташкил этиш;

таълим ва кадрлар тайёрлаш давлат дастурлари асосида бепул ўқитиш, шунингдек таълим муассасаларида шартнома асосида тўлов эвазига касб-хунар ўргатиш;

барча турдаги таълим муассасаларининг битирувчилари кейинги босқичдаги ўқув юртларига киришда тенг ҳуқуқларга эга бўлиши;

оилада ёки ўзи мустақил равишда билим олган фуқароларга аккредитациядан ўтган таълим муассасаларида экстернат тартибида аттестациядан ўтиш ҳуқуқини бериш орқали таъминланади.

Бошқа давлатларнинг фуқаролари Ўзбекистон Республикасида халқаро шартномаларга мувофиқ билим олиш ҳуқуқига эга.

Республикада истиқомат қилаётган фуқаролиги бўлмаган шахслар билим олишда Ўзбекистон Республикаси фуқаролари билан тенг ҳуқуқларга эга.

5-модда . Педагогик фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқи

Тегишли маълумоти, касб тайёргарлиги бор ва юксак ахлоқий фазилатларга эга бўлган шахслар педагогик фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқига эга.

Педагог ходимларни олий ўқув юртларига ишга қабул қилиш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тасдиқлаган Низомга мувофиқ танлов асосида амалга оширилади.

Педагогик фаолият билан шуғулланиш суд ҳукмига асосан ман этилган шахсларнинг таълим муассасаларида бу фаолият билан шуғулланишига йўл қўйилмайди.

6-модда . Таълим муассасасининг ҳуқуқий мақоми

Таълим муассасасини аккредитациялаш ваколатли давлат органи томонидан аттестацияга асосан амалга оширилади.

Таълим муассасаси юридик шахс бўлиб, қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда барпо этилади. Нодавлат таълим муассасаси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгилаган тартибда давлат аккредитациясидан ўтган пайдан бошлаб юридик шахс ҳуқуқлари ва таълим фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқига эга бўлади.

Таълим муассасаси қонун ҳужжатларига мувофиқ ишлаб чиқилган устав асосида фаолият кўрсагади.

Таълим муассасаси аттестация натижаларига биноан давлат аккредитациясидан маҳрум этилиши мумкин.

Таълим муассасалари ўқув-тарбия мажмуиларига ҳамда ўқув-илмий-ишлаб чиқариш бирлашмалари ва уюшмаларига бирлашишга ҳақли.

Таълим муассасалари уставда белгиланган вазифаларига мувофиқ пулли таълим хизматлари кўрсатиш, шунингдек тадбиркорлик фаолиятининг бошқа турлари билан шуғулланишга ҳақли.

7-м о д д а . Давлат таълим стандартлари

Давлат таълим стандартлари умумий ўрта, ўрта махсус, касб-хунар ва олий таълим мазмунига ҳамда сифатига қўйиладиган талабларни белгилайди.

Давлат таълим стандартларини бажариш Ўзбекистон Республикасининг барча таълим муассасалари учун мажбурийдир.

8-м о д д а . Таълим бериш тили

Таълим муассасаларида таълим бериш тилидан фойдаланиш тартиби Давлат тили ҳақидаги Ўзбекистон Республикаси Қонуни билан тартибга солинади.

II. ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ВА ТУРЛАРИ

9-м о д д а . Таълим тизими

10-м о д д а . Таълим турлари

11-м о д д а . Мактабгача таълим

12-м о д д а . Умумий ўрта таълим

13-м о д д а . Ўрта махсус, касб-хунар таълими

14-м о д д а . Олий таълим

15-м о д д а . Олий ўқув юртидан кейинги таълим

16-м о д д а . Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш

17-м о д д а . Мактабдан ташқари таълим

18-м о д д а . Оиладаги таълим ва мустақил равишда таълим олиш

19-м о д д а . Таълим тўғрисидаги ҳужжатлар

9-м о д д а . Таълим тизими

Ўзбекистон Республикасининг таълим тизими қуйидагиларни ўз ичига олади:

давлат стандартларига мувофиқ таълим дастурларини амалга оширувчи давлат ва нодавлат таълим муассасалари;

таълим тизимининг фаолият кўрсатиши ва ривожланишини таъминлаш учун зарур бўлган тадқиқот ишларини бажарувчи илмий-педагогик муассасалар;

таълим соҳасидаги давлат бошқарув органлари, шунингдек уларга қарашли корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар.

Ўзбекистон Республикасининг таълим тизими ягона ва узлуксиздир.

10-м о д д а . Таълим турлари

Ўзбекистон Республикасида таълим қуйидаги турларда амалга оширилади:

мактабгача таълим; умумий ўрта таълим; ўрта махсус, касб-хунар таълими; олий таълим; олий ўқув юртидан кейинги таълим; кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш; мактабдан ташқари таълим.

11-м о д д а . Мактабгача таълим

Мактабгача таълим бола шахсини соғлом ва етук, мактабда ўқишга тайёрланган тарзда шакллантириш мақсадини кўзлайди. Бу таълим олти-етти ёшгача оилада, болалар боғчасида ва мулк шаклидан қатъи назар, бошқа таълим муассасаларида олиб борилади.

12-м о д д а . Умумий ўрта таълим

Умумий ўрта таълим бошқичлари қуйидагича:

бошланғич таълим (I–IV синфлар);

умумий ўрта таълим (I–IX синфлар).

Бошланғич таълим умумий ўрта таълим олиш учун зарур бўлган саводхонлик, билим ва кўникма асосларини шакллантиришга қаратилгандир. Мактабнинг биринчи синфига болалар олти-етти ёшидан қабул қилинади.

Умумий ўрта таълим билимларнинг зарур ҳажмини беради, мустақил фикрлаш, ташкилотчилик қобилияти ва амалий тажриба кўникмаларини ривожлантиради, дастлабки тарзда касбга йўналтиришга ва таълимнинг навбатдаги босқичини танлашга ёрдам беради.

Болаларнинг қобилияти, истеъдодини ривожлантириш учун ихтисослаштирилган мактаблар ташкил этилиши мумкин.

13-м о д д а . Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими

Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими олиш мақсадида ҳар ким умумий ўрта таълим асосида академик лицейда ёки касб-ҳунар коллежида ўқишнинг йўналишини ихтиёрий равишда танлаш ҳуқуқига эга.

Академик лицейлар ва касб-ҳунар коллежлари эгалланган касб-ҳунар бўйича ишлаш ҳуқуқини берадиган ҳамда бундай иш ёки таълимни навбатдаги босқичда давом эттириш учун асос бўладиган ўрта махсус, касб-ҳунар таълими беради.

Академик лицей ўқувчиларнинг интеллектуал қобилиятларини жадал ўстиришни, уларнинг чуқур, табақалаштирилган ва касб-ҳунарга йўналтирилган билим олишларини таъминлайдиган уч йиллик ўрта махсус ўқув юртидир.

Касб-ҳунар коллежи ўқувчиларнинг касб-ҳунарга мойиллиги, маҳорат ва малакасини чуқур ривожлантиришни, танланган касблар бўйича бир ёки бир неча ихтисос олишни таъминлайдиган уч йиллик ўрта касб-ҳунар ўқув юртидир.

14-м о д д а . Олий таълим

Олий таълим юқори малакали мутахассислар тайёрлашни таъминлайди.

Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш олий ўқув юртларида (университетлар, академиялар, институтлар ва олий мактабнинг бошқа таълим муассасаларида) ўрта махсус касб-ҳунар таълими асосида амалга оширилади.

Олий таълим икки босқичга: давлат томонидан тасдиқланган намунадаги олий маълумот тўғрисидаги ҳужжатлар билан далилланувчи бакалаврият ва магистратурага эга.

Бакалаврият олий таълим йўналишларидан бири бўйича пухта билим берадиган, ўқиш муддати камида тўрт йил бўлган таянч олий таълимдир.

Магистратура аниқ мутахассислик бўйича бакалаврият негизида камида икки йил давом этадиган олий таълимдир.

Фуқаролар иккинчи ва ундан кейинги олий маълумотни шартнома асосида олишга ҳақлидирлар.

15-м о д д а . Олий ўқув юртидан кейинги таълим

Олий ўқув юртидан кейинги таълим жамиятнинг илмий ва илмий-педагогик кадрларга бўлган эҳтиёжларини таъминлашга қаратилгандир. Олий ўқув юртидан кейинги таълим олий ўқув юртлари ва илмий-тадқиқот муассасаларида (аспирантура, адъюнктура, докторантура, мустақил тадқиқотчилик) олиниши мумкин.

Илмий ва илмий-педагогик кадрларни тайёрлаш, илмий даражалар ва унвонлар бериш тартиби қонун ҳужжатларида белгиланади.

16-м о д д а . Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш

Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш касб билимлари ва кўникмаларини чуқурлаштириш ҳамда янгилашни таъминлайди.

Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

17-м о д д а . Мактабдан ташқари таълим

Болалар ва ўсмирларнинг яқка тартибдаги эҳтиёжларини қондириш, уларнинг бўш вақти ва дам олишини ташкил этиш учун давлат органлари, жамоат бирлашмалари, шунингдек бошқа юридик ва жисмоний шахслар маданий-эстетик, илмий, техникавий, спорт ва бошқа йўналишларда мактабдан ташқари таълим муассасаларини ташкил этишлари мумкин.

Мактабдан ташқари таълим муассасаларига болалар, ўсмирлар ижодиёти саройлари, уйлари, клублари ва марказлари, болалар-ўсмирлар спорт мактаблари, санъат мактаблари, мусиқа мактаблари, студиялар, кутубхоналар, соғломлаштириш муассасалари ва бошқа муассасалар киради.

Мақтабдан ташқари таълим муассасаларининг фаолият кўрсатиш тартиби қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилади.

18-модда . Оиладаги таълим ва мустақил равишда таълим олиш

Давлат оилада таълим олишга ва мустақил равишда таълим олишга кўмаклашади. Болаларни оилада ўқитиш ва мустақил равишда таълим олиш тегишли таълим муассасаларининг дастурлари бўйича амалга оширилади. Таълим олувчиларга ваколатли давлат муассасалари томонидан услубий, маслаҳат ва бошқа йўсинда ёрдам кўрсатилади.

19-модда . Таълим тўғрисидаги ҳужжатлар

Аккредитация қилинган таълим муассасаларининг битирувчиларига давлат томонидан тасдиқланган намунадаги маълумот тўғрисидаги ҳужжат (шаҳодатнома, диплом, сертификат, гувоҳнома) берилади. Давлат томонидан тасдиқланган намунадаги маълумот тўғрисидаги ҳужжат оилада таълим олган ёки мустақил равишда билим олган ва аккредитация қилинган таълим муассасаларининг тегишли таълим дастурлари бўйича экстерн тартибида имтиҳонлар топширган шахсларга ҳам берилади, давлат таълим муассасаларида ўқитилиши шарт бўлган ва рўйхати Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгилаб қўйиладиган мутахассисликлар бундан мустасно.

Олий маълумот тўғрисидаги дипломга ўзлаштирилган фанлар рўйхати, уларнинг ҳажмлари ва фанларга қўйилган баҳолар ёзилган варақа илова қилинади.

Диссертация ҳимоя қилган шахсларга белгиланган тартибда фан номзоди ёки фан доктори илмий даражаси берилади ва давлат томонидан тасдиқланган намунадаги диплом топширилади.

Давлат таълим стандартларига мос келган тақдирда Ўзбекистон Республикаси билан хорижий давлатларнинг ҳукуматлари ўртасидаги икки томонлама битимлар асосида ҳар икки томоннинг маълумот тўғрисидаги ҳужжатлари белгиланган тартибда ўзаро тан олиниши мумкин.

Тегишли босқичдаги таълимни тугалламаган шахсларга белгиланган намунадаги маълумотнома берилади.

Давлат тасдиқлаган намунадаги маълумот тўғрисидаги ҳужжат навбатдаги босқич таълим муассасаларида таълим олишни давом эттириш ёки тегишли ихтисослик бўйича ишлаш ҳукукини беради.

III. ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИ ҚАТНАШЧИЛАРИНИ ИЖТИМОЙ ҲИМОЯ ҚИЛИШ

20-м о д д а . Таълим олувчиларни ижтимоий ҳимоя қилиш

21-м о д д а . Таълим муассасалари ходимларини ижтимоий ҳимоя қилиш

22-м о д д а . Етим болаларни ва ота-оналарининг ёки бошқа қонуний вакилларининг васийлигисиз қолган болаларни ўқитиш

23-м о д д а . Жисмоний ёки руҳий ривожланишида нуқсони бўлган болалар ва ўсмирларни ўқитиш

24-м о д д а . Ижтимоий ёрдамга ва тикланишга муҳтож бўлган шахслар учун ўқув-тарбия муассасалари

20-м о д д а . Таълим олувчиларни ижтимоий ҳимоя қилиш

Таълим муассасасида таълим олувчилар қонун ҳужжатларига ва норматив ҳужжатларга мувофиқ имтиёзлар, стипендия ва ётоқхонада жой билан таъминланади.

21-м о д д а . Таълим муассасалари ходимларини ижтимоий ҳимоя қилиш

Таълим муассасалари ходимларига иш вақтининг қисқартирилган муддати белгиланади, ҳақи тўланадиган йиллик узайтирилган таътиллар ҳамда қонун ҳужжатларида назарда тутилган имтиёзлар берилади.

Таълим муассасалари иш ҳақига мўлжалланган мавжуд маблағлар доирасида мустақил равишда ставкалар, мансаб окладларига табақалаштирилган устама белгилашга ҳамда меҳнатга ҳақ тўлаш ва уни рағбатлантиришнинг турли шакллари қўллашга ҳақли.

22-м о д д а . Етим болаларни ва ота-оналарининг ёки бошқа қонуний вакилларининг васийлигисиз қолган болаларни ўқитиш

Етим болаларни ва ота-оналарининг ёки бошқа қонуний вакилларининг васийлигисиз қолган болаларни ўқитиш ва уларни боқиш давлатнинг тўла таъминоти асосида қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади.

23-м о д д а . Жисмоний ёки рухий ривожланишида нуқсони бўлган болалар ва ўсмирларни ўқитиш

Жисмоний ёки рухий ривожланишида нуқсони бўлган, шунингдек узоқ вақт даволанишга муҳтож бўлган болалар ва ўсмирларни ўқитиш, уларни тарбиялаш ҳамда даволаш учун ихтисослаштирилган таълим муассасалари ташкил этилади. Болалар ва ўсмирларни ушбу таълим муассасаларига юбориш ва улардан чиқариш ота-оналарининг ёки бошқа қонуний вакилларининг розилиги билан психологик-тиббий-педагогик комиссиянинг хулосасига биноан амалга оширилади.

Ихтисослаштирилган таълим муассасаларининг ўқувчилари қисман ёки тўла давлат таъминотида бўлади.

24-м о д д а . Ижтимоий ёрдамга ва тикланишга муҳтож бўлган шахслар учун ўқув-тарбия муассасалари

Алоҳида шароитларда тарбияланиш ва ўқишга муҳтож бўлган болалар ва ўспиринлар учун уларнинг билим олиши, касб тайёргарлиги ва ижтимоий тикланишини таъминлайдиган ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасалари ташкил этилади.

Озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазони ўташ муассасаларида сақланаётган шахсларнинг таълим олиши ва мустақил билим олиши учун қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда шароитлар яратилади.

IV. ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИ БОШҚАРИШ

25-м о д д а . Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг таълим соҳасидаги ваколатлари

26-м о д д а . Таълимни бошқариш бўйича махсус ваколат берилган давлат органларининг ҳуқуқ доираси

27-м о д д а . Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг таълим соҳасидаги ваколатлари

28-м о д д а . Таълим муассасасини бошқариш

29-м о д д а . Таълим соҳасидаги давлат бошқаруви органлари билан нодавлат таълим муассасалари ўртасидаги ўзаро муносабатлар

**25-модда. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар
Маҳкамасининг таълим соҳасидаги ваколатлари**

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг таълим соҳасидаги ваколатларига қуйидагилар киради:

таълим соҳасида ягона давлат сиёсатини амалга ошириш;

таълим соҳасидаги давлат бошқаруви органларига раҳбарлик қилиш;

таълимни ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

таълим муассасаларини ташкил этиш, қайта ташкил этиш ва тугатиш тартибини белгилаш;

таълим муассасаларини аккредитациядан, педагог, илмий кадрларни аттестациядан ўтказиш тартибини белгилаш;

бошқа давлатларнинг таълим муассасаларига Ўзбекистон Республикасининг ҳудудида таълим фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқини берувчи рухсатномалар бериш;

қонун ҳужжатларига мувофиқ хорижий давлатларнинг таълим тўғрисидаги ҳужжатларини тан олиш ва ҳужжатларнинг эквивалент эканлигини қайд этиш тартибини белгилаш;

давлат таълим стандартларини тасдиқлаш;

давлат томонидан тасдиқланган намунадаги маълумот тўғрисидаги ҳужжатларни тасдиқлаш ва уларни бериш тартибини белгилаш;

давлат грантлари миқдори ва таълим муассасаларига қабул қилиш тартибини белгилаш;

давлат олий таълим муассасасининг ректорларини тайинлаш;

таълим олувчиларни аккредитация қилинган бир таълим муассасасидан бошқасига ўтказиш тартибини белгилаш;

қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатлар.

**26-модда. Таълимни бошқариш бўйича махсус ваколат
берилган давлат органларининг ҳуқуқ доираси**

Таълимни бошқариш бўйича махсус ваколат берилган давлат органларининг ҳуқуқ доирасига қуйидагилар киради:

таълим соҳасида ягона давлат сиёсатини рўёбга чиқариш;

таълим муассасалари фаолиятини мувофиқлаштириш ва услуб масалаларида уларга раҳбарлик қилиш;

давлат таълим стандартлари, мутахассисларнинг билим савияси ва касб тайёргарлигига бўлган талаблар бажарилишини таъминлаш;

ўқитишнинг илғор шакллари ва янги педагогик технологияларни, таълимнинг техник ва ахборот воситаларини ўқув жараёнига жорий этиш;

ўқув ва ўқув-услугият адабиётларини нашр этишни ташкил қилиш; таълим олувчиларнинг якуний давлат аттестацияси ва давлат таълим муассасаларида экстернат тўғрисидаги низомларни тасдиқлаш;

давлат олий таълим муассасасининг ректорини тайинлаш тўғрисида Вазирлар Маҳкамасига таклифлар киритиш;

педагог ходимларни тайёрлашни, уларнинг малакасини оширишни ва қайта тайёрлашни ташкил этиш;

қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатлар.

27-модда . Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг таълим соҳасидаги ваколатлари

Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари:

таълим муассасалари фаолиятининг минтақаларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш эҳтиёжларига мувофиқлигини таъминлайдилар;

таълим муассасаларини ташкил этадилар, қайта ташкил этадилар ва тугатадилар (республика тасарруфида бўлган муассасалар бундан мустасно), уларнинг уставларини рўйхатга оладилар;

ўз ҳудудларидаги таълим муассасаларини ваколат доирасида молиялаш миқдорларини ва имтиёзларни белгилайдилар;

таълим сифати ва даражасига, шунингдек педагог ходимларнинг касб фаолиятига бўлган давлат талабларига риоя этилишини таъминлайдилар;

қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга оширадилар.

28-модда . Таълим муассасасини бошқариш

Таълим муассасасини унинг раҳбари бошқаради.

Таълим муассасаларида қонун ҳужжатларига мувофиқ фаолият кўрсатадиган жамоат бошқаруви органлари ташкил этилиши мумкин.

29-модда . Таълим соҳасидаги давлат бошқаруви органлари билан нодавлат таълим муассасалари ўртасидаги ўзаро муносабатлар

Таълим соҳасидаги давлат бошқаруви органлари нодавлат таълим муассасаларида таълим тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилишини назорат қилади.

Нодавлат таълим муассасалари таълим тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузган тақдирда, аккредитация қилган органлар уларнинг фаолиятини қонун ҳужжатларига мувофиқ тўхтатиб қўйишга ҳақли.

Нодавлат таълим муассасаларига қабул давлат ўқув юртлари учун белгиланган тартибда ва муддатларда амалга оширилади.

V. ЯКУНЛОВЧИ ХУЛОСАЛАР

30-модда . Ота-оналар ёки қонуний вакилларнинг вазифалари

31-модда . Таълимни молиялаш

32-модда . Таълимни ривожлантириш фондлари

33-модда . Халқаро ҳамкорлик

34-модда . Таълим тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик

30-модда . Ота-оналар ёки қонуний вакилларнинг вазифалари

Вояга етмаган болаларнинг ота-оналари ёки қонуний вакиллари боланинг қонуний ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳимоя қилишлари шарт ҳамда уларнинг тарбияси, мактабгача, умумий ўрта, ўрта махсус, касб-ҳунара таълими олишлари учун жавобгардирлар.

31-модда . Таълимни молиялаш

Давлат таълим муассасаларини молиялаш республика ва маҳаллий бюджетлар маблағлари, шунингдек бюджетдан ташқари маблағлар ҳисобидан амалга оширилади.

32-м о д д а . Таълимни ривожлантириш фондлари

Таълимни ривожлантириш фондлари қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда юридик ва жисмоний шахсларнинг, шу жумладан, чет эллик юридик ва жисмоний шахсларнинг ихтиёрий бадаллари ҳисобидан ташкил этилиши мумкин.

33-м о д д а . Халқаро ҳамкорлик

Таълим муассасалари таълим муаммолари юзасидан халқаро ҳамкорликда иштирок этадилар, чет давлатларнинг тегишли ўқув юртлари билан бевосита алоқалар ўрнатиш, қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда улар билан қўшма ўқув юртлари ташкил этиш ҳуқуқига эга.

34-м о д д а . Таълим тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик

Таълим тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузишда айбдор бўлган шахслар белгиланган тартибда жавобгар бўладилар.

*Ўзбекистон Республикасининг
Президенти*

И. КАРИМОВ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ОИЛА КОДЕКСИ

(кўчирмалар)

4-м о д д а . Оиланинг, оналик, оталик ва болаликнинг муҳофаза қилиниши

Ўзбекистон Республикасида оила, оналик, оталик ва болалик давлат ҳимоясидадир.

Ўзбекистон Республикасида оналик ва оталик иззат-икромга ҳамда ҳурматга сазовордир.

Она ва бола манфаатларини муҳофаза қилиш аёлларнинг меҳнати ва соғлиғини сақлашга доир махсус тадбирлар кўриш, меҳнатни оналик билан боғлаб қўшиб олиб бориш учун аёлларга шароит яратиш, оналик ва болаликни ҳуқуқий ҳимоя қилиш, моддий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш йўли билан таъминланади.

10-б о б

БОЛАЛАРНИНГ НАСЛ-НАСАБИНИ БЕЛГИЛАШ

60-м о д д а . Боланинг насл-насабини белгилаш асослари

61-м о д д а . Ота-онанинг аризаси бўйича боланинг насл-насабини белгилаш

62-м о д д а . Оталикнинг суд тартибида белгиланиши

63-м о д д а . Оталик (оналик) тўғрисида эътироз билдириш

64-м о д д а . Ўзаро никоҳда бўлмаган шахслардан туғилган болаларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари

60-м о д д а . Боланинг насл-насабини белгилаш асослари

Боланинг шу онадан туғилганлиги (оналик) фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд қилиш органи томонидан тиббий муассасанинг ҳужжатларига кўра, бола тиббий муассасада туғилмаган ҳолда эса, бошқа далилларга асосан белгиланади.

Аёлнинг никоҳ тузилгандан кейин ёки эрининг ўлими, никоҳдан ажратилганлиги ёхуд никоҳ ҳақиқий эмас деб топилганлиги туфай-

ли никоҳ тугаганидан сўнг уч юз кун ичида туғилган боласи никоҳда туғилган бола ҳисобланади.

Агар никоҳ тугаганидан кейин уч юз кун ичида бола туғилса ва бу даврда аёл янги никоҳга кирган бўлса, бола янги никоҳда туғилган ҳисобланади. Бундай ҳолларда собиқ эр ёки унинг ота-онаси боланинг насл-насаби хусусида низолашиш ҳуқуқига эга.

61-модда . Ота-онанинг аризаси бўйича боланинг насл-насабини белгилаш

Боланинг онаси билан никоҳда бўлмаган шахснинг оталиги ўзини боланинг отаси деб тан олган шахс ва онанинг фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органига биргаликда топширган аризасига биноан белгиланади.

Она вафот этганда, суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилганда, онанинг қаердалигини аниқлаш имконияти бўлмаганида ёки у оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинганда, оталик васийлик ва ҳомийлик органи билан келишилган ҳолда ўзини боланинг отаси деб тан олаётган шахснинг аризасига биноан белгиланади.

Боланинг отаси суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган бўлса, оталикни белгилаш тўғрисидаги аризани унинг номидан васийлик ва ҳомийлик органининг рухсати билан унинг ҳомийси бериши мумкин.

Оталикни белгилаш тўғрисидаги ариза боланинг туғилганлигини қайд этиш вақтида, шунингдек бола туғилганлиги қайд этилгандан кейин ҳам берилиши мумкин. Агар оталикни белгилаш тўғрисида бола туғилгандан сўнг эр-хотин биргаликда ариза беришининг имкони бўлмай қолиши ёки мушкул бўлишини кўрсатувчи асослар мавжуд бўлса, туғилажак боланинг ўзаро никоҳда бўлмаган ота-онаси шундай аризани она ҳомиладорлик вақтида фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органига беришга ҳақли.

Оталикни белгилаш рад этилганда, ўзини боланинг отаси деб тан олган шахс суд тартибида шикоят қилиши мумкин.

Қаранг: ВМ 1999 йил 12 апрелдаги 171-сон қарори билан тасдиқланган «Фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш қоидалари»нинг III бўлими

62-м о д д а . Оталикнинг суд тартибида белгиланиши

Ўзаро никоҳда бўлмаган ота-онадан бола туғилган тақдирда, ота-онанинг биргаликдаги аризаси ёки бола отасининг аризаси бўлмаса, ушбу Кодекснинг 61-моддасида кўрсатилган ҳолларда оталик суд тартибида белгиланиши мумкин.

Қаранг: ФПКнинг 31-боби

Оталикни суд тартибида белгилаш ота-онадан бирининг ёки боланинг васийси (ҳомийси)нинг ёхуд бола кимнинг қарамоғида бўлса, шу шахснинг аризасига, шунингдек бола вояга етганидан кейин унинг ўзи берган аризага мувофиқ амалга оширилади.

Оталикни белгилаётганда суд боланинг онаси бола туғилишига қадар жавобгар билан бирга яшаганлиги ва умумий рўзғор юритганлиги ёки улар болани биргаликда тарбиялаганликлари ёхуд таъминлаб турганликларини ёки жавобгарнинг оталикни тан олганлигини аниқ тасдиқловчи бошқа далилларни эътиборга олади.

Боланинг онаси билан никоҳда бўлмаган, лекин ўзини боланинг отаси деб тан олган шахс вафот этган тақдирда унинг оталик факти суд томонидан белгиланиши мумкин.

Оталикни белгилаш тўғрисидаги суднинг ҳал қилув қарори қонуний кучга киргандан кейин суд шу қарор нусхасини бола туғилганлиги рўйхатга олинган жойдаги фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органига юборади.

Шунингдек қаранг: ОС Пленумининг 2001 йил 1 июлдаги «Оталикни белгилаш ҳақидаги ишларни кўришда судлар томонидан қонунларнинг татбиқ этилиши тўғрисида»ги 6-сон қарори

63-м о д д а . Оталик (оналик) тўғрисида эътироз билдириш

Туғилишни ёзиш дафтаридagi туғилишга оид ёзув, боланинг унда кўрсатилган ота-онадан туғилганлигини тасдиқловчи далил ҳисобланади.

Боланинг отаси ёки онаси деб ёзилган шахс унга бундай ёзув маълум бўлган ёки маълум бўлиши лозим бўлган вақтдан эътиборан бир

йил мобайнида ана шу ёзув тўғрисида суд тартибида эътироз билдиришга ҳақлидир. Агар шу вақтга келиб, боланинг отаси ёки онаси деб ёзилган шахс вояга етмаган бўлса, бир йиллик муддат мазкур шахс ўн саккиз ёшга тўлган вақтдан бошлаб ҳисобланади.

64-м о д д а . Ўзаро никоҳда бўлмаган шахслардан туғилган болаларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари

Ушбу Кодекснинг 61- ва 62-моддаларида назарда тутилган тартибда оталик белгиланганда болалар ота-онаси ва уларнинг қариндошларига нисбатан ўзаро никоҳда бўлган шахслардан туғилган болалар билан тенг ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўладилар.

IV бўлим

ОТА-ОНА ҲАМДА ВОЯГА ЕТМАГАН БОЛАЛАРНИНГ ҲУҚУҚ ВА МАЖБУРИЯТЛАРИ

11-б о б . Вояга етмаган болаларнинг шахсий номулкий ҳуқуқлари (65–70- моддалар)

12-б о б . Отананинг шахсий номулкий ҳуқуқ ва мажбуриятлари (71–89-моддалар)

13-б о б . Ота-она ҳамда болаларнинг мулкый ҳуқуқ ва мажбуриятлари (90–95-моддалар)

11-б о б

ВОЯГА ЕТМАГАН БОЛАЛАРНИНГ ШАХСИЙ НОМУЛКИЙ ҲУҚУҚЛАРИ

65-м о д д а . Боланинг оилада яшаш ва тарбияланиш ҳуқуқи

66-м о д д а . Боланинг ота-онаси ва бошқа қариндошлари билан кўришиш ҳуқуқи

67-м о д д а . Боланинг ҳимояга бўлган ҳуқуқи

68-м о д д а . Боланинг ўз фикрини ифода этиш ҳуқуқи

69-м о д д а . Боланинг исм, ота исми ва фамилия олиш ҳуқуқи

70-м о д д а . Боланинг исми ва фамилиясини ўзгартириш

65-модда . Боланинг оилада яшаш ва тарбияланиш ҳуқуқи

Ҳар бир бола оилада яшаш ва тарбияланиш, ўз ота-онасини билиш, уларнинг ғамхўрлигидан фойдаланиш, улар билан бирга яшаш ҳуқуқига эга, бола манфаатларига зид бўлган ҳолатлар бундан мустаснодир. Бола ўз ота-онаси томонидан тарбияланиши, ўз манфаатлари таъминланиши, ҳар тарафлама камол топиши, инсоний қадр-қимматлари ҳурмат қилиниши ҳуқуқига эга.

Боланинг ота-онаси бўлмаганда ёки улар ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинганда ва бола ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган бошқа ҳолларда унинг оилада тарбияланиш ҳуқуқи васийлик ва ҳомийлик органи томонидан таъминланади.

66-модда . Боланинг ота-онаси ва бошқа қариндошлари билан кўришиш ҳуқуқи

Бола отаси, онаси, бобоси, бувиси, ака-укалари, опа-сингиллари ва бошқа қариндошлари билан кўришиш ҳуқуқига эга. Ота-онасининг никоҳдан ажралиши, никоҳнинг ҳақиқий эмас деб топилиши ёки ота-онанинг бошқа-бошқа яшаши боланинг ҳуқуқларига таъсир қилмайди.

Ота ва она алоҳида яшаган ҳолда бола уларнинг ҳар бири билан кўришиш ҳуқуқига эга. Ота-она турли давлатларда яшагани тақдирда ҳам бола улар билан кўришиш ҳуқуқига эга.

Фавқулодда вазиятларга тушиб қолган бола (ушлаб туриш, қамоққа олиш, ҳибсга олиш, даволаш муассасасида бўлиш ва бошқа ҳолларда) ўз ота-онаси ва бошқа қариндошлари билан қонунда белгиланган тартибда кўришиш ҳуқуқига эга.

Қаранг: ЖПКнинг 60, 61-моддалари, 243-моддасининг еттинчи қисми, 549-моддаси; ЖИКнинг 37-моддаси; МЖТКнинг 286-моддаси

67-модда . Боланинг ҳимояга бўлган ҳуқуқи

Бола ўз ҳуқуқи ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш ҳуқуқига эга.

Боланинг ҳуқуқи ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш унинг ота-онаси (уларнинг ўрнини босувчи шахслар), ушбу Кодексда назар-

да тутилган ҳолларда эса васийлик ва ҳомийлик органи, прокурор ва суд томонидан амалга оширилади.

Вояга етмаган бола Қонунга мувофиқ тўла муомала лаёқатига эга деб эътироф этилса, у ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларини, шу жумладан ҳимоя ҳуқуқини мустақил амалга оширишга ҳақлидир.

Қаранг: ФК 22-моддасининг иккинчи қисми, 28-моддаси

Бола ота-она (уларнинг ўрнини босувчи шахслар) томонидан қилинадиган суиистеъмолликлардан ҳимояланиш ҳуқуқига эга.

Боланинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатлари бузилганда, шу жумладан ота-она (улардан бири) болани тарбиялаш ва таълим бериш бўйича ўз мажбуриятларини бажармаган ёки лозим даражада бажармаганда ёхуд ота-оналик ҳуқуқларини суиистеъмол қилганда бола ўз ҳуқуқ ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини сўраб, васийлик ва ҳомийлик органига, ўн тўрт ёшга тўлгандан кейин эса, мустақил равишда судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга.

Боланинг ҳаёти ёки соғлиғига хавф туғилганлигидан, унинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатлари бузилганлигидан хабардор бўлган шахслар бу ҳақда бола айни пайтда яшаб турган жойдаги васийлик ва ҳомийлик органига маълум қилиши шарт. Шундай маълумотларни олгач, васийлик ва ҳомийлик органи боланинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш юзасидан зарур чоралар кўриши шарт.

68-м о д д а . Боланинг ўз фикрини ифода этиш ҳуқуқи

Оилада боланинг манфаатларига тааллуқли ҳар қандай масала ҳал қилинаётганда бола ўз фикрини ифода қилишга, шунингдек ҳар қандай суд муҳокамаси ёки маъмурий муҳокама даврида сўзлашга ҳақлидир.

69-м о д д а . Боланинг исм, ота исми ва фамилия олиш ҳуқуқи

Бола исм, ота исми ва фамилия олиш ҳуқуқига эга.

Болага исм ота-онанинг келишувига биноан, ота исми – отасининг исмига кўра берилади.

Боланинг фамилияси ота-онанинг фамилиясига қараб белгиланади. Ота-она турли фамилияларда бўлганда ота-онанинг келишувига биноан болага отасининг ёки онасининг фамилияси берилади. Ота-

онанинг хоҳишига кўра болага ота ёки она томонидан миллий анъаналарга кўра бобонинг исми бўйича фамилия берилиши мумкин. Ота-она ўртасида боланинг исми ва (ёки) фамилияси бўйича келишув бўлмаганда, келиб чиққан низо васийлик ва ҳомийлик органи томонидан ҳал этилади.

Қаранг: ВМ 1999 йил 12 апрелдаги 171-сон қарори билан тасдиқланган «Фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш қоидалари»нинг 21–23-бандлари

70-модда. Боланинг исми ва фамилиясини ўзгартириш

Фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органи ота-онанинг биргаликдаги аризасига биноан бола ўн олти ёшга тўлгунча бола манфаатларини эътиборга олиб, унинг исмини ўзгартиришга, шунингдек унга берилган фамилияни ҳам отаси ёки онасининг фамилиясига қараб ўзгартиришга ҳақлидир.

Агар ота-она алоҳида яшаса ва бола билан бирга яшовчи ота (она) болага ўз фамилиясини беришни хоҳласа, васийлик ва ҳомийлик органи бу масалани боланинг манфаатларини ва она (ота)нинг фикрини ҳисобга олган ҳолда ҳал қилади. Ота ёки онанинг турган жойини аниқлаш мумкин бўлмаганда, улар ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинганда, муомалага лаёқатсиз деб топилганда, шунингдек ота ёки она болага таъминот бериш ва уни тарбиялаш мажбуриятларини бажаришдан узрсиз сабабларга кўра бўйин товлаган ҳолларда ота ёки онанинг фикрини ҳисобга олиш шарт эмас.

Агар бола ўзаро никоҳда бўлмаган шахслардан туғилган ва оталик қонуний тартибда белгиланмаган бўлса, васийлик ва ҳомийлик органи боланинг манфаатларини эътиборга олиб, унинг фамилиясини онанинг мурожаат қилган давридаги фамилиясига алмаштириш учун рухсат беришга ҳақли.

Ўн ёшга тўлган боланинг исми ёки фамилиясини ўзгартиришга фақат унинг розилиги билан йўл қўйилади.

ОТА-ОНАНИНГ ШАХСИЙ НОМУЛКИЙ ХУҚУҚ ВА МАЖБУРИЯТЛАРИ

71-м о д д а . Ота-она ҳуқуқ ва мажбуриятларининг тенглиги

72-м о д д а . Вояга етмаган ота-онанинг ҳуқуқлари

73-м о д д а . Ота-онанинг болаларга таълим-тарбия беришга оид ҳуқуқ ва мажбуриятлари

74-м о д д а . Болаларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича ота-онанинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари

75-м о д д а . Ота-оналик ҳуқуқини амалга ошириш

76-м о д д а . Боладан алоҳида яшаётган ота (она)нинг ота-оналик ҳуқуқини амалга ошириши

77-м о д д а . Бобо, буви, ака-ука, опа-сингил ва бошқа яқин қариндошларнинг бола билан кўришиб туриш ҳуқуқи

78-м о д д а . Ота-оналик ҳуқуқини ҳимоя қилиш

79-м о д д а . Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш

80-м о д д а . Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш тартиби

81-м о д д а . Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш оқибатлари

82-м о д д а . Ота-оналик ҳуқуқини тиклаш

83-м о д д а . Ота-оналик ҳуқуқининг чекланиши

84-м о д д а . Ота-оналик ҳуқуқини чеклаш оқибатлари

85-м о д д а . Боланинг суд томонидан ота-оналик ҳуқуқи чекланган ота-она билан кўришиши

86-м о д д а . Ота-оналик ҳуқуқи чекланишини бекор қилиш

87-м о д д а . Боланинг ҳаёти ёки соғлиғи бевосита хавф остида қолганда болани олиш

88-м о д д а . Судда болалар тарбияси билан боғлиқ низоларни кўришда васийлик ва ҳомийлик органининг иштироки

89-м о д д а . Болаларни тарбиялаш билан боғлиқ ишлар бўйича суднинг ҳал қилув қарорларини ижро этиш

71-м о д д а . Ота-она ҳуқуқ ва мажбуриятларининг тенглиги

Ота-она ўз болаларига нисбатан тенг ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга-дирлар (ота-оналик ҳуқуқлари). Ушбу бобда назарда тутилган ота-оналик ҳуқуқлари болалар ўн саккиз ёшга тўлганларида (вояга етганда),

шунингдек вояга етмаган болалар никоҳга кирганларида ҳамда қонун билан белгиланган бошқа ҳолларда болалар вояга етмасдан тўла муомала лаёқатига эга бўлганларида тугайди.

Қаранг: ФК 22-моддасининг иккинчи ва учинчи қисмлари, 28-моддаси

72-модда . Вояга етмаган ота-онанинг ҳуқуқлари

Вояга етмаган ота-она ўз боласи билан бирга яшаш ва унинг тарбиясида иштирок этиш ҳуқуқига эга.

Ўзаро никоҳда бўлмаган вояга етмаган ота-она улардан бола туғилганда ҳамда уларнинг оналиги ва (ёки) оталиги белгиланганда ўн олти ёшга тўлишлари билан ота-оналик ҳуқуқларини мустақил равишда амалга оширишга ҳақлидирлар. Вояга етмаган ота-она ўн олти ёшга етгунга қадар, болани вояга етмаган ота-она билан биргаликда тарбиялаш учун болага васий тайинланиши мумкин. Боланинг васийси билан вояга етмаган ота-она ўртасида келиб чиқадиган келишмовчиликлар васийлик ва ҳомийлик органи томонидан ҳал этилади.

Вояга етмаган ота-она ўз оталиги ва оналигини умумий асосларда эътироф этиш ёки бунга эътироз билдириш ҳуқуқига эгадир.

73-модда . Ота-онанинг болаларга таълим-тарбия беришга оид ҳуқуқ ва мажбуриятлари

Ота-она ўз болаларини тарбиялаш ҳуқуқига эга ва тарбиялаши шарт.

Ота-она ўз болаларининг тарбияси ва камолоти учун жавобгардир. Улар ўз болаларининг соғлиғи, жисмоний, руҳий, маънавий ва ахлоқий камолоти ҳақида ғамхўрлик қилишлари шарт.

Ота-она ўз болаларини тарбиялашда бошқа барча шахсларга нисбатан устун ҳуқуққа эга.

Ота-она болаларининг қонун ҳужжатларида белгиланган зарур даражада таълим олишини таъминлаши шарт.

Қаранг: «Таълим тўғрисида»ги Қонуннинг 30-моддаси

74-м о д д а . Болаларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича ота-онанинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари

Болаларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш уларнинг ота-онаси зиммасига юклатилади.

Ота-она ўз болаларининг қонуний вакиллари ҳисобланадилар ҳамда ҳар қандай жисмоний ва юридик шахслар билан бўлган муносабатларда, шу жумладан судда алоҳида ваколатсиз уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қиладилар.

Васийлик ва ҳомийлик органи томонидан ота-она ва болалар манфаатлари ўртасида қарама-қаршилик борлиги аниқланганда, ота-она ўз болаларининг манфаатларини ҳимоя қилишга ҳақли эмас. Ота-она ва болалар ўртасида келишмовчиликлар мавжуд бўлганда васийлик ва ҳомийлик органи болаларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш учун вакил тайинлаши шарт.

75-м о д д а . Ота-оналик ҳуқуқини амалга ошириш

Ота-оналик ҳуқуқи болалар манфаатларига зид тарзда амалга оширилиши мумкин эмас. Болалар манфаатларини таъминлаш ота-она ғамхўрлигининг асосини ташкил қилиши лозим.

Ота-оналик ҳуқуқини амалга оширишда ота-она болаларининг жисмоний ва руҳий соғлиғига, ахлоқий камолотига зарар етказишга ҳақли эмас. Болаларни тарбиялаш усуллари менсимаслик, шафқатсизлик, қўполликдан, инсоний қадр-қимматни камситувчи муомаладан, болаларни ҳақоратлаш ёки эксплуатация қилишдан холи бўлиши керак.

Ўз ота-оналик ҳуқуқини болаларининг ҳуқуқ ва манфаатларига зид тарзда амалга ошираётган ота-она қонунда белгиланган тартибда жавобгар бўлади.

Қаранг: МДЖТКнинг 47, 188, 188-1, 207-моддалари; ЖКнинг 122, 127-моддалари

Болаларнинг таълим-тарбиясига тааллуқли барча масалалар болалар манфаатидан келиб чиққан ва уларнинг фикрини ҳисобга олган ҳолда ота-она томонидан ўзаро келишув асосида ҳал этилади. Агар ота-она ўртасида келишмовчиликлар мавжуд бўлса, улар (улардан

бири) бу келишмовчиликларни ҳал қилиш учун васийлик ва ҳомийлик органига ёки судга мурожаат қилишга ҳақлидир.

Ота-она алоҳида яшаганда болаларнинг қаерда яшаши ота-онанинг келишувига биноан белгиланади. Ота-она ўртасида келишув бўлмаса, низо суд томонидан болалар манфаатларидан келиб чиқиб, уларнинг фикрини ҳисобга олган ҳолда ҳал этилади. Бунда суд, боланинг ота-онадан, ака-ука, опа-сингилларидан қайси бирига боғланиб қолганлигини, боланинг ёшини, ота-онасининг ахлоқий ва бошқа шахсий фазилатларини, ота-онанинг ҳар бири билан бола ўртасидаги муносабатларни, болани тарбиялаш ва унинг камолоти учун шарт-шароитлар (ота-онасининг машғулот тури, иш тартиби, моддий ҳамда оилавий аҳволи ва бошқалар) яратиш имкониятини ҳисобга олади.

76-модда. Боладан алоҳида яшаётган ота(она)нинг ота-оналик ҳуқуқини амалга ошириши

Боладан алоҳида яшаётган ота(она) бола билан кўришиш, унинг тарбиясида иштирок этиш ва таълим олиши масаласини ҳал этишда қатнашиш ҳуқуқига эга.

Бола билан бирга яшаётган ота (она) боланинг она (ота)си билан кўришишга, агар бундай кўришиш боланинг жисмоний ва руҳий соғлиғига, ахлоқий камолотига зарар келтирмаса, қаршилик қилмаслиги керак.

Ота-она боладан алоҳида яшайдиган ота(она)нинг ота-оналик ҳуқуқларини амалга ошириш тартиби тўғрисида ёзма равишда келишув тузишга ҳақлидир. Агар ота-она келиша олмасалар, низо ота-она (ёки улардан бири)нинг талабига биноан суд томонидан васийлик ва ҳомийлик органи иштирокида ҳал қилинади. Суднинг ҳал қилув қарори бажарилмаганда айбдор ота-онага нисбатан қонун ҳужжатларида назарда тутилган чоралар қўлланилади. Суднинг ҳал қилув қарори қасддан бажарилмаган тақдирда суд боладан алоҳида яшаётган ота(она)нинг талабига биноан бола манфаатларини ва унинг фикрини ҳисобга олган ҳолда болани унга бериш тўғрисида ҳал қилув қарори чиқариши мумкин.

Қаранг: МЖТКнинг 198-2-моддаси; ЖКнинг 232-моддаси

Боладан алоҳида яшаётган ота(она) тарбия, даволаш, аҳолини ижтимоий ҳимоялаш муассасалари ва бошқа шунга ўхшаш муассасалардан ўз боласи тўғрисида ахборот олиш ҳуқуқига эга. Ота(она) томонидан боланинг ҳаёти ва соғлиғи учун хавф-ҳатар бўлгандагина, уларга ахборот бериш рад этилиши мумкин. Ахборот беришнинг рад этилиши устидан суд тартибида шикоят қилиниши мумкин.

Шунингдек қаранг: ОС Пленумининг 1998 йил 11 сентябрдаги «Болалар тарбияси билан боғлиқ бўлган низоларни ҳал қилишда судлар томонидан қонунларни қўллаш амалиёти тўғрисида»ги 23-сон қарорининг 3–5, 7-бандлари

**77-м о д д а . Бобо, буви, ака-ука, опа-сингил ва бошқа
яқин қариндошларнинг бола билан кўришиб
туриш ҳуқуқи**

Бобо, буви, ака-ука, опа-сингил ва бошқа яқин қариндошлар бола билан кўришиб туриш ҳуқуқига эга.

Ота-она (улардан бири) яқин қариндошларнинг бола билан кўришишига имконият бермасалар, васийлик ва ҳомийлик органи ота-онани (улардан бирини) бундай имконият беришга мажбур қилиши мумкин.

Агар ота-она (улардан бири) васийлик ва ҳомийлик органининг қарорини бажармаса, боланинг яқин қариндошлари ёки васийлик ва ҳомийлик органи бола билан кўришиб туришга тўсқинлик қилувчи ҳолларни бартараф қилиш ҳақида даъво билан судга мурожаат қилишга ҳақлидир. Суд боланинг манфаатларини ва боланинг фикрини ҳисобга олган ҳолда низони ҳал қилади.

Суднинг ҳал қилув қарори бажарилмаган тақдирда айбдор ота(она)га нисбатан қонун ҳужжатларида назарда тутилган чоралар қўлланилади.

Қаранг: МЖТКнинг 198-2-моддаси; ЖКнинг 232-моддаси

78-м о д д а . Ота-оналик ҳуқуқини ҳимоя қилиш

Ота-она болани қонунга асосланмасдан ушлаб турган ҳар қандай шахсдан унинг қайтарилишини талаб қилишга ҳақли. Низо чиққан

тақдирда, ота-она ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун судга мурожаат қилишга ҳақли. Бу талабларни кўришда суд болани ота-онасига қайтариш унинг манфаатларига зид деган хулосага келса, боланинг фикрини ҳисобга олган ҳолда ота-онанинг даъвосини рад қилишга ҳақли.

Агар суд ота-она ҳам, болани ўз қарамоғига олган шахс болага лозим даражада тарбия беришни ҳамда уни камолотга етказишни таъминлай олмайдилар, деб топса, болани васийлик ва ҳомийлик органи қарамоғига олиб беради.

79-модда. Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш

Ота-она (улардан бири) куйидаги ҳолларда:

ота-оналик мажбуриятларини бажаришдан бош тортса, шу жумладан алимент тўлашдан бўйин товласа;

узрсиз сабабларга кўра ўз боласини туғруқхона ёки бошқа даволаш муассасасидан, тарбия, аҳолини ижтимоий ҳимоялаш муассасаси ва шунга ўхшаш бошқа муассасалардан олишдан бош тортса;

ота-оналик ҳуқуқини суиистеъмол қилса, болаларга нисбатан шафқатсиз муомалада бўлса, жумладан жисмоний куч ишлатса ёки рухий таъсир кўрсатса;

муттасил ичкиликбозлик ёки гиёҳвандликка, мубтало бўлган бўлса;

ўз болаларининг ҳаёти ёки соғлиғига ёхуд эри (хотини)нинг ҳаёти ёки соғлиғига қарши қасддан жиноят содир қилган бўлса ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиниши мумкин.

Шунингдек қаранг: ОС Пленумининг 1998 йил 11 сентябрдаги «Болалар тарбияси билан боғлиқ бўлган низоларни ҳал қилишда судлар томонидан қонунларни қўллаш амалиёти тўғрисида»ги 23-сон қарорининг 8, 15–16-бандлари

80-модда. Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш тартиби

Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш суд тартибида амалга оширилади.

Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш тўғрисидаги ишлар ота (она)нинг (уларнинг ўрнини босувчи шахсларнинг), прокурорнинг, шу-

нингдек вояга етмаган болаларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш мажбурияти юклатилган орган ёки муассасаларнинг (васийлик ва ҳомийлик органи, вояга етмаганлар ишлари билан шуғулланувчи комиссиялар, етим болалар ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар муассасалари ҳамда бошқа муассасаларнинг) даъвосига биноан кўрилади.

Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш тўғрисидаги ишлар прокурор ҳамда васийлик ва ҳомийлик органи иштирокида кўриб чиқилади.

Суд ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишда боланинг таъминоти учун ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинган ота-онадан (уларнинг биридан) алимент ундириш масаласини ҳал қилади.

Агар суд ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш ҳақидаги ишларни кўришда ота-она (улардан бири)нинг ҳаракатида жиноят аломатлари мавжудлигини аниқласа, бу ҳақда прокурорга хабар бериши шарт.

Суд ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш ҳақидаги суднинг ҳал қилув қарори қонуний кучга киргандан кейин уч кун ичида ушбу қарорнинг кўчирмасини боланинг туғилганлиги давлат томонидан рўйхатга олинган Фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органига юбориши шарт.

Шунингдек қаранг: ОС Пленумининг 1998 йил 11 сентябрдаги «Болалар тарбияси билан боғлиқ бўлган низоларни ҳал қилишда судлар томонидан қонунларни қўллаш амалиёти тўғрисида»ги 23-сон қарорининг 9–17-бандлари

81-м о д д а . Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш оқибатлари

Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинган ота-она қайси болага нисбатан ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинган бўлса, шу болага нисбатан бўлган қариндошлик фактига асосланган барча ҳуқуқлардан, шу жумладан ундан таъминот олиш, шунингдек болали фуқаролар учун қонун ҳужжатларида белгиланган имтиёзлар ва нафақалар олиш ҳуқуқларидан маҳрум бўлади.

Қаранг: МК 84-моддасининг учинчи қисми, 116-моддаси иккинчи қисмининг олтинчи хат боши, 144-моддасининг учинчи ва тўртинчи қисмлари, 150-моддаси иккинчи қисмининг тўртинчи-бешинчи хат бошилари, 227–230-моддалари, 231-моддасининг иккинчи қисми, 232,

234, 235–238-моддалари; ЎзР Президенти 2002 йил 25 январдаги ПФ-3017-сон Фармонининг 2–3-бандлари; ВМ 10.12.1996 й. 437-сон қарори билан тасдиқланган «Вояга етмаган болалари бўлган ошларарга нафақалар тайинлаш ва тўлаш тўғрисида»ги Низом

Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиниши ота-онани ўз боласига таъминот бериш мажбуриятидан озод қилмайди.

Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинган ота-онанинг (улардан бирининг) бундан кейин бола билан биргаликда яшаш-яшамаслик масаласи суд томонидан уй-жой тўғрисидаги қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ҳал қилинади.

Қаранг: УЖК 74-моддасининг биринчи ва иккинчи қисмлари

Ота-онаси (улардан бири) ўзига нисбатан ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинган бола, агар у фарзандликка олинган бўлмаса, турар жойга бўлган мулк ҳуқуқини ёки турар жойдан фойдаланиш ҳуқуқини сақлаб қолади, шунингдек ота (она)си ва бошқа қон-қариндошлари билан туғишганлик фактига асосланган барча мулкый ҳуқуқларини, жумладан мерос олиш ҳуқуқини сақлаб қолади.

Болани ота ёки онасига беришнинг имконияти бўлмаган ёки ота-онанинг ҳар иккаласи ҳам ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинган тақдирда, бола васийлик ва ҳомийлик органининг қарамоғига олиб берилади.

Ота-она (улардан бири) ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинганда болани фарзандликка олишга ота-она (улардан бири) ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинганлиги тўғрисидаги суднинг ҳал қилув қарори чиқарилган кундан кейин камида олти ой ўтгач йўл қўйилади.

Шунингдек қаранг: ОС Пленумининг 1998 йил 11 сентябрдаги «Болалар тарбияси билан боғлиқ бўлган низоларни ҳал қилишда судлар томонидан қонунларни қўллаш амалиёти тўғрисида»ги 23-сон қарорининг 14, 17–19-бандлари

82-м о д д а . Ота-оналик ҳуқуқини тиклаш

Ота-она (улардан бири) ўз хулқ-атворини, турмуш тарзини (ёки) бола тарбиясига бўлган муносабатини ўзгартирган ҳолларда ота-оналик ҳуқуқи тикланиши мумкин.

Ота-оналик ҳуқуқини тиклаш ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинган ота-онанинг (улардан бирининг) даъвосига биноан суд тартибида амалга оширилади. Ота-оналик ҳуқуқини тиклаш тўғрисидаги ишлар васийлик ва ҳомийлик органининг, шунингдек прокурорнинг иштирокида кўриб чиқилади.

Ота-онанинг (улардан бирининг) ота-оналик ҳуқуқини тиклаш тўғрисидаги даъвоси билан бирга болани ота-онага (улардан бирига) қайтариш тўғрисидаги талаби ҳам кўриб чиқилиши мумкин.

Агар ота-оналик ҳуқуқининг тикланиши бола манфаатларига зид бўлса, суд боланинг фикрини ҳисобга олган ҳолда ота-онанинг (улардан бирининг) ота-оналик ҳуқуқини тиклаш тўғрисидаги даъвосини қаноатлантиришни рад қилишга ҳақлидир.

Ўн ёшга тўлган болага нисбатан ота-оналик ҳуқуқининг тикланишига фақат унинг розилиги билан йўл қўйилади.

Бола фарзандликка олинган ва фарзандликка олиш бекор қилинмаган бўлса, ота-оналик ҳуқуқини тиклашга йўл қўйилмайди.

Шунингдек қаранг: ОС Пленумининг 1998 йил 11 сентябрдаги «Болалар тарбияси билан боғлиқ бўлган низоларни ҳал қилишда судлар томонидан қонунларни қўллаш амалиёти тўғрисида»ги 23-сон қарорининг 20–21-бандлари

83-модда. Ота-оналик ҳуқуқининг чекланиши

Суд боланинг манфаатларини ҳисобга олган ҳолда ота-онани ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилмай туриб, болани ота-онадан (уларнинг биридан) олиш тўғрисида ҳал қилув қарори чиқариши (ота-оналик ҳуқуқини чеклаши) мумкин.

Болани ота-она (улардан бири) билан қолдириш ота-онага (улардан бирига) боғлиқ бўлмаган сабабларга кўра (руҳиятнинг бузилиши ёки бошқа сурункали касаллик, оғир ҳолатларни бошдан кечириш ва бошқалар) бола учун хавфли бўлса, ота-оналик ҳуқуқини чеклашга йўл қўйилади.

Агар болани ота-она (улардан бири) билан қолдириш оқибатида ота-онанинг хулқ-атвори бола учун хавф туғдирса, ота-онани (улардан бирини) ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш учун эса етарли асослар аниқланмаган тақдирда ҳам ота-оналик ҳуқуқини чеклашга йўл қўйилади. Агар ота-она (улардан бири) ўз хулқ-атворини ўзгартирмаса,

васийлик ва ҳомийлик органи суд томонидан ота-оналик ҳуқуқини чеклаш тўғрисидаги ҳал қилув қарори чиқарилгандан кейин олти ой ўтгач, ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш тўғрисида даъво тақдим этиши шарт. Васийлик ва ҳомийлик органи боланинг манфаатларини эътиборга олиб ота-онани (улардан бирини) бу муддат ўтмасдан туриб, ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш ҳақида даъво тақдим этишига ҳақли.

Ота-оналик ҳуқуқини чеклаш тўғрисидаги даъво боланинг яқин қариндошлари, вояга етмаган болалар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш мажбурияти қонун билан зиммасига юклатилган органлар ва муассасалар, мактабгача таълим муассасалари, умумтаълим муассасалари ва бошқа муассасалар, шунингдек прокурор томонидан тақдим этилиши мумкин.

Ота-оналик ҳуқуқини чеклаш тўғрисидаги ишлар прокурор ҳамда васийлик ва ҳомийлик органи иштирокида кўрилади.

Ота-оналик ҳуқуқини чеклаш тўғрисидаги ишларни кўришда суд ота-онадан (уларнинг биридан) боланинг таъминоти учун алимент ундириш масаласини ҳал қилади.

Шунингдек қаранг: ОС Пленумининг 1998 йил 11 сентябрдаги «Болалар тарбияси билан боғлиқ бўлган низоларни ҳал қилишда судлар томонидан қонунларни қўллаш амалиёти тўғрисида»ги 23-сон қарорининг 22-банди

84-модда. Ота-оналик ҳуқуқини чеклаш оқибатлари

Ота-оналик ҳуқуқи чекланган ота-она болани шахсан тарбиялаш ҳуқуқидан, шунингдек болали фуқаролар учун қонун ҳужжатларида белгиланган имтиёзлар ва нафақалар олиш ҳуқуқидан маҳрум бўлади.

Қаранг: МК 84-моддасининг учинчи қисми, 116-моддаси иккинчи қисмининг олтинчи хат боши, 144-моддасининг учинчи ва тўртинчи қисмлари, 150-моддаси иккинчи қисмининг тўртинчи-бешинчи хат бошилари, 227–230-моддалари, 231-моддасининг иккинчи қисми, 232, 234, 235–238-моддалари; ЎзР Президенти 2002 йил 25 январдаги ПФ-3017-сон Фармонининг 2–3-бандлари; ВМ 10.12.1996 й. 437-сон

қарори билан тасдиқланган «Вояга етмаган болалари бўлган оилаларга нафақалар тайинлаш ва тўлаш тўғрисида»ги Низом

Ота-оналик ҳуқуқининг чекланиши ота-онани болага таъминот бериш мажбуриятидан озод қилмайди.

Ота-онаси (улардан бири)нинг ўзига нисбатан ота-оналик ҳуқуқи чекланган бола турар жойга бўлган мулк ҳуқуқини ёки турар жойдан фойдаланиш ҳуқуқини сақлаб қолади, шунингдек ота-она ва бошқа қариндошлари билан туғишганлик фактига асосланган мулквий ҳуқуқларини, шу жумладан мерос олиш ҳуқуқини сақлаб қолади.

Ота-она иккаласининг ота-оналик ҳуқуқи чекланган тақдирда бола васийлик ва ҳомийлик органи қарамоғига олиб берилади.

Шунингдек қаранг: ОС Пленумининг 1998 йил 11 сентябрдаги «Болалар тарбияси билан боғлиқ бўлган низоларни ҳал қилишда судлар томонидан қонунларни қўллаш амалиёти тўғрисида»ги 23-сон қарорининг 22-банди

85-модда . Боланинг суд томонидан ота-оналик ҳуқуқи чекланган ота-она билан кўришиши

Суд томонидан ота-оналик ҳуқуқи чекланган ота-онанинг боласи билан кўришиши унга салбий таъсир кўрсатмаса, бола билан кўришишга рухсат берилиши мумкин. Ота-онанинг бола билан кўришишига васийлик ва ҳомийлик органининг розилиги билан ёхуд васий (ҳомий)нинг, боланинг тутинган ота-онаси ёки бола турган муассаса маъмуриятининг розилиги билан йўл қўйилади.

86-модда . Ота-оналик ҳуқуқи чекланишини бекор қилиш

Агар ота-она (улардан бири)нинг ота-оналик ҳуқуқлари чекланишига асос бўлган ҳолатлар барҳам топса, суд ота-онанинг (улардан бирининг) даъвосига биноан болани ота-онасига (улардан бирига) қайтариш ва ушбу Кодекснинг 83-моддасида назарда тутилган чеклашларни бекор қилиш ҳақида ҳал қилув қарори чиқариши мумкин.

Агар болани ота-онасига (уларнинг бирига) қайтариш унинг манфаатларига зид бўлса, суд боланинг фикрини ҳисобга олиб, даъвони қаноатлантиришни рад қилишга ҳақлидир.

Шунингдек қаранг: ОС Пленумининг 1998 йил 11 сентябрдаги «Болалар тарбияси билан боғлиқ бўлган низоларни ҳал қилишда судлар томонидан қонунларни қўллаш амалиёти тўғрисида»ги 23-сон қарори 22-бандининг саккизинчи-тўққизинчи хат бошилари

87-м о д д а . Боланинг ҳаёти ёки соғлиғи бевосита хавф остида қолганда болани олиш

Боланинг ҳаёти ва соғлиғи бевосита хавф остида қолганда васийлик ва ҳомийлик органи болани ота-онадан (уларнинг биридан) ёки болани ўз қарамоғига олган бошқа шахслардан зудлик билан олишга ҳақлидир. Болани зудлик билан олиш фуқаролар ўзини-ўзи бошқариш органининг тегишли ҳужжатига асосан амалга оширилади.

Қаранг: ВМ 1999 йил 12 апрелдаги 171-сон қарори билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикасида васийлик ва ҳомийлик тўғрисида»ги Низом I қисмининг 13–15-бандлари

Бола олинганда васийлик ва ҳомийлик органи тезда прокурорга хабар бериши, болани вақтинча муайян ерга жойлаштириши ва фуқаролар ўзини-ўзи бошқариш органи болани олиш тўғрисида ҳужжат қабул қилганидан кейин етти кун ичида ота-онани ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш ёки уларнинг ота-оналик ҳуқуқини чеклаш тўғрисида судга даъво билан мурожаат этиши шарт.

88-м о д д а . Судда болалар тарбияси билан боғлиқ низоларни кўришда васийлик ва ҳомийлик органининг иштироки

Суд томонидан болалар тарбияси билан боғлиқ низолар кўрилаётганда, боланинг ҳимояси учун ким даъво тақдим қилганлигидан қатъи назар, ишда иштирок этиш учун васийлик ва ҳомийлик органи жалб қилиниши керак.

Васийлик ва ҳомийлик органи боланинг ҳамда уни ўз тарбиясига беришни талаб қилаётган шахс (шахслар)нинг турмуш шароитларини текшириши ва текшириш натижаларини ҳамда унга асосланган низо моҳиятига оид хулосасини судга тақдим қилиши шарт.

Қаранг: ВМ 1999 йил 12 апрелдаги 171-сон қарори билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикасида васийлик ва ҳомийлик тўғрисида»ги Низом I қисмининг 11–12-бандлари

Шунингдек қаранг: ОС Пленумининг 1998 йил 11 сентябрдаги «Болалар тарбияси билан боғлиқ бўлган низоларни ҳал қилишида судлар томонидан қонунларни қўллаш амалиёти тўғрисида»ги 23-сон қарори 7, 13, 22-бандлари

**89-м о д д а . Болаларни тарбиялаш билан боғлиқ ишлар
бўйича суднинг ҳал қилув қарорларини
ижро этиш**

Болаларни тарбиялаш билан боғлиқ ишларга доир суднинг ҳал қилув қарорлари қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда суд иж-рочиси томонидан ижро қилинади.

Қаранг: «Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида»ги Қонун

Агар ота-она (болани ўз қарамоғига олган бошқа шахс) суднинг ҳал қилув қарори ижро этилишига тўсқинлик қилса, унга нисбатан қонун ҳужжатларида назарда тутилган чоралар қўлланилади.

Қаранг: МЖТКнинг 198-2-моддаси; ЖКнинг 232-моддаси

Болани олиш ва уни бошқа шахс (шахслар)га бериш билан боғлиқ суднинг ҳал қилув қарорларини мажбурий тартибда ижро этиш албат-та васийлик ва ҳомийлик органининг ҳамда бола тарбиялашга берила-ётган шахс иштирокида, зарур ҳолларда эса, ички ишлар органи ваки-ли иштирокида амалга оширилиши лозим.

Суднинг болани олиш тўғрисидаги ҳал қилув қарорини боланинг манфаатларига зарар етказилмаган тарзда ижро этишнинг имкони бўлмаганда, бола суднинг ажримига кўра тарбиялаш муассасасига, да-волаш муассасасига, аҳолини ижтимоий ҳимоялаш муассасасига ёки шунга ўхшаш бошқа муассасага вақтинча жойлаштирилиши мумкин.

Қаранг: ВМ 1999 йил 12 апрелдаги 171-сон қарори билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикасида васийлик ва ҳомийлик тўғрисида»ги Низом I қисмининг 15-банди

ОТА-ОНА ҲАМДА БОЛАЛАРНИНГ МУЛКИЙ ҲУҚУҚ ВА МАЖБУРИЯТЛАРИ

90-м о д д а . Оилада ота-она ҳамда болаларнинг мулккий ҳуқуқий муносабатлари

91-м о д д а . Ота-она ва болаларнинг алоҳида-алоҳида мулки

92-м о д д а . Ота-она ва болаларнинг умумий мулки

93-м о д д а . Болаларнинг оиладаги хусусий мулки

94-м о д д а . Вояга етмаган болаларнинг хусусий мулкчини бошқариш ва тасарруф этиш

95-м о д д а . Ота-она ва болалар ўртасидаги мулккий низоларни ҳал қилиш

90-м о д д а . Оилада ота-она ҳамда болаларнинг мулккий ҳуқуқий муносабатлари

Ота-она ҳаётлигида болалар уларнинг мол-мулкига нисбатан мулкдор бўлиш ҳуқуқига эга эмас.

Ота-она ҳам вояга етмаган болаларнинг мол-мулкига нисбатан мулкдор бўлиш ҳуқуқига эга эмас.

Ота-она ва болаларнинг улар ўртасидаги умумий мол-мулкка бўлган мулк ҳуқуқи Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси билан белгиланади.

Қаранг: ФКнинг 18-боби

Вояга етмаган болалар ўз ота-онасидан ва бошқа шахслардан қонунда назарда тутилган миқдорда ва тартибда таъминот олиш ҳуқуқига эга. Вояга етмаган болалар таъминоти учун олинган маблағ, пенсия, нафақа унинг отаси ёки онаси тасарруфида бўлиб, боланинг таъминоти, тарбияси ва таълим олиши учун сарфланиши керак.

Вояга етмаган болаларнинг мол-мулкчини тасарруф этишга доир ваколатлар амалга оширилаётганда фуқаролик қонун ҳужжатларида белгиланган қоидалар қўлланилади.

Қаранг: ФКнинг 27–29-моддалари

91-м о д д а . Ота-она ва болаларнинг алоҳида-алоҳида мулки

Ота-она ва болаларнинг алоҳида-алоҳида мулки бўлиши мумкин ва бирга яшаб турганда улар бир-бирларининг розилиги билан бундай мулкка эгалик қилишлари ва ундан фойдаланишлари мумкин.

92-м о д д а . Ота-она ва болаларнинг умумий мулки

Ота-она ва ўн тўрт ёшга тўлган вояга етмаган болалар ўртасида қонунда белгиланган тартибда умумий мулк ҳуқуқи вужудга келиши мумкин.

Қаранг: ФКнинг 216-моддаси

Ота-она ва вояга етмаган болалар умумий мол-мулкни вужудга келтириш тўғрисида келишув тузишлари мумкин.

Ота-она ва вояга етмаган болаларнинг умумий мол-мулкка эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш ҳуқуқи фуқаролик қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади.

Қаранг: ФКнинг 18-боби

93-м о д д а . Болаларнинг оиладаги хусусий мулки

Вояга етмаган болалар қонунда белгиланган тартибда хусусий мулк эгаси бўлиш ҳуқуқига эгадирлар.

Қаранг: ФКнинг 27–29, 182, 207-моддалари

Вояга етмаган болаларнинг қонунда белгиланган тартибда ҳада, мерос тариқасида олган мол-мулки, шунингдек шахсий меҳнати ва тадбиркорлик фаолияти натижасида орттирган мол-мулки уларнинг хусусий мулки ҳисобланади.

Вояга етмаганларнинг тадбиркорлик фаолиятига қўшган маблағи ва ундан орттирган даромади, агар бола билан ота-она ёки оиланинг бошқа аъзолари ўртасида бошқача тартибни белгиловчи шартнома бўлмаса, вояга етмаганларнинг хусусий мулки ҳисобланади.

Вояга етмаганларнинг шахсий фойдаланишидаги буюмлари (кийим-кечак, пойабзал, ишлаб чиқариш куруллари, ўқув-анжомлари ва бошқалар) уларнинг хусусий мулки ҳисобланади.

94-м о д д а . Вояга етмаган болаларнинг хусусий мулкани бошқариш ва тасарруф этиш

Ота-она, фарзандликка олувчилар, васийлар ва ҳомийлар вояга етмаган болаларнинг хусусий мулкани фуқаролик қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда бошқарадилар ва тасарруф этадилар.

Қаранг: ФКнинг 27, 29-моддалари

95-м о д д а . Ота-она ва болалар ўртасидаги мулкӣ низоларни ҳал қилиш

Ота-она ва вояга етмаган болалар ўртасида келиб чиққан мулкӣ низолар суд томонидан умумий асосларда ҳал қилинади. Бундай ҳолларда вояга етмаган болаларнинг ҳуқуқини ҳимоя қилиш васийлик ва ҳомийлик органлари томонидан амалга оширилади.

У бў л и м

ОИЛА АЪЗОЛАРИНИНГ ВА БОШҚА ШАХСЛАРНИНГ АЛИМЕНТ МАЖБУРИЯТЛАРИ

14-б о б . Ота-она ҳамда болаларнинг алимент ҳуқуқи ва мажбуриятлари (96–116-моддалар)

15-б о б . Эр-хотинлар ва собиқ эр-хотинларнинг алимент мажбуриятлари (117–121-моддалар)

16-б о б . Қариндошлар ва бошқа шахсларнинг алимент мажбуриятлари (122–129-моддалар)

17-б о б . Алимент тўлаш тўғрисидаги келишув (130–134-моддалар)

18-б о б . Алиментларни тўлаш ва ундириш тартиби (135–147-моддалар)

ОТА-ОНА ҲАМДА БОЛАЛАРНИНГ АЛИМЕНТ ҲУҚУҚИ ВА МАЖБУРИЯТЛАРИ

96-м о д д а . Ота-онанинг вояга етмаган болаларига таъминот бериш мажбурияти

97-м о д д а . Болаларга таъминот беришда ота-она мажбуриятларининг тенглиги

98-м о д д а . Ота-онанинг вояга етмаган болаларига алимент тўлаш тартиби

99-м о д д а . Ота-онанинг вояга етмаган болаларига тўлайдиган алимент миқдори

100-м о д д а . Ота-онанинг вояга етган болаларига алимент тўлаши

101-м о д д а . Ота-онанинг вояга етган болаларига тўлайдиган алимент миқдори

102-м о д д а . Ота-онадан болаларга ундириладиган алимент миқдорини аниқлаш тартиби

103-м о д д а . Болаларнинг таъминоти учун қилинадиган қўшимча харажатлар

104-м о д д а . Алимент ундиришда ҳисобга олинадиган даромадлар

105-м о д д а . Алимент миқдорини камайтириш ёки алимент тўлашдан озод қилиш

106-м о д д а . Ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларга таъминот бериш

107-м о д д а . Болалар муассасаларига жойлаштирилган болалар учун алимент ундириш

108-м о д д а . Вояга етган меҳнатга лаёқатсиз болаларнинг таъминот талаб қилиш ҳуқуқи

109-м о д д а . Вояга етган, меҳнатга лаёқатли болаларнинг ота-онасига таъминот бериш мажбурияти

110-м о д д а . Ота-онага бериладиган таъминот миқдори ва тартиби

111-м о д д а . Ота-онанинг таъминоти учун қилинадиган қўшимча харажатлар

112-м о д д а . Низо судда ҳал этилгунга қадар алимент ундириш

113-м о д д а . Болаларни ота-онасига таъминот бериш мажбуриятидан озод қилиш

114-м о д д а . Алимент ундириш тўғрисидаги суд қарорини ижро этиш

115-м о д д а . Суднинг бир неча ҳал қилув қарорлари бўйича ундириладиган алимент миқдорини белгилаш

116-м о д д а . Алимент тўлашдан бош тортганлик учун жавобгарлик

96-м о д д а . Ота-онанинг вояга етмаган болаларига таъминот бериш мажбурияти

Ота-она вояга етмаган болаларига таъминот бериши шарт.

Вояга етмаган болаларига таъминот бериш мажбуриятини ихтиёрий равишда бажармаган ота (она)дан суднинг ҳал қилув қарорига ёки суд буйруғига асосан алимент ундирилади. (ЎзР 12.12.2003 й. 568-II-сон Қонуни таҳриридаги қисм)

Вояга етмаган болаларга алимент тўлаш ҳақида ота-она ўртасида келишув бўлмаганда ёки алимент ихтиёрий равишда тўланмаганда ва ота-онадан бирортаси ҳам алимент ундириш тўғрисида судга даъво ёхуд ариза билан мурожаат қилмаган ҳолларда, васийлик ва ҳомийлик органлари вояга етмаган боланинг таъминоти учун ота ёки онадан қонунда белгиланган миқдорда алимент ундириш тўғрисида даъво қўзғатишга ҳақлидир. (ЎзР 12.12.2003 й. 568-II-сон Қонуни таҳриридаги қисм)

Қаранг: ОКнинг 99-моддаси

97-м о д д а . Болаларга таъминот беришда ота-она мажбуриятларининг тенглиги

Вояга етмаган болаларига алимент тўлаш ва уларга таъминот беришда ота-онанинг мажбуриятлари тенгдир.

Вояга етган, меҳнатга лаёқатсиз, ёрдамга муҳтож болаларига таъминот беришда ота-онанинг мажбуриятлари тенгдир.

98-модда . Ота-онанинг вояга етмаган болаларига алимент тўлаш тартиби

Ота-она вояга етмаган болаларига таъминот бериш учун алимент тўлаш тартибини ўзаро келишган ҳолда белгилашга ҳақлидирлар.

Вояга етмаган болаларига таъминот бериш учун алимент тўлаш тартиби ва шакли ҳақида ота-она ўртасидаги келишув қонунда белги-ланган қоидаларга ва боланинг манфаатларига зид бўлмаслиги керак.

Қаранг: ОКнинг 99, 102–104, 107-моддалари

99-модда . Ота-онанинг вояга етмаган болаларига тўлайдиган алимент миқдори

Агар вояга етмаган болаларига таъминот бериш ҳақида ота-она ўртасида келишув бўлмаса, уларнинг таъминоти учун алимент суд томонидан ота-онанинг ҳар ойдаги иш ҳақи ва (ёки) бошқа дарома-дининг бир бола учун – тўртдан бир қисми, икки бола учун – учдан бир қисми, уч ва ундан ортиқ бола учун – ярмиси миқдорида унди-рилади. Бу тўловларнинг миқдори тарафларнинг моддий ёки оилавий аҳволини ва бошқа эътиборга лойиқ ҳолатларни ҳисобга олган ҳолда суд томонидан камайтирилиши ёки кўпайтирилиши мумкин.

Ҳар бир бола учун ундириладиган алимент миқдори қонун ҳужжатлари билан белгиланган энг кам иш ҳақининг учдан бир қисмидан кам бўлмаслиги керак.

100-модда . Ота-онанинг вояга етган болаларига алимент тўлаши

Ота-она вояга етган меҳнатга лаёқатсиз, ёрдамга муҳтож болала-рига таъминот бериши шартдир.

Вояга етган меҳнатга лаёқатсиз, ёрдамга муҳтож болаларига таъ-минот бериш ота-онанинг келишувига биноан амалга оширилади. Ота-она ўртасида бундай келишувга эришилмаган тақдирда низо суд тартибида ҳал қилинади.

101-модда . Ота-онанинг вояга етган болаларига тўлайдиган алимент миқдори

Ота-онадан вояга етган меҳнатга лаёқатсиз, ёрдамга муҳтож болаларига ундириладиган алиментнинг миқдори суд томонидан алимент тўлаши шарт бўлган ота-онанинг оилавий ва моддий аҳволи ҳисобга олиниб, ҳар ойда пул билан тўланадиган қатъий суммада белгиланади.

102-модда . Ота-онадан болаларга ундириладиган алимент миқдорини аниқлаш тартиби

Ота-онадан болаларга ундириладиган алимент миқдори алимент тўловчининг ойлик иш ҳақи ва (ёки) бошқа даромадига нисбатан улушлар ҳисобида ёки пул билан тўланадиган қатъий суммада белги-ланиши мумкин.

Алимент тўлаши шарт бўлган ота-онанинг иш ҳақи ва (ёки) бошқа даромади доимо бир хилда бўлмай, ўзгариб турса ёхуд даромадининг бир қисмини натура тарзида оладиган бўлса, шунингдек даромаддан улуш тарзида алимент ундириш имконияти бўлмаса ёинки ота-она расман белгиланган иш ҳақи ёки даромадга эга бўлмаса, вояга етма-ган болаларнинг таъминоти учун тўланиши лозим бўлган алимент миқдори ҳар ойда пул билан тўланадиган қатъий суммада белгилани-ши мумкин.

103-модда . Болаларнинг таъминоти учун қилинадиган қўшимча харажатлар

Ота-она фавқулодда ҳолатлар (боланинг оғир шикастланиши, касал бўлиши ва бошқалар) туфайли келиб чиққан, боланинг таъминоти учун зарур бўлган қўшимча харажатларда иштирок этиши шарт.

Қўшимча харажатларда иштирок этишдан бош тортган ота (она) дан суд уларнинг оилавий ва моддий аҳволини ҳисобга олиб, қўшимча харажатларни қисман пул билан тўланадиган қатъий суммада унди-риш ҳақида ҳал қилув қарори чиқариши мумкин.

104-м о д да . Алимент ундиришда ҳисобга олинадиган даромадлар

Алимент Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ва унинг ташқарисида пул ёки натура тарзида олинган барча турдаги даромадлардан ушлаб қолинади.

Чет эл валютасида олинадиган даромадлар алимент ундириладиган кунда амалда бўлган Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг расмий курси бўйича сўмларда ҳисобланади.

105-м о д да . Алимент миқдорини камайтириш ёки алимент тўлашдан озод қилиш

Алимент тўлаётган ота-онанинг бошқа вояга етмаган болалари бўлиб, ундан қонунда белгиланган миқдорда алимент ундирилганда ўша болалар алимент олаётган болаларга нисбатан моддий жиҳатдан камроқ таъминланиб қоладиган бўлса, шунингдек алимент тўлаётган ота (она) ногирон бўлиб, моддий жиҳатдан қийналиб келаётган бўлса ёки алимент олаётган шахс мустақил даромадга эга бўлган тақдирда, алимент миқдори суд томонидан камайтирилиши мумкин.

Агар вояга етмаган бола давлат ёки нодавлат муассасаларининг тўлиқ таъминотида бўлса, суд алимент тўлаётган ота ёки онанинг моддий аҳволини ҳисобга олиб, тўланаётган алимент миқдорини камайтириш ёки уни алимент тўлашдан озод қилиш ҳақида ҳал қилув қарори чиқариши мумкин.

Алимент миқдорини камайтириш ёки уни тўлашдан озод қилиш учун асос бўлган ҳолатлар тугаганда манфаатдор тараф алимент қонунда белгиланган миқдорда ундирилишини талаб қилиб, судга му-рожаат этишга ҳақли.

106-м о д да . Ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларга таъминот бериш

Ота-онаси вафот этганлиги оқибатида етим қолган вояга етмаган болаларга таъминот бериш, уларни тарбиялаш ва уларга таълим бериш давлат томонидан тўлиқ амалга оширилади.

107-модда . Болалар муассасаларига жойлаштирилган болалар учун алимент ундириш

Вояга етмаган болани ота-онасидан олиб, уни болалар тарбия муассасасига жойлаштириш тўғрисидаги ҳал қилув қарорини чиқаришда ёхуд ота ва онанинг ҳар биридан мазкур муассаса фойдасига ушбу Кодекснинг 99-моддасида белгиланган миқдорларда алимент ундириши мумкин.

108-модда . Вояга етган меҳнатга лаёқатсиз болаларнинг таъминот талаб қилиш ҳукуки

Меҳнатга лаёқатсиз, ёрдамга муҳтож вояга етган болалар ота-онасидан, агар улар йўқ бўлса, қариндошлари ва ушбу Кодексда кўрсатилган бошқа шахслардан ўз таъминоти учун алимент талаб қилиш ҳукукига эга. Бундай ҳолларда алимент миқдори суд томонидан алимент тўлаши шарт бўлган шахснинг моддий ва оилавий аҳволи ҳисобга олиниб, пул билан тўланадиган катъий суммада белгиланиши мумкин.

Қаранг: ОКнинг 122, 123, 125, 127, 129-моддалари

109-модда . Вояга етган, меҳнатга лаёқатли болаларнинг ота-онасига таъминот бериш мажбурияти

Вояга етган, меҳнатга лаёқатли болалар меҳнатга лаёқатсиз, ёрдамга муҳтож ўз ота-онасига таъминот беришлари ва улар тўғрисида ғамхўрлик қилишлари шарт.

Қаранг: ОКнинг 110, 111-моддалари

Ота-онасининг давлат ва нодавлат муассасалари қарамоғида эканлиги вояга етган меҳнатга лаёқатли болаларни ота-онага ғамхўрлик қилиш ва уларга моддий ёрдам кўрсатиш мажбуриятидан озод қилмайди.

110-м о д д а . Ота-онага бериладиган таъминот миқдори ва тартиби

Вояга етган, меҳнатга лаёқатли болалар ўз ота-онасига ихтиёрий равишда моддий ёрдам беришдан бўйин товласалар, таъминот миқдори болаларнинг оилавий ва моддий аҳволини ҳисобга олган ҳолда суднинг ҳал қилув қарорига асосан белгиланади.

Ота-она, алимент ундириш ҳақидаги талабни ўз болаларининг бирига ёки бир нечтасига нисбатан қўйганлигидан қатъи назар, алимент миқдорини белгилашда суд вояга етган, меҳнатга лаёқатли болаларнинг барчасини ҳисобга олиши лозим.

Вояга етган, меҳнатга лаёқатли болалардан алимент ундириш нисоси узил-кесил ҳал бўлгунга қадар судья шу низо бўйича вақтинча тўлаб турилиши лозим бўлган суммани кўрсатиб, ажрим чиқариши мумкин.

Вояга етган, меҳнатга лаёқатли болалардан ундирилаётган алимент миқдори қонун ҳужжатларида белгиланган энг кам иш ҳақи миқдорининг учдан бир қисмидан кам бўлмаслиги керак.

111-м о д д а . Ота-онанинг таъминоти учун қилинадиган қўшимча харажатлар

Вояга етган, меҳнатга лаёқатли болалар ота-онасининг касаллигига ва бошқа узрли сабабларга кўра қилинадиган қўшимча харажатларда иштирок этишлари шарт.

Вояга етган, меҳнатга лаёқатли болалар томонидан қўшимча харажатлар ихтиёрий равишда қопланмаса, талаб қилинаётган сумма суд тартибида ундирилиши мумкин.

Қаранг: ФПК II бўлимнинг 2-кичик бўлими

112-м о д д а . Низо судда ҳал этилгунга қадар алимент ундириш

Боланинг туғилганлик тўғрисидаги гувоҳномасида ота (она) деб ёзилган шахсдан алимент ундириш тўғрисидаги низо узил-кесил ҳал этилгунга қадар судья шу низо бўйича ундан ушбу Кодексда белгиланган миқдорда вақтинча алимент ундириш тўғрисида ажрим чиқариши мумкин.

Қаранг: ОҚнинг 99, 101, 102-моддалари

113-модда . Болаларни ота-онасига таъминот бериш мажбуриятдан озод қилиш

Агар суд ота-онанинг ота-оналик мажбуриятини бажаришдан бўйин товлаганлигини аниқласа, болаларни меҳнатга лаёқатсиз, ёрдамга муҳтож ота-онасига таъминот бериш мажбуриятдан озод қилиши мумкин.

114-модда . Алимент ундириш тўғрисидаги суд қарорини ижро этиш

*(ЎзР 12.12.2003 й. 568-II-сон Қонуни таҳриридаги модда матни),
(Олдинги таҳририга қаранг)*

Алимент ундириш тўғрисидаги суднинг ҳал қилув қарори ёки суд буйруғи қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ижро этилади.

*Қаранг: ФПК 219-моддаси биринчи қисмининг 1-банди, IV бўлими;
«Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш
тўғрисида»ги Қонун*

115-модда . Суднинг бир неча ҳал қилув қарорлари бўйича ундириладиган алимент миқдорини белгилаш

Бошқа-бошқа ота-онадан туғилган вояга етмаган болалар учун суднинг бир неча ҳал қилув қарорларига асосан бир ота (она)дан ундирилаётган алиментнинг умумий миқдори ушбу Кодекснинг 99-моддасида назарда тутилган миқдордан ошиб кетса, алимент тўловчи ота (она) алимент тўлаш ҳақидаги суднинг ҳал қилув қарори ёки суд буйруғи кимнинг фойдасига чиққан бўлса, ўша шахсларнинг ҳар бирига нисбатан алиментнинг миқдорини тегишинча камайтириш тўғрисида даъво такдим этиши мумкин. (ЎзР 12.12.2003 й. 568-II-сон Қонуни таҳриридаги қисм)

Суд судларнинг барча ҳал қилув қарорларига биноан тўланиши лозим бўлган, ушбу Кодекс 99-моддасида белгиланган алимент миқдоридан келиб чиққан ҳолда, болаларга нисбатан судларнинг ҳал қилув қарорлари мавжуд бўлса, уларнинг ҳар бирига тегишли бўлган алиментнинг тенг улушдаги янги миқдорини белгилайди.

Алиментнинг миқдорини камайтиришга асос бўлган ҳолатлар ту-
гаган тақдирда, вояга етмаган болалари учун алимент олувчи шахс
ушбу Кодекснинг 99-моддасида кўрсатилган миқдорда алимент унди-
риш тўғрисида даъво билан судга мурожаат қилишга ҳақлидир.

116-модда . Алимент тўлашдан бош тортганлик учун жавобгарлик

Вояга етмаган ёки вояга етган меҳнатга лаёқатсиз, ёрдамга мухтож
болаларига алимент тўлаш ҳақидаги суднинг ҳал қилув қарорини ба-
жаришдан бўйин товлаган шахслар ушбу Кодекснинг 79-моддасига
асосан ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиниши ёки жиноий жавоб-
гарликка тортилиши мумкин.

Қаранг: ЖКнинг 122-моддаси

Ота-онасига моддий ёрдам бериш тўғрисидаги суднинг ҳал қилув
қарорларини бажармаслик жиноий жавобгарликка сабаб бўлади.

Қаранг: ЖКнинг 123-моддаси

15-б о б

ЭР-ХОТИНЛАР ВА СОБИҚ ЭР-ХОТИНЛАРНИНГ АЛИМЕНТ МАЖБУРИЯТЛАРИ

117-модда . Эр-хотиннинг бир-бирига таъминот бериш мажбу-
риятлари

118-модда . Никоҳдан ажралганидан кейин собиқ эр (хотин)нинг
таъминот олиш ҳуқуқи

119-модда . Эр-хотин (собиқ эр-хотин)дан суд тартибида унди-
риладиган алимент миқдори

120-модда . Эр ва хотинни бир-бирларига таъминот бериш маж-
буриятдан озод қилиш ёки бу мажбуриятни муайян муддат билан
чеклаш

121-модда . Эр (хотин)нинг алимент олиш ҳуқуқининг тугаши

117-модда. Эр-хотиннинг бир-бирига таъминот бериш мажбуриятлари

Эр-хотин бир-бирига моддий ёрдам бериши шарт. Бундай ёрдам беришдан бош тортилган тақдирда, ёрдамга муҳтож, меҳнатга лаёқатсиз эр ёки хотин, шунингдек хотин ҳомиладорлик даврида ва ўртада бола туғилган кундан бошлаб уч йил давомида, ўртадаги ногирон бола ўн саккиз ёшга тўлгунча ёки болаликдан I гуруҳ ногирони бўлган ўртадаги болага қараган ёрдамга муҳтож эр (хотин) ёрдам беришга қодир бўлган хотин (эр)дан суд тартибида таъминот (алимент) олиш ҳуқуқига эга.

118-модда. Никоҳдан ажралганидан кейин собиқ эр (хотин)нинг таъминот олиш ҳуқуқи

Етарли маблағга эга бўлган собиқ эр (хотин)дан:
собиқ хотин ҳомиладорлик даврида ва ўртада бола туғилган кундан бошлаб уч йил давомида;

ўртадаги ногирон бола ўн саккиз ёшга тўлгунча ёки болаликдан I гуруҳ ногирони бўлган болага қараган ёрдамга муҳтож собиқ хотин (эр);

•
никоҳдан ажралгунга қадар ёки никоҳдан ажралган пайтдан бошлаб бир йил давомида меҳнатга лаёқатсиз бўлиб қолган ёрдамга муҳтож собиқ хотин (эр);

никоҳдан ажралган пайтдан бошлаб беш йил ичида пенсия ёшига етган ёрдамга муҳтож хотин (эр), агар эр-хотин узоқ вақт никоҳда туришган бўлса, суд тартибида алимент талаб қилиш ҳуқуқига эгадир.

Никоҳдан ажралгандан кейин собиқ эр ёки хотинга тўланадиган алимент миқдори ва уни тўлаш тартиби собиқ эр-хотин ўртасидаги келишув билан белгиланиши мумкин.

119-модда. Эр-хотин (собиқ эр-хотин)дан суд тартибида ундириладиган алимент миқдори

Эр-хотин (собиқ эр-хотин) ўртасида алимент тўлаш тўғрисида келишув мавжуд бўлмаган ҳолларда эр ёки хотинга (собиқ эр ёки хотинга) суд тартибида ундириб бериладиган алимент миқдори суд томонидан эр ёки хотиннинг (собиқ эр ёки хотиннинг) моддий ва оилавий

аҳволини ҳамда тарафларнинг эътиборга лойиқ бошқа манфаатларини эътиборга олиб, ҳар ойда пул билан тўланадиган қатъий суммада белгиланади, бироқ бу сумма қонун ҳужжатларида белгиланган энг кам иш ҳақининг учдан бир қисмидан кам бўлмаслиги лозим.

120-модда . Эр ва хотинни бир-бирларига таъминот бериш мажбуриятидан озод қилиш ёки бу мажбуриятни муайян муддат билан чеклаш

Суд қуйидаги ҳолларда:

агар эр-хотин никоҳда қисқа вақт мобайнида бўлган бўлса;

агар ўз таъминоти учун маблағ тўланишини талаб қилаётган эр ёки хотиннинг нолайиқ хулқ-атвори туфайли никоҳдан ажратилган бўлса;

агар ёрдамга муҳтож эр ёки хотиннинг меҳнатга лаёқатсиз бўлиб қолиши унинг спиртли ичимликларни, гиёҳвандлик воситаларини, психотроп моддаларни суистеъмол қилиши ёки қасддан жиноят содир этиши оқибатида юз берган бўлса, эр (хотин)ни ёрдамга муҳтож меҳнатга лаёқатсиз хотин (эр)га таъминот бериш мажбуриятидан озод қилиши ёхуд бу мажбуриятни, муайян муддат билан чеклаб қўйиши мумкин.

121-модда . Эр (хотин)нинг алимент олиш ҳуқуқининг тугаши

Эр-хотиннинг бир-биридан таъминот олиш ҳуқуқи ушбу Кодекснинг 117 ва 118-моддаларига мувофиқ таъминот олиш учун асос бўлган шартлар тугаган тақдирда, шунингдек никоҳдан ажралган ёрдамга муҳтож, меҳнатга лаёқатсиз эр ёки хотин янги никоҳга кирганда тугайди. Бундай ҳолларда, агар таъминот учун маблағ суднинг ҳал қилув қарорига биноан ундирилган бўлса, уни тўлаши шарт бўлган эр (хотин) бундан буён алимент тўлашдан озод этиш ҳақидаги талаб билан судга мурожаат қилишга ҳақлидир.

ҚАРИНДОШЛАР ВА БОШҚА ШАХСЛАРНИНГ АЛИМЕНТ МАЖБУРИЯТЛАРИ

122-м о д д а . Вояга етмаган ва вояга етган меҳнатга лаёқатсиз шахсларга таъминот бериш мажбурияти

123-м о д д а . Бобо ва бувининг ўз невараларига таъминот бериш мажбурияти

124-м о д д а . Невараларнинг бобо ва бувиларига таъминот бериш мажбурияти

125-м о д д а . Ака-ука ва опа-сингилларнинг вояга етмаган ёки вояга етган меҳнатга лаёқатсиз ака-ука ва опа-сингилларига таъминот бериш мажбурияти

126-м о д д а . Доимий тарбияда бўлганларнинг ўз тарбиячиларига таъминот бериш мажбурияти

127-м о д д а . Ўғай ота ва ўғай онанинг ўғай ўғил ва ўғай қизларига таъминот бериш мажбурияти

128-м о д д а . Ўғай ўғил ва ўғай қизларнинг ўғай ота ва ўғай онага таъминот бериш мажбурияти

129-м о д д а . Қариндошлар ва бошқа шахслардан ундириладиган алиментнинг миқдори

122-м о д д а . **Вояга етмаган ва вояга етган меҳнатга лаёқатсиз шахсларга таъминот бериш мажбурияти**

Ушбу Кодекснинг 123–128-моддаларида кўрсатилган шартлар мавжуд бўлса, вояга етмаган, шунингдек вояга етган меҳнатга лаёқатсиз, ёрдамга мухтож шахсларга таъминот бериш мажбурияти суд томонидан уларнинг қариндошлари: бобо, буви, неvara, ака-ука, опа-сингил, шунингдек ўғай ота ва ўғай она, ўғай ўғил ва ўғай қиз, доимий тарбияда бўлган шахслар зиммасига юклатилиши мумкин.

123-м о д д а . **Бобо ва бувининг ўз невараларига таъминот бериш мажбурияти**

Ота-онаси йўқ бўлган ёки улардан таъминот ололмайдиган вояга етмаган невараларига таъминот бериш мажбурияти етарли маблағга

эга бўлган бобо ва буви зиммасига юклатилиши мумкин. Вояга етган меҳнатга лаёқатсиз, ёрдамга муҳтож невараларнинг ота-онаси, эри ёки хотини (собик эри ёки хотини) ва вояга етган лаёқатли болалари бўлмаса ёхуд улардан таъминот учун маблағ ололмаса, уларга нисбатан ҳам бу мажбурият бобо ва бувининг зиммасига юклатилиши мумкин.

124-модда . Невараларнинг бобо ва бувиларига таъминот бериш мажбурияти

Ўзларининг вояга етган болаларидан ёхуд эри ёки хотинидан (собик эри ёки хотинидан) таъминот ололмайдиган меҳнатга лаёқатсиз, ёрдамга муҳтож бобо ва бувига таъминот бериш мажбурияти етарли маблағга эга бўлган вояга етган меҳнатга лаёқатли неваралар зиммасига юклатилиши мумкин.

125-модда . Ака-ука ва опа-сингилларнинг вояга етмаган ёки вояга етган меҳнатга лаёқатсиз ака-ука ва опа-сингилларига таъминот бериш мажбурияти

Ота-онаси йўқ бўлган ёки улардан таъминот ололмайдиган вояга етмаган ака-ука ва опа-сингилларига таъминот бериш мажбурияти етарли маблағга эга бўлган ака-ука ва опа-сингиллар зиммасига юклатилиши мумкин. Вояга етган меҳнатга лаёқатсиз, ёрдамга муҳтож ака-ука ва опа-сингилларнинг ота-онаси, эри ёки хотини (собик эри ёки хотини) ва вояга етган меҳнатга лаёқатли болалари бўлмаса ёхуд улардан таъминот учун маблағ ололмаса, уларга нисбатан ҳам бу мажбурият ака-ука ва опа-сингилларнинг зиммасига юклатилиши мумкин.

126-модда . Доимий тарбияда бўлганларнинг ўз тарбиячиларига таъминот бериш мажбурияти

Меҳнатга лаёқатсиз, ёрдамга муҳтож эри ёки хотини (собик эри ёки хотини) ёки вояга етган меҳнатга лаёқатли болалари бўлмаган ёхуд улардан таъминот учун маблағ ололмайдиган, амалда уларни тарбиялаганларга таъминот бериш мажбурияти уларнинг доимий тарбияси ва таъминотида бўлган шахслар зиммасига юклатилиши мумкин. Бун-

дай мажбурият васийликда (хомийликда) турган шахслар зиммасига юклатилмайди.

Суд тарбияда бўлганларни, агар улар тарбиячиларнинг тарбияси ва таъминотида беш йилдан кам турган бўлса, ушбу моддада кўрсатилган мажбуриятдан озод қилишга ҳақли.

127-модда . Ўғай ота ва ўғай онанинг ўғай ўғил ва ўғай қизларига таъминот бериш мажбурияти

Ўғай ота ва ўғай онанинг тарбиясида ёки таъминотида бўлган вояга етмаган ўғай ўғил ва ўғай қизларнинг ота-онаси йўқ бўлса ёхуд ўз ота-онасидан етарли маблағ ололмаётган бўлса, уларга таъминот бериш мажбурияти ўғай ота ва ўғай она зиммасига юклатилиши мумкин. Вояга етган ёрдамга муҳтож, меҳнатга лаёқатсиз ўғай ўғил ва ўғай қизларнинг ота-онаси, эри ёки хотини (собиқ эри ёки хотини) ва вояга етган меҳнатга лаёқатли болалари бўлмаса ёхуд улардан таъминот учун етарли маблағ ололмаса, ўғай ота ва ўғай онанинг зиммасига уларга нисбатан ҳам шундай мажбурият юклатилиши мумкин.

128-модда . Ўғай ўғил ва ўғай қизларнинг ўғай ота ва ўғай онага таъминот бериш мажбурияти

Меҳнатга лаёқатсиз, ёрдамга муҳтож ўғай ота ва ўғай онанинг ота-онаси, эри ёки хотини (собиқ эри ёки хотини) ёки вояга етган меҳнатга лаёқатли болалари бўлмаса ёхуд улардан таъминот учун маблағ ололмаса, уларга таъминот бериш мажбурияти ўғай ўғил ва ўғай қизлар зиммасига юклатилиши мумкин.

Агар ўғай ўғил ва ўғай қизни ўғай ота ва ўғай она беш йилдан кам вақт давомида тарбиялаган ва таъминот берган бўлса, шунингдек улар ўз мажбуриятларини лозим даражада бажармаган бўлса, суд ўғай ўғил ва ўғай қизни ўғай отаси ва ўғай онасига таъминот бериш мажбуриятдан озод қилишга ҳақли.

129-модда . Қариндошлар ва бошқа шахслардан ундириладиган алиментнинг миқдори

Қариндошлар ва бошқа шахслардан вояга етмаган болалар учун, шунингдек вояга етган меҳнатга лаёқатсиз, ёрдамга муҳтож шахслар

таъминоти учун ундириладиган алиментнинг миқдори суд томонидан алимент ундирилаётган шахснинг ва алимент олаётган шахснинг моддий ва оилавий аҳволини ҳисобга олиб, ҳар ойда пул билан тўланадиган қатъий суммада белгиланади.

Алимент миқдорини белгилашда, талаб алимент тўлаши шарт бўлган шахсларнинг барчасига ёхуд уларнинг бир нечасига ёки фақат бирига қаратилган бўлишидан қатъи назар, ана шу шахслар ҳисобга олинади.

17-б о б

АЛИМЕНТ ТЎЛАШ ТЎҒРИСИДАГИ КЕЛИШУВ

130-м о д д а . Алимент тўлаш тўғрисида келишув тузиш

131-м о д д а . Алимент тўлаш тўғрисидаги келишувнинг шакли

132-м о д д а . Алимент тўлаш тўғрисидаги келишувни ўзгартириш ёки бекор қилиш

133-м о д д а . Алимент тўлаш тўғрисидаги келишувга биноан тўланадиган алиментлар миқдори

134-м о д д а . Алимент тўлаш тўғрисидаги келишувга биноан алимент тўлаш усуллари ва тартиби

130-м о д д а . Алимент тўлаш тўғрисида келишув тузиш

Алимент тўлаш тўғрисидаги келишув (алимент миқдори, шартлари ва тўлаш тартиби) алимент тўлаши шарт бўлган шахс билан алимент олувчи ўртасида тузилади. Агар алимент олувчи муомалага лаёқатсиз бўлса, келишув унинг қонуний вакили билан тузилади.

131-м о д д а . Алимент тўлаш тўғрисидаги келишувнинг шакли

Алимент тўлаш тўғрисидаги келишув ёзма шаклда тузилиб, нота-рчал тартибда тасдиқланиши лозим.

Алимент тўлаш тўғрисида келишув тузишнинг қонунда белгиланган шаклига риоя қилмаслик Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексига назарда тутилган оқибатларга олиб келади.

Қаранг: ФКнинг 112, 114–116-моддалари

Нотариал тартибда тасдиқланган алимент тўлаш тўғрисидаги келишув ижро варақаси кучига эга бўлади.

132-м о д д а . Алимент тўлаш тўғрисидаги келишувни ўзгартириш ёки бекор қилиш

Алимент тўлаш тўғрисидаги келишув тарафларнинг ўзаро розилиги билан исталган вақтда ўзгартирилиши ёки бекор қилиниши мумкин. Алимент тўлаш тўғрисидаги келишув қандай шаклда тузилган бўлса, уни ўзгартириш ёки бекор қилиш ҳам ўша шаклда амалга оширилади.

Алимент тўлаш тўғрисидаги келишувнинг бажарилишини бир тарафлама рад қилишга ёки унинг шартларини бир тарафлама ўзгартиришга йўл қўйилмайди.

Тарафларнинг моддий ёки оилавий аҳволида жиддий ўзгаришлар юз берганда ҳамда алимент тўлаш тўғрисидаги келишувни ўзгартириш ёки бекор қилиш тўғрисида улар ўзаро келиша олмаганда, манфаатдор тараф келишувни ўзгартириш ёки бекор қилиш тўғрисидаги даъво билан судга мурожаат қилишга ҳақли. Суд алимент тўлаш тўғрисидаги келишувни ўзгартириш ёки бекор қилиш масаласини ҳал қилишда тарафларнинг эътиборга лойиқ ҳар қандай манфаатини ҳисобга олишга ҳақли.

133-м о д д а . Алимент тўлаш тўғрисидаги келишувга биноан тўланадиган алиментлар миқдори

Алимент тўлаш тўғрисидаги келишувга биноан тўланадиган алиментларнинг миқдорини тарафлар шу келишувда белгилайдилар.

Вояга етмаган болаларга алимент тўлаш тўғрисидаги келишувга биноан тўланадиган алиментнинг миқдори алимент суд тартибида ундирилганда болалар олиши мумкин бўлган миқдордан кам бўлмаслиги керак.

Қаранг: ОКнинг 99-моддаси

134-м о д д а . Алимент тўлаш тўғрисидаги келишувга биноан алимент тўлаш усуллари ва тартиби

Алимент тўлаш тўғрисидаги келишув бўйича алимент тўлаш усуллари ва тартиби шу келишув билан белгиланади.

Алиментлар:

алимент тўлаши шарт бўлган шахснинг иш ҳақи ва (ёки) бошқа даромадига нисбатан улушларда;

вакти-вактида пул билан тўланадиган қатъий суммада;

бир йўла пул билан тўланадиган қатъий суммада;

мол-мулк билан ёки келишувда қайд этилган бошқа усулларда тўланиши мумкин.

Алимент тўлаш ҳақидаги келишувда алимент тўлашнинг турли усулларини бирга қўшиб қўллаш назарда тутилиши мумкин.

Алимент тўлаш тўғрисидаги келишув бўйича тўланадиган алимент миқдорини индексация қилиш шу келишувга мувофиқ амалга оширилади. Агар алимент тўлаш тўғрисидаги келишувда индексация қилиш тартиби кўрсатилмаган бўлса, индексация ушбу Кодекснинг 144-моддасига мувофиқ амалга оширилади.

18-б о б

АЛИМЕНТЛАРНИ ТЎЛАШ ВА УНДИРИШ ТАРТИБИ

135-м о д д а . Алиментни ихтиёрий тўлаш

136-м о д д а . Алиментни суд тартибида ундириш

137-модда. Иш берувчининг (ташкilot маъмуриятининг) алимент ушлаб қолиш мажбурияти

138-м о д д а . Алимент тўловчининг иш, ўқиш жойи ва турар жойи ўзгарганлиги ҳақида хабар қилиш мажбурияти

139-м о д д а . Алимент қарзини ундириш

140-м о д д а . Алимент қарзининг миқдорини белгилаш

141-м о д д а . Алимент қарзини тўлашдан озод қилиш

142-м о д д а . Алиментни ўз вақтида тўламаганлик учун жавобгарлик

143-м о д д а . Алиментни ҳисобга ўтказишга ва қайтариб олишга йўл қўймаслик

144-м о д д а . Алиментни индексация қилиш

145-м о д д а . Алимент тўлаши шарт бўлган шахс чет давлатга кетаётганида алимент тўланиши

146-м о д д а . Алимент миқдорини ўзгартириш ёки алимент тўлашдан озод қилиш

147-м о д д а . Алимент мажбуриятларининг тугаши

135-м о д д а . Алиментни ихтиёрий тўлаш

Алимент тўлаши шарт бўлган шахс алиментни ихтиёрий равишда шахсан ёки ўз аризасига мувофиқ ишлаб турган жойида ёхуд пенсия, нафақа, стипендия ва бошқа турдаги маблағ олаётган жойида тўланади.

Вояга етмаган болалар учун олинадиган алимент аризага мувофиқ ушбу Кодекснинг 99-моддасида белгиланган миқдорларда ушлаб қолинади.

Алиментнинг ихтиёрий равишда тўлаб турилиши алимент ундирувчини алимент ундириш ҳақидаги даъво ёки ариза билан хоҳлаган вақтда судга мурожаат қилиш ҳуқуқидан маҳрум этмайди. (ЎзР 12.12.2003 й. 568-II-сон Қонуни таҳриридаги қисм) (Олдинги таҳририга қаранг)

136-м о д д а . Алиментни суд тартибида ундириш

Алимент олиш ҳуқуқига эга бўлган шахс, алимент талаб қилиш ҳуқуқи вужудга келганидан сўнг қанча муддат ўтганидан қатъи назар, хоҳлаган вақтда алимент ундириш тўғрисидаги талаб билан судга мурожаат қилишга ҳақлидир.

(ЎзР 12.12.2003 й. 568-II-сон Қонунига мувофиқ иккинчи ва учинчи қисмлар иккинчи, учинчи ва тўртинчи қисмлар билан алмаштирилган) (Олдинги таҳририга қаранг)

Мазкур шахс, низо бўлмаган тақдирда, вояга етмаган болалар учун алимент ундириш тўғрисидаги ариза билан судга мурожаат этишга ҳақли бўлиб, бу ариза буйруқ тартибида иш юритиш тарзида кўриб чиқилади.

Қаранг: ФПКнинг 20-1-боби

Алимент судга мурожаат этилган пайтдан бошлаб ундирилади.

Агар таъминот учун маблағ олиш чоралари судга мурожаат қилингунга қадар кўрилганлиги, аммо алимент тўлаши шарт бўлган шахснинг уни тўлашдан бош тортганлиги оқибатида алимент олинмаганлиги суд томонидан аниқланса, ўтган давр учун алимент судга мурожаат этилган пайтдан бошлаб уч йиллик муддат доирасида ундириб олиниши мумкин.

**137-модда . Иш берувчининг (ташкилот маъмуриятининг)
алимент ушлаб қолиш мажбурияти**

Алимент тўлаши шарт бўлган шахснинг иш жойидаги иш берувчи ёки пенсия, нафақа, стипендия олаётган жойидаги ташкилот маъмурияти алимент тўлаш тўғрисидаги нотариал тартибда тасдиқланган келишувга ёки ижро варақасига асосан алимент тўлаши шарт бўлган шахснинг иш ҳақидан ва (ёки) бошқа даромадидан ҳар ойда алимент ушлаб қолиб, алимент тўлаши шарт бўлган шахсга иш ҳақи тўланган ва (ёки) бошқа даромадлар олинган кундан бошлаб, уч кундан кечиктирмай алимент олувчи шахсга алимент тўлаши ёки алимент тўлаши шарт бўлган шахснинг ҳисобидан унга ўтказиши шарт.

**138-модда . Алимент тўловчининг иш, ўқиш жойи ва турар
жойи ўзгарганлиги ҳақида хабар қилиш
мажбурияти**

Суднинг ҳал қилув қарори ёки алимент тўлаш тўғрисидаги нотариал тартибда тасдиқланган келишув бўйича алимент ушлаб қолиши лозим бўлган иш берувчи (ташкилот маъмурияти) алимент тўловчи шахс билан меҳнат шартномаси бекор қилинганлиги ҳақида, шунингдек унинг янги иш, ўқиш жойи ёки турар жойи унга маълум бўлса, бу ҳақда суднинг ҳал қилув қарори ижро этиладиган жойидаги суд ижрочисига ёки алимент олувчи шахсга уч кун муддат ичида хабар бериши шарт.

Алимент тўлаши шарт бўлган шахс ушбу модданинг биринчи қисмида кўрсатилган муддатда ўз иш, ўқиш жойи ёки турар жойи ўзгарганлиги ҳақида, шунингдек қўшимча иш ҳақи ёки бошқа даромади тўғрисида суд ижрочисини ҳамда алимент олувчи шахсни хабардор қилиши шарт.

Ушбу модданинг биринчи ва иккинчи қисмларида кўрсатилган маълумотларни белгиланган муддатда узрсиз сабабларга кўра хабар қилмаган тақдирда, айбдор мансабдор шахс ва алимент тўловчи шахс қонунда белгиланган тартибда жавобгарликка тортилади.

Қаранг: МЖТКнинг 198-1, 198-2-моддалари, ЖКнинг 232-моддаси

139-м о д д а . Алимeнт қарзини ундириш

Алимент қарзи алимент тўлаши шарт бўлган шахснинг иш ҳақи ва (ёки) бошқа даромадидан ундирилади. Иш ҳақи ва (ёки) бошқа даромад етарли бўлмаганда, алимент тўлаши шарт бўлган шахснинг банклар ва бошқа кредит ташкилотларидаги ҳисобварақларида турган пул маблағидан, тижорат ва тижоратчи бўлмаган ташкилотларга шартнома асосида ўтказилган пул маблағидан ундирилади, мулк ҳуқуқининг ўтишига олиб келувчи шартномалар бундан мустасно. Бу маблағ етарли бўлмаганда ундириш алимент тўлаши шарт бўлган шахснинг қонун бўйича ундириш қаратилиши мумкин бўлган ҳар қандай мол-мулкига қаратилади.

Қаранг: «Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида»ги Қонун 52-моддасининг биринчи–учинчи қисмлари

Ундириш алимент тўлаши шарт бўлган шахснинг ҳисобварақларидаги пул маблағига ва унинг бошқа мол-мулкига қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда қаратилади.

Қаранг: «Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида»ги Қонуннинг 47, 48-моддалари

Алимент тўлаш тўғрисидаги нотариал тартибда тасдиқланган келишув ёки ижро варақаси асосида ўтган даврдаги алимент қарзи ижро варақаси ёки алимент тўлаш тўғрисидаги келишув алимент ундириш учун тақдим қилинганга қадар ўтган уч йилдан ортиқ бўлмаган муддат учун ундирилади.

Алиментлар ижро варақаси ёки алимент тўлаш тўғрисидаги нотариал тартибда тасдиқланган келишув бўйича алимент тўлаши шарт бўлган шахснинг айби билан ундирилмаган бўлса, алиментлар ушбу модданинг учинчи қисмида кўрсатилган уч йиллик муддатдан қатъи назар, ўтган барча вақт учун ундирилади.

140-м о д д а . Алимeнт қарзининг миқдорини белгилаш

Алимент қарзининг миқдори суд ижрочиси томонидан суднинг ҳал қилув қарори ёки алимент тўлаш тўғрисидаги нотариал тартиб-

да тасдиқланган келишувда белгиланган алимент миқдоридан келиб чиққан ҳолда аниқланади.

Ушбу Кодекснинг 99-моддасига асосан вояга етмаган болаларга тўланадиган алимент қарзининг миқдори алимент тўлаши шарт бўлган шахснинг иш ҳақи ва (ёки) бошқа даромади миқдоридан келиб чиққан ҳолда алимент ундирилмаган вақт учун ҳисоблаб чиқилади. Агар алимент тўлаши шарт бўлган шахс шу даврда ишламаган бўлса ёки унинг иш ҳақи ва (ёки) даромадини тасдиқловчи ҳужжатлар тақдим қилинмаган бўлса, алимент қарзи ундирилаётган вақтда алимент Ўзбекистон Республикасидаги ўртача ойлик иш ҳақи миқдори бўйича ҳисоблаб чиқилади. Агар қарзни бундай белгилаш тарафлардан бирининг манфаатларига жиддий путур етказса, манфаатларига путур етказилган тараф судга мурожаат қилишга ҳақлидир. Суд тарафларнинг моддий ва оилавий аҳволини ва бошқа эътиборга лойиқ ҳолатларни инобатга олиб, қарзнинг пул билан тўланадиган қатъий суммасини белгилаши мумкин.

141-м о д д а . Алимент қарзини тўлашдан озод қилиш

Тарафлар ўртасидаги келишувга мувофиқ алимент қарзини тўлашдан озод қилиш ёки уни камайтиришга тарафларнинг ўзаро розилиги бўлгандагина йўл қўйилади, вояга етмаган болаларга алимент тўланадиган ҳоллар бундан мустасно.

Агар суд алимент тўлаши шарт бўлган шахс касаллиги ёки бошқа узрли сабабларга кўра алимент тўламаганлигини аниқласа ҳамда унинг моддий ва оилавий аҳволи йиғилган алимент қарзни тўлашга имкон бермайди деб топса, алимент тўловчининг даъвосига биноан уни алимент қарзларини тўлашдан тўла ёки қисман озод этишга ҳақлидир.

142-м о д д а . Алиментни ўз вақтида тўламаганлик учун жавобгарлик

Алимент тўлаш тўғрисидаги келишувга мувофиқ алимент тўлаши шарт бўлган шахснинг айби билан қарз вужудга келган бўлса, айбдор шахс ушбу келишувда белгиланган тартибда жавобгар бўлади.

Суднинг ҳал қилув қарорига кўра алимент тўлаши шарт бўлган шахснинг айби билан қарз вужудга келган бўлса, айбдор шахс кечик-

тирилган ҳар бир кун учун тўланмай қолган алимент суммасининг ўндан бир фоизи миқдорида алимент олувчига неустойка тўлайди.

Алимент олувчи алимент ўз вақтида тўланмаганлигида айбдор алимент тўлаши шарт бўлган шахсдан алимент тўлаш мажбуриятларини ўз вақтида бажармаганлик оқибатида етказилган барча зарарларнинг неустойка билан қопланмаган қисмини ундиришга ҳам ҳақлидир.

143-м о д д а . Алиментни ҳисобга ўтказишга ва қайтариб олишга йўл қўйилмаслиги

Алимент қарши қўйилган бошқа талаблар билан ҳисобга ўтказилиши мумкин эмас.

Алиментни қайтариб олишга йўл қўйилмайди, қуйидаги ҳоллар бундан мустасно:

алимент олувчи томонидан ёлғон маълумотлар бериш ёки қалбаки ҳужжатлар тақдим этиш оқибатида алимент ундириш тўғрисида чиқарилган суднинг ҳал қилув қарори бекор қилинганда;

алимент олувчи томонидан алдаш, қўрқитиш ёки зўрлик таъсири остида тузилган алимент тўлаш тўғрисидаги келишув ҳақиқий эмас деб топилганда;

алимент тўланишига асос бўлган суднинг ҳал қилув қарори, алимент тўлаш тўғрисидаги келишув ёки ижро варақаси қалбакилиги факти суд ҳукми билан аниқланганда.

Агар ушбу модданинг иккинчи қисмида кўрсатилган ҳаракатлар, вояга етмаган боланинг ёки вояга етган муомалага лаёқатсиз алимент олувчининг вакили томонидан содир этилган бўлса, алимент қайтариб олинмайди, тўланган алимент суммалари эса, алимент тўлаши шарт бўлган шахснинг даъвосига кўра айбдор вакилдан ундирилади.

144-м о д д а . Алиментни индексация қилиш

Суднинг ҳал қилув қарорига асосан пул билан тўланадиган қатъий суммада ундирилаётган алиментларни индексация қилиш алиментлар ушлаб қолинаётган жойда қонун ҳужжатлари билан белгиланган энг кам ойлик иш ҳақиға мутаносиб равишда амалга оширилади.

Индексация қилиш мақсадида алиментнинг миқдори суд томонидан қонун ҳужжатларида белгиланган энг кам ойлик иш ҳақининг муайян қисмига мос равишда пул билан тўланадиган қатъий суммада белгиланади.

145-м о д д а . Алимент тўлаши шарт бўлган шахс чет давлатга кетаётганида алимент тўланиши

Алимент тўлаши шарт бўлган шахс доимий яшаш учун ёки уч ойдан ортиқ муддатга чет давлатга кетаётганида конунга мувофиқ ўзи таъминот бериши лозим бўлган алимент олувчилар билан ушбу Кодекснинг 130–134-моддаларига асосан алимент тўлаш тўғрисида келишув тузиши шарт.

Алимент тўлаш тўғрисида келишувга эришилмаган тақдирда шахс алимент миқдорининг пул билан тўланадиган қатъий суммада белгиланиши ва алиментни бир йўла тўлаш тўғрисида ёки алимент эвазига муайян мол-мулкни бериш ёхуд алиментни бошқа усулда тўлаш тўғрисидаги талаб билан судга мурожаат қилишга ҳақли.

146-м о д д а . Алимент миқдорини ўзгартириш ёки алимент тўлашдан озод қилиш

Алимент миқдори суд тартибида белгиланганидан кейин тарафлардан бирининг моддий ёки оилавий аҳволи ўзгарса, суд улардан ҳар бирининг талабига кўра алиментнинг белгиланган миқдорини ўзгартиришга ёки алимент тўлаши шарт бўлган шахсни алимент тўлашдан озод қилишга ҳақли. Алимент миқдорини ўзгартиришда ёки уни тўлашдан озод қилишда суд тарафларнинг эътиборга лойиқ бошқа манфаатларини ҳисобга олишга ҳақли.

147-м о д д а . Алимент мажбуриятларининг тугатилиши

Алимент тўлаш тўғрисидаги келишувда белгиланган алимент мажбуриятлари тарафлардан бирининг ўлими, мазкур келишув муддатининг ўтиши ёки унда назарда тутилган бошқа асосларга кўра тугайди.

Суд тартибида ундириладиган алимент тўлаш:

бола вояга етганда ёки вояга етмасдан туриб тўла муомала лаёқатига эга бўлганда;

фойдасига алимент ундирилаётган бола фарзандликка олинганда;

суд алимент олувчининг меҳнатга лаёқати тикланган ёки уни ёрдамга муҳтож бўлмай қолган деб топганда;

меҳнатга лаёқатсиз, ёрдамга муҳтож алимент олувчи собиқ эр ёки хотин янги никоҳга кирганда;

алимент олувчи ёки алимент тўлаши шарт бўлган шахс вафот этганда тугатилади.

Тўртинчи бўлим

ОТА-ОНА ҚАРАМОҒИДАН МАҲРУМ БЎЛГАН БОЛАЛАРНИ ЖОЙЛАШТИРИШ ШАКЛЛАРИ

19-б о б . Ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни аниқлаш ва жойлаштириш (148–150-моддалар)

20-б о б . Фарзандликка олиш (151–172-моддалар)

21-б о б . Васийлик ва ҳомийлик (173–193-моддалар)

22-б о б . Болаларни оилага тарбияга олиш (патронат) (194–200-моддалар)

19-б о б

ОТА-ОНА ҚАРАМОҒИДАН МАҲРУМ БЎЛГАН БОЛАЛАРНИ АНИҚЛАШ ВА ЖОЙЛАШТИРИШ

148-модда . Ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш

149-модда . Ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни аниқлаш ва ҳисобга олиш

150-модда . Ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни жойлаштириш

148-модда . **Ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган
болаларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини
ҳимоя қилиш**

Ота-она вафот этганда, ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум этилганда, уларнинг ота-оналик ҳуқуқи чекланганда, улар муомалага лаёқатсиз деб топилганда, касал бўлганда, узок муддат бўлмаганда, ота-она болаларни тарбиялаш ёки уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя

қилишдан бўйин товлаганда, шу жумладан ота-она тарбия, даволаш, аҳолини ижтимоий ҳимоялаш муассасалари ва шунга ўхшаш бошқа муассасалардаги боласини олишдан бош тортганда, шунингдек ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган бошқа ҳолларда болаларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш васийлик ва ҳомийлик органлари зиммасига юклатилади.

149-м о д д а . Ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни аниқлаш ва ҳисобга олиш

Васийлик ва ҳомийлик органлари ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни аниқлайди, бундай болаларни ҳисобга олади ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган ҳар бир ҳолатга қараб, болаларни жойлаштириш шаклларини танлайди, шунингдек бундан буён уларга таъминот бериш, уларни тарбиялаш ва уларга таълим бериш шарт-шароитларини назорат қилиб боради.

Қаранг: ВМ 1999 йил 12 апрелдаги 171-сон қарори билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикасида васийлик ва ҳомийлик тўғрисида»ги Низом I қисми 7-бандининг «а»-кичик банди

Васийлик ва ҳомийлик органидан ташқари бошқа юридик ва жисмоний шахсларнинг ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни аниқлаш ва жойлаштириш бўйича фаолият юритишига йўл қўйилмайди.

Қаранг: ВМ 1999 йил 12 апрелдаги 171-сон қарори билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикасида васийлик ва ҳомийлик тўғрисида»ги Низом I қисмининг 6-банди

(ЎЗР 16.04.2008 й. ЎРҚ-153-сон Қонунига мувофиқ учинчи қисм қуйидаги учинчи ва тўртинчи қисмлар билан алмаштирилган) (Олдинги таҳририга қаранг)

Муассасаларнинг (мактабгача таълим муассасалари, умумтаълим муассасалари, даволаш муассасалари ва бошқа муассасаларнинг), фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг мансабдор шахслари ва бошқа фуқаролар болалар ота-она қарамоғидан маҳрум

бўлганлигидан хабардор бўлгач, етти кунлик муддат ичида бу ҳақда болалар ҳақиқатда турган жойдаги васийлик ва ҳомийлик органларига хабар беришлари шарт. Васийлик ва ҳомийлик органи бундай маълумотларни олган кундан эътиборан уч кун ичида боланинг турмуш шароитини текшириб чиқиши ва бунда боланинг ота-она ёки қариндошлари қарамоғидан маҳрум бўлганлиги аниқланса, уни жойлаштириш масаласи ҳал бўлгунига қадар боланинг ҳуқуқ ва манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлаши шарт.

Қаранг: ВМ 1999 йил 12 апрелдаги 171-сон қарори билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикасида васийлик ва ҳомийлик тўғрисида»ги Низом I қисмининг 34-банди; ВМ 2008 йил 26 майдаги 110-сон қарори билан тасдиқланган «Васийлик ва ҳомийлик органига ота-онасининг қаровисиз қолган болалар тўғрисидаги маълумотларни тақдим этиш тартиби ҳақида»ги Низом

Ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар тўғрисидаги маълумотларни васийлик ва ҳомийлик органига хабар қилмаганлик, шунингдек бундай болаларни жойлаштиришда қонун ҳужжатлари талабларини бузганлик учун ушбу модданинг учинчи қисмида кўрсатилган муассасаларнинг раҳбарлари ва органларнинг мансабдор шахслари қонунда белгиланган тартибда жавобгарликка тортилади.

Қаранг: МДЖТКнинг 47-1, 47-2-моддалари

150-м о д д а . Ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни жойлаштириш

Ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар оила (фарзандликка олинishi, васийлик, ҳомийлик белгиланиши ёки тутинган оила)га берилиши, бундай имконият бўлмаганда эса, етим болалар ёхуд ота-оналар қарамоғидан маҳрум бўлган болалар учун тайинланган муассасалар (тарбия, даволаш, аҳолини ижтимоий ҳимоялаш муассасаси ва шунга ўхшаш бошқа муассасалар)га тарбияга берилиши лозим.

Ота-онаси қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни ушбу модданинг биринчи қисмида кўрсатилган оилага ёки муассасаларга тарбиялаш учун жойлаштириш масаласи ҳал бўлгунга қадар васийлик (ҳомийлик) мажбуриятларини бажариш вақтинча васийлик ва ҳомийлик органлари зиммасига юклатилади.

ФАРЗАНДЛИККА ОЛИШ

151-м о д д а . Фарзандликка олиш

152-м о д д а . Фарзандликка олиши мумкин бўлган шахслар

153-м о д д а . Фарзандликка олишни сир сақлаш

154-м о д д а . Фарзандликка олишда устунлик ҳукукига эга бўлган шахслар

155-м о д д а . Фарзандликка олинаётган боланинг фарзандликка олинишига розилиги

156-м о д д а . Боланинг розилигисиз фарзандликка олиш

157-м о д д а . Фарзандликка олувчининг эри (хотини)нинг болани фарзандликка олишга розилиги

158-м о д д а . Васийлик ёки ҳомийликдаги болани фарзандликка олиш

159-м о д д а . Ота-онанинг болани фарзандликка олинишига розилиги

160-м о д д а . Ота-онанинг розилигисиз фарзандликка олиш

161-м о д д а . Давлат болалар муассасалари тарбияси ва таъминотидаги болаларни фарзандликка олиш

162-м о д д а . Болани такроран фарзандликка олиш

163-м о д д а . Фарзандликка олиш рад этилганлиги устидан шикоят қилиш

164-м о д д а . Фарзандликка олишда туғилишни кайд этиш дафтарига ўзгартириш киритиш

165-м о д д а . Фарзандликка олишнинг ҳукукий оқибатлари

166-м о д д а . Фарзандликка олишда боқувчисини йўқотганлик учун пенсия ёки нафаканинг сақланиши

167-м о д д а . Фарзандликка олишнинг вужудга келиш вақти

168-м о д д а . Фарзандликка олишни ҳақиқий эмас деб топиш асослари

169-м о д д а . Фарзандликка олишни бекор қилиш асослари

170-м о д д а . Фарзандликка олишни бекор қилишни талаб этиш ҳукукига эга бўлган шахслар

171-м о д д а . Фарзандликка олишни ҳақиқий эмас деб топиш ва бекор қилиш тартиби

172-м о д д а . Фарзандликка олишни ҳақиқий эмас деб топиш ва фарзандликка олишни бекор қилиш оқибатлари

151-модда . Фарзандликка олиш

Фарзандликка олишга фақат вояга етмаган болаларга нисбатан ва уларнинг манфаатларинигина кўзлаб йўл қўйилади.

Фарзандликка олиш болани фарзандликка олишни истаган шахсларнинг аризасига биноан ҳамда васийлик ва ҳомийлик органи тавсиясига кўра туман, шаҳар ҳокими қарори билан амалга оширилади.

Қаранг: ВМ 1999 йил 12 апрелдаги 171-сон қарори билан тасдиқланган «Вояга етмаган болаларни фарзандликка ва тарбияга олиш (патронат) тўғрисида»ги Низомнинг биринчи бўлими

152-модда . Фарзандликка олиши мумкин бўлган шахслар

Вояга етган эркак ёки аёл фуқаролар фарзандликка олувчилар бўлиши мумкин, куйидаги шахслар бундан мустасно:

ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинган ёки ота-оналик ҳуқуқи чекланганлар;

қонун билан белгиланган тартибда муомалага лаёқатсиз ёки муомала лаёқати чекланган деб топилганлар;

Қаранг: ФКнинг 30, 31-моддалари

асаб касалликлари ёки наркология муассасаларида рўйхатда турувчилар;

ушбу Кодекс 169-моддасининг биринчи қисмида кўрсатилган асослар бўйича фарзандликка олганлиги бекор қилинган собиқ фарзандликка олувчилар;

қасддан содир қилган жиноятлари учун илгари ҳукм қилинганлар.

Қаранг: ЖКнинг 21-моддаси

Фарзандликка олувчи ва фарзандликка олинувчилар ёшидаги фарқ ўн беш ёшдан кам бўлмаслиги шарт, ўғай ота ва ўғай она томонидан фарзандликка олиш ҳоллари бундан мустаснодир.

153-модда . Фарзандликка олишни сир сақлаш

Фарзандликка олишни сир сақлаш қонун билан ҳимоя қилинади.

Фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш дафтаридаги ва бошқа ҳужжатлардаги фарзандликка олувчилар фарзандликка олин-

ганларнинг ота-онаси эмаслигини билдирадиган мазмундаги ёзувлар билан таништириш, бу ёзувлардан кўчирмалар ва бошқа маълумотларни фарзандликка олувчиларнинг розилигисиз, агар улар вафот этган бўлса, васийлик ва ҳомийлик органининг розилигисиз бериш тақиқланади.

Фарзандликка олувчининг ёки васийлик ва ҳомийлик органининг эркига хилоф равишда фарзандликка олиш сирини ошкор қилган шахслар қонун билан белгиланган жавобгарликка тортиладилар.

Қаранг: ЖКнинг 125-моддаси

154-модда. Фарзандликка олишда устунлик ҳуқуқига эга бўлган шахслар

Фарзандликка олишда қуйидагилар устунлик ҳуқуқига эга бўладилар:

турар жойидан қатъи назар фарзандликка олинувчининг қариндошлари;

фарзандликка олинувчи бола оиласида яшаётган шахс;

ака-ука, опа-сингилларни улар ўртасидаги қариндошлик алоқаларини бузмасдан фарзандликка олаётган шахслар;

ўғай ота ва ўғай она;

Ўзбекистон Республикаси фуқаролари;

касалик, бахтсиз ҳодиса оқибатида фарзандларидан ажралган шахслар.

155-модда. Фарзандликка олинаётган боланинг фарзандликка олинишига розилиги

Ўн ёшга тўлган болани фарзандликка олиш учун унинг розилиги талаб қилинади.

Фарзандликка олиш учун боланинг розилиги васийлик ва ҳомийлик органи томонидан аниқланади.

156-модда. Боланинг розилигисиз фарзандликка олиш

Агар бола фарзандликка олувчиларнинг оиласида тарбияланаётган бўлса ва уларни ўз ота-онаси деб эътироф этса, фарзандликка олиш

фарзандликка олинаётган боланинг розилигисиз амалга оширилиши мумкин.

157-м о д д а . Фарзандликка олувчининг эри (хотини)нинг болани фарзандликка олишга розилиги

Агар бола эр-хотиннинг ҳар иккаласи томонидан фарзандликка олинмаётган бўлса, бунга хотин (эр)нинг розилиги талаб этилади.

Агар эр-хотин оилавий муносабатларни тугатган, бир йилдан ортик бирга яшамаётган бўлсалар ва эр (хотин)нинг турар жойи номаълум бўлса, фарзандликка олишда унинг розилиги талаб қилинмайди.

158-м о д д а . Васийлик ёки ҳомийликдаги болани фарзандликка олиш

Васийлик ёки ҳомийликдаги болани фарзандликка олиш, агар унинг ота-онасидан розилик талаб қилинмайдиган бўлса, васий ёки ҳомийнинг розилиги билан амалга оширилади.

159-м о д д а . Ота-онанинг боланинг фарзандликка олинишига розилиги

Болани фарзандликка олиш учун фарзандликка олинаётган бола ота-онасининг розилиги талаб этилади.

Ота-она боланинг муайян бир шахс (шахслар) томонидан фарзандликка олинишига розилик беришлари ёки фарзандликка беришга розилик билдириб, фарзандликка олувчиларни танлаш ихтиёрини васийлик ва ҳомийлик органига ҳавола қилишлари мумкин.

Ота-онанинг боланинг фарзандликка олинишига розилиги ёзма шаклда баён этилиши керак.

Фарзандликка олиш тўғрисида қарор чиқарилгунга қадар ота-она ўз розилигини қайтариб олишга ҳақлидир.

160-м о д д а . Ота-онанинг розилигисиз фарзандликка олиш

Фарзандликка олиш қуйидаги ҳолларда:

ота-онанинг кимлиги номаълум бўлса;

ота-она ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинган бўлса;

ота-она муомалага лаёқатсиз, бедарак йўқолган деб топилган ёки вафот этган деб эълон қилинган бўлса;

ота-она бир йилдан ортиқ муддат давомида болалар ёки даволаш муассасаларидаги боласидан узрли сабабларсиз хабар олмаган бўлса, ота-онанинг розилигисиз амалга оширилади.

161-м о д д а . Давлат болалар муассасалари тарбияси ва таъминотидаги болаларни фарзандликка олиш

Давлат болалар муассасаларининг тарбияси ва таъминотидаги болаларни фарзандликка олиш, агар уларнинг ота-онаси розилиги талаб этилмайдиган бўлса, шу муассаса маъмуриятининг розилиги билан амалга оширилади.

162-м о д д а . Болани такроран фарзандликка олиш

Фарзандликка олиш тўғрисидаги биринчи қарор суд тартибида бекор қилингандан кейингина болани такроран фарзандликка олишга йўл қўйилади.

163-м о д д а . Фарзандликка олиш рад этилганлиги устидан шикоят қилиш

Туман, шаҳар ҳокимининг фарзандликка олишни рад этганлиги устидан фарзандликка олиш ҳақида ариза берган шахс суд тартибида шикоят қилиши мумкин.

Қаранг: «Фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини бузадиган хатти-ҳаракатлар ва қарорлар устидан судга шикоят қилиш тўғрисида»ги Қонун; ФПКнинг 264, 269–271-моддалари

164-м о д д а . Фарзандликка олишда туғилишни қайд этиш дафтарига ўзгартириш киритиш

Фарзандликка олиш тўғрисида қарор чиқарилгандан кейин ўн кун ичида фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органлари фарзандликка олинаётганнинг туғилиши қайд этилган дафтарга зарур ўзгартиришлар киритиши лозим.

Фарзандликка олувчилар боланинг туғилиши қайд этилган дафтарга унинг ота-онаси деб ёзилиши керак.

Зарур ҳолларда боланинг фамилияси, исми, отасининг исмигина эмас, балки туғилган санаси ҳам бир йилдан ортиқ бўлмаган фарк билан ўзгартирилади. Агар бола ўн ёшдан ошмаган бўлса, туғилган жойи ҳам Ўзбекистон Республикаси доирасида ўзгартирилиши мумкин.

165-м о д д а . Фарзандликка олишнинг ҳуқуқий оқибатлари

Фарзандликка олинган болалар барча шахсий ва мулкӣ ҳуқуқларда фарзандликка олувчининг ўз болаларига тенглаштирилади.

Фарзандликка олинганлар ва уларнинг ота-онаси (ота-она қариндошлари) бир-бирларига нисбатан шахсий ва мулкӣ ҳуқуқларни йўқотадилар ҳамда ўзаро мажбуриятлардан озод бўладилар.

166-м о д д а . Фарзандликка олишда боқувчисини йўқотганлик учун пенсия ёки нафақанинг сақланиши

Фарзандликка олиниш вақтида боқувчисини йўқотганлик учун пенсия ёки нафақа олиш ҳуқуқига эга бўлган вояга етмаганлар фарзандликка олинган тақдирда ҳам ана шу ҳуқуқни сақлаб қоладилар.

167-м о д д а . Фарзандликка олишнинг вужудга келиш вақти

Фарзандликка олинган боланинг туғилишини қайд этиш дафтари-га зарур ўзгартиришлар киритилган кун фарзандликка олишнинг вужудга келган вақти ҳисобланади.

168-м о д д а . Фарзандликка олишни ҳақиқий эмас деб топиш асослари

Фарзандликка олиш қуйидаги ҳолларда, агар:
фарзандликка олиш қалбаки ҳужжатлар асосида расмийлаштирилган бўлса;
фарзандликка олиш сохта бўлса;
вояга етган шахс фарзандликка олинган бўлса;

фарзандликка олувчи шахс ушбу Кодекснинг 152-моддасига мувофиқ фарзандликка олиш ҳуқуқига эга бўлмаган бўлса, ҳақиқий эмас деб топилади.

169-модда. Фарзандликка олишни бекор қилиш асослари

Фарзандликка олиш агар фарзандликка олувчилар:

ўз зиммаларига юклатилган мажбуриятларни бажаришдан бўйин товлаётган ёки уларни лозим даражада бажармаётган бўлсалар;

ота-оналик ҳуқуқини суиистеъмол қилаётган бўлсалар;

фарзандликка олинувчиларга нисбатан шафқатсизлик билан муомалада бўлсалар;

муттасил ичкиликбозликка ёки гиёҳвандликка мубтало бўлган бўлсалар бекор қилиниши лозим.

Фарзандликка олинувчининг хулқ-атвори фарзандликка олувчиларнинг шаъни ва кадр-қимматига путур етказаётган, уларнинг ҳаёти ёки соғлиғига хавф солаётган бўлса, фарзандликка олинувчи вояга етганидан кейин фарзандликка олиш бекор қилинишига йўл қўйилади.

Суд бошқа асосларга кўра ҳам боланинг манфаатларидан келиб чиқиб, унинг фикрини ҳисобга олган ҳолда фарзандликка олишни бекор қилишга ҳақлидир.

170-модда. Фарзандликка олишни бекор қилишни талаб этиш ҳуқуқига эга бўлган шахслар

Фарзандликка олинганнинг ота-онаси, прокурор, васийлик ва ҳомийлик органлари, вояга етмаганлар иши билан шуғулланувчи комиссиялар, шунингдек ўн олти ёшга тўлган фарзандликка олинган бола фарзандликка олишни суд тартибида бекор қилишни талаб этиш ҳуқуқига эга.

171-модда. Фарзандликка олишни ҳақиқий эмас деб топиш ва бекор қилиш тартиби

Фарзандликка олишни ҳақиқий эмас деб топиш ва фарзандликка олишни бекор қилишга фақат суд тартибида йўл қўйилади. Бу тоифадаги ишларни ҳал қилишда ўн ёшга тўлган боланинг фикри ҳисобга олинади.

Шунингдек қаранг: ОС Пленумининг 1998 йил 11 сентябрдаги «Болалар тарбияси билан боғлиқ бўлган низоларни ҳал қилишда судлар томонидан қонунларни қўллаш амалиёти тўғрисида»ги 23-сон қарорининг 23–25-бандлари

Фарзандликка олишни ҳақиқий эмас деб топиш ёки фарзандликка олишни бекор қилиш тўғрисидаги суднинг ҳал қилув қарори қонуний кучга киргандан кейин уч кундан кечиктирмай суд шу қарордан кўчирмани боланинг фарзандликка олиниши тўғрисида қарор чиқарган шаҳар, туман ҳоқимига юбориши шарт.

172-м о д д а . Фарзандликка олишни ҳақиқий эмас деб топиш ва фарзандликка олишни бекор қилиш оқибатлари

Суд томонидан фарзандликка олиш ҳақиқий эмас деб топилганда ёки фарзандликка олиш бекор қилинганда фарзандликка олинувчи бола билан фарзандликка олувчиларнинг (фарзандликка олувчиларнинг қариндошлари) ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятлари тугатилади ҳамда бола билан унинг ота-онаси (ота-онанинг қариндошлари) ўртасидаги ҳуқуқ ва мажбуриятлар тикланади.

Фарзандликка олиш ҳақиқий эмас деб топилганда ёки фарзандликка олиш бекор қилинганда, бола суднинг ҳал қилув қарори билан ота-онасига олиб берилади.

Боланинг ота-онаси йўқ бўлса, шунингдек болани ота-онасига бериш унинг манфаатларига зид бўлса, у васийлик ва ҳомийлик органлари қарамоғига берилади.

Суднинг ҳал қилув қарорида фарзандликка олинувчининг фамилияси, исми ва ота исмини сақлаш-сақланмаслиги кўрсатилиши керак.

Ўн ёшга тўлган боланинг фамилияси, исми ва ота исми фақат унинг розилиги билан ўзгартирилиши мумкин.

21-б о б

ВАСИЙЛИК ВА ҲОМИЙЛИК

173-м о д д а . Васийлик ва ҳомийликнинг мақсади

174-м о д д а . Васийлик ва ҳомийликни белгиловчи органлар

175-модда . Васийлик ва ҳомийлик вазифаларини амалга ошириш

176-модда . Васийлик ва ҳомийлик белгиланадиган шахслар

177-модда . Ота-онаси бўлган вояга етмаган болаларга васий ёки ҳомий тайинлаш

178-модда . Ота-она вақтинча бўлмаганда болаларга васийлик ёки ҳомийлик белгилаш

179-модда . Васий ва ҳомий тайинлаш тартиби

180-модда . Васий ва ҳомий қилиб тайинланиши мумкин бўлган шахслар

181-модда . Васий ва ҳомийнинг ҳуқуқ ҳамда мажбуриятлари

182-модда . Васий ва ҳомийлар фаолиятини назорат қилиш

183-модда . Васийлик ва ҳомийликдаги шахсларнинг мол-мулкани бошқариш

184-модда . Васийнинг васийлик ва ҳомийлик органларининг розилиги билан қилиши мумкин бўлган ҳаракатлари

185-модда . Васий ва ҳомий томонидан қилиниши мумкин бўлмаган ҳаракатлар

186-модда . Васийлик ёки ҳомийликдаги шахсга нафақа тайинлаш

187-модда . Вояга етган шахсга ҳомийлик мажбуриятидан озод этиш

188-модда . Васий ва ҳомийни ўз мажбуриятини бажаришдан четлатиш

189-модда . Васийликнинг тугаши

190-модда . Ҳомийликнинг тугаши

191-модда . Васий ёки ҳомий етказган мулкый зарарни тўлаш

192-модда . Васийлик ва ҳомийлик органларининг қарори устидан шикоят қилиш

193-модда . Васий ва ҳомийнинг хатти-ҳаракатлари устидан шикоят қилиш

173-модда . Васийлик ва ҳомийликнинг мақсади

Васийлик ва ҳомийлик ота-онасининг қарамоғидан маҳрум бўлган болаларга таъминот бериш, уларни тарбиялаш ва уларга таълим бериш, шунингдек бундай болаларнинг шахсий ҳамда мулкый ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш учун белгиланади.

Қаранг: ВМ 1999 йил 12 апрелдаги 171-сон қарори билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикасида васийлик ва ҳомийлик тўғрисида»ги Низом

174-м о д д а . Васийлик ва ҳомийликни белгиловчи органлар

Васийлик ва ҳомийлик туман ёки шаҳар ҳокимининг қарори билан белгиланади.

Васийлик ва ҳомийлик васий ёки ҳомий тайинланишга муҳтож бўлган шахс яшаётган жойда, агар шахснинг муайян яшаш жойи бўлмаса, васий ёки ҳомий яшаётган жойда белгиланади.

175-м о д д а . Васийлик ва ҳомийлик вазифаларини амалга ошириш

Васийлик ва ҳомийлик вазифаларини амалга ошириш ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларга нисбатан – халқ таълими бўлимларига, суд томонидан муомалага лаёқатсиз ёки муомала лаёқати чекланган деб топилган шахсларга нисбатан – соғлиқни сақлаш бўлимларига, соғлиғининг ёмонлиги сабабли ҳомий тайинланишига муҳтож муомалага лаёқатли шахсларга нисбатан – ижтимоий таъминот бўлимлари зиммасига юклатилади.

176-м о д д а . Васийлик ва ҳомийлик белгиланадиган шахслар

Васийлик ўн тўрт ёшга тўлмаган болаларга ва суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган шахсларга нисбатан белгиланади.

Ҳомийлик ўн тўрт ёшдан ўн саккиз ёшгача бўлган вояга етмаганларга, шунингдек суд томонидан муомала лаёқати чекланган деб топилган шахсларга нисбатан белгиланади.

Соғлиғининг ёмонлиги сабабли мустақил равишда ўз ҳуқуқларини амалга ошира олмайдиган ва мажбуриятларини бажара олмайдиган вояга етган муомалага лаёқатли шахсларга нисбатан ҳомийлик шу шахсларнинг илтимосига биноан белгиланиши мумкин.

177-м о д д а . Ота-онаси бўлган вояга етмаган болаларга васий ёки ҳомий тайинлаш

Боланинг ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинмаган ота-онаси бўлиб, васийлик ва ҳомийлик органлари унинг ота-она тарбиясида

қолиши бола манфаатларига жавоб бермаслигини, шунингдек бола-нинг ҳаёти ва соғлиғи учун бевосита хавф борлигини аниқласа, унга васий ёки ҳомий тайинланади.

Ота-она васийлик ва ҳомийлик органларининг васий ёки ҳомий тайинлаш ҳақидаги қарори устидан судга шикоят қилишга ҳақли.

Қаранг: «Фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини бузадиган хатти-ҳаракатлар ва қарорлар устидан судга шикоят қилиш тўғрисида»ги Қонун; ФПКнинг 26–27-боблари

178-модда . Ота-она вақтинча бўлмаганда болаларга васийлик ёки ҳомийлик белгилаш

Ота-она олти ойдан ортиқ ҳозир бўлмаган тақдирда, агар болаларнинг манфаатлари учун зарур бўлса, уларга нисбатан васийлик ва ҳомийлик белгиланади. Ота-она вақтинча бўлмаганида, агар улар боласини қариндошлари ёки бошқа яқин кишилари қарамоғига тарбиялаш ва назорат қилиш учун қолдирган бўлсалар, болаларга васийлик ва ҳомийлик белгиланиши шарт эмас.

179-модда . Васий ва ҳомий тайинлаш тартиби

Васийлик ва ҳомийлик мажбуриятларини бевосита амалга ошириш учун васийлик ва ҳомийлик органлари васий ёки ҳомий тайинлайди.

Васий ёки ҳомий этиб вояга етган ҳар икки жинсдаги фуқаролар уларнинг розилиги билангина тайинланиши мумкин.

Васийлик ёки ҳомийлик тайинлаш лозимлиги васийлик ва ҳомийлик органларига маълум бўлган вақтдан бошлаб бир ойдан кечиктирмай васий ёки ҳомий тайинланиши лозим.

Васий ёки ҳомийни тайинлаш вақтида унинг шахсий фазилатлари, тегишли мажбуриятларни бажаришга қобилияти, мазкур шахс билан васийлик ёки ҳомийликка муҳтож шахс ўртасидаги муносабатлар, шунингдек васийлик ёки ҳомийликка олинувчининг ўз хоҳиши эътиборга олиниши лозим.

180-модда . Васий ва ҳомий қилиб тайинланиши мумкин бўлмаган шахслар

Қуйидаги шахслар васий ва ҳомий қилиб тайинланиши мумкин эмас:

ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинганлар ёки ота-оналик ҳуқуқи чекланганлар;

қонунда белгиланган тартибда муомалага лаёқатсиз ёки муомала лаёқати чекланган деб топилганлар;

Қаранг: ФКнинг 30, 31-моддалари

собик фарзандликка олувчилар, агар фарзандликка олганлиги ушбу Кодекс 169-моддасининг биринчи қисмида назарда тутилган асослар бўйича бекор қилинган бўлса;

қонун билан зиммаларига юклатилган мажбуриятларини лозим даражада бажармаганликлари ёки ўз ҳуқуқларини суистеъмол қилганликлари учун васийлик ёки ҳомийлик вазифаларидан четлатилганлар;

қасддан содир этган жинояти учун илгари ҳукм қилинганлар.

Қаранг: ЖКнинг 21-моддаси

181-м о д д а . Васий ва ҳомийнинг ҳуқуқ ҳамда мажбуриятлари

Васийлар ўз қарамоғидаги шахсларнинг қонуний вакиллари ҳисобланадилар ва улар номидан ҳамда уларнинг манфаатларини кўзлаб барча зарур битимларни тузадилар.

Ҳомийлар ўз қарамоғидаги шахсларга улар ўз ҳуқуқларини амалга оширишида ва мажбуриятларини бажаришида кўмаклашадилар; шунингдек уларнинг ҳуқуқлари учинчи шахслар томонидан суистеъмол этилишидан ҳимоя қиладилар.

Васий ва ҳомий:

турар жойи ўзгарганлиги ҳақида васийлик ва ҳомийлик органини хабардор қилиши;

васийлиги ва ҳомийлигидаги болаларни тарбиялаши, уларнинг таъминоти, саломатлиги, жисмоний, руҳий, маънавий ва ахлоқий камолоти ҳақида ғамхўрлик қилиши ҳамда уларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиши;

ўз қарамоғидаги вояга етмаган шахслар билан бирга яшаши шарт. Ўн олти ёшга тўлган ҳомийликдаги боланинг ўз ҳомийсидан алоҳида яшашига, башарти бу унинг тарбиясига ҳамда ҳуқуқ ва манфаатларининг ҳимоя қилинишига салбий таъсир қилмаса, васийлик ва ҳомийлик органининг розилиги билан йўл қўйилади.

Васий ва ҳомий қуйидагиларга:

васийлиги ва ҳомийлигидаги боланинг фикри, шунингдек васийлик ва ҳомийлик органининг тавсияларини ҳисобга олган ҳолда болани тарбиялаш усуллари мустақил равишда белгилашга;

васийлиги ёки ҳомийлигидаги болани қонуний асослар бўлмасдан туриб, ўз қарамоғида сақлаб турган ҳар қандай шахслардан, шу жумладан боланинг яқин қариндошларидан суд тартибида қайтариб беришни талаб қилишга ҳақлидирлар.

Васий ва ҳомий боланинг ўз ота-онаси ва бошқа яқин қариндошлари билан кўришиб туришига тўсқинлик қилишга ҳақли эмас, бундай кўришиш бола манфаатларига зид ҳоллар бундан мустаснодир.

Васий ёки ҳомий, агар ўз қарамоғидаги шахснинг муомалага лаёқатсиз ёки спиртли ичимликлар, гиёҳвандлик воситалари ёхуд психотроп моддаларни истеъмол қилиши натижасида муомала лаёқати чекланган деб топилшига асос бўлган ҳолатлар барҳам топса, уни муомалага лаёқатли деб топишни ва васийлик ёки ҳомийлик бекор қилинишини сўраб судга мурожаат этиши шарт.

Васийлик ва ҳомийлик вазифалари бепул бажарилади.

182-м о д д а . Васий ва ҳомийлар фаолиятини назорат қилиш

Васий ва ҳомий ҳуқуқларининг амалга оширилиши ҳамда мажбуриятларининг бажарилиши устидан васийлик ва ҳомийлик органлари назорат қилади.

Қаранг: ВМ 1999 йил 12 апрелдаги 171-сон қарори билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикасида васийлик ва ҳомийлик тўғрисида»ги Низом I қисми 7-бандининг «о» кичик банди, 38-банди, II қисмининг VI бўлими

183-м о д д а . Васийлик ва ҳомийликдаги шахсларнинг мол-мулкни бошқариш

Васийлик ёки ҳомийликдаги шахсларнинг мол-мулкни бошқариш мол-мулк жойлашган ерда ўрнатилади.

Васийлик ёки ҳомийликдаги шахсларнинг мол-мулкни бошқариш, уларга тегишли мол-мулкни бошқаларга ўтказиш, васийлик ва ҳомийликдаги шахсларга тегишли пул ва бошқа қимматли буюм-

ларни сақлаш, мол-мулкни бошқариш ва сақлаш билан боғлиқ бўлган бошқа ҳаракатларни бажариш тартиби ва шартлари, шунингдек васийлик ва ҳомийликдаги шахсларнинг мол-мулкни бошқариш ва сақлаш бўйича васий ва ҳомийларнинг ҳисобот бериш тартиби қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

Қаранг: ВМ 1999 йил 12 апрелдаги 171-сон қарори билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикасида васийлик ва ҳомийлик тўғрисида»ги Низом I қисмининг 7, 44-бандлари, II қисмининг 12, 18-банди

Суднинг шахсни бедарак йўқолган деб топиш тўғрисидаги ёки уни вафот этган деб эълон қилиш ҳақидаги ёхуд мерос олиш тўғрисидаги ҳал қилув қарори бекор қилинганда мол-мулкни бошқариш бекор қилинади.

184-м о д д а . Васийнинг васийлик ва ҳомийлик органларининг розилиги билан қилиши мумкин бўлган ҳаракатлари

Васий васийлик ва ҳомийлик органларининг розилиги билан: васийликдаги шахс номидан нотариал тартибда тасдиқланиши лозим бўлган битим (шартнома)лар тузишга; васийликдаги шахсга қарашли бўлган мол-мулкни тақсимлаш, бир йилдан ортик муддатга гаровга қўйиш ёки ижарага беришга; васийликдаги шахс номидан мерос ва (ёки) ҳада олишдан воз кечишга; васийликдаги шахсга қарашли турар жойни айирбошлашга; васийликдаги шахсга тегишли ҳар қандай ҳуқуқдан воз кечишга ҳақлидир.

185-м о д д а . Васий ва ҳомий томонидан қилиниши мумкин бўлмаган ҳаракатлар

Васий ва ҳомий, уларнинг эри (хотини) ва яқин қариндоши васийлик ва ҳомийликдаги шахс билан битимлар тузишга, шунингдек васийликдаги ёки ҳомийликдаги шахс билан васий ёки ҳомийнинг эри (хотини) ва яқин қариндошлари ўртасидаги суд ишларини юритишда васийлик ёки ҳомийликдаги шахснинг вакили бўлишга ҳақли эмас.

Васийликдаги шахс номидан ҳадя шартномаси тузишга йўл қўйилмайди.

186-м о д д а . Васийлик ёки ҳомийликдаги шахсга нафақа тайинлаш

Васий ва ҳомий ўз васийлиги ёки ҳомийлигидаги шахсга таъминот беришга мажбур эмас.

Васий ва ҳомийнинг ўз васийлиги ёки ҳомийлигидаги шахснинг таъминоти учун қилган харажатлари қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда мазкур шахснинг маблағи ҳисобидан қопланади, бу маблағ етарли бўлмаган тақдирда эса, унинг таъминоти учун васийлик ва ҳомийлик органлари нафақа тайинлайди.

Қаранг: ВМ 1999 йил 12 апрелдаги 171-сон қарори билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикасида васийлик ва ҳомийлик тўғрисида»ги Низом II қисмининг 20-банди

187-м о д д а . Вояга етган шахсга ҳомийлик мажбуриятидан озод этиш

Соғлиғининг ёмонлиги сабабли ҳомий белгиланишига муҳтож бўлган вояга етган шахснинг ҳомийси ўз ҳомийлигидаги шахс талаби билан ҳомийлик мажбуриятидан озод қилиниши лозим. Бундай ҳолда васийлик ва ҳомийлик органлари ҳомий тайинланишига муҳтож шахснинг розилиги билан унга бошқа шахсни ҳомий этиб тайинлаши мумкин.

188-м о д д а . Васий ва ҳомийни ўз мажбуриятини бажаришдан четлатиш

Васий ёки ҳомий ўз зиммасига қонун билан юклатилган мажбуриятларини лозим даражада бажармаганида васийлик ва ҳомийлик органлари васийни ёки ҳомийни бу мажбуриятларни бажаришдан четлатади.

Васий ёки ҳомий ўз зиммасига юклатилган мажбуриятларидан ғаразгўйлик ёки бошқа паст ниятларда фойдаланганида, шунингдек васийлик ёки ҳомийликдаги шахсни назоратсиз ёхуд зарур ёрдамсиз

қолдирганида, васийлик ва ҳомийлик органлари айбдорни қонунда белгиланган жавобгарликка тортиш учун зарур чораларни кўришлари мумкин.

Қаранг: МЖТКнинг 48-моддаси

189-м о д д а . Васийликнинг тугаши

Васийлик қуйидаги ҳолларда:

васий ёки васийликдаги шахс вафот этганда;

вояга етмаганларга нисбатан – улар ўн тўрт ёшга тўлганда ёки улар ота-онаси тарбиясига қайтарилганда;

қонунда белгиланган тартибда муомалага лаёқатсиз деб топилганлар учун – уларнинг муомала лаёқати суд томонидан тикланган тақдирда тугайди.

Қаранг: ФК 30-моддасининг учинчи қисми

Вояга етмаган бола ўн тўрт ёшга тўлганлиги сабабли васийлик ту-гаганида васий вазифасини бажарувчи шахс махсус тайинланмасдан вояга етмаган боланинг ҳомийси бўлиб қолади.

190-м о д д а . Ҳомийликнинг тугаши

Ҳомийлик қуйидаги ҳолларда:

ҳомий ёки ҳомийликдаги шахс вафот этганда;

ҳомийликдаги шахс вояга етганда;

Қаранг: ФК 22-моддасининг биринчи қисми

ҳомийликдаги шахс ота-онасига қайтарилганда;

ҳомийликдаги шахс никоҳга кирганда;

Қаранг: ФК 22-моддасининг иккинчи қисми

вояга етмаган шахс тўла муомалага лаёқатли деб эълон қилинганда (эмансипация);

Қаранг: ФКнинг 28-моддаси

фуқаронинг муомала лаёқатини чеклаш ҳақидаги суднинг ҳал қилув қарори бекор қилинганда;

Қаранг: ФК 30-моддасининг учинчи қисми

ҳомийликдаги вояга етган шахснинг соғлиғи яхшиланганлиги туфайли у мустақил равишда ўз ҳуқуқларини амалга ошириш ва мажбуриятларини бажариш имкониятига эга бўлганда тугайди.

191-модда . Васий ёки ҳомий етказган мулкӣ зарарни тўлаш

Васийлик ва ҳомийлик органлари васий ёки ҳомийдан ўз зиммасига юклатилган мажбуриятларни инсофсизлик ёки эътиборсизлик билан бажариши натижасида етказилган мулкӣ зарарни тўлашини талаб қилишга мажбур, васийлик ва ҳомийлик тугатилганда эса, васийлик ва ҳомийликда бўлган муомалага лаёқатли шахс ҳам бундай талабни қўйишга ҳақли.

192-модда . Васийлик ва ҳомийлик органларининг қарори устидан шикоят қилиш

Васийлик ва ҳомийлик органларининг васий ёки ҳомий тайинлаш ҳамда васий ёхуд ҳомийни четлатиш ҳақида, шунингдек васийлик ва ҳомийликнинг бошқа барча масалалари юзасидан чиқарган қарорлари устидан манфаатдор шахслар судга шикоят қилишлари мумкин.

Қаранг: «Фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини бузадиган хатти-ҳаракатлар ва қарорлар устидан судга шикоят қилиш тўғрисида»ги Қонун; ФПКнинг 269–271-моддалари

193-модда . Васий ва ҳомийнинг хатти-ҳаракатлари устидан шикоят қилиш

Васий ва ҳомийнинг хатти-ҳаракатлари устидан васийлик ёки ҳомийликдаги шахснинг ўзи, давлат муассасалари, жамоат бирлашмалари ва бошқа фуқаролар васийлик ёки ҳомийликдаги шахс яшаётган жойдаги тегишли васийлик ва ҳомийлик органига ёки судга шикоят қилишлари мумкин.

Қаранг: ФПК II бўлимининг 2-кичик бўлими

**БОЛАЛАРНИ ОИЛАГА
ТАРБИЯГА ОЛИШ (ПАТРОНАТ)**

194-м о д д а . Оилага тарбияга бериладиган болалар (патронат)

195-м о д д а . Болаларни оилага тарбияга олиш тўғрисидаги келишув

196-м о д д а . Болаларни оилага тарбияга олиш тўғрисидаги келишувнинг бекор қилиниши

197-м о д д а . Оилага тарбияга олинган болаларнинг ҳуқуқлари

198-м о д д а . Тугинган ота-она

199-м о д д а . Болаларни тарбияга олган шахсларнинг жавобгарлиги

200-м о д д а . Оилага тарбияга берилган болаларнинг турмуш шароитларини ва уларнинг тарбияланишини кузатиб бориш

194-м о д д а . Оилага тарбияга бериладиган болалар (патронат)

Ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган вояга етмаган болалар, шу жумладан тарбия ва даволаш муассасаларидаги, шунингдек аҳолини ижтимоий ҳимоялаш муассасаларидаги болалар оилага тарбияга берилади.

Болаларни оилага тарбияга олишни истаган шахс васийлик ва ҳомийлик органлари билан келишилган ҳолда болаларни олдиндан танлаб олади.

Болаларни оилага тарбияга бериш уларнинг хоҳишини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади. Ўн ёшга тўлган болаларни уларнинг розилиги билан оилага тарбияга бериш мумкин.

Болаларни оилага тарбияга бериш тартиби ва шартлари қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

Қаранг: ВМ 12.04.1999 й. 171-сон қарори билан тасдиқланган «Вояга етмаган болаларни фарзандликка ва болаларни оилага тарбияга олиш (патронат) тўғрисида»ги Низомнинг иккинчи бўлими

195-модда . Болаларни оилага тарбияга олиш тўғрисидаги келишув

Болаларни оилага тарбияга олиш тўғрисидаги келишув васийлик ва ҳомийлик органлари билан тутинган ота-она ўртасида тузилади.

Болаларни оилага тарбияга олиш тўғрисидаги келишувда болаларни таъминлаш, тарбиялаш ва уларга таълим бериш, тарбияга олган тутинган ота-онанинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, васийлик ва ҳомийлик органларининг болаларни тарбияга олган оилага нисбатан мажбуриятлари, шунингдек бундай келишувни бекор қилиш асослари ва оқибатлари кўрсатилиши керак.

Келишув тузилишидан олдин болани тарбияга олаётган шахснинг турмуш шарт-шароитлари ва оила аъзоларининг соғлиғи текширилади.

Болаларни оилага тарбияга беришда васийлик ва ҳомийлик органлари уларга бир йўла кийим-бош ва пойабзал беради, болани оилага тарбияга олган шахсга эса, оилага тарбияга олинган боланинг таъминоти учун қонун ҳужжатларида белгиланган миқдорда ҳар ойда нафақа тўлаб туради.

Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2002 йилнинг 18 ноябрида 1189-сон билан рўйхатга олинган, Халқ таълими вазирлиги ва Молия вазирлигининг 2002 йил 21 октябрдаги 87, 121-сон қарори билан тасдиқланган «Тарбиялаш (патронат) учун оилаларга бериладиган етим болаларни кийим-бош, пойабзал билан таъминлаш ҳамда болани ўз тарбиясига олган тутинган ота-оналарга ҳар ойлик нафақа тўлаш тартиби тўғрисида»ги Низом

196-модда . Болаларни оилага тарбияга олиш тўғрисидаги келишувнинг бекор қилиниши

Болаларни тарбияга олиш тўғрисидаги келишув узрли сабаблар (касаллиги, оилавий ёки мулкый мавқеининг ўзгариши, тарбиясидаги болалар билан ўзаро бир-бирини тушунмаслик ва бошқа сабаблар) мавжуд бўлса, болаларнинг тутинган ота-онаси ташаббуси билан, шунингдек васийлик ва ҳомийлик органларининг ташаббуси билан ёки бола ота-онасига қайтарилган ёхуд бола фарзандликка олинган тақдирда муддатидан илгари бекор қилиниши мумкин.

Болаларни оилага тарбияга олиш тўғрисидаги келишувни бекор қилишга оид низолар суд тартибида ҳал қилинади.

Қаранг: ФПК II бўлимининг 2-кичик бўлими

197-м о д д а . Оилага тарбияга олинган болаларнинг ҳуқуқлари

Оилага тарбияга берилган болалар:

ўзларига тегишли бўлган алимент, шунингдек пенсия, нафақа ва бошқа ижтимоий тўловларни олиш;

уй-жойга бўлган мулк ҳуқуқи ёки уй-жойлардан фойдаланиш;

конун ҳужжатларига мувофиқ уй-жой олиш ҳуқуқларини сақлаб қоладилар.

Қаранг: УЖКнинг 6-боби

Оилага тарбияга берилган болалар ўз ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш, ота-онаси ва қариндошлари билан кўришиш ҳуқуқига ҳам эгадирлар.

Боланинг манфаатига дахлдор ҳар қандай масала оилада ҳал қилинаётганида бола ўз фикрини билдиришга ҳақли.

198-м о д д а . Тутинган ота-она

Вояга етган ҳар икки жинсдаги шахслар тутинган ота-она бўлишлари мумкин, қуйидагилар бундан мустасно:

суд томонидан муомалага лаёқатсиз ёки муомала лаёқати чекланган деб топилган шахслар;

Қаранг: ФКнинг 30–31-моддалари

суд томонидан ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинган ёки ота-оналик ҳуқуқи чекланган шахслар;

Қаранг: ОКнинг 79, 83-моддалари

конун билан ўз зиммасига юклатилган мажбуриятни лозим даражада бажармаганлиги учун васийлик ёки ҳомийлик вазифаларини бажаришдан четлаштирилган шахслар;

Қаранг: ОКнинг 188-моддаси

илгари фарзандликка бола олган, лекин ушбу Кодекс 169-моддасининг биринчи қисмида назарда тутилган асослар бўйича суд томонидан фарзандликка олиш бекор қилинган шахслар;
қасддан қилган жиноятлари учун илгари ҳукм қилинган шахслар;

Қаранг: ЖКнинг 21-моддаси

соғлиғининг ҳолатига кўра болани тарбиялаш мажбуриятини бажара олмайдиган шахслар.

Тутинган ота-оналарни танлаш васийлик ва ҳомийлик органлари томонидан амалга оширилади.

Тутинган ота-она тарбияга олинган болага нисбатан васийлик ҳуқуқ ва мажбуриятларига эгадир.

Қаранг: ОКнинг 181-моддаси

199-м о д д а . Болаларни тарбияга олган шахсларнинг жавобгарлиги

Болаларни тарбияга олган шахслар ўз ҳуқуқларидан ғаразгўйлик ёки бошқа паст ниятларда, тарбиясидаги болаларга зарар келтирган ҳолда фойдалансалар, шунингдек уларни назоратсиз ҳамда зарур моддий ёрдамсиз қолдирсалар, васийлик ва ҳомийлик органи болаларни тарбияга олган шахсларни қонунда белгиланган тартибда жавобгарликка тортиш масаласини кўзгатишга ҳақли.

Қаранг: МЖТКнинг 47-моддаси

200-м о д д а . Оилага тарбияга берилган болаларнинг турмуш шароитларини ва уларнинг тарбияланишини кузатиб бориш

Васийлик ва ҳомийлик органлари оилага тарбияга берилган болаларнинг турмуш шароитларини ва уларнинг тарбияланишини кузатиб борадилар.

ТУҒИЛИШНИ ҚАЙД ЭТИШ

Қаранг: ВМнинг 1999 йил 12 апрелдаги 171-сон қарори билан тасдиқланган Фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш Қоидаларининг II бўлими

205-м о д д а . Туғилишни қайд этиш тартиби ва муддатлари

206-м о д д а . Туғилишни қайд этиш учун тақдим қилинадиган ҳужжатлар

207-м о д д а . Туғилиш тўғрисидаги ёзувлар дафтарига боланинг ота-онасини ёзиш

208-м о д д а . Туғилишни қайд этиш билан бир вақтда оталикни белгилаш

209-м о д д а . Туғилишни қайд этилганидан кейин оталик белгиланиши муносабати билан ўзгартишлар киритиш

210-м о д д а . Фарзандликка олинган боланинг туғилиш тўғрисидаги ёзувлар дафтарига ўзгартишлар киритиш

211-м о д д а . Фарзандликка олиш бекор қилинганда ёки у ҳақиқий эмас деб топилганда суднинг ҳал қилув қарорларини ижро этиш

205-м о д д а . Туғилишни қайд этиш тартиби ва муддатлари

Болаларнинг туғилишини қайд этиш мажбурий бўлиб, болалар туғилган жойдаги ёки ота-онадан бирининг доимий яшаш жойидаги фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш органида бир ой муддат ичида амалга оширилиши лозим.

Боланинг ўлик туғилганлиги, тиббий муассасанинг хабарига бинан 24 соат давомида шу муассаса жойлашган ердаги фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш органи томонидан қайд этилади.

206-м о д д а . Туғилишни қайд этиш учун тақдим қилинадиган ҳужжатлар

Боланинг туғилиши унинг туғилганлиги ҳақидаги тиббий маълумотнома, ота-онанинг оилавий ҳолати ва шахсини тасдиқловчи ҳужжатлар асосида қайд этилади.

207-м о д д а . Тўғилиш тўғрисидаги ёзувлар дафтарига боланинг ота-онасини ёзиш

Ўзаро никоҳда бўлган ота ва онадан бирининг аризасига кўра туғилиш тўғрисидаги ёзувлар дафтарида улар боланинг ота-онаси деб ёзилади.

Агар ота-она ўзаро никоҳда бўлмасалар, боланинг онаси тўғрисидаги ёзув онанинг аризасига кўра, отаси тўғрисидаги ёзув эса, боланинг отаси ва онасининг биргаликдаги аризаси бўйича ёхуд суднинг ҳал қилув қарорига асосан ёзилади. Она вафот этган ёки у муомалага лаёқатсиз деб топилган ёхуд оналик ҳуқуқидан маҳрум этилганда, шунингдек онанинг қаерда эканлигини аниқлаш мумкин бўлмаганда ота тўғрисидаги ёзув отанинг аризасига кўра васийлик ва ҳомийлик органининг розилиги билан ёзилади.

Никоҳда бўлмаган онадан бола туғилганда ота-онанинг биргаликдаги аризаси ва оталикни белгилаш тўғрисида суднинг ҳал қилув қарори бўлмаса, туғилиш тўғрисидаги ёзувлар дафтарида отанинг фамилияси онанинг фамилияси бўйича, отага тегишли исм, отасининг исми ва миллати – она кўрсатмаси бўйича ёзилади.

Агар ота-онанинг иккаласи ҳам номаълум бўлса, ота ва она ҳақидаги ёзувлар васийлик ва ҳомийлик органи кўрсатмасига асосан ёзилади.

Никоҳда бўлган ва сунъий ҳомила ҳосил қилиш ёки эмбрионни кўчиришга ёзма розилик берган шахсларда шу усулларни қўллаш натижасида бола туғилса, туғилиш тўғрисидаги ёзувлар дафтарида улар шу боланинг ота-онаси деб ёзилади.

Ўзаро никоҳда бўлган ва бошқа аёлга ҳомилани ривожлантириш мақсадида эмбрионни кўчиришга ёзма розилик берган шахслар болани туккан аёлнинг (қондош онанинг) розилиги билангина боланинг ота-онаси деб ёзилиши мумкин.

208-м о д д а . Тўғилишни қайд этиш билан бир вақтда оталикни белгилаш

Агар ота-она боланинг туғилишини қайд этиш билан бир вақтда оталикни белгилаш ҳақида биргаликда ариза берсалар, ота ҳақидаги маълумотлар берилган ариза асосида ёзилади, болага фамилия ота-онанинг келишувига биноан берилади.

**209-модда . Туғилиш қайд этилганидан кейин оталик
белгиланиши муносабати билан ўзгартишлар
киритиш**

Ота-онанинг аризаси, суднинг ҳал қилув қарори, отанинг ариза-сига асосан (она вафот этганда, унинг турар жойини аниқлашнинг имконияти бўлмаганда, муомалага лаёқатсиз деб топилганда, оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинганда) туғилиш далолатномаси ёзилган жой-да туғилиш тўғрисидаги ёзувлар дафтарига ота тўғрисидаги маълумотларни киритиш йўли билан оталик белгиланади.

**210-модда . Фарзандликка олинган боланинг туғилиш
тўғрисидаги ёзувлар дафтарига ўзгартишлар
киритиш**

Туман, шаҳар ҳокимининг фарзандликка олиш тўғрисидаги қарорига кўра, туғилиш тўғрисидаги далолатнома ёзуви турган жой-даги фуқаролик ҳолатларини ёзиш органи туғилиш тўғрисидаги ёзув-лар дафтарига зарур ўзгартишлар киритади.

**211-модда . Фарзандликка олиш бекор қилинганида ёки у
ҳақиқий эмас деб топилганида суднинг ҳал қилув
қарорларини ижро этиш**

Фарзандликка олиш суднинг ҳал қилув қарори билан бекор қилинганида ёки у ҳақиқий эмас деб топилганида, фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш органи фарзандликка олиш ҳақидаги барча ёзувларни бекор қилади ва боланинг туғилиши тўғрисидаги дастлабки ёзувларни тиклайди.

28-б о б

**ФАМИЛИЯ, ИСМ ВА
ОТА ИСМИНИ ЎЗГАРТИРИШ**

Қаранг: ВМнинг 1999 йил 12 апрелдаги 171-сон қарори билан тасдиқланган Фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш Қоидаларининг XI бўлими

226-м о д д а . Фамилия, исми ва ота исмини ўзгартириш ҳақидаги аризаларни кўриб чиқиш тартиби

227-м о д д а . Фамилия, исм ва ота исмини ўзгартириш оқибатлари

226-м о д д а . Фамилия, исм ва ота исмини ўзгартириш ҳақидаги аризаларни кўриб чиқиш тартиби

Фамилия, исм ва ота исмини ўзгартириш ҳақидаги аризалар ариза берувчи ўн олти ёшга тўлгандан кейин у яшаб турган жойдаги фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш органи томонидан кўриб чиқилади.

Фамилия, исм ва ота исмини ўзгартириш тўғрисидаги хулоса ички ишлар органлари томонидан ушбу шахс тегишлича текширувдан ўтказилгандан кейингина тузилиши мумкин.

Фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш органининг фамилия, исм ва ота исмини ўзгартиришни рад этганлиги устидан суд тартибида шикоят қилиниши мумкин.

227-м о д д а . Фамилия, исм ва ота исмини ўзгартириш оқибатлари

Фамилия, исм ва ота исми ўзгартирилганда фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш органи фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш дафтарлари ёзувларига тегишли ўзгартиришлар киритади.

Эр (хотин)нинг фамилияси ўзгартирилиши (унга нисбатан оталик белгиланганда ҳам) хотин (эр)нинг ҳамда унинг вояга етган болалари фамилиясини ўзгартиришга сабаб бўлмайди.

Ота-она ҳар иккаласининг фамилияси ўзгартирилганда уларнинг ўн олти ёшга тўлмаган болалари фамилияси ҳам ўзгартирилади.

Агар ота-онадан бири ўз фамилиясини ўзгартирса, уларнинг ўн олти ёшга тўлмаган болалари фамилиясини ўзгартириш масаласи ота-онанинг келишувига биноан, бундай келишув бўлмаганда эса, васийлик ва ҳомийлик органлари томонидан ҳал этилади.

Ота исмининг ўзгартирилиши унинг ўн олти ёшга тўлмаган болаларининг ота исми албатта ўзгартирилишига сабаб бўлади.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чет эл фуқаролари ёки фуқаролиги бўлмаган шахслар томонидан Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлган болани фарзандликка олишда ҳам ушбу Кодекс 151–167-моддаларининг талабларига риоя қилиниши лозим.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чет эл фуқароси бўлган болани фарзандликка олишда боланинг қонуний вакили ва бола фуқароликка эга бўлган давлат ваколатли органининг розилиги, шунингдек агар ўша давлатнинг қонун ҳужжатларига мувофиқ талаб қилинса, фарзандликка олиш ҳақида боланинг ҳам розилиги олиниши лозим.

Агар фарзандликка олиш натижасида фарзандликка олинган боланинг Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари ҳамда халқаро шартномалари билан белгиланган ҳуқуқлари бузиладиган бўлса, фарзандликка олувчининг қайси фуқароликка мансублигидан қатъи назар, фарзандликка олиш мумкин эмас, фарзандликка олинган тақдирда эса, у суд тартибида бекор қилиниши лозим.

Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлган ва Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарида яшаётган болани фарзандликка олиш фарзандликка олувчи қайси давлатнинг фуқароси бўлса, ўша давлатнинг ваколатли органи томонидан амалга оширилганлиги, агар бола ёки унинг ота-онаси (улардан бири) Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан жўнаб кетишдан олдин яшаб турган жойдаги туман, шаҳар ҳокимининг фарзандликка олиш тўғрисидаги рухсатини олдиндан олган бўлсагина, Ўзбекистон Республикасида ҳақиқий деб эътироф этилади.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ МЕҲНАТ КОДЕКСИ (кўчирмалар)

77-модда. Ишга қабул қилишга йўл қўйиладиган ёш

Ишга қабул қилишга ўн олти ёшдан йўл қўйилади. (ЎЗР 24.12.2009 й. ЎРҚ-239-сон Қонуни таҳриридаги қисм) (Олдинги таҳририга қаранг)

Ёшларни меҳнатга тайёрлаш учун умумтаълим мактаблари, ўрта махсус, касб-ҳунар ўқув юртларининг ўқувчиларини уларнинг соғлиғига ҳамда маънавий ва ахлоқий камол топишига зиён етказмайдиган, таълим олиш жараёнини бузмайдиган енгил ишни ўқишдан бўш вақтида бажариши учун – улар ўн беш ёшга тўлганидан кейин ота-онасидан бирининг ёки ота-онасининг ўрнини босувчи шахслардан бирининг ёзма розилиги билан ишга қабул қилишга йўл қўйилади. (ЎЗР 24.12.2009 й. ЎРҚ-239-сон Қонуни таҳриридаги қисм) (Олдинги таҳририга қаранг)

Ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларни ишга қабул қилиш ушбу Кодекснинг 241-моддасида назарда тутилган талабларга риоя этилган ҳолда амалга оширилади.

2-§. ЁШЛАР УЧУН ҚЎШИМЧА КАФОЛАТЛАР

239-модда. Ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларни ишга қабул қилишдаги кафолатлар

240-модда. Ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларнинг меҳнат ҳуқуқлари

241-модда. Ўн саккиз ёшга тўлмаган шахслар меҳнатидан фойдаланиш тақиқланадиган ишлар

242-модда. Ўн саккиз ёшга тўлмаган шахслар учун қисқартирилган иш вақтининг муддати

243-модда. Ўн саккиз ёшга тўлмаган ходимларнинг кундалик иш вақти қисқартирилган ҳоллардаги меҳнатига ҳақ тўлаш

244-модда. Ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларга йиллик меҳнат таътили бериш

245-м о д д а . Ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларни тунги ишларга, иш вақтидан ташқари ишларга ва дам олиш кунларидаги ишларга жалб этишнинг тақиқланиши

246-м о д д а . Меҳнат шартномасини бекор қилишда ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларнинг қўшимча кафолатлари

247-м о д д а . Меҳнат шартномасини ота-оналар, васийлар (ҳомийлар) ва бошқа ваколатли органлар талаби билан бекор қилиш

239-м о д д а . Ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларни ишга қабул қилишдаги кафолатлар

Белгиланган минимал иш жойлари ҳисобидан иш жойларига ишга жойлаштириш тартибида маҳаллий меҳнат органи ва бошқа органлар томонидан юборилган, ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларни иш берувчи ишга қабул қилиши шарт. (ЎЗР 29.08.1998 й. 681-І-сон Қонуни таҳриридаги қисм)

Белгиланган минимал иш жойлари ҳисобидан ишга қабул қилишни рад этиш тақиқланади ва бундай рад этиш устидан судга шикоят қилиш мумкин. (ЎЗР 29.08.1998 й. 681-І-сон Қонуни таҳриридаги қисм)

Қаранг: ФПК II бўлимнинг 2-кичик бўлими, III бўлими

Ўн саккиз ёшга тўлмаган барча шахслар дастлабки тиббий кўриқдан ўтгандан кейингина ишга қабул қилинадилар ва кейинчалик улар ўн саккиз ёшга тўлгунларига қадар ҳар йили мажбурий тарзда тиббий кўриқдан ўтказиб турилиши керак.

Қаранг: АВ томонидан 2000 йил 23 июнда 937-сон билан рўйхатга олинган, ССВ буйруғи билан тасдиқланган «Ходимларни ишга қабул қилишда дастлабки ва даврий тиббий кўриқларни ўтказишга доир Йўриқнома»

240-м о д д а . Ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларнинг меҳнат ҳуқуқлари

Ўн саккиз ёшга тўлмаган шахслар меҳнатга оид ҳуқуқий муносабатларда катта ёшдаги ходимлар билан тенг ҳуқуқда бўладилар, меҳнатни муҳофаза қилиш, иш вақти, таътиллار ва бошқа меҳнат

шартлари соҳасида улар учун меҳнат тўғрисидаги қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатларда белгиланган қўшимча имтиёзлардан фойдаланадилар.

Қаранг: МК 116-моддаси иккинчи қисмининг иккинчи хат боши, 135-моддаси биринчи қисмининг иккинчи хат боши, 143-моддаси учинчи қисмининг тўртинчи хат боши, 144-моддаси учинчи қисмининг бешинчи хат боши, 192-моддасининг бешинчи қисми, 202-моддасининг иккинчи қисми, 203-моддасининг ўнинчи қисми, 214-моддаси биринчи қисмининг иккинчи хат боши, 239, 241–246-моддалари

241-м о д д а . Ўн саккиз ёшга тўлмаган шахслар меҳнатида фойдаланиш тақиқланадиган ишлар

Ўн саккиз ёшга тўлмаган шахслар меҳнатида шу тоифа ходимларнинг соғлиғи, хавфсизлиги ёки ахлоқ-одобига зиён етказиши мумкин бўлган меҳнат шароити ноқулай ишларда, ер ости ишларида ва бошқа ишларда фойдаланиш тақиқланади.

Ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларнинг белгилаб қўйилган нормадан ортиқ оғир юк кўтаришлари ва ташишларига йўл қўйилмайди.

Ушбу модданинг биринчи қисмида кўрсатилган ишлар рўйхати ва ўн саккиз ёшга тўлмаган шахслар кўтаришлари ва ташишлари мумкин бўлган оғир юк нормаларининг чегарасини Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги ва Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги Ўзбекистон касаба уюшмалари Федерацияси Кенгаши ва иш берувчиларнинг вакиллари маслаҳатини олган ҳолда белгилайди. (ЎЗР 12.05.2001 й. 220-II-сон Қонуни таҳриридаги қисм)

Қаранг: МЖТКнинг 49-1-моддаси; АВ томонидан 2009 йил 29 июлда 1990-сон билан рўйхатга олинган, МАИМҚВ ва ССВ қарори билан тасдиқланган «Ўн саккиз ёшдан кичик шахсларнинг меҳнати қўлланиши тақиқланадиган ноқулай меҳнат шароитлари ишлари рўйхати»; АВ томонидан 2009 йил 12 майда 1954-сон билан рўйхатга олинган, МАИМҚВ ва ССВ қарори билан тасдиқланган «Ўн саккиз ёшга тўлмаган шахслар кўтаришлари ва ташишлари мумкин бўлган оғир юк нормаларининг чегарасини белгилаш тўғрисида»ги Низом; ЎЗР Бош давлат санитария вазири томонидан 2001 йил 29 октябрда

тасдиқланган «Ўсмирларнинг кўтаришлари ва ташишлари мумкин бўлган юк нормаларига оид санитария нормалари» (СанПин РУз N 0116-01) (мазкур ҳужжатнинг фақат рус тилидаги матни келтирилган)

242-модда. Ўн саккиз ёшга тўлмаган шахслар учун қисқартирилган иш вақтининг муддати

Иш вақтининг муддати ўн олтидан ўн саккиз ёшгача бўлган ходимларга ҳафтасига ўттиз олти соатдан, ўн бешдан ўн олти ёшгача бўлган шахслар учун эса ҳафтасига йигирма тўрт соатдан ошмайдиган қилиб белгиланади. (ЎзР 24.12.2009 й. ЎРҚ-239-сон Қонуни таҳриридаги қисм) (Олдинги таҳририга қаранг)

Ўқишдан бўш вақтларида ишлаётган ўқувчиларнинг ўқув йили давомидаги иш вақти муддати ушбу модданинг биринчи қисмида тегишли ёшдаги шахслар учун назарда тутилган иш вақти энг кўп муддатининг ярмидан ортиб кетиши мумкин эмас.

243-модда. Ўн саккиз ёшга тўлмаган ходимларнинг кундалик иш вақти қисқартирилган ҳоллардаги меҳнатига ҳақ тўлаш

Ўн саккиз ёшга тўлмаган ходимларнинг кундалик иш вақти қисқартирилган ҳоллардаги меҳнатига ҳақ кундалик иш вақти тўлиқ бўлган чоғда тегишли тоифадаги ходимларга бериладиган миқдорда тўланади.

Корхоналарда ўқишдан бўш вақтида ишлаётган ўқувчиларнинг меҳнатига ишлаган вақтига мутаносиб равишда ёки ишлаб чиқарган маҳсулотига қараб ҳақ тўланади.

244-модда. Ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларга йиллик меҳнат таътили бериш

Ўн саккиз ёшга тўлмаган ходимларга камида ўттиз календарь кундан иборат йиллик таътил берилади ва улар бу таътилдан ёз вақтида ёки йилнинг ўзлари учун қулай бўлган бошқа вақтида фойдаланишлари мумкин.

Башарти таътил берилаётган йил ходим ўн саккиз ёшга тўлгунга қадар ва тўлгандан кейинги даврларни ўз ичига олса, таътилнинг муд-

дати ўн саккиз ёшга тўлгунга қадар бўлган иш стажи учун – ўттиз календарь кун ҳисобидан, ўн саккиз ёшга тўлгандан кейинги иш стажи учун эса, умумий тартибда ҳисоблаб чиқарилади.

Қаранг: МКнинг 142-моддаси

245-модда . Ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларни тунги ишларга, иш вақтидан ташқари ишларга ва дам олиш кунларидаги ишларга жалб этишининг тақиқланиши

Ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларни тунги ишларга, иш вақтидан ташқари ишларга ва дам олиш кунларидаги ишларга жалб этиш тақиқланади.

Қаранг: МКнинг 122, 124, 129, 130-моддалари

246-модда . Меҳнат шартномасини бекор қилишда ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларнинг қўшимча кафолатлари

Ўн саккиз ёшга тўлмаган ходимлар билан тузилган меҳнат шартномасини иш берувчининг ташаббуси билан бекор қилишга, меҳнат шартномасини бекор қилишнинг умумий тартибига риоя қилишдан ташқари, маҳаллий меҳнат органининг розилиги билан йўл қўйилади.

Қаранг: МКнинг 100–103, 107–110-моддалари

247-модда . Меҳнат шартномасини ота-оналар, васийлар (ҳомийлар) ва бошқа ваколатли органлар талаби билан бекор қилиш

Ота-оналар ва васийлар (ҳомийлар), шунингдек меҳнатни муҳофаза қилиш устидан назорат қилувчи органлар ҳамда вояга етмаганлар ишлари билан шуғулланувчи комиссиялар, агар ўн саккиз ёшга тўлмаган шахслар бажараётган ишни давом эттириш улар соғлиғига зиён қиладиган ёки уларга бошқача тарзда зарар етказадиган бўлса,

бундай шахслар билан тузилган меҳнат шартномасини бекор қилишни талаб этишга ҳақлидирлар.

3-§. ИШНИ ТАЪЛИМ БИЛАН БИРГА ҚЎШИБ ОЛИБ БОРАЁТГАН ШАХСЛАР УЧУН ИМТИЁЗЛАР

248-модда. Ишни таълим билан қўшиб олиб бориш учун шароитлар яратиб бериш

249-модда. Таълим муассасаларида ўқиётган ходимлар учун имтиёзлар

250-модда. Таълим муассасаларида ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда ўқиётганлар учун йиллик таътиллар бериш вақти

251-модда. Умумтаълим мактабларида ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда ўқиётганлар учун иш вақтини қисқартириш

252-модда. Умумтаълим мактабларида ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда ўқиш муносабати билан бериладиган таътиллар

253-модда. Ҳунар-техника билим юртларида таълим олиш муносабати билан бериладиган таътиллар

254-модда. Олий ўқув юртларига кириш имтиҳонлари топшириш учун ходимларга бериладиган таътиллар

255-модда. Олий ва ўрта махсус, касб-ҳунар ўқув юртларида ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда таълим олаётганларга иш вақти бўйича бериладиган имтиёзлар

256-модда. Олий ва ўрта махсус ўқув юртларида таълим олиш муносабати билан бериладиган таътиллар

257-модда. Ўқув юрти жойлашган ерга бориш учун ҳақ тўлашдаги имтиёзлар

258-модда. Ижодий таътиллар

248-модда. Ишни таълим билан қўшиб олиб бориш учун шароитлар яратиб бериш

Ишлаб чиқаришда касбга доир таълим олаётган, ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда малакасини ошираётган ёки таълим муассасаларида ўқиётган ходимларга ишни таълим билан бирга қўшиб олиб боришлари учун иш берувчи зарур шароитлар яратиб бериши шарт.

249-модда . Таълим муассасаларида ўқиётган ходимлар учун имтиёзлар

Таълим муассасаларида ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда ўқиб, ўқув режасини бажараётган ходимлар меҳнат тўғрисидаги қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатларда белгиланган тартибда иш жойидан ҳақ тўланадиган кўшимча таътилга чиқиш, қисқартирилган иш ҳафтаси шароитида ишлаш ва бошқа имтиёзлар олиш ҳуқуқига эгадирлар.

Қаранг: МК 103-моддаси иккинчи қисмининг 4-банди, 143-моддаси учинчи қисмининг еттинчи хат боши, 144-моддаси учинчи қисмининг олтинчи хат боши, 250–258-моддалари

250-модда . Таълим муассасаларида ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда ўқиётганлар учун йиллик таътиллار бериш вақти

Таълим муассасаларида ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда ўқиётганларга йиллик таътилларни иш берувчи уларнинг хоҳишига кўра имтиҳонлар ва лаборатория-имтиҳон сессиялари вақтига тўғрилаб бериши шарт.

Қаранг: МК 143-моддаси учинчи қисмининг еттинчи хат боши, 144-моддаси учинчи қисмининг олтинчи хат боши

251-модда . Умумтаълим мактабларида ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда ўқиётганлар учун иш вақтини қисқартириш

Умумтаълим мактабларида ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда муваффақиятли ўқиётган ходимлар учун ўқув йили даврида бир иш кунига қисқартирилган иш ҳафтаси ёки шунга мувофиқ келадиган миқдорда қисқартирилган иш соати (ҳафта давомида иш куни қисқартирилган бўлса) белгилаб қўйилади, қишлоқ жойлардаги умумтаълим мактабларида ўқиётганлар учун эса, икки иш кунига қисқартирилган иш ҳафтаси ёки шунга мувофиқ келадиган миқдорда қисқартирилган иш соати (ҳафта давомида иш куни қисқартирилган бўлса) белгилаб қўйилади.

Умумтаълим мактабларининг ўқувчилари олти кунлик иш ҳафтасида ишлаётган бўлсалар, ўқув йили мобайнида камида ўттиз олти иш куни ёки шунга мувофиқ келадиган миқдорда иш соати давомида ишдан озод қилинадилар. Беш кунлик иш ҳафтасида ишланган тақдирда, ишдан озод қилинадиган иш соатларининг умумий миқдори сақлаб қолинади, ишдан озод қилинадиган иш кунларининг миқдори эса, иш сменасининг муддатига қараб ўзгаради.

Ишдан озод қилинган вақт учун ўқувчиларга асосий иш жойида оладиган ўртача ойлик иш ҳақининг камида эллик фоизи тўланади, лекин бу белгиланган энг кам меҳнат ҳақи миқдоридан оз бўлмаслиги керак.

252-модда. Умумтаълим мактабларида ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда ўқиш муносабати билан бериладиган таътиллار

Умумтаълим мактабларида ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда ўқиётган ходимларга иш жойидаги ўртача иш ҳақи сақланган ҳолда битирув имтиҳонлари топшириш даврида йигирма иш кунидан кам бўлмаган таътил берилади. (ЎЗР 24.12.2009 й. ЎРҚ-239-сон Қонуни таҳриридаги қисм) (Олдинги таҳририга қаранг)

ЎЗР 24.12.2009 й. ЎРҚ-239-сон Қонунига мувофиқ иккинчи қисм чиқариб ташланган

Мазкур мактабларнинг V, VI, VII, VIII, X ва XI синфларида ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда ўқиётганлар учун қонун ҳужжатларида синфдан синфга ўтиш имтиҳонларини топшириш вақтида ушбу Кодекснинг 251-моддасига мувофиқ бериладиган кунларнинг умумий миқдорини қисқартириш (саккиз – ўн икки кунга) ҳисобига уларнинг асосий иш жойидаги ўртача иш ҳақи сақланган ҳолда тўрт кундан олти кунгача ишдан озод қилиш белгилаб қўйилиши мумкин.

ЎЗР 24.12.2009 й. ЎРҚ-239-сон Қонунига мувофиқ 253-модда ўз кучини йўқотган

253-м о д д а . Хунар-техника билим юртларида таълим олиш муносабати билан бериладиган таътиллер

Хунар-техника билим юртларида таълим олишнинг кечки шаклида ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда таълим олаётган ходимлар имтиҳонларга тайёрланиш ва уларни топшириш учун асосий иш жойидаги ўртача иш ҳақи сақланган ҳолда йил мобайнида камида ўттиз иш кунига ишдан озод қилинадилар.

254-м о д д а . Олий ўқув юртларига кириш имтиҳонлари топшириш учун ходимларга бериладиган таътиллер

(ЎзР 24.12.2009 й. ЎРҚ-239-сон Қонуни таҳриридаги модда) (Олдинги таҳририга қаранг)

Кириш имтиҳонлари топширишга рухсат этилган ходимларга олий ўқув юртларига кириш учун камида ўн беш календарь кун муддат билан иш ҳақи сақланмаган ҳолда таътил берилади, ўқув юртлари жойлашган ерга бориш ва қайтиб келиш вақти бу ҳисобга кирмайди.

255-м о д д а . Олий ва ўрта махсус, касб-хунар ўқув юртларида ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда таълим олаётганларга иш вақти бўйича бериладиган имтиёзлар

(ЎзР 24.12.2009 й. ЎРҚ-239-сон Қонуни таҳриридаги модда) (Олдинги таҳририга қаранг)

Олий ва ўрта махсус, касб-хунар ўқув юртларида ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда таълим олаётган ходимлар диплом лойиҳасини (ишини) бажариш ёки битирув имтиҳонлари топширишдан олдинги ўн ўқув ойи давомида машғулотларга тайёргарлик кўриш учун олти кунлик иш ҳафтаси бўлганда ҳафтада бир кун ўртача иш ҳақи сақланган ҳолда ишдан озод этиладилар. Иш ҳафтаси беш кунлик бўлса, ишдан озод этиладиган кунлар миқдори иш сменасининг муддатига қараб ўзгаради, ишдан озод этиладиган соатлар миқдори эса сақланиб қолади.

256-м о д д а . Олий ва ўрта махсус ўқув юртларида таълим олиш муносабати билан бериладиган таътиллер

Олий ва ўрта махсус ўқув юртларида таълим олаётган ходимларга лаборатория-имтиҳон сессиясида қатнашиш даврида қуйидаги тартибда: биринчи ва иккинчи курсда таълимнинг кечки шаклида олий ўқув юртларида таълим олаётганларга ҳар йили камида йигирма календарь кун, ўрта махсус ўқув юртларида таълим олаётганларга ҳар йили камида ўн календарь кун, олий ва ўрта махсус ўқув юртларида сиртдан таълим олаётганларга эса, ҳар йили камида ўттиз календарь кун, учинчи ва ундан кейинги курсда таълимнинг кечки шаклида олий ўқув юртларида таълим олаётганларга ҳар йили камида ўттиз календарь кун, ўрта махсус ўқув юртларида таълим олаётганларга ҳар йили камида йигирма календарь кун, олий ва ўрта махсус ўқув юртларида сиртдан таълим олаётганларга эса, ҳар йили камида қирқ календарь кун, олий ва ўрта махсус ўқув юртларида битирув имтиҳонларини топшириш даврида камида ўттиз календарь кун, диплом лойиҳасини (ишини) тайёрлаш ва ёқлаш даврида олий ўқув юрти талабаларига тўрт ой, ўрта махсус ўқув юрти талабаларига эса икки ой муддат билан ўртача ойлик иш ҳақи сақланган ҳолда қўшимча таътиллер берилади.

Олий ва ўрта махсус ўқув юртларининг охириги курсларида ўқиётган ходимларга диплом лойиҳасига материаллар тўплаш учун ўттиз календарь кун муддат билан иш ҳақи сақланмаган ҳолда таътил берилади. Мазкур таътил даврида талабалар ва ўқувчиларга умумий асосларда стипендия тайинланади.

Қаранг: АВ томонидан 2004 йилнинг 16 апрелида 1339-сон билан рўйхатга олинган, ОЎМТВ ва МВ қарори билан тасдиқланган «Олий таълим муассасалари талабаларига стипендиялар тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида»ги Йўриқнома

257-м о д д а . Ўқув юрти жойлашган ерга бориш учун ҳақ тўлашдаги имтиёзлар

Иш берувчи олий ўқув юртларида сиртдан таълим олаётган ходимларга лаборатория-имтиҳон сессиясида қатнашиш мақсадида ўқув юрти жойлашган ерга бориши ва у ердан қайтиб келиши учун йилига бир марта йўл киранинг эллик фоиздан кам бўлмаган қийматини

тўлайди. (ЎзР 24.12.2009 й. ЎРҚ-239-сон Қонуни таҳриридаги қисм)
(Олдинги таҳририга қаранг)

Диплом лойиҳаси (иши) тайёрлаш ва уни ёқлаш ёки битирув имтиҳонларини топшириш учун бориб келинганда ҳам шундай микдорда йўл қира тўланади.

258-м о д д а . **Ижодий таътиллار**

Ишлаб чиқариш ёки педагогик фаолиятни илмий иш билан бирга қўшиб олиб бораётган шахсларга номзодлик ёки докторлик диссертацияларини яқунлаш, шунингдек дарсликлар ва ўқув-услубий қўлланмалар ёзиш учун асосий иш жойида ўртача ойлик иш ҳақи ва лавозими сақланган ҳолда ижодий таътиллار берилади.

Ижодий таътилларни бериш тартиби ва уларнинг муддатлари қонун ҳужжатлари билан белгилаб қўйилади.

Қаранг: ВМ 1997 йил 11 мартдаги 133-сон қарори билан тасдиқланган «Ижодий таътиллар бериш тартиби»

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ФУҚАРОЛИК КОДЕКСИ (кўчирмалар)

16-м о д д а . Фуқаро (жисмоний шахс) тушунчаси

Фуқаролар (жисмоний шахслар) деганда, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари, бошқа давлатларнинг фуқаролари, шунингдек фуқаролиги бўлмаган шахслар тушунилади.

Агар қонунда бошқача тартиб белгиланган бўлмаса, ушбу Кодекснинг қоидалари барча фуқароларга нисбатан қўлланилади.

17-м о д д а . Фуқароларнинг ҳуқуқ лаёқати

Барча фуқароларнинг фуқаролик ҳуқуқ ва бурчларига эга бўлиш лаёқати (ҳуқуқ лаёқати) тенг равишда эътироф этилади.

Қаранг: «Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги тўғрисида»ги Қонуннинг 4, 11-моддалари

Фуқаронинг ҳуқуқ лаёқати у туғилган пайтдан эътиборан вужудга келади ва вафот этиши билан тугайди.

18-м о д д а . Фуқаролар ҳуқуқ лаёқатининг мазмуни

Фуқаролар:

мулк ҳуқуқи асосида мол-мулкка эга бўлишлари;

мол-мулкни мерос қилиб олишлари ва васият қилиб қолдиришлари;

банкда жамғармаларга эга бўлишлари;

тадбиркорлик, деҳқон (фермер) хўжалиги билан ҳамда қонунда тақиқлаб қўйилмаган бошқа фаолият билан шуғулланишлари;

ёлланма меҳнатдан фойдаланишлари;

юрidik шахслар ташкил этишлари;

битимлар тузишлари ва мажбуриятларда иштирок этишлари;

етказилган зарарнинг тўланишини талаб қилишлари;

машғулот турини ва яшаш жойини танлашлари;
фан, адабиёт ва санъат асарларининг, ихтиронинг, қонун билан
қўриқланадиган бошқа интеллектуал фаолият натижаларининг муал-
лифи ҳуқуқига эга бўлишлари мумкин.

Фуқаролар бошқа мулкӣ ва шахсий номулкий ҳуқуқларга ҳам эга
бўлишлари мумкин.

*Қаранг: ФК 42-моддасининг биринчи қисми, 9, 13, 15, 16, 57-боб-
лари, III–V бўлимлари; «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг ка-
фолатлари тўғрисида»ги Қонун; «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги
Қонун (янги таҳрирда); «Дехқон хўжалиги тўғрисида»ги Қонун*

19-м о д д а . Фуқаронинг исми

Агар қонундан ёки миллий одатдан бошқача тартиб келиб чикмаса,
фуқаро ўз фамилияси ва номидан, шунингдек отасининг исми билан
ҳуқуқ ва бурчларга эга бўлади ҳамда уларни амалга оширади.

Қонунда назарда тутилган ҳолларда ва тартибда фуқаро тахаллус-
дан (тўкилган исмдан) фойдаланиши мумкин.

*Қаранг: ФК 1051-моддаси биринчи қисмининг учинчи хат боши;
ЖПК 380-моддасининг учинчи қисми; «Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош
ҳуқуқлар тўғрисида»ги Қонун 10-моддасининг учинчи қисми, 18-мод-
даси биринчи қисмининг учинчи хат боши, 35-моддасининг учинчи
қисми, «Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонун
5-моддаси биринчи қисмининг олтинчи хат боши*

Фуқаро қонунда белгиланган тартибда ўз исмини ўзгартиришга
ҳақли. Фуқаронинг ўз исмини ўзгартириши аввалги исми билан ол-
ган ҳуқуқ ва бурчларини бекор қилиш ёки ўзгартириш учун асос
бўлмайди.

*Қаранг: ОКнинг 28-боби; ВМ 1999 йил 12 апрелдаги 171-сон қарори
билан тасдиқланган «Фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд
этиш Қоидалари»нинг XI бўлими*

Фуқаро ўз исмини ўзгартирганлиги ҳақида қарздорлари ва кре-
диторларига хабар бериш учун зарур чораларни қўриши шарт ва у

мазкур шахсларда фуқаронинг исми ўзгарганлиги ҳақида маълумот йўқлиги туфайли келиб чиқиши мумкин бўлган оқибатлар хавфини ўз зиммасига олади.

Исмни ўзгартирган фуқаро ўзининг аввалги исмига расмийлаштирилган ҳужжатларга ўз ҳисобидан тегишли ўзгартиришлар киритилишини талаб қилишга ҳақли.

Фуқаро туғилган вақтида олган исмини, шунингдек ўзгартирилган исмини фуқаролик ҳолати ҳужжатларини қайд этиш учун белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказиши керак.

Қаранг: ОКнинг 24-боби, 227-моддасининг биринчи қисми; ВМ 1999 йил 12 апрелдаги 171-сон қарори билан тасдиқланган «Фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш Қоидалари»нинг II, XI бўлимлари

Бошқа шахс исмидан фойдаланиб ҳуқуқ ва бурчларга эга бўлишга йўл қўйилмайди.

20-м о д д а . И см н и ҳ и м о я қ и л и ш

Ўз исми билан яшаш ҳуқуқига эътироз билдирилаётган ёки исмидан қонунсиз фойдаланилаётганлиги муносабати билан манфаатлари бузилаётган шахс манфаатларини бузувчидан бундай ҳаракатларга чек қўйишни ва раддия беришни талаб қилиши мумкин. Агар манфаатлар қасддан бузилаётган бўлса, жабрланган шахс қўшимча суратда зарарни қоплашни талаб қилиши мумкин. Зарарни қоплаш учун манфаатни бузган шахснинг даромадини бериш талаб қилиниши мумкин. Манфаат қасддан бузилганида жабрланувчи маънавий зиённинг қопланишини ҳам талаб қилиш ҳуқуқига эга.

Қаранг: ФКнинг 1021, 1022-моддалари

Исм ёки шахсий шаън эгаси бўлмаган, лекин оилавий мавқеига кўра бундан манфаатдор бўлган шахс ҳам ушбу модданинг биринчи қисмида кўрсатилган ҳаракатларга чек қўйиш ёки раддия бериш ҳақидаги талабларни қўйиши мумкин. Бу шахс бошқа шахснинг ўлимидан кейин ҳам унинг исмини ва шаънини ҳимоя қилишга қаратилган талабларнинг бажарилишига ҳаракат қилиши мумкин.

Исмни ва шаъни бузиш туфайли келтирилган зарарни қоплаш талаби ўлимдан кейин тан олинмайди.

21-модда . Фуқаронинг яшаш жойи

Фуқаронинг доимий ёки асосан яшаб турган жойи унинг яшаш жойи ҳисобланади.

Ўн тўрт ёшга тўлмаган вояга етмаганларнинг (кичик ёшдаги болаларнинг) ёки васийликда бўлган фуқароларнинг қонуний вакиллари – ота-оналари, фарзандликка олувчилари ёки васийлари яшайдиган жой вояга етмаганлар ёки васийликда бўлган фуқароларнинг яшаш жойи ҳисобланади.

22-модда . Фуқаронинг муомала лаёқати

Фуқаронинг ўз ҳаракатлари билан фуқаролик ҳуқуқларига эга бўлиш ва уларни амалга ошириш, ўзи учун фуқаролик бурчларини вужудга келтириш ва уларни бажариш лаёқати (муомала лаёқати) у вояга етгач, яъни ўн саккиз ёшга тўлгач тўла ҳажмда вужудга келади.

Вояга етгунга қадар қонуний асосда никоҳдан ўтган фуқаро никоҳдан ўтган вақтдан эътиборан тўла ҳажмда муомала лаёқатига эга бўлади.

Қаранг: ОКнинг 15-моддаси

Никоҳ тузиш натижасида эга бўлинган муомала лаёқати ўн саккиз ёшга тўлмасдан туриб никоҳ бекор қилинган тақдирда ҳам тўла сақланиб қолади.

Қаранг: ОКнинг 7-боби

Никоҳ ҳақиқий эмас деб топилганида суд вояга етмаган эр (хотин) суд белгилаган пайтдан бошлаб тўла муомала лаёқатини йўқотганлиги ҳақида қарор қабул қилиши мумкин.

Қаранг: ОКнинг 8-боби

23-м о д д а . **Фуқаронинг ҳуқуқ лаёқати ва муомала лаёқатини чеклашга йўл қўйилмаслиги**

Қонунда белгиланган ҳоллар ва тартибдан ташқари, ҳеч кимнинг ҳуқуқ ва муомала лаёқати чекланиши мумкин эмас.

Қаранг: ФКнинг 30, 31-моддалари

Фуқароларнинг муомала лаёқатини чеклашнинг қонунда белгилаб қўйилган шартлари ва тартибига риоя қилмаслик давлат органининг тегишли чеклашни белгилайдиган ҳужжати ҳақиқий эмаслигига сабаб бўлади.

Қаранг: ФКнинг 12-моддаси

Фуқаронинг ҳуқуқ лаёқатидан ёки муомала лаёқатидан тўла ёки қисман воз кечиши ва ҳуқуқ лаёқати ёки муомала лаёқатини чеклашга қаратилган бошқа битимлар ўз-ўзидан ҳақиқий эмасдир, бундай битимларга қонун томонидан йўл қўйиладиган ҳоллар бундан мустасно.

Қаранг: ФК 9-бобининг 2-§

24-м о д д а . **Фуқаронинг тадбиркорлик фаолияти**

Фуқаро якка тадбиркор сифатида давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан бошлаб тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишга ҳақлидир.

Қаранг: «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонуннинг 6-моддаси

Фуқароларнинг юридик шахс ташкил этмасдан амалга ошириладиган тадбиркорлик фаолиятига нисбатан, агар қонун ҳужжатларидан ёки ҳуқуқий муносабат моҳиятидан бошқача тартиб англашилмаса, ушбу Кодекснинг қоидалари қўлланилади.

Юридик шахс ташкил этмасдан ушбу модданинг биринчи қисми талабларини бузган ҳолда тадбиркорлик фаолиятини амалга ошира-

ётган фуқаро тузган битимлар хусусида ўзининг тадбиркор эмаслигини ва ж килиб кўрсатишга ҳақли эмас. Суд бундай битимларга ушбу Кодекснинг тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш билан боғлиқ мажбуриятлар тўғрисидаги қоидаларини қўллаши мумкин.

Қаранг: ФКнинг III бўлими

25-м о д д а . Фуқаронинг мулкий жавобгарлиги

Фуқаро ўз мажбуриятлари юзасидан ўзига қарашли бутун мол-мулки билан жавоб беради, қонунга мувофиқ ундирувни қаратиш мумкин бўлмаган мол-мулк бундан мустасно.

Қаранг: «Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида»ги Қонуннинг 52, 69-моддалари

26-м о д д а . Якка тадбиркорнинг ночорлиги (банкрот бўлиши)

Якка тадбиркор кредиторларнинг ўз тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириши билан боғлиқ бўлган талабларини қаноатлантиришга қодир бўлмаса, бундай тадбиркор белгиланган тартибда банкрот деб топилиши мумкин.

Якка тадбиркорни банкрот деб топиш расм-русумларини амалга ошириш жараёнида унинг тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш билан боғлиқ бўлмаган мажбуриятлари бўйича кредиторлари ҳам ўз талабларини қўйишга ҳақли. Мазкур кредиторларнинг ушбу тартибда қўйилмаган талаблари якка тадбиркорни банкрот деб топиш расм-русумлари тамом бўлганидан кейин ҳам ўз кучини сақлаб қолади.

Якка тадбиркор банкрот деб топилган тақдирда унинг, кредиторларининг талаблари ушбу Кодекснинг 56-моддасида назарда тутилган тартибда қондирилади.

Суд томонидан якка тадбиркорни банкрот деб топишнинг ёки якка тадбиркор ўзини банкрот деб эълон қилишининг асослари ва тартиби қонун билан белгиланади.

Қаранг: «Банкротлик тўғрисида»ги Қонуннинг (янги таҳрирда) X боби

27-модда. Ўн тўрт ёшдан ўн саккиз ёшгача бўлган вояга етмаганларнинг муомала лаёқати

Ўн тўрт ёшдан ўн саккиз ёшгача бўлган вояга етмаганлар, ушбу модданинг иккинчи қисмида санаб ўтилганлардан ташқари, битимларни ўз ота-оналари, фарзандликка олувчилари ёки ҳомийларининг ёзма розилиги билан тузадилар. Бундай вояга етмаган шахс томонидан тузилган битим кейинчалик шахснинг ота-онаси, фарзандликка олувчилари ёки ҳомийси ёзма равишда маъқуллаганидан сўнг, у ҳам ҳақиқий ҳисобланади.

Ўн тўрт ёшдан ўн саккиз ёшгача бўлган вояга етмаганлар ота-оналари, фарзандликка олувчилар ва ҳомийларининг розилигисиз қуйидагиларни мустақил равишда амалга оширишга ҳақли:

1) ўз иш ҳақи, стипендияси ва бошқа даромадларини тасарруф этиш;

2) фан, адабиёт ёки санъат асарининг, ихтиронинг ёхуд ўз интеллектуал фаолиятининг қонун билан қўриқланадиган бошқа натижаси муаллифи ҳуқуқини амалга ошириш;

Қаранг: ФКнинг 1031-моддаси; «Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида»ги Қонуннинг 2-боби

3) қонунга мувофиқ кредит муассасаларига омонатлар қўйиш ва уларни тасарруф этиш;

Қаранг: ФКнинг 43-боби; «Фуқароларнинг банклардаги омонатларини ҳимоялаш кафолатлари тўғрисида»ги Қонун

4) ушбу Кодекс 29-моддасининг иккинчи қисмида назарда тутилган майда маиший битимларни ҳамда бошқа битимларни тузиш.

Ўн тўрт ёшдан ўн саккиз ёшгача бўлган вояга етмаганлар ушбу модданинг биринчи ва иккинчи қисмларига мувофиқ ўзлари тузган битимлар бўйича мустақил равишда мулкый жавобгар бўладилар. Бундай вояга етмаганлар ўзлари етказган зарар учун ушбу Кодексга мувофиқ жавобгар бўладилар.

Қаранг: ФКнинг 994-моддаси

Етарли асослар мавжуд бўлганида суд ота-оналар, фарзандликка олувчилар ёки ҳомийнинг ёхуд васийлик ва ҳомийлик органининг ил-

тимосномасига мувофиқ ўн тўрт ёшдан ўн саккиз ёшгача бўлган вояга етмаганнинг ўз иш ҳақи, стипендияси ёки бошқа даромадларини мустақил тасарруф этиш ҳуқуқини чеклаб қўйиши ёки бу ҳуқуқдан маҳрум қилиши мумкин, бундай вояга етмаган шахс ушбу Кодекс 22-моддасининг иккинчи қисмига ёки 28-моддасига мувофиқ тўла ҳажмда муомала лаёқатига эга бўлган ҳоллар бундан мустасно.

28-модда. Эмансипация

Ўн олти ёшга тўлган вояга етмаган шахс меҳнат шартномаси бўйича ишлаётган бўлса ёки ота-онаси, фарзандликка олувчилари ёхуд ҳомийсининг розилигига биноан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган бўлса, у тўла муомалага лаёқатли деб эълон қилиниши мумкин.

Вояга етмаган шахсни тўла муомалага лаёқатли деб эълон қилиш (эмансипация) ота-онанинг, фарзандликка олувчиларнинг ёки ҳомийнинг розилиги билан васийлик ва ҳомийлик органининг қарорига мувофиқ ёхуд, бундай розилик бўлмаган тақдирда, суднинг қарори билан амалга оширилади.

Қаранг: ВМ 1999 йил 12 апрелдаги 171-сон қарори билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикасида васийлик ва ҳомийлик тўғрисида»ги Низом I қисм 7-бандининг «т» кичик банди, 30-банди

Ота-она, фарзандликка олувчилар ва ҳомий эмансипация қилинган вояга етмаганнинг мажбуриятлари бўйича, хусусан, у етказган зарар оқибатида келиб чиққан мажбуриятлар бўйича жавобгар бўлмайдилар.

29-модда. Ўн тўрт ёшга тўлмаган вояга етмаганларнинг муомала лаёқати

Ўн тўрт ёшга тўлмаган вояга етмаганлар (кичик ёшдаги болалар) учун битимларни, ушбу модданинг иккинчи қисмида кўрсатилганлардан ташқари, уларнинг номидан фақат ота-онаси, фарзандликка олувчилари ёки васийлари тузиши мумкин.

Олти ёшдан ўн тўрт ёшгача бўлган кичик ёшдаги болалар қуйидагиларни мустақил равишда амалга оширишга ҳақлидирлар:

- 1) майда маиший битимлар;

2) текин манфаат кўришга қаратилган, нотариал тасдиқлашни ёки давлат рўйхатидан ўтказишни талаб қилмайдиган битимлар;

3) қонуний вакил ёки унинг розилиги билан учинчи шахс томонидан муайян мақсад ёки эркин тасарруф этиш учун берилган маблағларни тасарруф этиш борасидаги битимлар.

Кичик ёшдаги боланинг битимлари бўйича, шу жумладан ўзи мустақил тузган битимлар бўйича унинг ота-онаси, фарзандликка олувчилари ёки васийи, агар улар мажбуриятнинг бузилишида ўзларининг айблари йўқлигини исботлай олмасалар, мулкий жавобгар бўладилар. Ушбу шахслар қонунга мувофиқ кичик ёшдаги болалар етказган зарар учун ҳам жавобгар бўладилар.

Қаранг: ФКнинг 993-моддаси

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING
ФУҚАРОЛИК-ПРОЦЕССУАЛ
КОДЕКСИ
(кўчирмалар)

38-модда. Фуқаролик-процессуал муомала лаёқати

Судда ўз ҳуқук ва мажбуриятларини амалга ошириш лаёқати вояга етган фуқаролар ва ташкилотларга тегишлидир.

Вояга етмаган, яъни ёши ўн тўртдан ўн саккизгача бўлган фуқароларнинг, шунингдек муомала лаёқати чекланган деб топилган фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқланадиган манфаатлари судда уларнинг ота-оналари, уларни фарзандликка олганлар ёки ҳомийлар томонидан ҳимоя қилинади. Аммо бу ҳол вояга етмаганларни ва муомала лаёқати чекланган деб топилган фуқароларни бундай ишларда шахсан иштирок этиш ҳуқуқидан маҳрум қилмайди.

Меҳнат билан боғлиқ ҳуқуқий муносабатлардан ва олинган иш ҳақини ёки бошқа даромадни тасарруф этиш билан боғлиқ битимлардан келиб чиқадиган ишлар бўйича вояга етмаганлар судда ўз ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларини шахсан ҳимоя қилиш ҳуқуқига эгадирлар. Бундай ишларда вояга етмаганларга ёрдам бериш учун уларнинг ота-оналарини, уларни фарзандликка олганлар ёки ҳомийларни жалб қилиш масаласини суд ҳал этади.

Ўн олти ёшга тўлган вояга етмаган шахс қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда муомалага тўла лаёқатли деб эълон қилинган (эмансипация) тақдирда судда ўз ҳуқуқлари ва мажбуриятларини шахсан амалга ошириши мумкин.

Ёш болаларнинг, яъни ўн тўрт ёшга тўлмаган фуқароларнинг, шунингдек руҳий касаллик ёки ақли заифлиги туфайли муомалага лаёқатсиз деб топилган фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларини судда уларнинг қонуний вакиллари – ота-оналари, уларни фарзандликка олганлар ёки ҳомийлар ҳимоя қиладилар.

55-модда . Судда вакиллик қилиши мумкин бўлмаган шахслар

Қуйидагилар судда вакиллик қилиши мумкин эмас:

- 1) вояга етмаган шахслар;
- 2) васийлик ёки ҳомийлик белгиланган шахслар;
- 3) судьялар, прокурорлар, терговчилар, суриштирувчилар, улар қонуний вакил (ота-оналар, фарзандликка олганлар, васийлар, ҳомийлар) сифатида, шунингдек, тегишли суд, прокуратура, суриштирув ва тергов органининг вакили сифатида қатнашган ҳоллар бундан мустасно.

185-модда . Ўн олти ёшга тўлмаган гувоҳни сўроқ қилиш тартиби

Раислик қилувчи ўн олти ёшга тўлмаган гувоҳларга иш бўйича ўзлари билган ҳамма маълумотларни рўй-рост айтиб беришлари шарт эканлигини тушунтиради, бироқ улар кўрсатув беришдан бош тортганлик ёки бўйин товлаганлик учун ва била туриб ёлғон кўрсатув берганлик учун жиноий жавобгар бўлиш тўғрисида огоҳлантирилмайди.

Ўн тўрт ёшга тўлмаган гувоҳларни сўроқ қилишда, суд лозим топган тақдирда эса, ўн тўрт ёшдан ўн олти ёшгача бўлган гувоҳларни сўроқ қилишда мутахассис (ўқитувчи), зарур ҳолларда эса, уларнинг ота-оналари, уларни фарзандликка олганлар, уларнинг васий ва ҳомийлари чақирилади. Бу шахслар раислик қилувчининг рухсати билан гувоҳга саволлар бериши мумкин.

Алоҳида ҳолларда, ўн олти ёшга тўлмаган гувоҳни сўроқ қилиш вақтида ишда иштирок этувчи у ёки бу шахс суднинг ажрими билан суд мажлиси залидан чиқариб юборилиши мумкин. Бу шахс мажлис залига қайтиб кирганидан кейин унга вояга етмаган гувоҳнинг кўрсатувлари ўқиб эшиттирилиши ва гувоҳга саволлар бериш имконияти яратилиши лозим.

Ўн олти ёшга тўлмаган гувоҳ сўроқ қилиб бўлингач, суд мажлиси залидан чиқариб юборилади, суд бу гувоҳнинг мажлис залида бўлишини зарур деб топган ҳоллар бундан мустасно.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING УЙ-ЖОЙ КОДЕКСИ (кўчирмалар)

26-модда. Турар жойни алмаштириш

Мулкида уйи, квартираси бўлган фуқаролар барча вояга етган оила аъзоларининг, шу жумладан вақтинча бўлмаган оила аъзоларининг ёзма розилигига биноан ўзлари эгаллаб турган турар жойни бошқа турар жой мулкдори ёки уй-жой қуриш ёхуд уй-жой кооперативининг аъзоси билан, шу жумладан бошқа аҳоли пунктида яшаётганлар билан алмаштиришга ҳақлидирлар. Бунда оиланинг вояга етмаган аъзолари розилиги ота-оналар томонидан, улар бўлмаган тақдирда эса – васийлик ва ҳомийлик органлари томонидан тасдиқланади.

Мулкида уйи, квартираси бўлган юридик шахслар уни бошқа турар жой мулкдори ёки уй-жой қуриш ёхуд уй-жой кооперативи аъзоси билан алмаштиришга ҳақлидирлар.

Қаранг: ФКнинг 30-боби

32-модда. Мулкдор оила аъзоларининг, шунингдек у билан доимий яшаётган фуқароларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари

Уй, квартира мулкдорининг оила аъзолари, шунингдек у билан доимий яшаётган фуқаролар, агар уларни кўчириб келган пайтда ёзма равишда бошқа ҳол қайд этилган бўлмаса, уйдаги, квартирадаги хоналардан мулкдор билан тенг фойдаланишга ҳақлидирлар. Улар мулкдор берган турар жойга ўзларининг вояга етмаган фарзандларини кўчириб киритишга ҳақлидирлар, оиланинг бошқа аъзоларини эса, уй, квартира мулкдорининг розилиги билангина кўчириб киритишлари мумкин. Бу шахслар уй, квартиранинг мулкдори билан оилавий муносабатларни тугатган тақдирда ҳам уларда турар жойдан фойдаланиш ҳуқуқи сақланиб қолади. Уй, квартиранинг мулкдори билан унинг собиқ оила аъзолари, шунингдек у билан доимий яшаётган фуқаролар ўртасида турар жойдан фойдаланиш тартиби тарафлар келишуви билан белгиланади.

Турар жой мулкдорининг оила аъзолари деб, у билан доимий бирга яшаётган хотини (эри) ва уларнинг фарзандлари тан олинади. Эрхотиннинг ота-онаси, шунингдек мулкдор билан доимий яшаётган оилали фарзандлари, агар илгари бу ҳуқуққа эга бўлмаган бўлсалар, фақат ўзаро келишувга биноан мулкдорнинг оила аъзоси деб тан олинишлари мумкин.

Меҳнатга қобилиятсиз боқимандалар, шунингдек мулкдор билан доимий бирга яшаётган фуқаролар, агар улар мулкдор билан умумий хўжалик юритаётган ва унинг турар жойида рўйхатдан ўтган бўлсалар, унинг оила аъзоси деб топилишлари мумкин.

Мулкдорнинг вояга етмаган оила аъзолари яшаётган турар жойни, уларнинг ота-онаси бўлмаган тақдирда, васийлик ва ҳомийлик органининг розилиги билан бошқа шахсга бериш мумкин.

Хусусийлаштирилган квартира ёки уй мулкдорининг вояга етган оила аъзолари ва уй-жойнинг хусусийлаштирилишига розилик берган шахслар ҳам уларнинг умумий мулки бўлмиш хусусийлаштирилган квартира ёки уйга нисбатан қонунда белгиланган тартибда тенг ҳуқуқларга эга бўладилар ва тенг мажбуриятларни бажарадилар.

Қаранг: ФКнинг 18-боби; ОКнинг 23, 24, 90, 92-моддалари

Хусусийлаштирилган квартира ёки уйни сотиш, айирбошлаш, ҳада қилиш ёки ижарага, арендага бериш учун квартира ёки уй мулкдорининг вояга етган оила аъзолари ва квартира ёки уйнинг хусусийлаштирилишига розилик берган шахсларнинг розилиги олиниши керак. Хусусийлаштирилган уй-жой мулкдорининг вояга етмаган оила аъзолари манфаатларини уларнинг ота-онаси, улар бўлмаган тақдирда эса – васийлик ва ҳомийлик органлари ҳимоя қилади.

Хусусийлаштирилган бир квартира ёки уйда турар жой мулкдорлари яшай олмайдиган ҳолда, суднинг қарорига биноан мулкдорлардан бири кўчирилиб, бошқасининг зиммасига квартира ёки уйнинг тегишли қисми учун кўчирилган мулкдорга суд ишни кўриб чиққан кундаги бозор баҳосида пулини тўлаш ёки унинг умумий мулкдаги улушига мос келадиган бошқа турар жойни сотиб олиб бериш мажбурияти юкланиши мумкин.

Уй ёки квартиранинг мулкдори, унинг оила аъзолари, у билан доимий яшаётган фуқаролар ва собиқ оила аъзоси ўртасидаги турар жойдан фойдаланиш ҳамда қилинган харажатлардаги улуш миқдори ҳақидаги низолар суд тартибида ҳал этилади.

Қаранг: ФПК II бўлимининг 2-кичик бўлими, III бўлими
Шунингдек қаранг: ОС Пленумининг 2001 йил 14 сентябрдаги
«Уй-жой низолари бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 22-сон қарорининг
17-банди

56-модда . Фуқаровий даъвогар

Жиноят, худди шунингдек ақли норасо шахснинг жамоат учун хавfli қилмиши шахсга, корхонага, муассасага ёки ташкилотга мулкый зарар етказган деб ҳисоблаш учун далиллар бўлса, улар фуқаровий даъвогар деб эътироф этилади. Фуқаровий даъвогар деб эътироф этиш ҳақида суриштирувчи, терговчи, прокурор қарор, суд эса ажрим чиқаради.

Вояга етмаганларнинг, шунингдек муомалага лаёқатсиз деб эътироф этилган шахсларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш учун фуқаровий даъво уларнинг қонуний вакиллари ва прокурор томонидан қўзғатилиши мумкин.

121-модда . Вояга етмаган гувоҳ ёки жабрланувчини сўроқ қилишнинг ўзига хос жиҳатлари

Ўн олти ёшгача бўлган гувоҳ ёки жабрланувчини сўроқ қилиш қонуний вакили ёки катта ёшдаги яқин қариндоши, педагог ёки жабрланувчининг вакили иштирокида уларнинг розилиги билан ўтказилади. Кўрсатилган шахслар сўроқ қилувчининг рухсати билан гувоҳ ёки жабрланувчига саволлар беришлари мумкин.

Ўн олти ёшгача бўлган гувоҳлар ва жабрланувчилар кўрсатув беришдан бош тортганлик ва била туриб ёлғон кўрсатув берганлик учун жавобгарлик тўғрисида огоҳлантирилмайдилар, бироқ суриштирувчи, терговчи ёки суд мажлисида раислик қилувчи шу гувоҳ ва жабрланувчиларга уларнинг процессуал ҳуқуқи ва мажбуриятларини тушунтириш чоғида ҳаққоний кўрсатув бериш ва бу билан жиноят иши бўйича ҳақиқатни аниқлашга кўмаклашиш маънавий бурч эканлигини эслатиб ўтади.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING
ЖИНОЯТ-ПРОЦЕССУАЛ
КОДЕКСИ
(кўчирмалар)

228-м о д д а . Ушлаб турилганларни сақлаш жойлари

Ушланган шахс милиция муассасаси ёки ҳуқуқни муҳофаза қилувчи бошқа органга келтирилганидан сўнг у озодликдан маҳрум этиш жойи ҳисобланмаган хизмат биноларида сақланади ёки вақтинча сақлаш ҳибсхонаси камерасига, ушлаб турилган ҳарбий хизматчи эса авахтага жойлаштирилади.

Ушлаб турилганларни айрим жойларда истисно тарзида махсус мослаштирилган биноларда, кемаларда эса, махсус ажратилган қаюталарда сақлашга йўл қўйилади.

Жазони ижро этиш колонияларида ушлаб турилганларни сақлаш учун махсус камералар жиҳозланади.

Ушлаб турилганларни қарцер ва жарима ўташ ҳибсхоналарида сақлаш мумкин эмас.

Ушлаб турилганлар эҳтиёт чораси сифатида қамокда сақланаётганлардан ёки ҳукм бўйича жазони ўтаётганлардан алоҳида сақланиши лозим. Жиноят содир этишда гумон қилиниб ушлаб турилган шахслар ушлаб турилганларга мўлжалланган камераларда қуйидаги яққалаш талабларига риоя қилган ҳолда жойлаштирилади:

эркаклар аёллардан алоҳида сақланади;

вояга етмаганлар – катталардан алоҳида сақланади; айрим ҳолларда вояга етмаганлар сақланаётган камераларда прокурорнинг руҳсати билан катталарни сақлаб туришга йўл қўйилади;

ўта хавфли рецидивистлар – бошқа шахслардан алоҳида сақланади.

Айни битта жиноятни содир этишда гумон қилиниб ушлаб турилган шахслар суриштирувчи, терговчи ёки прокурорнинг ёзма кўрсатмасига биноан айрим-айрим сақланадилар. Ушлаб турилганлар суриштирувчи, терговчи ёки прокурорнинг ёзма кўрсатмасига биноан бошқа сабабларга кўра ҳам айрим-айрим сақланишлари мумкин.

237-модда. Эҳтиёт чораларининг турлари

Эҳтиёт чораларига қуйидагилар киради: муносиб хулқ-атворда бўлиш тўғрисида тилхат; шахсий кафиллик, жамоат бирлашмаси ёки жамоанинг кафиллиги; гаров; қамокқа олиш; вояга етмаганларни кузатув остига олиш учун топшириш; ҳарбий хизматчининг хулқ-атвори устидан қўмондонлик кузатуви. Бир шахсга нисбатан бир вақтнинг ўзида ана шу чоралардан фақат биттаси қўлланилишига йўл қўйилади.

253-модда. Вояга етмаганларни кузатув остига олиш учун топшириш

Вояга етмаганларни ота-оналари, васийлари, ҳомийлари, болалар муассасасининг маъмурияти кузатув остига олиши учун топшириш ушбу Кодекснинг 556-моддасида кўрсатилган тартибда амалга оширилади.

60-б о б

ВОЯГА ЕТМАГАНЛАРНИНГ ЖИНОЯТЛАРИ ҲАҚИДАГИ ИШЛАРНИ ЮРИТИШ

547-модда. Вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишларни юритиш тартиби

548-модда. Вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишлар бўйича исботланиши лозим бўлган ҳолатлар

549-модда. Вояга етмаганнинг қонуний вакили ишда қатнашиши

550-модда. Вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишда ҳимоячининг иштирок этишини таъминлаш

551-модда. Корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг вакиллари вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишлар бўйича суд муҳокамасида иштирок этишга жалб қилиш

552-модда. Вояга етмаган шахсга айблов эълон қилиш

553-модда. Вояга етмаган гумон қилинувчи ва айбланувчини сўроқ қилиш

554-модда. Вояга етмаган айбланувчини сўроқ қилишда педагог ёки психологнинг иштироки

555-модда. Вояга етмаган айбланувчига нисбатан эҳтиёт чоралари

556-модда . Вояга етмаган шахсни қаровга топшириш тартиби
557-модда . Вояга етмаган шахсни болалар муассасасига жойлаштириш

558-модда . Вояга етмаган шахсни қамоққа олиш

559-модда . Дастлабки терговни тамомлаш ва вояга етмаган шахсни иш материаллари билан таништириш

560-модда . Вояга етмаганларнинг жиноятлари тўғрисидаги ишни ёпиқ суд мажлисида кўриш

561-модда . Вояга етмаган судланувчини суд мажлиси залидан чиқариб туриш

562-модда . Вояга етмаганлар иши билан шуғулланувчи комиссияга ишнинг кўрилиши ҳақида хабар бериш

563-модда . Вояга етмаган судланувчига нисбатан ҳукм чиқаришда суд томонидан ҳал этиладиган масалалар

564-модда . Вояга етмаган шахсни жавобгарликдан ёки жазодан мажбурлов чораларини қўллаган ҳолда озод қилиш

547-модда . Вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишларни юритиш тартиби

Жиноят қилгунга қадар ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларнинг жиноятлари ҳақидаги ишларни юритиш тартиби умумий қоидалар, шунингдек ушбу Кодекснинг 548–564-моддалари асосида белгиланади.

548-модда . Вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишлар бўйича исботланиши лозим бўлган ҳолатлар

Дастлабки тергов ҳаракатлари ва суд муҳокамаси даврида вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишлар бўйича, ушбу Кодекснинг 82–84-моддаларида кўрсатилган ҳолатлардан ташқари, қуйидагилар исботланиши лозим:

1) вояга етмаган айбланувчининг аниқ ёши (туғилган йили, ойи, куни);

2) вояга етмаганнинг шахсига хос хусусиятлар ва унинг саломатлиги ҳолати;

3) унинг турмуш ва тарбияланиш шароитлари;

4) катта ёшли далолатчилар ва бошқа иштирокчиларнинг бор ёки йўқлиги.

549-модда . Вояга етмаганнинг қонуний вакили ишда қатнашиши

Вояга етмаганнинг жиноятлари ҳақидаги ишни юритишда қонуний вакилнинг қатнашиши шарт.

Қонуний вакилнинг ишда иштирок этишига суриштирувчи ёки терговчининг қарори бўйича вояга етмаган шахсни гумон қилинувчи ёки айбланувчи тариқасида биринчи сўроқ қилиш пайтидан бошлаб йўл қўйилади. Қонуний вакилнинг ишда иштирок этишига йўл қўйилганда унга ушбу Кодекснинг 61-моддасида назарда тутилган ҳуқуқлар тушунтирилади.

Қонуний вакил ўз ҳаракати билан вояга етмаган шахснинг манфаатига зарар етказди деб ҳисоблаш учун асос бўлса, суриштирувчининг, терговчининг қарори ёки суднинг ажрими билан вояга етмаганнинг қонуний вакили ишда қатнашишдан четлаштирилиши мумкин. Бундай ҳолда вояга етмаган шахснинг манфаатларини ҳимоя қилиш бошқа қонуний вакилга ёки васийлик ва ҳомийлик органининг вакилига топширилади.

550-модда . Вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишда ҳимоячининг иштирок этишини таъминлаш

Вояга етмаган шахсни гумон қилинувчи ёки айбланувчи тариқасида биринчи сўроқ қилишдан бошлаб, суриштирувчи ёки терговчи ишда ҳимоячининг иштирок этишини таъминлаш чораларини кўради. Шу мақсадда вояга етмаган шахсга ва унинг қонуний вакилига ўзлари хоҳлаган ҳимоячини таклиф этиш ҳуқуқига эга эканлиги тушунтирилади. Агар ҳимоячи вояга етмаган шахснинг, унинг қонуний вакилининг ёхуд бошқа шахсларнинг топшириғи ёки розилиги билан чакирилмаган бўлса, суриштирувчи, терговчи ёки суд ишда ҳимоячининг иштирок этишини ўз ташаббуси билан таъминлашга мажбур.

551-модда . Корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг вакилларини вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишлар бўйича суд муҳокамасида иштирок этишга жалб қилиш

Суд вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишлар кўриладиган вақт ва жой ҳақида уларнинг ота-онасини, ота-она ўрнини босув-

чи шахсларни, вояга етмаганлар ўқиган ёки ишлаган корхонани, муассасани, ташкилотни, вояга етмаганларнинг иши билан шуғулланувчи комиссияни, зарур бўлса, бошқа ташкилотларни ҳам хабардор қилади. Суд бу ташкилотларнинг вакиллари, судланувчининг васий ёки хомийсини суд мажлисига чақиришга ҳақлидир.

552-м о д д а . Вояга етмаган шахсга айблов эълон қилиш

Вояга етмаган шахсга айблов эълон қилиш вақтида ҳимоячи билан бир қаторда вояга етмаган шахснинг қонуний вакили ҳам иштирок этишга ҳақлидир.

553-м о д д а . Вояга етмаган гумон қилинувчи ва айбланувчини сўроқ қилиш

Вояга етмаган гумон қилинувчи ва айбланувчи ҳимоячи иштирокида сўроқ қилинади.

Сўроқ қилиш чоғида терговчининг рухсати билан вояга етмаганнинг қонуний вакили иштирок этиши мумкин.

Ҳимоячи ва қонуний вакил гумон қилинувчига ва айбланувчига саволлар беришга ҳақли. Сўроқ охирида ҳимоячи ва қонуний вакил баённома билан танишиш ва у ҳақда ўз мулоҳазаларини билдиришга ҳақлидир.

Вояга етмаган гумон қилинувчини, айбланувчини сўроқ қилишга кетган умумий вақт, кун давомида дам олиш ва овқатланиш учун бир соатлик танаффусни ҳисобга олмаганда, олти соатдан ошмаслиги керак.

554-м о д д а . Вояга етмаган айбланувчини сўроқ қилишда педагог ёки психологнинг иштироки

Вояга етмаган айбланувчини сўроқ қилишда терговчи ёки прокурорнинг ихтиёрига кўра педагог ёки психолог иштирок этиши мумкин. У терговчининг рухсати билан айбланувчига саволлар беришга, сўроқ тугаганидан сўнг эса, сўроқ баённомаси билан танишиб, баённомадаги ёзувларнинг тўғрилиги ва мукамаллиги ҳақида ўз фикрларини ёзма равишда беришга ҳақлидир. Бу ҳуқуқлар терговчи томонидан педагог ёки психологга вояга етмаган шахсни сўроқ қилишдан олдин тушунтирилади ва бу ҳақда сўроқ баённомасида қайд қилинади.

555-модда . Вояга етмаган айбланувчига нисбатан эҳтиёт чоралари

Ушбу Кодекснинг 236-моддасида назарда тутилган асослар бўлган тақдирда вояга етмаган айбланувчига ушбу Кодекснинг 237-моддасида назарда тутилган эҳтиёт чораларидан бирини қўллаш мумкин. Вояга етмаган шахс ота-онасининг, ҳомийлар, васийларнинг қаровига ёки, башарти у болалар муассасасида тарбияланаётган бўлса, шу муассаса раҳбарларининг қаровига ҳам берилиши мумкин.

Вояга етмаган айбланувчига нисбатан эҳтиёт чоралари қўлланилгани тўғрисида унинг қонуний вакилига, агар бундай вакил бўлмаса, бошқа қариндошларига хабар қилинади.

556-модда . Вояга етмаган шахсни қаровга топшириш тартиби

Вояга етмаган шахсни ота-онаси, васийлар, ҳомийлар ёки болалар муассасаси раҳбарларининг қаровига топшириш мазкур шахслардан биронтаси вояга етмаганнинг терговчи, прокурор ҳузурига ва судга ўз вақтида келишини, шунингдек айбланувчининг ушбу Кодекс 46-моддасида назарда тутилган бошқа мажбуриятларни бажаришини таъминлаш масъулиятини ёзма равишда ўз зиммасига олишидан иборатдир.

Вояга етмаганни ота-онасининг, васийларнинг, ҳомийларнинг ёки бошқа шахсларнинг қаровига топшириш уларнинг, шунингдек вояга етмаган шахснинг ўзининг розилиги билангина амалга оширилади.

Терговчи, прокурор, суд вояга етмаган шахсни қаровга топширишдан олдин ота-оналар, васийлар ёки ҳомийларнинг шахси, уларнинг вояга етмаган шахс билан ўзаро муносабати ҳақида маълумот тўплаши ва улар ўсмирни қаров остига олишни лозим даражада амалга оширишга қодир эканлигига ишонч ҳосил қилиши керак.

Ота-оналар, васийлар, ҳомийлар ўзларининг касалликлари, иш билан банд эканликлари, вояга етмаган шахс билан ўзаро муносабатлари ёмонлашганлиги ва шунинг оқибатида унинг муносиб хулқ-атворда бўлишини таъминлай олмасликлари сабабли вояга етмаган шахс ўз қаровларида бўлишидан истаган вақтда воз кечишга ҳақлидир.

Ота-оналардан, васийлардан, ҳомийлардан болалар муассасаси раҳбарларидан вояга етмаган шахсни қаровга қабул қилиш ҳақида тилхат олинаётганда улар ушбу эҳтиёт чораси қўлланишига асос

бўлган айбловнинг моҳияти, айбланувчига тайинланиши мумкин бўлган жазо ва вояга етмаган шахс содир этиши эҳтимол тутилган қилмишларнинг олдини олиш мақсадида қаровга берилганидан кейин у худди ана шу хатти-ҳаракатларни содир этса, қаровга олувчиларнинг жавобгарлиги ҳақида хабардор қилиниши лозим. Бу маълумотлар қаровга бериш баённомасида ёки суд мажлиси баённомасида акс эттирилади.

Айбланувчи ўз вазифасини бажармаган тақдирда уни ўз қармоғига олган шахс қонунда назарда тутилган жавобгарликка тортилиши мумкин.

557-модда . Вояга етмаган шахсни болалар муассасасига жойлаштириш

Эҳтиёт чораларини қўллаш учун асослар бўлган тақдирда, вояга етмаган айбланувчини, судланувчини турмуш ва тарбияланиш шароитига кўра илгариги яшаш жойида қолдириб бўлмаса, у терговчининг прокурор санкция берган қарорига ёки суднинг ажримига биноан болалар муассасасига жойлаштирилиши мумкин.

558-модда . Вояга етмаган айбланувчини қамокқа олиш

Эҳтиёт чораси сифатида қамокқа олиш вояга етмаган шахсга нисбатан фақат ушбу Кодекснинг 236-моддасида назарда тутилган асослар бўлганда ва унга беш йилдан ортиқ муддатга озодликдан маҳрум қилиш тайинланиши мумкин бўлган қасддан жиноят содир этганликда айб эълон қилинган ҳамда айбланувчининг муносиб хулқатворда бўлишини бошқа эҳтиёт чоралари таъминлай олмайдиган тақдирда қўлланилиши мумкин. (ЎЗР 29.08.2001 й. 254-II-сон Қонуни таҳриридаги қисм)

Вояга етмаган шахсга нисбатан қамокқа олиш тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш тўғрисида илтимоснома кўзғатиш ҳақидаги масалани кўриб чиқишда прокурор иш материаллари билан шахсан танишиб чиқиши, илтимосноманинг асослилигини текшириши, ҳодисанинг фавқулоддалигига ишонч ҳосил қилиши ва айбланувчини ушбу эҳтиёт чорасини қўллаш билан боғлиқ ҳолатлар бўйича сўроқ қилиши шарт. (ЎЗР 11.07.2007 й. ЎРҚ-100-сон Қонуни таҳриридаги қисм) (Олдинги таҳририга қаранг)

Эҳтиёт чораси сифатида қамокқа олиш қўлланилган вояга етмаган шахслар катта ёшдагилардан, шунингдек вояга етмаган маҳкумлардан алоҳида сақланиши лозим.

559-м о д д а . Дастлабки терговни тамомлаш ва вояга етмаган шахсни иш материаллари билан таништириш

Вояга етмаган айбланувчига дастлабки тергов тамомланганлиги эълон қилиниб, унга иш материаллари кўрсатилаётганда унинг қонуний вакили иштирок этишга ҳақли. Терговчи қонуний вакилга айбланувчини иш материаллари билан таништириш вақти ва жойи тўғрисида хабар бериши керак.

Терговчи вояга етмаган айбланувчига унинг шахси шаклланишига салбий таъсир қилиши мумкин бўлган иш материалларини танишиш учун кўрсатмаслик тўғрисида қарор чиқаришга ҳақлидир.

560-м о д д а . Вояга етмаганларнинг жиноятлари тўғрисидаги ишни ёпиқ суд мажлисида кўриш

Ушбу Кодекс 19-моддасининг биринчи ва иккинчи қисмларида назарда тутилган ҳолларда вояга етмаганларнинг жиноятлари тўғрисидаги иш ёпиқ суд мажлисида кўрилади.

561-м о д д а . Вояга етмаган судланувчини суд мажлиси залидан чиқариб туриш

Вояга етмаган судланувчининг ҳимоячиси, қонуний вакили, шунингдек прокурорнинг фикрини эшитиб, вояга етмаган шахсга салбий таъсир этиши мумкин бўлган ҳолатлар текшириляётганда суд ўз ажри-ми билан уни суд залидан чиқариб туришга ҳақли.

Вояга етмаган шахс суд залига қайтарилганидан сўнг раислик қилувчи унга йўқлигида бўлиб ўтган муҳокама мазмунини етарли ҳажмда ва шаклда маълум қилади ва унинг йўқлигида сўроқ қилинган шахсларга савол бериши учун вояга етмаганга имконият яратиб беради.

562-модда . Вояга етмаганлар иши билан шуғулланувчи комиссияга ишнинг кўрилиши ҳақида хабар бериш

Суд, зарурат бўлганда, вояга етмаган шахснинг жинояти тўғрисидаги ишни кўриш вақти ва жойи ҳақида вояга етмаганлар иши билан шуғулланувчи комиссияга хабар беради. Суд, шунингдек бу комиссия вакиллари гувоҳ сифатида сўроқ қилиш учун суд мажлисига чақиришга ҳақлидир.

563-модда . Вояга етмаган судланувчига нисбатан ҳукм чиқаришда суд томонидан ҳал этиладиган масалалар

Вояга етмаган судланувчига нисбатан ҳукм чиқаришда суд, ушбу Кодекснинг 457-моддасида кўрсатилган масалалардан ташқари, ба-шарти вояга етмаган шахс шартли ҳукм қилинса, унга озодликдан маҳрум этиш билан боғлиқ бўлмаган жазо тайинланса, вояга етмаган шахсга жамоат тарбиячиси тайинлаш зарурлигини муҳокама қилишга мажбур.

564-модда . Вояга етмаган шахсни жавобгарликдан ёки жазодан мажбурлов чораларини қўллаган ҳолда озод қилиш

Вояга етмаган шахсни Жиноят кодекси 87-моддасининг биринчи қисмига мувофиқ жавобгарликдан озод қилиб, материалларни вояга етмаганлар иши билан шуғулланувчи комиссияда кўришга топширишда терговчи, прокурор қарор, суд эса ажрим чиқаради.

Вояга етмаган шахсга нисбатан ишни кўришда Жиноят кодекси 87-моддасининг иккинчи ва учинчи қисмларида назарда тутилган ҳолларда суд вояга етмаган шахсни жазодан озод қилиш ва унга нисбатан мажбурлов чорасини қўлланиш тўғрисидаги масалани муҳокама этиши шарт. Суд мажбурлов чорасини қўлланиш ёки қўлланмаслик тўғрисида асослантирилган ажрим чиқаради.

Мажбурлов чорасини қўлланиш ёки қўлланмаслик тўғрисидаги ажрим устидан умумий тартибда шикоят берилиши ва протест билдирилиши мумкин.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING ЖИНОЯТ-ИЖРОИЯ КОДЕКСИ (кўчирмалар)

15-модда . Бошқа жиноят-ҳуқуқий таъсир чораларини ижро этувчи муассасалар ва органлар

Шартли ҳукм қилинган шахсларнинг хулқ-атвори устидан назорат ички ишлар органлари, ҳарбий хизматчиларга нисбатан эса – улар хизматни ўтаётган жойдаги ҳарбий қисмлар (муассасалар) қўмондонлиги томонидан амалга оширилади.

Тиббий йўсиндаги мажбурлов чоралари:

ижтимоий хавfli қилмиш содир этган руҳий касалларга нисбатан – соғлиқни сақлаш органларининг тиббий муассасалари томонидан;

алкоголизм, гиёҳвандлик ёки захарвандликка йўлиққан маҳкумларга нисбатан – соғлиқни сақлаш органларининг тиббий муассасалари томонидан, улар озодликдан маҳрум этиш ёки қамоққа ҳукм қилинган тақдирда эса – ички ишлар органларининг тиббий муассасалари томонидан ижро этилади.

Вояга етмаганларга нисбатан мажбурлов чоралари:

жабрланувчидан узр сўраш, етказилган зарарни тўлаш ёки бартараф этиш мажбуриятини юклаш – суд томонидан;

махсус ўқув-тарбия муассасасига жойлаштириш – халқ таълими органлари томонидан ижро этилади.

26-модда . Жазони ижро этиш тартиби

Ахлоқ тузатиш ишлари тариқасидаги жазо ижроси маҳкумнинг яшаш жойидаги ички ишлар органларининг жазоларни ижро этиш инспекцияси томонидан амалга оширилади.

Маҳкум доимий яшаш жойига эга бўлмаган тақдирда ҳукмнинг ижроси ҳукм чиқарилган жойдаги жазоларни ижро этиш инспекцияси зиммасига юкланади.

Ахлоқ тузатиш ишлари корхоналарда, муассасаларда ва ташкилотларда ўталади.

Жазони ўз иш жойида ўташ шарти билан ахлоқ тузатиш ишларига ҳукм қилинган шахслар судлангунга қадар ўзлари ишлаган корхона, муассаса ёки ташкилотда меҳнат фаолиятини давом эттираверадилар.

Жазони бошқа жойларда ўташ шарти билан ахлоқ тузатиш ишларига ҳукм қилинган шахслар жазоларни ижро этиш инспекцияси белгилаб берадиган корхона, муассаса ва ташкилотларга юборилади. **Вояга етмаган маҳкумлар яшаш жойидаги корхона, муассаса ва ташкилотларга юборилади.**

37-м о д д а . Маҳкумларнинг учрашувлари

Вояга етмаган маҳкумларга яқин қариндошлари билан ҳар ойда бир марта муддати уч соатгача бўлган қисқа муддатли учрашув имконияти берилади.

34-б о б

ВОЯГА ЕТМАГАН ШАХСЛАРГА НИСБАТАН МАЖБУРЛОВ ЧОРАЛАРИНИ ҚЎЛЛАШ

195-м о д д а . Жабрланувчидан узр сўраш

196-м о д д а . Етказилган зарарни тўлаш ёки бартараф этиш

197-м о д д а . Махсус ўқув-тарбия муассасасига жойлаштириш

195-м о д д а . Жабрланувчидан узр сўраш

Вояга етмаган шахс жабрланувчидан оғзаки ёки ёзма равишда, кўпчиликнинг олдида ёки яқка тартибда узр сўрайди.

Узр сўраш жойи, вақти ва тартибини суд белгилайди.

Узр сўраш мажбуриятини юклаш тариқасидаги мажбурлов чораси ижро этилганлиги тўғрисида тегишли ҳужжат тузилади.

196-м о д д а . Етказилган зарарни тўлаш ёки бартараф этиш

Вояга етмаган шахснинг етказилган зарарни ўз маблағлари ҳисобидан ёки ўз меҳнати билан тўлаши ёхуд бартараф этиши суд томонидан белгиланган тартибда ва муддатларда амалга оширилади.

Етказилган зарарни ўз маблағлари ҳисобидан ёки ўз меҳнати билан тўлаш ёхуд баргараф этиш мажбуриятини юклаш тариқасидаги мажбурлов чораси ижро этилганлиги тўғрисида тегишли ҳужжат тuzилади.

197-м о д д а . Махсус ўқув-тарбия муассасасига жойлаштириш

Вояга етмаган шахслар халқ таълими органларининг махсус ўқув-тарбия муассасаларига қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда жойлаштирилади.

Вояга етмаган шахсларнинг махсус ўқув-тарбия муассасаларида бўлиши тартиби ва шароити, ўқув жараёни ва тарбиявий таъсирга оид ишни ташкил этиш Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги томонидан белгиланади.

Ҳуқуқий адабиёт

**БОЛА ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШНИНГ
ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ: ХАЛҚАРО АНДОЗАЛАР
ВА МИЛЛИЙ ҚОНУНЧИЛИК**

Мухаррир *Б. Худоёрова*
Бадий муҳаррир *К. Закирова*
Техник муҳаррир *Т. Харитонова*
Мусахҳихлар *Г. Азизова, Ш. Орипова*
Компьютерда тайёрловчи *Л. Абкеримова*

Нашр. лиц. АИ № 158, 14.08.09. Босишга рухсат этилди 10.11.2010.
Қоғоз формати 60x90¹/₁₆. Офсет қоғози. Таймс гарнитурда офсет
усулида босилди. Шартли б.т. 19,0.
Нашр т. 18.72. Тиражи 1000. Букортма № 10-311.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи.
100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Телефон: (371) 244-87-55, 244-87-20
Факс: (371) 244-37-81, 244-38-10.
e-mail: iptdzbekistan@mail.ru
www.iptd-uzbekistan.uz

Бола ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий асослари:
Б 79 халқаро андозалар ва миллий қонунчилик / Инсон ҳуқуқлари
бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази; тузув-
чи Ф. Ҳамдамова; масъул муҳаррир А.Х. Саидов. – Тошкент:
«O‘zbekiston» NMIU, 2010. – 304 б.

ISBN 978-9943-01-607-1

ББК 67.412.1